

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LAURYNAS VYTIS KURILA

**SOCIALINĖ ORGANIZACIJA
RYTŲ LIETUVOJE III–XII A.
(LAIDOJIMO PAMINKLŲ DUOMENIMIS)**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius

2009

Disertacija rengta 2005–2009 m. Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. habil. dr. Mykolas Michelbertas (Vilniaus universitetas,
humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Konsultantas:

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas, biomedicinos
mokslai, medicina – 07 B)

TURINYS

I. ĮVADAS	5
II. RYTŲ LIETUVOS PILKAPIAI: CHRONOLOGIJA, TERITORIJA, RAIDA	10
III. ISTORIOGRAFIJA	16
III.1. Pilkapių tyrinėjimų Rytų Lietuvoje istorija	16
III.2. Socialinių santykių tyrinėjimai Vakarų archeologijos tradicijoje, teorinės minties raida	21
III.3. Socialinių santykių tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje	30
IV. DUOMENYS IR TYRIMO METODIKA	36
IV.1. Osteologiniai tyrimo aspektai	36
IV.1.1. Osteologinės analizės metodai ir galimybės	36
IV.1.2. Osteologiniai duomenys, demografiniai skaičiavimai	43
IV.2. Archeologiniai tyrimo aspektai	47
IV.2.1. Teorinės tyrimo prielaidos	47
IV.2.2. Kapo turtingumo įvertinimo metodika	52
IV.2.3. Lyties nustatymo pagal įkapes metodika	56
V. REZULTATAI	63
V.1. Statusas ir jo išraiška laidosenoje	63
V.1.1. Nesuaugusiųjų kapų apžvalga	63
V.1.1.1. Naujagimių ir kūdikių kapai	64
V.1.1.2. Vaikų kapai	68
V.1.1.3. Paauglių kapai	77
V.1.1.4. Nesuaugusiųjų socialinis statusas	81
V.1.2. Suaugusiųjų kapų apžvalga	87
V.1.2.1. Vyrų kapai	90
V.1.2.2. Moterų kapai	99
V.1.2.3. Grupiniai vyro ir moters kapai	105
V.1.2.4. Suaugusiųjų socialinis statusas	112

V.2. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos	
bruožai	121
V.2.1. Bendruomenės struktūra, šeimyniniai ryšiai	121
V.2.2. Socialinės klasės ir jų identifikacija	125
V.2.3. Socialinės organizacijos modeliai	133
V.2.4. Rytų Lietuvos socialinės organizacijos kaita istorinių	
įvykių fone	141
VI. IŠVADOS	154
VII. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	159
VIII. PRIEDAI	199
VIII.1. Lentelės	199
VIII.2. Iliustracijos	255

I. ĮVADAS

Lietuvos valstybės ir lietuvių tautybės genezės procese Rytų Lietuva suvaidino ypatingą vaidmenį. Šis regionas XIII a. tapo baltų genčių konsolidacijos centru ir karinės ekspansijos židiniu. Jame kūrėsi valstybės branduolys, vadinamoji Mindaugo Lietuva (Łowmiański 1932: 111, Gudavičius 1998: 138–144) bei formavosi svarbiausi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniai centrai. Rytų Lietuvoje nusistovėjusi socialinė ir karinė sistema tapo visos valstybės organizacijos pagrindu (Dubonis 1998: 91–93).

Sąlygos valstybingumui nesusidarė per vienerius metus. Į jį buvo einama šimtmečius. Vien palankių istorinių aplinkybių negalėjo pakakti, kad būtent Rytų Lietuvoje vienintelėje iš visų baltų genčių būtų realizuotas valstybingumo siekis. Tai buvo dėsningas ilgos socialinės raidos rezultatas. Visuomenė, kuri vėliau tapo pajėgi sukurti ir išsaugoti valstybę, čia formavosi pamažu. Jos ištakos glūdi dar priešistoriniame laikotarpyje, geležies amžiuje, kuomet regione gyvavo vadinamoji Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Būtent šią kultūrą palikusių lietuvių (pralietuvių) socialinėje raidoje reikia ieškoti vėlesnių istorinių procesų priežasčių.

Nors Lietuvos istoriografijoje valstybingumo užuomazgoms skirta nemažai dėmesio, ikivalstybinio laikotarpio palikimas dar nėra deramai įvertintas. H. Lovmianskio darbas (Łowmiański 1931, 1932), tebėra vienas nedaugelio ir svarbiausias mėginimas valstybės formavimąsi nušviesti kaip visuomenės struktūros raidos rezultatą. Istoriniai procesai iki šiol retai nagrinėjami kaip visų socialinių sluoksnių veiklos visuma. Daugiausiai dėmesio susilaukia politinės ir administracinės sistemos, aukštesniųjų socialinių sluoksnių (kunigaikščių, kariaunų) formavimasis ir raida. Tuo tarpu visuomenės, plačiąja šio žodžio prasme, struktūra yra tarsi paliekama nuošalyje. Visgi Rytų Lietuvos pilkapių kultūros bendruomenių socialinės organizacijos tyrinėjimai gali įnešti nemažą indėlį analizuojant procesus, atvedusius į baltų genčių konsolidaciją ir galų gale – į valstybingumą. Jų neįmanoma suvokti vien nagrinėjant rašytinių šaltinių žinias, skaičiuojant jose minimus karo žygius, tyrinėjant jų kryptis, aptariant ūkio raidą,

bet aplenkiant pačius istorijos kūrėjus – atskirus individus, jų ryšį su aplinkiniais bei pasauliu.

Geležies amžiaus Rytų Lietuvos materialinė kultūra archeologiškai yra gana gerai pažįstama. Tačiau žinios apie ją palikusia visuomenę yra dar palyginti menkos. Teiginiai apie jos socialinę organizaciją dažniausiai remiami gana skurdžiais istoriniais duomenimis. Tuo tarpu didžiulis archeologinių šaltinių (ypač – laidojimo paminklų) potencialas šioje temoje tebėra mažai panaudotas. Tai lemia daugelį pažinimo spragų. Iš jų tik kaip pagrindines galima paminėti žinių apie laikotarpį iki pirmųjų rašytinių šaltinių pasirodymo vykusius procesus trūkumą bei neproporcingą turimos informacijos apie įvairius visuomenės sluoksnius kiekį. Be to, ko gero, tikrai archeologiniai duomenys gali šios srities tyrinėjimams suteikti trūkstamo mokslinio tikslumo.

Šio darbo **tikslas** – socialinių santykių Rytų Lietuvoje geležies amžiuje analizė laidojimo paminklų duomenimis. Juo siekiama pateikti priešistorinės visuomenės socialinės organizacijos ir jos raidos studiją. Darbe nesistengiama koncentruotis į kurį nors vieną visuomenės sluoksnį. Socialinių procesų dalyviai buvo visi žmonės. Kiekvienos visuomenės dalies – vyrų ir moterų, vaikų ir pagyvenusių asmenų, socialinio elito ir nelaisvųjų – vaidmuo buvo savitas, nevienodai aktyvus, tačiau savaip reikšmingas. Todėl tyrimo objektas yra visos socialinės grupės, jų statusas, vaidmenys, tarpusavio santykiai.

Darbe keliami **uždaviniai**:

- išskirti socialinės organizacijos analizei reikšmingus laidosenos aspektus ir jų įvertinimo kriterijus;
- taikant vienodą metodiką, išanalizuoti skirtingo amžiaus abiejų lyčių asmenų kapus;
- lyginant įvairius socialinės organizacijos aspektus su kitomis vienalaikėmis ar kaimyninėmis visuomenėmis, sudaryti geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos modelius, apimančius tiek atskiros bendruomenės, tiek visos visuomenės mastu funkcionavusias socialines normas;
- sudaryti tipinės bendruomenės ir atskirų bendruomenių tarpusavio ryšiais pagrįstos organizacijos modelius;

- rekonstruoti aptariamos visuomenės klasinę struktūrą;
- įvertinti Rytų Lietuvos visuomenę socialinių organizacijų raidos teorijos požiūriu;
- atskleisti chronologinę socialinės organizacijos kaitą ir jos ryšį su istoriniais procesais.

Pagrindiniai darbe **ginami teiginiai**:

- laidojimo paminklo konstrukcija ir įkapės atspindi mirusiojo gyvenime turėtą socialinį statusą;
- kiekvieno individo padėtį geležies amžiaus Rytų Lietuvoje sąlygojo amžius, lytis, įgyta ir įgimta padėtis, o šių faktorių reikšmė buvo nevienoda atskirais kultūros etapais;
- bendruomenės pagrindą sudarė mažoji ir išplėstinė šeima;
- visuomenė buvo susiskaidžiusi į socialines klases;
- aptariamoji socialinė organizacija laikytina vadyste;
- Rytų Lietuvos socialinės organizacijos kaitai įtakos turėjo išorės veiksniai.

Tyrimo **metodiką** diktuoja turimų duomenų pobūdis. Jis yra paremtas Rytų Lietuvos pilkapių kultūros kapų archeologinių ir osteologinių duomenų koreliacija. Tokia analizė padeda tyrėjui priartėti prie pagrindinio tyrimo objekto – konkretaus individo. Per atskirus individus mėginama rekonstruoti visos visuomenės socialinę organizaciją. Žinoma, šis tyrimas negali suteikti atsakymų į visus klausimus, susijusius, pavyzdžiui, su pavaldumo hierarchija, laisvųjų ir nelaisvųjų santykių pobūdžiu, administracinėmis struktūromis, teisiniu socialinio gyvenimo reguliavimu ir t. t. Apsibrėžtos metodikos rėmuose neįmanoma visavertiškai panaudoti visų Rytų Lietuvos pilkapynų tyrinėjimų medžiagos. Darbe daugiausiai remiamasi tų laidojimo paminklų, iš kurių turimi osteologinės analizės rezultatai, duomenimis. Neturint jokios kitos informacijos apie kapuose palaidotus individus, pagrindiniu išeities tašku tampa biologiniai kriterijai – amžius ir lytis. Daugiausiai dėmesio sutelkiama į jų sugretinimą su įvairiais pilkapio ir kapo įrangos elementais bei įkapių kompleksais.

Darbo **naujumą** nulemia daugelio užsienio tyrinėtojų darbuose įtvirtintų teorinių požiūrių ir metodikų adaptavimas, tyrimui naudojamų dvejopų – archeologinių ir osteologinių – šaltinių sugretinimas ir jo suteikta galimybė kelti iki šiol Lietuvos archeologų beveik nenagrinėtus klausimus. Darbe nesiekama absoliutaus metodikos novatoriškumo. Panašūs kitų praeities visuomenių tyrimai suteikia vertingų rezultatų. Šia patirtimi stengiamasi kiek įmanoma pasinaudoti. Žinoma, pati medžiagos specifika verčia ieškoti kai kurių originalių jos analizės būdų. Darbe aklaui neseinama nė viena ankstesnių tyrinėtojų pozicija, o mėginama ieškoti savito, disponuojamai medžiagai tinkamiausio tyrimo kelio, remiantis tiek jau senai naudojamais, tiek originaliais metodiniais principais.

Naudojamų šaltinių specifika (duomenys iš daugelio laidojimo paminklų, kurių didžioji dalis tyrinėti tik epizodiškai) nesudaro galimybės rekonstruoti kurioje nors konkrečioje bendruomenėje egzistavusios socialinės organizacijos. Pateikiamos išvados sukuria tam tikrą apibendrintą vaizdą, savotišką teorinį visuomenės modelį. Kiekviena bendruomenė galėjo turėti savitų bruožų ir nuo jo skirtis. Tyrime vadovaujamas logiška, nors ir ne akivaizdžia prielaida, kad turimi duomenys, kaip visuma, yra pakankamai reprezentatyvūs. Nemaža duomenų imtis ir ta aplinkybė, kad archeologiniai tyrinėjimai vykdomi yra be išankstinių atrankos kriterijų, turėtų kompensuoti medžiagos fragmentiškumą.

Tyrimu siekiama aprėpti kiek įmanoma platų temų ratą. Tačiau, be abejo, aptarti visų su socialine organizacija susijusių klausimų ir visais jais pateikti galutines išvadas yra neįmanoma. Būtų sunku tikėtis, kad tokią galimybę suteiktų vienos rūšies archeologinių paminklų analizė. Juo labiau, kad laidojimo paminklas yra savitas archeologinis kompleksas, turintis gilų ideologinį ir simbolinį turinį. Jis tyrėjui atskleidžia mirusiųjų pasaulio vaizdinius, kurie yra šio gyvenimo refleksija, tačiau toli gražu – ne jo kopija. Laidojimo papročiai yra glaudžiai susiję su mentalitetu, ideologija ir pasaulėžiūra, kurie kiekvienoje visuomenėje gali būti saviti. Todėl į daugelį darbe keliamų klausimų pateikti atsakymai yra interpretacinio pobūdžio, ir ateityje gali būti koreguojami. Tai yra daugiau bandymas pažvelgti į praeities žmogų per tam tikrą prizmę. Tikėtina, kad

naudojant kitokius šaltinius (pavyzdžiui, piliakalnių ar gyvenviečių tyrinėjimų duomenis) gaunami rezultatai galėtų būti gana skirtingi. Nors laidojimo vietos yra gausiausia ir palankiausia socialinių struktūrų tyrinėjimams archeologinių paminklų kategorija, pagal juos atkuriamas vaizdas tėra visumos dalis.

Darbe analizuojamas laikotarpis ir erdvė apsibrėžti remiantis archeologiniais kriterijais. Jame naudojamosi tik Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingų laidojimo paminklų duomenimis. Žinoma, toks medžiagos atrankos principas gali būti istoriškai neviseiškai korektiškas. Laidojimo papročiai nebūtinai tiesiogiai atspindi etninę savimonę, kultūrą ar socialinį gyvenimą. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros tapatinimas su lietuvių gentimi yra įsitvirtinęs istoriografijoje ir didesnių abejonių nekelia (Tautavičius 1955: 97, Volkaitė-Kulikauskienė 1978: 13–16, Baranauskas 2000: 133–134, Kazakevičius 2007: 393, Седов 1987: 390). Visgi per šimtmečius tiek „genties“ sąvokos, tiek „lietuvių“ etnonimo turinys galėjo kisti. Todėl šiame darbe remiamasi korektiškesne ir neutralėse archeologine „Rytų Lietuvos pilkapių kultūros“ definicija, neatmetant tradicinės etninės jos interpretacijos.

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros raida buvo sudėtingas ir ne visuomet vienakryptis procesas. Jo skaidymas į etapus neišvengiamai yra schematiškas. Vadovaujantis šiuo principu, chronologinė medžiagos analizė perteikia supaprastintą vaizdą – tam tikro laikotarpio reiškinių projekciją. Kita vertus, chronologinių kapų grupių išskyrimas yra vienintelė metodiška priemonė norint išvelgti socialinės organizacijos kaitą per visą aptariamą laikotarpį. Paliekant nuošalyje tikslaus datavimo problematiką, darbe naudojama medžiaga suskirstyta į tris sąlygines chronologines grupes. Tai – senojo geležies amžiaus antrosios pusės – viduriniojo geležies amžiaus pradžios griautiniai kapai (III–V a.), viduriniojo geležies amžiaus pirmosios pusės degintiniai kapai (V–VII a.) ir viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės – vėlyvojo geležies amžiaus degintiniai kapai (VIII–XI/XII a.). Tokia klasifikacija, nors ir tiksliai neatitinkanti geležies amžiaus periodizacijos, pasirinkta kaip tinkamiausia Rytų Lietuvos pilkapiams.

II. RYTŲ LIETUVOS PILKAPIAI: CHRONOLOGIJA, TERITORIJA, RAIDA

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros susiformavimas tradiciškai datuojamas IV a. (tik pavieniai laidojimo paminklai gali būti kiek ankstyvesni) (Michelbertas 1986: 72, Tautavičius 1996: 46, Jovaiša 1997a: 56, Лухтан, Ушинскас 1988: 93). Pastaruoju metu sukaupiti duomenys leidžia jį nukelti ir į III a. ar netgi II a. pabaigą (Vaitkevičius 2004, 2005a). Šis procesas siejamas su brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimu, datuojamu II–III a. (Лухтанас 2001, Егореиченко 2006: 110–111). Chronologijos ir kultūrinio perimamumo klausimų sprendimą apsunkina tai, kad paprastai nekvestionuojamas dviejų archeologinių kultūrų skirtingumas ir eiliškumas. Daugiausiai iš piliakalnių ir gyvenviečių tyrinėjimų pažįstama ir nuo būdingos keramikos pavadinimą gavusi brūkšniuotosios keramikos kultūra bei pagal laidojimo paminklus pavadinta Rytų Lietuvos pilkapių kultūra suvokiamos ne kaip teoriniai modeliai, o griežtai apibrėžti realybėje egzistavę dariniai. Taip atmetama galimybė, kad įvairūs kultūriniai atributai (keramikos tipai, dirbinių grupės, laidojimo papročiai, gyvenviečių formos ir t. t.) ne tik nebūtinai buvo suvokiami kaip kultūrinio identifikavimo priemonės, bet ir galėjo pačiomis įvairiausiomis formomis koegzistuoti skirtingais laikotarpiais skirtingose vietose. Visiškai susiformavusi Rytų Lietuvos pilkapių kultūrinė visuma ryški tik praėjus vienam ar dviem šimtmečiams po pirmųjų būdingų laidojimo paminklų pasirodymo.

Bet kuriuo atveju, laidosenos pokyčiai III–IV a. yra ryškūs. Šiuo laikotarpiu besiformuojančiame kultūriniame areale laidosena nebuvo visiškai vienoda. Iki tol greičiausiai praktikuotą kremaciją ar kitokias archeologams iki šiol nepažįstamas laidojimo formas ėmė keisti nedegintų mirusiųjų laidojimas. Žinomi keli plokštiniai III–V a. kapinynai, daugiausiai – Šiaurės rytų Lietuvoje. Dalis iš jų gali būti ir suardytų pilkapių liekanos. Bent nuo IV a. mirusieji laidoti ir pilkapiuose, apjuostuose akmenų vainikais. Pietinei ir pietvakarinei arealo daliai būdingi nedideli akmenimis apkrauti pilkapiai. Apibrėžti ankstyvosios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritoriją nelengva, nes iškyla atskirų paminklų

priskyrimo jai problema. Iki V a. laidosenos požiūriu tai – dar ne aiškius nusistovėjusius atributus turinti archeologinė kultūra, o daugiau besiniveliuojančių subkultūrų visuma. Nedidelis žinomų paminklų skaičius neleidžia išskirti aiškesnių tankiau ir rečiau apgyvendintų regionų. Pietrytinėje arealo dalyje III–IV a. laidojimo paminklų visai nežinoma.

Mirusieji dažniausiai laidoti po vieną pilkapyje, po pagrindu iškastoje duobėje, tačiau yra ir nemažai grupinių kapų*. Kūnai dažniausiai guldėti galva vakarų ar šiaurės vakarų kryptimi. Bent kai kuriais atvejais laidota karstuose. Šie bruožai ir kai kurie į kapus dėtų dirbinių tipai sieja visą kultūrinį arealą. Dalis šio laikotarpio kapų išsiskiria palyginti gausiomis ir turtingomis įkapėmis, ypač – moterų įkapių kompleksai. Moterys laidotos su pjautuvais, yломis, žiediniais antsmilkiniais, karolių ir kabučių apvaromis, antkaklėmis, apyrankėmis, rečiau – lankinėmis ar pasaginėmis emaliuotomis segėmis, smeigtukais. Vyrų kapuose paprastai randamas ietigalis, kirvis, diržo sagtis.

Kai kurie laidojimo paminklų bruožai atskleidžia ryšius su kaimyninėmis teritorijomis. Šiaurinėje dalyje pilkapiai su akmenų vainikais turi ryškių konstrukcijos bendrumų su senojo geležies amžiaus Šiaurės Lietuvos pilkapiais. Pietinės ir pietvakarinės arealo dalies pilkapiai artimi Pietų Lietuvos, Suvalkų krašto laidojimo paminklams. Staigi laidojimo papročių, gyvenviečių ir naudojamų dirbinių kaita leidžia Rytų Lietuvos pilkapių kultūros susidarymą sieti su migracijomis ir Vakarų baltų įtaka (Лыхтанас 2001: 26–27). Vakarų baltų I tūkstantmečio archeologinėje medžiagoje pastebima migracijų šiaurės rytų kryptimi požymių (Šimėnas 1994: 14). Tačiau vargu ar migracijos vyko tik viena kryptimi ir buvo visuotinės. Naujų gyventojų atėjimo bei kitų faktorių (kultūrinių kontaktų, metalurgijos plėtos, demografinių procesų) įtaką laidojimo tradicijų kaitai sudėtinga įvertinti.

* Grupiniais kapais darbe vadinami tiksliai tie laidosenos atvejai, kuomet keli individai laidoti uždarame komplekse (palaikai užkasti vienoje duobėje, sudeginti kaulai suberti vienoje krūvelėje). Atskirai pilkapyje įrengti vienalaikiai kapai grupiniais nelaikomi.

Nuo V–VI a. laidosena visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje vienodėjo, įgavo savitų bruožų ir tapo aiškiai skirtinga nuo kaimyninių genčių. Visame areale laidota panašiuose pilkapiuose su akmenų vainikais, duobėmis ar grioviais pakraščiuose. Šiuo laikotarpiu įkurta daug naujų pilkapynų. Rytų Lietuvos pilkapiai būdingi jau gana aiškiai apibrėžtam arealui, kuris išliko iš esmės stabilus iki pat pilkapių pylimo tradicijos pabaigos: nuo Nemuno ir Šventosios vakaruose iki Svyrių ežero apylinkių rytuose ir nuo Dūkšto apylinkių šiaurėje bent iki Dieveniškų ar net Lydos apylinkių pietuose (**1 pav.**) (Kurila 2005). Tačiau paminklų pasiskirstymas šioje teritorijoje nėra tolygus. Didžiulės pilkapių grupės išsidėsčiusios palei Žeimenos kairią krantą ir Kretuono ežero apylinkėse bei palei Nerį, tuo tarpu kitur pilkapynų yra mažiau.

Apie I tūkstantmečio vidurį visame regione įsivyravo mirusiųjų deginimo paprotys. Ankstyviausi degintiniai kapai pietinėje arealo dalyje datuojami IV a. Į šiaurę nauja laidojimo forma plito visą V a. Atskirose bendruomenėse kremacija greičiausiai būdavo perimama palyginti greitai (paminklų, kuriuose būtų ryški laidosenos kaita, žinoma nedaug). Ankstyviausi degintiniai kapai paprastai buvo įrengiami panašiai kaip griautiniai – kremuoti palaikai laidojami naujai supiltame pilkapyje, po pagrindu iškastoje duobėje. Vėliau laidojimo papročiai paprastėjo. Sudeginti kauliukai dažniausiai buvo išbarstomi ant žemės prieš pilant pilkapį, neretai – tiesiog įkasami į ankstesnį sampilą.

Su mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimu vienalaikė ir ryški įkapių kompleksų kaita. Didžiausia įkapių įvairovė būdinga V a. Šiuo trumpu laikotarpiu datuojami turtingiausi griautiniai ir degintiniai kapai bei dauguma importinių, iš brangiųjų metalų ar kitų retų medžiagų pagamintų dirbinių. Turtingomis importinėmis įkapėmis ypač išsiskiria nedidelio regiono tarp Tauragnų ežero ir Žeimenos vidurupio kapai. Nuo I tūkstantmečio vidurio visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje pastebima ir tam tikra įkapių kompleksų standartizacija, kuri ypač ryški vyrų kapuose. Pagrindiniu vyro įkapių komplekso akcentu tapo ginklų komplektas (viena ar dvi ietys, kirvis, skydas, kartais – kalavijas ar kovos peilis). Be ginklų, į kapus dėti peiliai, skiltuvai, sagtys, žiedai, rečiau – antkaklės, lankinės

segės, smeigtukai. Retais atvejais vyrai laidoti kartu su žirgais. Nors tarp mirusiųjų deginimo papročio įsigalėjimo ir kario įkapių komplekso susiformavimo nėra griežtos koreliacijos, šie procesai buvo sinchroniški ir neabejotinai susiję. Moterų įkapių kompleksai nuo V a. antrosios pusės ir VI a., palyginti su ankstesnio laikotarpio, tapo paprastesni. Moterys paprastai laidotos su yla, vienu ar keliais verpstukais, rečiau – peiliu ar pjautuvu, taip pat negausiais papuošalais (stiklo-emalio karolių ir metalo įvijų apvaromis, apyrankėmis, žiedais).

Naujų dirbinių tipų atsiradimas, kai kurie brangūs importiniai dirbiniai, laidojimo tradicijų ir įkapių kompleksų kaita ir ypač – karių kapų išryškėjimas vargu ar aiškintini vien vidine raida. Šie procesai, ypač ryškūs V a. viduryje, siejami su tiesioginiais Tautų kraustymosi laikotarpio įvykių dalyviais, šių įvykių sukeltomis migracijomis ar suintensyvėjusiais tarpgentiniais ryšiais (Vaitkevičius 2005a: 79–80, 2005b: 52–53, Bliujienė 2006: 131–138, Лыхтан 1997). Vidinės migracijos, gyventojų kaitą ir suaktyvėjusias kovas netiesiogiai liudija ir daugelio naujų pilkapynų įkūrimas, ankstesnių kapų plėšimai (Kurila 2009a: 53–55), padidėjęs simbolinių kapų skaičius (Kurila 2007b: 299).

Visą I tūkstantmečio trečiąją ketvirtį laidojimo papročiai Rytų Lietuvoje vystėsi tolygiai. Per kelis šimtmečius pastebima bendra pilkapių konstrukcijos raida nuo sampilų su ištisiniais tvarkingais vainikais iki apjuostų duobėmis ir netvarkingais vainikais ar paskirais juos simbolizuojančiais akmenimis. Kapų įranga taip pat tapo paprastesnė. Viename pilkapyje paprastai buvo laidojama daugiau mirusiųjų, kapai buvo dažniau įkasami į anksčiau supiltus sampilus. Tačiau konkrečiuose paminkluose toks raidos modelis paprastai aiškiai neatsispindi, o pilkapių ir kapų konstrukcijos įvairovės atskirais laikotarpiais būta didelės.

Vyrų ir moterų įkapių kompleksai visą šį laikotarpį išliko neįvairūs ir palyginti negausūs. Jų sudėtis iš esmės nekito kelis šimtmečius, nors pačių dirbinių formos, be abejo, neišliko pastovios. Į kapus beveik nebedėta retų formų ar importinių dirbinių. Negausūs ir sunkiai datuojami įkapių kompleksai paprastai nesuteikia galimybės išskirti siauresnių laikotarpių laidojimo paminklų. Susidaro

bendras, tačiau, tikėtina – klaidingas, netikslaus datavimo sąlygotas išpūdis, kad VI–VIII a. pilkapių yra gerokai mažiau nei ankstesnio ir vėlesnio laikotarpių.

Paskutiniajame I tūkstantmečio ketvirtyje Rytų Lietuvos pilkapiai palaipsniui įgavo kai kurių naujų bruožų. Šiuo laikotarpiu pradėta laidoti daugelyje naujų vietų. Kai kuriais atvejais, atrodo, vėl imti naudoti kai kurie anksčiau buvę apleisti pilkapynai. Tačiau daugelyje paminklų ryški ankstesnių tradicijų tąsa. Visame regione laidosena toliau vienodėjo. Sampilus nustota apjuosti akmenų vainikais (ši tradicija kiek ilgiau išliko pietinėje arealo dalyje). Ryškiu pilkapių konstrukcijos elementu tapo juos juosiantys grioviai. Viename pilkapyje paprastai buvo laidojami keli mirusieji, kapai buvo dažniausiai įkasami į anksčiau supiltus sampilus.

Vėlyvajame geležies amžiuje atsirado keli ankstesniam laikotarpiui nebūdingi papročiai. Didelėje dalyje šiuo laikotarpiu supiltų pilkapių kapų nebuvo įrengta. Vyrauja nuomonė, kad tai – simbolinė laidojimo forma, nors jos prasmė tebėra neaiški. Kitas ryškus išskirtinis šio laikotarpio bruožas yra žirgų laidojimo tradicija (Juškaitis 2005). Paprastai žirgai su būdingomis įkapėmis (žąslais, balnakilpėmis, kamanomis, pjautuvais) laidoti atskiruose pilkapiuose, dažniausiai – pilkapynų pakraščiuose arba atskirose pilkapių grupėse. Pietinei regiono daliai būdinga degintinė, šiaurinei – griautinė žirgų laidosena. Didelėje teritorijoje abipus Neries randama abiejų tipų kapų. Dažnai pilkapyje kaip žirgo simbolis būdavo užkasamos tik įkapės (Kurila 2009b). Retesni yra grupiniai kapai: kartu sudegintų žmogaus ir žirgo, sudeginto žmogaus ir nedeginto žirgo, žmogaus su žirgą simbolizuojančiomis įkapėmis.

Paskutiniaisiais I tūkstantmečio amžiais ir II tūkstantmečio pradžioje įkapių dėjimo į kapus tradicijos ženkliai nekito. Įkapių kompleksuose atsispindi ne tiek laidojimo papročių, kiek buityje naudotų daiktų formų kaita. Į vyrų kapus paprastai dėti kirviai, ietigaliai, peiliai, sagtys. Tačiau kompleksuose su ginklais paprastai nebūna papuošalų, išskyrus pasagines seges. Nuo X–XI a. pasirodė kai kurių naujų formų ginklų (plačiaašmenių kirvių, dviašmenių kalavijų, tam tikrų ietigalių tipų). Pavieniai kapai išsiskiria jų gausa. Moterų kapuose įkapės kiek įvairesnės nei vyrų, tačiau taip pat dažniausiai negausios. Be ankstesniam

laikotarpiui būdingų dirbinių, atsirado ir naujų papuošalų (apgalvių, pasaginių segių, naujų antkaklių tipų). Į pilkapius, paprastai – atokiau nuo kapų, dėti lipdyti ar apžiesti puodai.

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros išnykimas paprastai datuojamas XII a. pabaiga (Tautavičius 1955: 96, Vaškevičiūtė 2007: 286) arba XIII a. pradžia (Volkaitė-Kulikauskienė 1978: 15, Zabiela 1992: 20). Kaip ir aptariant kultūros formavimosi laiką, šio klausimo sprendimą apsunkina vyraujanti tendencija sutapatinti kultūrinę visumą ir konkrečią laidojimo formą. Ryškesnių kultūrinės, ekonominės ar politinės raidos lūžių XII a. nepastebima. Todėl Rytų Lietuvos pilkapių kultūros viršutinę chronologinę ribą, ko gero, tikslinga nukelti iki valstybės susidarymo ar bent Ordino įsikūrimo ar rašytinių šaltinių pagausėjimo XIII a. pradžioje. Šiaip ar taip, tai tėra periodizacijos terminų klausimas. Tačiau laidojimo pilkapiuose, atrodo, atsisakyta anksčiau – XI a. pabaigoje ar XII a. pradžioje. Galbūt šis paprotys kiek ilgiau išliko arealo periferijoje, Rytų slavų kaimynystėje ar atskirose bendruomenėse (Kurila 2003).

Nepaisant didelio ištirtų paminklų skaičiaus, Rytų Lietuvos pilkapių kultūros raidos schema tebėra nepilna ir daugeliu požiūrių hipotetinė. Atskirų jos raidos etapų datavimas, įvairių kultūrinių atributų sinchroniškumas ir tarpusavio ryšiai, išorinės įtakos, pokyčių priežastys ir pasekmės tebekelia diskusijas. Tyrimus labai apsunkina netikslus konkrečių paminklų ir dirbinių tipų datavimas. Todėl šiame darbe toliau bus apsiribojama schematišku skirstymu į chronologines grupes. Pasirinktos darbo chronologinės ribos nepretenduoja į tikslų kultūros datavimą, o atspindi plačiausią tikėtiną konkrečių paminklų naudojimo laiko intervalą.

III. ISTORIOGRAFIJA

III.1. Pilkapių tyrinėjimų Rytų Lietuvoje istorija

Rytų Lietuvos pilkapynų archeologiniai tyrinėjimai vykdomi jau daugiau nei pusantro šimtmečio. Per tą laiką kasinėta maždaug 180-yje laidojimo paminklų. Iširta mažiausiai 1450 pilkapių ar jų liekanų bei mažiausiai trys dešimtys plokštinių (?) kapų (**1 lent.**).

Pilkapiai, ryškiai išsiskiriantys aplinkoje paminklai, gana anksti patraukė tyrinėtojų dėmesį. Ilgą laiką Lietuvoje jie buvo bene intensyviausiai kasinėjami archeologiniai objektai. Anksti susidomėta ir pilkapynų gausia Rytų Lietuva. Pirmosios žinios apie Rytų Lietuvos pilkapių kasinėjimus mus pasiekia dar iš XIX a. pirmosios pusės. Apie 1840 m. E. Tiškevičius kasinėjo pilkapius Kernavėje (Tyszkiewicz 1842: 7). Ypač tyrinėjimai suaktyvėjo XIX a. viduryje. Tai buvo susiję su Archeologinės komisijos įkūrimu (1855 m.). Šiuo metu darbavosi E. ir K. Tiškevičiai, P. Vilčinskis, A. Pliateris, L. Kondratovičius-Sirokomlė, A. H. Kirkoras ir kai kurie kiti archeologai bei senienų ieškotojai. Didžiausias dėmesys skirtas radinių paieškai, o apie kapo įrangą geriausiai atveju būdavo pateikiami patys bendriausi duomenys. Išsamesnių duomenų turima apie A. H. Kirkoro kasinėjimus Šventos ir Drucminų-Mantotų pilkapynuose (Kirkor 1855: 22, 25–26). Gana detaliai dokumentuoti, nors tuo metu ir nepublikuoti, L. Kondratovičius-Sirokomlės tyrinėjimai Anciuliuose-Tabariškėse (Kurila 2002a). Apie kitus tyrinėjimus dažniausiai tik glaustai užsimenama periodiniuose leidiniuose: Galinių-Užpalių (Известия 1859: 174), Bražuolės (Известия 1859: 16) pilkapynuose. Deja, labai mažai duomenų turime apie iki šiol didžiausių apimčių A. Pliaterio tyrinėjimus Rokantiškių pilkapyne (Известия 1859: 28–29). K. Tiškevičius savo kelionės Nerimi aprašyme mini Bistryčios, Karmazinių, Grabijolų pilkapių kasinėjimus (Tiškevičius 1992: 168, 236–241, 247). Nemažai kitų mėgėjiškų tyrinėjimų liko visiškai nedokumentuoti. Apie juos liudija tik privačiose dvarininkų kolekcijose sukaupti radiniai, kasinėjimų žymės pilkapių

sampiluose. Šiuo laikotarpiu tyrinėtų pilkapynų skaičius nėra aiškus, tačiau kasinėjimų mastų greičiausiai būta ištis nemažų.

Po Archeologinės komisijos uždarymo (1865 m.) iš esmės nutrūkusi archeologų veikla vėl suaktyvėjo XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Tuo metu pilkapius kasinėjo E. Volteris, V. Šukevičius, F. Pokrovskis, B. Kaminska, J. Žiogas, T. Daugirdas, V. Kaširskis, L. Kšivickis ir kiti. Turima duomenų apie tyrinėjimus maždaug 40-yje pilkapynų. Tyrinėjimai ir jų dokumentacija jau buvo gerokai aukštesnio lygio. Kai kurie archeologai, sukaupę nemažą patirtį, atkreipdavo dėmesį į esminius pilkapio bruožus: griovius, akmenų konstrukcijas, degėsius, kapo padėtį pilkapyje. Kai kada buvo pasitelkiama grafinė fiksiacija, braižomi pilkapių planai, pjūviai ir t. t. Kita vertus, daugelis tyrinėtojų propagavo kasinėjimo metodus (tranšėjomis, „kryžiumi“), kurie nesuteikdavo duomenų apie visą pilkapio konstrukciją. XIX a. dešimtajame dešimtmetyje F. Pokrovskis tyrinėjo daug pilkapių, daugiausiai – ties Lietuvos ir Baltarusijos pasieniu: Alioškų, Aluošios-Lošos, Antasarės-Laukių-Sarių, Laukininkų-Poliankų, Budrionių, Čiornaja Luža, Lintupių, Mėžionių, Peršaukščio, Pilvinių, Šveicarų, Zasvyrio, Zeziulkos-Sidariškių ir kai kuriuose kituose pilkapynuose. Jo paruoštos tyrinėjimų publikacijos (Покровский 1893, 1895, 1897, 1899) buvo kokybiškai naujas žingsnis šioje srityje. Išsamiau paskelbti ir kai kurių kitų paminklų tyrinėjimai: Pamusio (Szukiewicz 1900), Lapušiškės-Sausalio (Žiogas 1909), Smurgainių (Рыков 1913), Kaniūkų (Majewski 1901). Kiti autoriai dažniausiai apsiribodavo glausta informacija specializuotuose arba plačiajai visuomenei skirtuose leidiniuose. Menkai dokumentuoti liko nemažų apimčių E. Volterio kasinėjimai Balceriškių-Vievio, Drucminių-Mantotų, Naujųjų Macelių, Pamusio, Punios Šilo, Slabadėlės, Varliškių pilkapynuose (Вольтеръ 1889, Отчетъ 1891: 331, 1892: 50–53). Nedaug duomenų turima apie A. Jocherio kasinėjimus Grabijolų pilkapyne (Покровский 1891), J. Šnapščio-Margalio – Taurapilio pilkapyne (Šnapštis 1910) ir kitose vietose. Kai kurie archeologai, nors ir nepublikavę tyrinėjimų rezultatų, paliko palyginti išsamias ataskaitas (Dowgird 1909š: 84–89, Гуковский 1895š, Каширский 1906š, 1907š). Kelios jų vėliau buvo paskelbtos. Publikacijos susilaukė V. Šukevičiaus tyrinėjimų Pabarių pilkapyne

tyrinėjimų medžiaga (Jankevičienė 1961). Tikrai glaustai paskelbti V. Kaširskio vykdyti Pavajuonio-Cegelnės, Kavinio-Šakarvos II, Rėkučių-Paversmio II, Papravalės-Vajuonio pilkapių kasinėjimai (Zabiela 1995b, 1996: 45–46).

Po Pirmojo pasaulinio karo intensyvūs pilkapių kasinėjimai vyko Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Profesionalių archeologų ekspedicijos lankėsi maždaug 15-oje pilkapynų. Kai kurie tyrinėjimai buvo gana didelių apimčių. Jie pakankamai gerai dokumentuoti, naudota fotofiksacija, tačiau medžiagos skelbimui didesnio dėmesio neskirta, dažniausiai pasitenkinant lakoniškomis žinutėmis spaudoje. Nemažai publikacijų pasirodė po Antrojo pasaulinio karo ar jau posovietiniu laikotarpiu. 1925 m. R. Jakimovičius kasinėjo turtingus Žvirblių (**2 pav.**) ir Rokantiškių pilkapynus (Jakimowicz 1929: 277). Tyrinėjimų medžiaga paskelbta vėliau (Musianowicz 1968, Iwanowska 2001, 2006, Iwanowska, Kazakevičius 2001). Trečiajame dešimtmetyje H. ir V. Holubovičiai kasinėjo nemažai pilkapių Aluošios-Lošos, Bevandeniškių-Maišinės-Sausių, Dvyliškio-Paraisčių, Jašiūnų, Karmazinų, Pakrauglės, Senujų Macelių ir kituose pilkapynuose. Deja, išskyrus trumpą informaciją spaudoje (Hołubowicz 1933, 1934, 1937, Cehak-Hołubowiczowa 1939, Hołubowiczowie 1940: 5–7), tyrinėjimų rezultatai išsamiau skelbiami nebuvo. Vėliau publikuota tikrai Karmazinų pilkapyno medžiaga (Cehak-Hołubowiczowa 1955), o kitų tyrinėjimų ataskaitos dingo. Kai kurių kitų tarpukario lenkų archeologų tyrinėjimai irgi buvo nemažų mastų. Nemažai vertingos medžiagos taip pat paskelbta po Antrojo pasaulinio karo: V. Antonievičiaus kasinėjimai Mėžionių pilkapyne (Kaczyński 1963a), Z. Podkovinskos – Sudotos pilkapyne (Kaczyński 1963b), K. Salevič – Zasvyrio pilkapyne (Jaskanis 1962).

Lietuvos Respublikoje, kuriai tarpukariu buvo likusi mažoji dalis buvusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijos, kasinėti keli pilkapynai. Tyrinėjimų duomenys išsamiau skelbiami nebuvo, geriausiu atveju pasirodydavo trumpi pranešimai periodinėje spaudoje. Šia paminklų kategorija besidominčių specialistų, išskyrus nebent E. Volterį, Lietuvoje nebuvo, todėl ir medžiagos dokumentacija bei interpretacija buvo gerokai žemesnio lygio nei Vilniaus krašte. Iš svarbesnių paminėtini E. Volterio vadovauti tyrinėjimai Guronyse ir

Dovainonyse (Puzinas 1932), P. Baleniūno – Beižonyse ir Dubingiuose, P. Kulikausko – Skineikiuose.

Sovietinės okupacijos metais Rytų Lietuvoje kasinėta beveik 70-yje pilkapynų. Pilkapių tyrinėjimai atnaujinti penktojo dešimtmečio pabaigoje bei šeštojo dešimtmečio pradžioje. P. Kulikauskas 1949 m. ištyrė kapą suardytame pilkapyne (plokštiniame kapinyne?) Eikotiškyje (Simniškytė 1998a: 14–16). Kelioms didelėms ekspedicijoms šeštajame dešimtmetyje vadovavo A. Tautavičius. Tyrinėti Kapitoniškių (**3 pav.**) (Tautavičius 1957), Dieveniškių apylinkių (Barovka, Didžiuliai, Dieveniškės, Kastkiškės, Poškonys, Stakai) (Tautavičius 1958) ir kai kurie kiti pilkapynai. Įdomių duomenų suteikė ir R. Volkaitės-Kulikauskienės kasinėjimai Migonyse (Volkaitė-Kulikauskienė 1958: 58–61), Pučkalaukyje-Nemenčinėje (Jankevičienė 1958). Mažesnių apimčių tyrinėjimus kai kuriuose pilkapynuose vykdė N. Kovgrina, O. Navickaitė-Kuncienė, V. Daugudis. Šiuo metu nusistovėjo atsiskaitymo už tyrinėjimus tvarka bei tam tikri ataskaitų standartai. Nors tyrinėjimams trūko informatyvumo (pavyzdžiui, ilgą laiką iš esmės nefiksuoti grioviai ar duobės aplink sampilus), jų metodikos kokybė nuolat kilo. Visuotinai taikytas kasinėjimo metodas paliekant vieną arba dvi kontrolines juostas ir nukasant visą sampilą.

Didelės pilkapynų tyrinėjimų Rytų Lietuvoje apimtys išliko septintajame–devintajame dešimtmečiais. Šiuo laikotarpiu organizuota nemažai stambių ekspedicijų, susiformavo tam tikras šioje srityje daugiausiai dirbusių specialistų ratas. Kasinėtos didelės pilkapių grupės, tyrinėjimams neretai buvo pasirenkami palyginti gerai išlikę sampilai. Tai gerokai praturtino turimą šaltinių bazę. Svarbesnių tyrinėjimų rezultatai dažniausiai bent glaustai skelbti, o kai kurie paminklai susilaukė ir išsamesnių publikacijų. Reikšmingi O. Navickaitės-Kuncienės tyrinėjimai Antasarės-Laukių-Sarių (Kuncienė 1972a), Bevandeniškių-Maišinės-Sausių (Kuncienė 1971), Neravų-Grigiškių (Kuncienė 1980, 1981, 1982, 1983a, 1983b), Kastkiškių (Kuncienė 1973a), Pabarių (Kuncienė 1969), Pamusio (Kuncienė 1972b, 1973b), Skubėtų (Kuncienė, 1985) bei kai kuriuose kituose pilkapynuose. Žinias apie Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ankstyvąjį etapą papildė A. Tautavičiaus tyrinėjimai Degsnės-Labotiškių (Tautavičius 1972), Riklikų

(Tautavičius 1970), Taurapilio (Tautavičius 1981) pilkapynuose. Iš svarbesnių R. Volkaitės-Kulikauskienės kasinėtų pilkapynų paminėtini Aukštieji Rusokai (Volkaitė-Kulikauskienė 1977), Čiobiškis, Rusių Ragas (Zabiela 2005), E. Butėnienės – Palūšė (Butėnienė 1982b), Želmeniškę (Butėnienė 1984). Kelis sezonus E. Butėnienės, O. Navickaitės-Kuncienės ir B. Tautavičienės tyrinėtas vienas didžiausių Rytų Lietuvoje Kretuonių pilkapynas (Butėnienė 1978, 1980, 1982a). Iki šiol tai yra vienas išsamiausiai tyrinėtų pilkapynų. Įdomių rezultatų suteikė ir kai kurie kiti nemažų apimčių tyrinėjimai: A. Bliujaus – Eitulionyse (Bliujus 1983), A. Bliujienės – Alinkoje-Raistinėje (Bliujienė 1992), E. Butėnienės ir E. Butėno – Maisiejūnuose (Butėnas 1998), A. Merkevičiaus – Sudotoje (Merkevičius 1990). Kelis pilkapynus kasinėjo ir kiti archeologai: P. Kulikauskas, M. Michelbertas, J. Markelevičius, A. Girininkas, V. Urbanavičius, A. Luchtanas, D. Andrašūnaitė, J. Balčiūnas, A. Strazdas.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pilkapių tyrinėjimų mastas nesumažėjo, netgi išsiplėtė jų geografija (kasinėta daugiau nei 70-yje pilkapynų), tačiau ekspedicijos tapo kiek mažesnių apimčių. Kasinėjant daugiausiai pagal ardomų paminklų apsaugos programas, tyrinėjimams daugiausiai pasirenkami žalojami ar netgi visiškai sunaikinti sampilai. Kai kuriais atvejais tai gerokai menkina mokslinę surenkamų duomenų vertę. Pilkapius kasinėjo nemažai archeologų: G. Abaravičius, J. Balčiūnas, Z. Baubonis, U. Budvydas, E. Butėnas, B. Dakanis, G. Grižas, E. Ivanauskas, V. Kliaugaitė, R. Kraujalis, A. Kuncevičius, A. Luchtanas, M. Michelbertas, E. Ožalas, V. Semėnas, A. Simniškytė-Strimaitienė, J. Stankus, V. Steponaitis, E. Šatavičius, V. Šimėnas, P. Tebelškis, V. Vaitkevičius, G. Vėlius, G. Zabiela. Keliuose pilkapynuose (Gudeliai-Lenkiškės, Poviliškė) tyrinėjimus vykdė ir šio darbo autorius. Iš išsamiau tyrinėtų paminklų paminėtini Ažušilė (Kurila *ir kt.*, 2010), Baliuliai (Kurila, Kliaugaitė 2007), Jakšiškis, Kurklių Šilas, Moša-Naujasodai, Paduobė-Šaltaliūnė III, Pakalniai I (Vaitkevičius 2004), Pašekščiai, Peršaukštis-Kasčiukai I, II (Kurila, Kliaugaitė 2008), Santaka (**4, 5 pav.**) (Vaitkevičius 2007), Sudota I, IV, Varliškės (Luchtanas 2000).

Keli Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingi pilkapynai sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu tyrinėti Baltarusijos teritorijoje: Janove, Kosovščynoje, Lintupiuose, Zeziulkoje-Sidariškėse, Vaiškūnuose, Zasvoryje (Зверыго 2001), Ašmenėlyje (Зайковский 2001). Tačiau apskritai šie paminklai nesusilaukia didesnio Baltarusijos archeologų dėmesio.

III.2. Socialinių santykių tyrinėjimai Vakarų archeologijos tradicijoje, teorinės minties raida

Laidojimo paminklų tyrinėjimų teikiamų duomenų reikšmė rekonstruojant praeities visuomenių socialinę organizaciją šių dienų archeologijoje pripažįstama visuotinai. Visgi, išskyrus kai kuriuos ankstesnius sporadiškus mėginimus, argumentuotos, teoriniais darbais paremtos šios srities studijos pradėtos palyginti nesenai, vos prieš kelis dešimtmečius. Bandymų pagal įkapes rekonstruoti socialines struktūras būta jau XX a. pirmosios pusės archeologinėje literatūroje. Kai kuriuose XX a. trečiojo dešimtmečio vokiečių archeologų darbuose mėginta pagal įkapes išskirti socialines klases ir gretinti jas su minimomis germanų teisynuose (Härke 2000: 370). Sovietų sąjungoje tam tikras susidomėjimas socialinių struktūrų tyrinėjimais, susijęs daugiausiai su siekiu adaptuoti marksistinę metodologiją, buvo kilęs ketvirtąjo dešimtmečio pradžioje (Bulkin *ir kt.* 1982: 275, Trigger 1989: 222–223). To meto darbuose bandyta panaudoti ir laidojimo paminklų medžiagą (Формозов 2006: 66–67). Vakarų archeologijoje taip pat būta mėginimų daryti socialines interpretacijas remiantis laidojimo paminklais. Pavyzdžiui, identifikuoti socialinio elito kapai (Childe 1956: 150–151), ypač – tokiais išskirtiniais atvejais kaip Leubingen pilkapynas Vokietijoje (Gimbutas 1965: 261–264), Vix Prancūzijoje (Megaw 1966: 41–42) ar Sutton Hoo Jungtinėje Karalystėje (Chadwick 1940). Tačiau apskritai to meto darbuose vyravo gana pesimistinis požiūris į galimybę rekonstruoti praeities socialinius santykius (Kroeber 1927: 312–313, Childe 1951: 55, Smith 1955, Ucko 1969).

Tiesioginės priklausomybės tarp kapo įrangos bei įkapių ir palaidoto asmens socialinio statuso idėja išplėtotą procesų arba „Naujosios archeologijos“ mokyklos atstovų. JAV archeologų septintojo dešimtmečio pabaigos bei aštuntojo dešimtmečio darbai buvo kokybiškai naujas žingsnis priešistorinių visuomenių tyrinėjimų srityje. Naujo požiūrio esmė – laidosena yra socialinio statuso atspindys, o jos skirtumai rodo visuomenės socialinį nevienalytiškumą. Kuo sudėtingesnė kapo įranga ir turtingesnės įkapės, tuo aukštesnio statuso asmuo palaidotas. Visuomenėse, kurių socialinė sankloda sudėtingesnė, praktikuojamos įvairesnės laidojimo apeigos. Statusas yra daugiasluoksnis, apimantis įvairius aspektus: amžių, lytį, paveldėtą ar užsitarnautą padėtį, užsiėmimą, ligą ar negalią ir t. t. Šie aspektai sudaro „socialinio asmens“ sąvoką (jos apibrėžimas ir turinys perimtas iš antropologų – Goodenough 1965: 7). Archeologo tikslas yra išvelgti jų atspindžius laidojimo paminklų medžiagoje.

Teoriniuose (Saxe 1970š, Binford 1971, Tainter 1978, Trinkaus 1984, Rothschild 1990) bei įvairioms priešistorinėms visuomenėms skirtuose (Rathje 1970, Saxe 1971, Tainter 1975, Peebles, Kus 1977, O'Shea 1984: 87–255, Ravesloot 1988) darbuose pabrėžta įkapių komplekso ir kitų laidosenos elementų, kaip socialinio statuso atspindžio, svarba. Pagrindiniu tyrimo įrankiu tapo kapų skirstymas į grupes, išskirtas pagal įvairius kriterijus, ir koreliacija. C. S. Peebles (1971), remdamasis Moundville ir Pickwick Reservoir archeologinių kompleksų medžiaga, išskyrė dvi kapų grupes – savotiškas subkultūras. Jose pastebėti saviti statuso išraiškos būdai, taip pat – ir vienos subkultūros dominavimas kitos atžvilgiu. N. A. Rothschild (1979), naudodamas laidojimo paminklų duomenis, modeliavo tipinių medžiotojų-rankiotųjų ir žemdirbių visuomenių, palikusių Indian Knoll ir Dickson Mounds pilkapynus, socialinę organizaciją. Nustatyta, kad žemdirbių visuomenė buvo labiau socialiai stratifikuota nei medžiotojų-rankiotųjų, tačiau nė viena jų neatitiko tradicine samprata paremtų hipotetinių hierarchinės ir egalitarinės visuomenės modelių. J. A. Brown (1971) atlikta Spiro pilkapyno struktūrinė analizė leido padaryti išvadas apie jame mirusiuosius laidojusią stratifikuotą visuomenę – vadystę. Kai kurių iš etnografinių šaltinių pažįstamų visuomenių, pavyzdžiui, Havajų (Tainter, Cordy 1977) laidojimo paminklų

tyrinėjimas padėjo atskleisti sudėtingas socialines struktūras ir savotiškai patikrinti archeologų naudojamo metodo patikimumą.

Daugiausiai dėmesio buvo skiriama įkapių kompleksų analizei. Tačiau tyrėjai atsižvelgė ir į kapo įrangos, konstrukcijų ar kapo padėties pilkapyje (kitais sakant – bendruomenės sugaišto laiko ir įdėto darbo laidojant mirusįjį) (Binford 1971: 21, Tainter, Cordy 1977: 97, Tainter 1978: 125–128, 1980: 310), mirusiųjų orientacijos (Gruber 1971: 71, Saxe 1971: 48–50), kūno padėties kape (Saxe 1970š: 143, 1971: 46–47), laidojimo vietos (Milner 1984: 469–470) skirtumus, erdvinį kapų išsidėstymą (Goldstein 1981). Žinoma, tyrimą dažnai apsunkina įvairios objektyvios aplinkybės: archeologinių tyrinėjimų apimtis, dokumentacijos lygis, paminklo suardymo laipsnis ir t. t. Be to, laidojant statusas gali būti išreikštas daugybe archeologiškai neužfiksuojamų būdų, pavyzdžiui – ilgesniais ir sudėtingesniais ritualais, greitai suyrančiomis įkapėmis. Tyrėjui aktualiausi yra tie laidojimo aspektai, kuriuose pastebima didžiausia įvairovė (Saxe 1970š: 34).

Iš pirmo žvilgsnio, teigiant, kad laidojimo apeigos yra susijusios su laidojamo asmens statusu, nepasakyta nieko naujo. Šią priklausomybę puikiai iliustruoja įvairių senovės valstybių valdovų ar elito kapai, istoriniuose šaltiniuose aprašomos laidotuvės. Didžiausias „Naujosios archeologijos“ atstovų nuopelnas – apibrėžta socialinių santykių, visuomenės struktūros tyrinėjimų metodinė koncepcija, atskleistos statistinių metodų taikymo galimybės. Suformulavus aiškius tyrimo principus, jis tapo gerokai moksliškesnis. Iki tol neretai gana spekuliatyvas išvadas apie praeities socialinę organizaciją, paprastai nenutolstančias nuo tradicinio evoliucionizmo ir difuzionizmo koncepcijų ginčo, be to, kartais persmelktas rasizmo dvasia (Trigger 1980), pakeitė gerokai labiau argumentuotas požiūris, dedukcinis mastymas (hipotezės kėlimas ir jos verifikavimas). Pastebėta, kad visuomenės nėra homogeniškos ir kelių aiškių vystymosi pakopų. Įvairių socialinių grupių, taip pat ir kiekvieno konkretaus asmens santykis su visuomene, vaidmuo socialinėje sistemoje yra savitas. Tačiau jis apibrėžiamas įvairių normų bei taisyklių, kurios atsispindi ir laidojimo papročiuose. Nauji mokslinio tyrinėjimo metodai suteikė galimybę detaliam aptarti visuomenės socialinę struktūrą, o ne tik surasti jos vietą apsibrėžtoje pakopų

sistemoje. Pagrindiniu tyrimo objektu tapo ne visuomenės socialinio išsivystymo lygis, o jos socialinė organizacija. Didelę reikšmę tyrinėjimams įgavo tokie kriterijai kaip palaidoto asmens amžius ir lytis (Binford 1971: 17–20, Saxe 1971). Atskleistos osteologinių tyrinėjimų taikymo šioje srityje galimybės (Lane, Sublett 1972, Tainter 1980). Kita vertus, socialinės struktūros analizė leidžia geriau suvokti ir visuomenės socialinės raidos lygį. Pavyzdžiui, kapinynas, kuriame visi vaikai palaidoti panašiai, tikėtina, yra paliktas egalitarinės visuomenės. Tuo tarpu stratifikuotoje visuomenėje tam tikri specifiniai laidojimo bruožai turėtų būti būdingi visoms amžiaus grupėms (Saxe 1970š: 67).

Laidojimo paminklų socialinė interpretacija tapo viena iš sudedamųjų vadinamosios „viduriniojo lygmens teorijos“ (nekintamų ryšių tarp archeologinių šaltinių ir juos palikusių praeities žmonių elgesio paieškų) dalimi. Archeologams procesualistams būdingas sisteminis mastymas – požiūris į visuomenes ar jų raidą kaip į sistemas, kurių atskiri komponentai yra susiję priežastiniais ryšiais. Daugumai tyrėjų bendras tikėjimas, kad žmogaus elgesys yra griežtai dėsningas. Įvairios socialinės struktūros, elgesio ir santykių formos gali pasikartoti skirtingose, netgi geografiškai izoliuotose visuomenėse. Šis požiūris atvėrė plačias palyginamosios analizės galimybes tiek tarp įvairių praeities, tiek ir tarp praeities ir dabarties visuomenių. To meto, o taip pat ir šių dienų JAV archeologams ir antropologams būdingas drąsus skirtingų struktūrų lyginimas, dėsningumų ieškojimas ir modeliavimas. Iš esmės, dėmesys sutelktas į socialinių struktūrų panašumus, o ne į skirtumus. Interpretuojant duomenis, daugiau orientuojamasi į formą, o ne į turinį (formalioji analizė). Kitaip sakant, daugiau keliamas klausimas „kaip?“, o ne „kodėl?“. Visuomenių, pažįstamų tik iš archeologinių šaltinių, tyrinėjimas metodu tapo artimesnis antropologijai (etnografijai). Šių disciplinų suartėjimą pabrėžė ir patys „Naujosios archeologijos“ atstovai (Binford 1962, Wilson 1975: 275, Gumerman, Phillips 1978: 185–186).

To meto Europos archeologai buvo veikiami amerikiečių kolegų idėjų (Trigger 1974: 100, Chapman, Randsborg 1981). Pavyzdžiui, atlikta Hallstatt (Austrija) kapinyną palikusios bendruomenės socialinės struktūros analizė, kuri atskleidė tam tikrą jos stratifikaciją (Hodson 1977). Ankstyvojo bronzos amžiaus

Branč (Slovakija) kapinyne pastebėta kai kurių laidosenos elementų, įkapių bei jų skaičiaus ryšys su palaidotų asmenų lytimi ir amžiaus grupėmis. Abiejų lyčių asmenų socialinės diferenciacijos ir statuso priklausomybės nuo amžiaus lygis buvo nevienodas. Iškelta hipotezė, kad vyrų statusas buvo daugiau įgimtas, tuo tarpu moterų – daugiau įgyjamas (Shennan 1975: 284–286). Panaši į procesualistinę koncepciją, tiesa – jos tiesiogiai nepaveikta, ryšio tarp laidosenos ir socialinio statuso samprata atsispindėjo ir Vokietijos archeologų darbuose (Steuer 1982). „Naujosios archeologijos“ idėjos sulaukė tam tikrų atsiliepimų net iš sovietų archeologų (Aleksin 1983: 140–143). Apskritai Europoje šios srities tyrinėjimai buvo paremti panašia ryšio tarp laidojimo paminklo ir palaidoto asmens statuso koncepcija, tik ji nebuvo taip apibrėžta teoriniame lygmenyje. Visgi laidojimo paminklų medžiaga tyrinėjant praeities socialines struktūras Europoje ne visuomet buvo išnaudojama (Renfrew 1984).

„Naujosios archeologijos“ mokyklos atstovų suformuluotos nuostatos turi nemažą įtaką (reikia pripažinti – gana pagrįstai) ir šių dienų tyrinėtojams (Schiffer 1988: 472, Brown 1995: 9–12, Lee 2002: 108–109, Hally 2004). Šiuolaikinėje archeologijoje visuomenė suvokiama kaip sistema, kurios sudėtinės dalys yra atskiri individai. Laidojimo paminklai plačiai naudojami šių sistemų tyrinėjimams. Dėl laidojimo paminklų, kaip senovės socialinių struktūrų pažinimo šaltinio, svarbos abejonių nekyla (Shanks, Tilley 1987: 42–45, Wason 1994: 67–102, Parker Pearson 2003: 72–79). Iš esmės visų kultūrų laidojimo papročiuose galima įžvelgti variacijų. Sunku nuneigti ir amerikiečių mokslininkų išplėtotą požiūrį į visuomenes kaip į paklūstančias tam tikriems socialiniams dėsniams. Visose visuomenėse egzistuoja tokie universalūs reiškiniai kaip siekis įgyti aukštesnį statusą, jį įtvirtinti ir pademonstruoti, skirtingi socialiniai lyčių ir amžiaus grupių vaidmenys. Visgi archeologui prieinamos jų išraiškos gali būti labai skirtingos ar netgi visai nesuvokiamos, žiūrint iš šių dienų žmogaus pozicijų.

Procesualistų materializmas, pozityvizmas ir nekritiškas pasitikėjimas statistika susilaukia tam tikros kritikos (Watson, Fotiadis 1990: 613–616, Morris 1991). Siekis atsekti fundamentalias struktūras, apibrėžti elgesį schemomis nutolina tyrėją nuo žmogaus mentaliteto, veiksmų, kurie ne visuomet yra sąlygoti

tik racionalių poreikių. Procesualistiniam požiūriui būdingas dėmesio sutelkimas ne į atskirą individą, o į teorinę sistemą, taip tarsi ignoruojant visa tai, ką būtų galima įvardinti kaip „žmogiškąjį faktorių“. Į šią sistemą žvelgiama modernaus žmogaus akimis, nesistengiant perprasti praeities žmogaus mąstysenos. Be to, naudojant įvairius apsibrėžtus laidojimo paminklų analizės kriterijus, būtina turėti omenyje daugybę praeities realybės ir archeologinės medžiagos santykį iškreipiančių aplinkybių.

„Naujosios archeologijos“ idėjų revizija susijusi su postprocesų (kartais dar vadinamos interpretacinės, kontekstinės ar simbolių) archeologijos mokyklos idėjų išplitimu Europoje (daugiausiai – Didžiojoje Britanijoje ir Skandinavijos šalyse) devintajame dešimtmetyje. Šio požiūrio susiformavimas Europoje dalinai buvo nulemtas ir objektyvių priežasčių – skirtingai nuo amerikiečių archeologų, europiečiai retai turi galimybę tyrinėti visuomenes, apie kurias turima patikimų etnografinių duomenų, ir taip patikrinti pasirinktos metodikos patikimumą. Suabejoti objektyvios, konkrečia metodika paremtos rekonstrukcijos galimybe vertė ir tokių sudėtingai interpretuojamų paminklų kaip megalitai tyrinėjimai. Postprocesų mokyklos atstovų teiginiai, nors ir ne visuotinai priimami, daro įtaką tyrinėtojams abiejose Atlanto pusėse.

Procesualistų išplėtotą metodiką ir sukurta schema atskleidė ryšį tarp socialinės struktūros ir materialinės kultūros. Visgi šioje schemoje liko tam tikra spraga. Žmogus nėra vien socialinės sistemos dalis, paklūstanti visuotiniams socialiniams dėsniams. Kiekvienas individas savaip prisideda ir prie šios sistemos kūrimo. Kitaip sakant, tarp individo ir visuomenės egzistuoja abipusis ryšys. Postprocesų mokyklos atstovai teoriniuose darbuose pabrėžė subjektyvaus faktoriaus socialinių santykių tyrinėjimų srityje svarbą, taip tarsi įterpdami į schemą naują komponentą. Tarp žmogaus ir archeologui prieinamų jo veiklos materialinių išraiškų egzistuoja simbolinės reikšmės ir ideologija (Hodder 1982a, Robb 1998). Nesuvokus, kokią reikšmę vienai ar kitai kultūros formai suteikė tyrinėjama visuomenė, neįmanoma teisingai interpretuoti materialinės kultūros. Pastaroji yra ne tiesioginis elgesio atspindys, o jo transformacija (Hodder 2000: 17). Kiekvienoje konkrečioje visuomenėje ar net konkrečiaus asmens atveju ši

transformacija gali turėti savitų bruožų. Laidojimo papročius apskritai ir kiekvieną atskirą laidosenos elementą būtina suvokti bendrame kultūriniame-istoriniame kontekste, atsižvelgiant į įvairias jiems suteikiamas simbolines ir socialines prasmes (Pader 1982, Cannon 1989, Scarre 1994, O'Shea 1995: 126–127, Barrett 1996: 394–395). Skirtingose visuomenėse įvairiems laidojimo ritualo elementams ar įkapėms gali būti suteikiamos skirtingos reikšmės ir funkcijos. Juo labiau, jos skiriasi nuo tų, kurios atrodo savaime suprantamos šių laikų žmogui. Taigi archeologui iškyla nelengvas uždavinys – atsiriboti nuo savo kultūrinės aplinkos ir bandyti perprasti tyrinėjamos visuomenės mentalitetą. Apskritai materialinę kultūrą linkstama traktuoti kaip tekstą, savotišką „materialinę kalbą“, kurią archeologas turi perskaityti (Shanks, Tilley 1987: 98–102). Šio teksto supratimo galimybės priklauso tiek nuo to, ką jį palikęs žmogus sąmoningai ar nesąmoningai pasakė, tiek nuo paties tyrėjo interpretacijos.

Laidojimo papročiai nėra nebylūs, tik nuo socialinių dėsnių priklausomi reiškiniai. Jų socialinis turinys yra nulemtas ne vien mirusiojo padėties, bet ir gyvųjų apeigų dalyvių, emocinių gyvųjų ryšių su mirusiuoju, socialinės atminties (Joyce 2001). Socialinio statuso atspindys laidotuvių apeigose ar kape yra tikras tiek, kiek statusą stengiamasi perteikti. Jis priklauso ir nuo visuomenės požiūrio į mirusiuosius ir mirtį apskritai (Parker Pearson 1982: 110–111, 1993). (Laidotuvių ir mirties sąsajos su gyvųjų socialiniais poreikiais atskleistos ir etnografinėmis analogijomis – Huntington, Metcalf 1979, Bloch, Parry 1982, Hodder 1982a: 197–201). Dirbinys, patekęs į kapą kaip įkapė, yra kitokiame kontekste nei kasdieniniame gyvenime. Jo prasmė šiuose skirtinguose kontekstuose yra nevienoda. Lygiai taip pat kape perteiktos socialinės reikšmės ir statusas nebūtinai sutampa su turėtu gyvenime (Hodder 1982b: 152). Ritualai gali turėti įvairių simbolių ir socialinių prasmų, kurios ne tiek apibrėžia mirusiojo statusą, kiek veikia kaip visuomenės struktūros išlaikymo ir reguliavimo įrankis. Laidotuvės yra ir mirusiojo giminaičių, bendruomenės galimybė išreikšti savo statusą ir dėl jo konkuruoti (Halsall 1995: 247–248). Mirusiojo išlydėjimo į pomirtinį pasaulį apeigos gali būti aktualios kaip socialinių ar politinių ryšių kūrimo, atnaujinimo ar įtvirtinimo arena (Oestigaard, Goldhahn 2006).

Vien tik įkapės negali būti patikimas kriterijus visuomenės socialinės struktūros studijoms. Be to, objektyviai įvertinti jų, kaip statuso atspindžio, reikšmę archeologui yra sudėtingas uždavinys. Įkapių kompleksą galima vertinti vadovaujantis įvairiais kriterijais: bendru įkapių skaičiumi, jų įvairove, retumu, medžiaga, iš kurios jos pagamintos. Ne mažiau svarbu tai, kokią reikšmę įkapei teikė patys laidojimo apeigų dalyviai. Skirtingose visuomenėse statusui išreikšti naudoti įvairūs dirbiniai, kurie galėjo įgauti įvairias prasmes tiek kasdieniniame gyvenime, tiek ir kaip įkapės (Graziadio 1991: 405–406, Fisher 1995: 161–162, O'Shea 1995: 130–139, Parker Pearson 2003: 78–79) (tam tikrus įkapių simbolizmo aspektus buvo aptarę ir procesualistai – Saxe 1970š: 66). Kai kuriais atvejais įkapių simbolinis turinys gali būti ir svarbesnis negu tiesioginė jų vertė. Pavyzdžiui, Kalifornijos Chumash indėnų kapinynuose pastebimas skirtingas karoliukų, atlikusių pinigų funkciją, skaičius. Ryški tendencija, kad nedidelė dalis kapų išsiskiria itin dideliu karoliukų skaičiumi (Gamble *ir kt.* 2001: 206). Taigi šioje visuomenėje kaip simbolinė statuso išraiška naudota daugiausiai tam tikra įkapių grupė. I tūkstantmečio vidurio anglosaksų visuomenėje, sprendžiant pagal kapinynų medžiagą, svarbią socialinės raiškos funkciją laidojant atliko šukos (Williams 2003: 117–118). Kaip matyti, vienai kultūrai ar netgi vienai bendruomenei sukurta socialinės organizacijos ir laidojimo papročių ryšio modelį taikyti kitai reikėtų atsargiai, nepamirštant galimų mentaliteto skirtumų. Įkape būtina analizuoti kontekste, kuriuo gali būti tiek kapas, tiek kapinynas ar visa archeologinė kultūra.

Postprocesų archeologijos mokykla nepateikė iš principo naujų statuso ir socialinės organizacijos rekonstrukcijos pagal laidojimo paminklus metodų ir modelių. Pagrindinis jos nuopelnas daugiau yra kritinis tokiomis tyrimais gaunamų rezultatų vertinimas. Teoriniuose darbuose ir konkrečiais pavyzdžiais atkreiptas dėmesys į daugybę egzistuojančių išlygų. Pavyzdžiui, P. K. Wason (1994: 76–80) studijoje naujai pažvelgta į darbo sąnaudų laidotuvių metu ryšio su laidojamo asmens statusu modelį, atskleidžiant tam tikrus jo trūkumus, tačiau apskritai nenuneigiant šio ryšio egzistavimo. Kitaip tariant, kertiniu archeologijos posūkio postprocesualizmo link šioje tyrinėjimų srityje bruožu galima laikyti įsivyravusį

polinkį remtis iš pirmo žvilgsnio tarsi ir savaime suprantama nuostata, kad mirusiojo palaidojimas yra ne jo, o likusių gyvųjų veiklos sfera.

Atskleistos gilesnio praeities visuomenių pažinimo galimybės, suvokiant socialinę organizaciją kaip reiškinių, formuojamą ne vien aplinkos sąlygų bei visuotinių dėsnių, bet ir mąstysenos, tikėjimų ir emocijų. Tačiau tenka pripažinti, kad postprocesualistinis požiūris daugeliu konkrečių tyrimų atvejų iškelia daugiau klausimų nei pateikia atsakymų. Nors ir nekyla abejonių dėl įkapių simbolinio turinio egzistavimo, konkrečių simbolių prasmių dešifravimas dažniausiai yra sudėtingas ar netgi spekuliatyvus. Apskritai gryniosios procesualistinė ar postprocesualistinė sampratos egzistuoja daugiau teoriniame lygmenyje, o konkrečiuose tyrimuose (Jørgensen 1987, Czarnecka 1990a, 1990b, Hedeager 1992, Halsall 1995: 75–163, Schulting 1995, Arnold 1997: 176–210, Härke 1997, Stoodley 1999, 2000) metodika ir teorinis pagrindas paprastai griežtai neapribojami vienos mokyklos rėmuose. „Naujosios archeologijos“ atstovų darbai nepraranda savo vertės, jais tebesinaudojama šios srities tyrinėjimuose. Minėtos teorinės pozicijos, nors iš pažiūros ir labai skirtingos, turi ir nemažai bendrų bruožų. Iš esmės jos yra orientuotos į skirtingus archeologinio pažinimo proceso elementus: į tyrimo metodiką ir į rezultatų interpretaciją.

Pastaruoju metu Vakarų archeologinėje tradicijoje išaugo susidomėjimas lyčių vaidmenimis visuomenėje (Ehrenberg 1989, Conkey, Gero 1991, 1997, Spencer-Wood 2000, Díaz-Andreu 2005). Ši kryptis įgavo „lyčių archeologijos“ arba „feministinės archeologijos“ pavadinimą. Jos atstovams lytis tapo savotiška prizme, per kurią mėginama žvelgti į praeities visuomenes. Ji laikoma pagrindiniu visuomenės struktūrą lemiančiu veiksnium. Keliamas klausimas, kokią reikšmę lytis ir lytiškumas turėjo socialiniame gyvenime. Tyrinėjimai nukreipti daugiausiai į moters vaidmens visuomenėje analizę. Siekiama atskleisti gilumines šio vaidmens prasmes ir revizuoti stereotipinius vyrų dominuojamos visuomenės modelius. Tai, kad moterų vaidmuo istoriniuose procesuose yra mažiau pastebimas, nemenkina jo reikšmės. Šis vaidmuo yra subtilus, dažnai perteikiamas simboliais. Feministinėse studijose akcentuojamas darbo pasidalinimas tarp lyčių, kai kurių dirbinių (pavyzdžiui – keramikos), kaip

simbolinės išraiškos priemonės, reikšmė, moterų vaidmuo kulte bei ritualuose. Įvairūs socialiniai vaidmenys visuomenėje, statusas yra tarpiai susiję su lytimi. „Lyčių archeologija“ koncentruojasi į šių sąsajų atskleidimą. Atskiras dirbiny gali turėti simbolių socialines lyčių funkcijas perteikiančių reikšmių (Spector 1991). Pats „lyties“ terminas tapo sudėtingesnis – imta skirti biologinės ir socialinės lyties sąvokas (Nelson 1997: 15–16, Gilchrist 1999: 9–14). Pastaroji apibrėžiama kaip simbolizuotų socialinių ir kultūrinių prasmų visuma.

Nors „lyčių archeologijos“ atstovai kartais neišvengia aršaus neargumentuoto feminizmo, savitikslio kai kurių teiginių kvestionavimo ir dirbtinio dalies temų (pavyzdžiui, seksualinių mažumų) suaktualinimo, ji turi ir didelę teigiamą reikšmę socialinei archeologijai. Ši teorinė kryptis paskatino socialinių organizacijų tyrinėtojus didesnę dėmesį skirti lyčių vaidmenims, įnešę racionalaus kritiškumo ir išplėtę tyrinėjamų temų ratą. Su ja nemaža dalimi yra susijęs išaugęs susidomėjimas vaikais (Crawford 1999, Sofaer Derevenski 2000, Kamp 2001, Baxter 2005) ar kitomis tradiciškai laikomomis marginalinėmis socialinėmis grupėmis. Archeologijos mokslo objekto samprata išsiplėtė netgi iki tokių subtilių klausimų kaip emociniai suaugusiųjų ryšiai su vaikais.

Lyčių studijose naudojamosi ir laidojimo paminklų medžiaga. Per ją bandoma atskleisti socialinius, ideologinius ir simbolinius lyčių statuso skirtumus ir jų sąlygotus visuomenės struktūros modelius (Sullivan 2001: 110–112, Peleg 2002, Arnold 2007). Tyrinėjant laidojimo paminklus, išaugo susidomėjimas neįprastais palaidojimais, pavyzdžiui, kapais su priešingos lyties įkapėmis ar priešingai lyčiai būdinga konstrukcija (Weglian 2001, Hansen *ir kt.* 2003, Pawletta 2003). Akcentuoti kai kurie su tyrimo metodika susiję klausimai, pavyzdžiui, suabejota palaidoto asmens lyties nustatymo, remiantis vien įkapių kompleksu, objektyvumu (Lucy 1997, Bolin 2004).

III.3. Socialinių santykių tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje

Pirmiesiems darbams, kuriuose mėginta apibendrinti archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje duomenis (Tyszkiewicz 1842, 1850, Tyszkiewicz 1868),

būdingos drąsios, romantizuotos archeologinių paminklų ar randamų dirbinių paskirties interpretacijos, jų sąsajų su istoriniais įvykiais ar tautomis paieškos. Tarp daugybės teiginių išsakyta ir viena kita gana logiška, nors ir niekuo neparemta prielaida apie laidojimo paminkluose atsispindinčius socialinius santykius. Teigiama, kad aukštesnio statuso mirusiesiems pilti didesni pilkapiai (Tyszkiewicz 1850: 51) ar kad deginti tikrai diduomenės narių palaikai (Киркоръ 1859: 18). Atkreiptas dėmesys į grupinius vyro ir moters kapus (Tyszkiewicz 1868: 216–218). Tačiau nė viename darbe šie klausimai išsamiau neanalizuoti. XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios archeologinėje literatūroje vyrauja tyrinėjimų ar radinių aprašymai. Bandymų panaudoti sukaupią medžiagą gilesniems apibendrinimams būta nedaug. Išskirtinai brandžiai ir įžvalgiai savo tyrinėjimų duomenis interpretavo F. Pokrovskis, išsakęs savo nuomonę ir apie kai kuriuos socialinius laidosenos aspektus. Jis pastebėjo, kad didesnė dalis moterų kapų yra įkasti į ankstesnius pilkapius, ir laikė tai žemesnio jų socialinio statuso išraiška (Покровский 1899: 84). Didesni ir sudėtingesnės konstrukcijos pilkapiai (Покровский 1895: 207) ar turtingos įkapės (Покровский 1897: 184) siejamos su iš kitų išsiskiriančiais visuomenės nariais.

Tarpukariu, nepaisant bendros archeologijos mokslo pažangos, praeities socialiniai santykiai netapo tyrinėjimų objektu. Apibendrinamojo pobūdžio darbuose (Tarasenska 1928, Antoniewicz 1930, Puzinas 1938, Спицынъ 1925) pagrindinis dėmesys sutelktas į radinių ir paminklų aprašymą, chronologiją, kultūrinę ar etninę priklausomybę. Kartais tikrai užsimenama apie kapuose atsispindinčią socialinę nelygybę (Puzinas 1941: 42, Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 20) ar aptariami kiti su socialiniais santykiais susiję klausimai, pavyzdžiui, žmonių aukojimo problema (Alseikaitė-Gimbutienė 1946: 143–147).

Sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvos archeologų tyrinėjimų tematiką riboja menkos galimybės susipažinti su Vakarų kolegų darbais bei primetama istorinio materializmo doktrina. Tiesa, socialinių santykių tyrinėjimams ji buvo tam tikra prasme gana palanki. Archeologai buvo verčiami akcentuoti socialinę-ekonominę visuomenės raidą. Kolektyvinėje Lietuvos priešistorę apimančioje monografijoje (Kulikauskas *ir kt.* 1961) ji netgi pasirinkta kaip

geležies amžiaus periodizacijos pagrindas (gimininės santvarkos irimo, klasinės visuomenės formavimosi, ankstyvojo feodalizmo laikotarpiai). Pagrindinis dėmesys kreiptas į bendrą visuomenės modelį ir jo raidą, akcentuojant santykį tarp valdančiųjų ir valdomųjų klasių, socialinio elito formavimąsi. Rekonstruojant praeities socialinę organizaciją buvo pasitelkiami ir laidojimo paminklų duomenys. Pažymima, kad skirtingas įkapių skaičius ir įvairovė kapuose atspindi turtinę nelygybę, o šio skirtumo ryškėjimas – visuomenės raidą link labiau socialiai stratifikuotos (Kulikauskas 1959: 86, Volkaitė-Kulikauskienė 1970: 265–267, Tautavičius 1981: 31–32, Michelbertas 1986: 232–234). Tiesioginė priklausomybė tarp palaidoto asmens statuso ir kapo įrangos bei įkapių komplekso buvo suvokiama kaip savaime suprantama. Kai kurios teorinės prielaidos (pavyzdžiui, kad pilkapiai yra šeimos kapavietės) buvo priimanamos be papildomos argumentacijos. Šiuo požiūriu, Lietuvos archeologų išvados buvo artimos JAV „Naujosios archeologijos“ mokyklos koncepcijai (Sovietų sąjungos archeologinėje literatūroje šiuo klausimu išsakomos mintys apskritai daug kuo buvo panašios į to meto amerikiečių darbus – Алекшин 1975). Paprastai geležies amžiaus visuomenės skirstytos į elito, karių ir eilinių bendruomenės narių sluoksnius. Nors ir trūko tiek teorinių diskusijų, tiek statistinio medžiagos tyrimo, tuo metu suformuluotas visuomeninių santykių modelis ir jų raidos schema, kurie iš esmės pripažįstami ir šiandien.

Iš kitų tuo metu dirbusių autorių išsiskiria L. Vaitkunsienės darbai, kuriuose mėginama atkurti atskirų bendruomenių socialinę struktūrą. Žąsino kapinyną palikusioje bendruomenėje pagal įkapių turtingumą išskirtos trys vyrų kapų grupės, kurios siejamos su skirtingais socialiniais sluoksniais: karo vadais arba kunigaikščiais, kilmingaisiais arba kariaunų nariais ir eilinais bendruomenės nariais. Moterų ir vaikų kapai remiantis tuo pačiu kriterijumi suskirstyti į dvi grupes (Vaitkunsienė 1978). Pagrybio kapinyno vyrų kapai suskirstyti net į keturias grupes. Pastebėta, kad įkapių skaičius ir turtingumas nebuvo susijęs su mirusiojo amžiumi, kaip turtingi kariai buvo palaidoti netgi kai kurie vaikai. Autorė pirmoji Lietuvoje ėmėsi nagrinėti vyro ir moters santykius bendruomenėje. Interpretuodama porinius kapus, ji nurodo dvi galimybes: susiformavusį etinį

požiūrį į santuokinius ryšius arba moters (vergės, sugulovės?) auką mirusiam vyrui (Vaitkuskienė 1985).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsirado galimybė kiek kitaip pažvelgti į priešistorės socialinius procesus. Tačiau geležinės uždangos kritimu iš karto nepasinaudota, ir Vakarų archeologų įdirbis buvo įsisavinamas lėtokai. Daugiau dėmesio imta skirti tokiems klausimams kaip Lietuvos valstybingumo užuomazgos. Aptariant laidojimo paminklus, kaip socialinės organizacijos atspindį, išsakomos nuomonės iš esmės nepakito (Volkaitė-Kulikauskienė 2001: 363–365, Vaškevičiūtė 2007: 293–297). Metodine ir teorine prasme Lietuvoje novatoriškame darbe E. Jovaiša aptarė galimybes pagal laidojimo paminklus rekonstruoti socialinę struktūrą ir su tuo susijusias problemas. Išskirti keli pagrindiniai kriterijai: kapinyno vidinė struktūra ir topografija, kapo konstrukcijos sudėtingumas, įkapės. Taikant juos būtina atsižvelgti į paminklo chronologiją, lyčių skirtumus bei, ypač, į keblumus objektyviai įvertinant įkapių brangumą, retumą, gamybos technologijos sudėtingumą (Jovaiša 1997b: 17–19). Remdamasis suformuluotais metodiniais principais ir analizuodamas medžiagą statistiškai, autorius pateikia Dauglaukio kapinyną palikusios bendruomenės struktūrinę analizę, vyrų ir moterų kapus skirstydamas į tris socialines grupes (Jovaiša 1997b: 25–39). Panašiu principu aptarti ir sėlių (Simniškytė-Strimaitienė 2004š: 36–42, 54–63, 89–95), kuršių (Žulkus 2004: 153–157), Žemaitijos (Michelbertas 1997: 31–34) laidojimo paminklai.

Pasirodė ir daugiau darbų, skirtų siauresnėms temoms, atskiriems socialiniams sluoksniams. Imti daugiau taikyti statistiniai metodai, kurie leido pateikti labiau argumentuotas, ne vien bendro pobūdžio medžiagos apžvalga paremtas išvadas. Daugiausiai dėmesio sulaukė karių ir karinio elito sluoksniis (Bliujienė 2006, Jovaiša 2006, Šimėnas 2006: 99–102), nors glaustai aptartos ir tokios temos kaip gentinės diduomenės moterys (Bliujienė, Bračiulienė 2007), nelaisvųjų ar vergų sluoksnio egzistavimas (Mickevičius 2004: 67–72, Vaškevičiūtė 2007: 295).

L. Vaitkuskienė (1995b) aptarė karinio elito formavimąsi, akcentuodama ryškius pokyčius V–VI a. Pabrėžiama, kad vyrų visuomeninis

statusas šiuo laikotarpiu jau turėjo būti paveldimas, apie ką byloja kai kurie turtingumu išsiskiriantys berniukų kapai. V. Žulkus (2001) atkreipė dėmesį į kuršių karių sluoksnio sąsajas su mirusiųjų deginimo papročiu. Kremacijos plitimas ir grupinių vyrų kapų pasirodymas siejami su karinės draugijos (draugovės) formavimusi. R. Švelniūtė (2005a), skirstydama Plinkaigalio ir Pagrybio kapinynų vyrų kapus pagal įkapių kompleksus, priėjo išvados, kad abiejose bendruomenėse egzistavo socialinė diferenciacija, tačiau ji skyrėsi tiek savo pobūdžiu, tiek jai išreikšti pasirenkamomis įkapėmis. Kitame darbe, skirtame Plinkaigalio bendruomenės socialinei organizacijai, autorė pastebėjo, kad labiausiai socialinė diferenciacija išryškėja vyrų kapuose. Daugiausiai įkapių dėta į vyresnių nei 40 m. vyrų kapus. Moterų kapus pagal turtingumą taip pat galima suskirstyti į kelias grupes, tačiau jų koreliacijos su amžiumi nepastebėta. Mažiausiai įkapių buvo vaikų kapuose. Juose išryškėja ir mažiausiai socialinės diferenciacijos apraiškų (Švelniūtė 2005b). Atskiruose straipsniuose aptarti kai kurie neįprasti palaidojimai – moterų kapai su ginklais. Jie laikomi išskirtinės visuomeninės padėties moterų kapais (Vaškevičiūtė 2006) arba siejami su specifiniais socialiniais ar teisiniais moterų vaidmenimis (Simniškytė 2007). Kai kurie Rytų Lietuvos pilkapius palikusių bendruomenių socialinės organizacijos ir demografijos klausimai aptarti šio darbo autoriaus straipsniuose (Kurila 2002b, 2007a, 2007c, 2009c).

Kaip matyti, Lietuvos archeologų darbus dėl objektyvių priežasčių mažai veikė Vakaruose verdančios diskusijos socialinės organizacijos ir laidojimo paminklų, kaip jos indikatorių, klausimais. Tačiau to nereikėtų kategoriškai laikyti beviltišku atsilikimu. Nors šios srities tyrinėjimai Lietuvoje yra labai mažai išplėtoti teoriniu lygmeniu, konkretūs darbai remiami prielaidomis, panašiomis į vyraujančias tarp užsienio kolegų. Apskritai Lietuvos archeologų pozicija turi daug bendro su „Naujosios archeologijos“ mokykla. Prie jos dar labiau priartėta pastaruoju metu, ėmus išvadas daugiau remti skaičiais. Kaip pagrindinį trūkumą galima įvardyti nepakankamą naujausių teorinių nuostatų panaudojimą. Tai lemia gana nekritišką požiūrį į tiesioginį laidosenos ir socialinio statuso ryšį bei palyginti

siaurą nagrinėjamų temų ratą. Be to, Lietuvoje dar labai trūksta atskirų visuomenių (genčių) socialinės organizacijos tyrinėjimų ir jų palyginamosios analizės.

IV. DUOMENYS IR TYRIMO METODIKA

IV.1. Osteologiniai tyrimo aspektai

IV.1.1. *Osteologinės analizės metodai ir galimybės*

Osteologinės palaikų analizės esmė – mirusių skaičiaus, lyties ir amžiaus mirties metu nustatymas pagal kaulus, kurie absoliučia dauguma atveju yra vienintelė archeologiniuose paminkluose išliekanti žmogaus kūno dalis. Retesniais atvejais pavyksta nustatyti mirusiojo antropometrinius duomenis, patologijas, sužeidimus. Kaip rodo praktika, svarbus tyrimo aspektas yra nustatyti, ar tiriami palaikai – žmogaus ar išskirti žvėrių, gyvulių ar paukščių kaulus iš degintinių kapų (Bond 1996, Whyte 2001, Van den Bos, Maat 2002: 15).

Osteologinė analizė yra paremta morfologiniu lytinį dimorfizmą atspindinčių ar su amžiumi kintančių kaulų įvertinimu bei kai kurių kaulų matavimais. Pagrindiniai analizės metodai iš esmės nesiskiria visame pasaulyje, jie taikomi ir Lietuvoje. Konkretaus metodo ar kriterijaus pasirinkimą paprastai nulemia tiriamos medžiagos pobūdis.

Pastaruoju metu pradėta taikyti DNR analizė palaidoto asmens lyčiai nustatyti (Stone, Milner 1996, Machugh *ir kt.* 2000, O'Rourke *ir kt.* 2000: 235, Brown 2001, Kaestle, Horsburgh 2002). Šis metodas yra perspektyvus taikant kartu su kitais tradiciniais metodais bei tais atvejais, kuomet kitais būdais lyties nustatyti neįmanoma (tiriant vaikų arba labai fragmentiškus kaulus). Tačiau jo galimybės yra labai ribotos dėl problemiško DNR išskyrimo iš iškastinių kaulų. Ypač tai pasakytina apie degintinių palaikų tyrinėjimus. Iš esmės, iki šiol galima kalbėti daugiau apie pavienius sėkmingus DNR išskyrimo darbus, nei apie masinės medžiagos tyrimo galimybes. Šiame darbe remiamasi tik morfologinės ir osteometrinės palaikų analizės duomenimis, todėl toliau aptariamos būtent šių metodų galimybės bei su jų taikymu susijusios problemos.

Darbą su archeologine osteologine medžiaga apunkina įvairios aplinkybės. Tyrinėtojo galimybes riboja tokie veiksniai kaip paminklo suardymo

laipsnis, archeologo kruopštumas surenkant kaulus ar aplinkos poveikis. Užkasti kaulai gali su laiku deformuotis dėl aplinkos sąlygų (temperatūrų skirtumų, dirvožemio savybių ir t. t.) (Gejvall 1969: 470). Itin svarbus kaulo sunykimo laipsnį lemiantis faktorius yra dirvos rūgštinės/šarminės savybės (Gordon, Buikstra 1981: 569). Aplinkos, ypač – mikroorganizmų poveikiui atsparesni kremuoti kaulai. Tuo tarpu griautiniuose kapuose neretai aptinkami tik menki kaulų fragmentai, užsikonservavę prie metalinių dirbinių, arba netgi vien neryškūs kaulų kontūrai. Rytų Lietuvos pilkapiuose, kuriuose kapai būna užkasti smėlyje, nedeginti kaulai dažniausiai būna išlikę gana prastai. Neretai jie yra netgi mažiau informatyvūs už degintinius palaikus.

Kita problema, su kuria susiduria degintinių palaikų tyrėjai, yra tiriamos medžiagos fragmentiškumas ir deformuotumas. Atvirame lauže įmanoma pasiekti 800–900°C temperatūrą. Jos užtenka, kad prasidėtų vidinis degimas, t. y. imtų degti degiosios kūno medžiagos riebalai ir baltymai. Dėl šio proceso temperatūra lauže gali staigiai pakilti net iki 1100°C (Holck 1997: 30–34). Sudegus kūno minkštiesiems audiniams, nuo karščio kaulas sparčiai netenka vandens ir organinių medžiagų (kolageno). Išlikusios mineralinės kaulo dalies (daugiausiai – kalcio hidroksiapatito) kristalinė struktūra kinta (Mays 1998: 207–209). Dėl šių priežasčių kaulas deformuojasi. Kaulo deformacijos laipsnis priklauso ir nuo degimo sąlygų bei deginamo kūno konstitucijos – daugiau riebalų turintis kūnas sudega greičiau ir išskiria daugiau karščio vidinio degimo metu. Be to, subrendusio asmens kaulai atsparesni įvairiems deformuojantiems veiksniams. Taip pat ir skirtingi skeleto kaulai yra nevienodai atsparūs karščiui. Todėl degintiniuose kapuose randama santykinai daugiau kaukolės ir ilgųjų kaulų diafizių fragmentų.

Kremuotų palaikų osteologinės analizės galimybės yra ribotos ir dėl tam tikros laidotuvių ritualo specifikos. Mirusiojo kūno sudeginimas tėra tikrai ritualo dalis. Archeologinėje praktikoje (taip pat ir Rytų Lietuvos pilkapiuose) žinoma gana nedaug atvejų, kuomet palaikai laidoti mirusiojo sudeginimo vietoje. Palaikų gabenimas į laidojimo vietą irgi yra svarbus apeigų etapas. Sprendžiant pagal kai kuriuos Europoje žinomus didžiulius degintinius kapinynus, paliktus greičiausiai

ne vienos bendruomenės, palaikai galėjo būti gabenami nemažus atstumus, tai galėjo trukti ilgą laiko tarpą. Tikėtina, kad nuo mirusiojo kūno sudeginimo iki jo palaidojimo atlikinėtos įvairios apeigos. Taigi į tyrėjo rankas patekusios osteologinės medžiagos kiekį lemia įvairios aplinkybės: ar iš laidotuvių laužo buvo surinkti visi kaulai, ar visi jie nugabenti į laidojimo vietą, pagaliau – ar stengtasi visus palaikus palaidoti viename kape. Įvairiose visuomenėse galėjo būti savitų tradicijų, pavyzdžiui, kai kuriuose kapinynuose laidotos sudegintos tiktai tam tikros kūno dalys (Creel 1989: 317, Sopeña 2005: 379). Nereikėtų atmesti galimybių, kad panašūs papročiai praktikuoti ir Rytų Lietuvos bendruomenėse. Sudeginus vidutinio sudėjimo vyro kūną turėtų likti apie 2 kg, moters – apie 1,55 kg kaulų (Mays 1998: 220). Tačiau, kaip rodo praktika, kapuose retai pavyksta aptikti realų degintinių kaulų kiekį. Tirtuose degintiniuose Rytų Lietuvos pilkapių kapuose buvo vidutiniškai po 300–350 g kaulų (**6 pav.**). Be to, neretai viename kape būna kelių asmenų palaikai. Taigi į kapą dažniausiai pakliūdavo tiktai palyginti nedidelė mirusiojo palaikų dalis. Kai kuriais atvejais kape aptinkami tiktai smulkūs pavieniai degintinių kaulų fragmentai. Eksperimentuojant pastebėta, kad po sudeginimo kaulai išlieka stambesni, nei įprastai randami priešistorės kapinynuose. Todėl tikėtina, kad išrinkti iš laužo jie dar būdavo smulkinami (Sigvallius 1994: 31–32, Holck 1997: 35) arba sutrupėdavo išrenkant kaulus iš laužo, plaunant, gabenant į laidojimo vietą (McKinley 1994). Be to, kape aptikti kaulai paprastai būna labai trapūs. Todėl archeologui ne visuomet būna lengva juos surinkti sveikus. Šios aplinkybės, be abejo, taip pat apsunkina tyrėjo darbą ir menkina analizės galimybes.

Palaidotų asmenų skaičiaus nustatymas griautiniuose kapuose paprastai nėra sudėtingas uždavinys. Tam dažniausiai nereikia net elementarios osteologinės analizės. Netgi tuomet kai kaulai kape išlikę labai prastai, apie mirusiųjų skaičių galima spręsti pagal kai kuriuos šalutinius požymius: kapo konstrukciją, duobės dydį, įkapių išdėstymą. Gerokai sudėtingiau šia prasme yra įvertinti degintinius kapus. Kartais pagal tam tikrus požymius (abiejų lyčių asmenims būdingas arba lyg kelis kompleksus sudarančias įkapes, kaulų išsidėstymą, didelį jų kiekį) galima daryti prielaidą, kad kape palaidotas ne vienas asmuo. Tačiau argumentuotai ją

patvirtinti arba paneigti įmanoma tikrai atlikus palaikų osteologinę analizę. Patikimiausias kriterijus tam yra vienetiniai arba poriniai žmogaus skeleto kaulai. Dažniausiai apie kelių asmenų palaikus kape padeda spręsti tokie kaulai kaip smilkinkaulių piramidės, kaktikaulio, pakauškaulio, žandikaulių fragmentai, ašies (antrojo kaklo slankstelio) dantis, retesniais atvejais – besidubliuojantys ilgieji kaulai. Kitas patikimas kriterijus yra nesidubliuojantys, tačiau aiškiai skirtingų lyčių ar amžiaus asmenų kaulai. Šiais būdais įmanoma gana patikimai nustatyti minimalų palaidotų asmenų skaičių. Tačiau dėl visų anksčiau išvardintų priežasčių dalies asmenų palaikai degintiniuose kapuose gali likti neidentifikuoti. Kita vertus, daugeliu atvejų negalima atmesti tikimybės, kad dalis kito asmens degintinių kaulų gali būti atsitiktinai pakliuvę į kapą iš laidotuvių laužaviečių, kuriose mirusieji deginti ne vieną kartą. Taigi nustatant palaidotų asmenų skaičių visuomet išlieka tam tikra paklaidos tikimybė.

Mirusiojo amžiaus mirties metu nustatymas yra paremtas ontogenezės procese kintančių kaulų įvertinimu. Įvairių skeleto kaulų vystymosi laikas yra individualus ir gali būti nežymiai skirtingas. Todėl amžiaus nustatymas visuomet yra apytikslis. Praeities žmonių fizinis vystymasis gali kiek skirtis nuo dabartinių dėl įvairių išorinių veiksnių, pavyzdžiui, prastos mitybos (Mays 1998: 44). Remiantis šiuolaikinių žmonių skeletais sudarytų kaulų vystymosi schemų neįmanoma verifikuoti pagal praeities populiacijas. Pagrindiniai kriterijai analizei yra kaukolės skliauto siūlių sukaulėjimo laipsnis (Ferembach *ir kt.* 1980: 533–534, Meindl, Lovejoy 1985, Ubelaker 1989: 83–84), dantų dygimas (Ferembach *ir kt.* 1980: 528–530, Brothwell 1981: 64, Ubelaker 1989: 63–65) (**7 pav.**) ir nusidėvėjimas (Brothwell 1981: 71–72, Richards, Miller 1991, Mays 2002), iškritusių dantų skaičius (Rösing, Kvaal 1998: 448), ilgųjų kaulų epifizų sukaulėjimas (Ferembach *ir kt.* 1980: 530, Brothwell 1981: 66–68, Mays 1998: 47–49) (**8 pav.**), slankstelių kūnų apofizų sukaulėjimas ir osteofitų vystymasis (Snodgrass 2004). Nedegintinių palaikų analizei pateikiamos ir kitos metodikos: pagal šonkaulius (Işcan *ir kt.* 1985, Yavuz *ir kt.* 1998), dubenkaulio ausinį paviršių (Lovejoy *ir kt.* 1985a, Buckberry, Chamberlain 2002, Igarashi *ir kt.* 2005, Mulhern, Jones 2005) bei gaktinę sąvaržą (Gilbert, McKern 1973, Katz, Suchey

1986). Kiekviena metodika turi savų subtilybių. Dauguma jų yra nelengvai pritaikomos tiriant fragmentiškus iškastinius kaulus. Geriausių rezultatų galima pasiekti derinant įvairias metodikas (Lovejoy *ir kt.* 1985b).

Minėtas metodikas ypač sudėtinga pritaikyti analizuojant degintinius palaikus. Pagal kaukolės siūlių sukaulėjimo laipsnį individus paprastai galima skirstyti į dvi (iki 40 m. ir per 40 m.) amžiaus grupes. Rečiau pavyksta pateikti kitokius intervalus (20–30 m., 30–50 m. ir t. t.). Skirtingos kaukolės siūlės sukaulėja įvairiame amžiuje, tačiau degintiniuose kapuose dažniausiai išlieka tik nedideli konkrečiai neidentifikuojami skliauto fragmentai. Ilgųjų kaulų epifizų sukaulėjimas tikslesniam amžiaus nustatymui tinkamas tik maždaug tarp 14 ir 24 m. ir iš esmės tikrai turint pilną skeletą. Analizuojant kremuotus palaikus, praktiškai šis metodas dažniausiai leidžia individus skirstyti į nesuaugusius (iki 20 m.) ir suaugusius (per 20 m.). Pagal slankstelių kūnų apofizių sukaulėjimą mirusiųosius galima skirstyti į amžiaus grupes iki 25 ir per 25 m., pagal ryškesnius osteochondrozės pėdsakus įmanoma sąlyginai nurodyti apatinę 30 ar 40 m. amžiaus ribą. Dantų dygimas, pieninių ir nuolatinių dantų kaita (degintiniuose kapuose išlieka tikrai neišdygusių dantų vainikai) leidžia nustatyti amžių 1–4 m. tikslumu, tačiau metodas tinkamas tikrai tiriant vaikų palaikus. Didžiausias analizės tikslumas ir patikimumas pasiekiamas naudojant įvairius kriterijus ir lyginant gautus rezultatus (pavyzdžiui, sukaulėjusios slankstelių kūnų apofizės ir atviros kaukolės skliauto siūlės leidžia pateikti 25–40 m. intervalą). Tačiau dažnai tokios galimybės yra gana ribotos dėl mažo turimų kaulų kiekio.

Vaikų ir paauglių amžių įmanoma nustatyti netgi 1–2 m. (dažniausiai – 2–5 m.) tikslumu, ypač jei kape randama dantų. Suaugusio individo amžiaus nustatymas retai būna tikslesnis nei 10–20 m., dažnai pavyksta tik konstatuoti, kad asmuo suaugęs. Individų per 40 m. amžiaus tiksliau nustatyti tyrinėjant degintinius palaikus iš esmės neįmanoma. Nuo šios ribos iš esmės nebelieka su amžiumi ryškiau kintančių kaulų.

Dažnai naudojamosi sąlyginėmis amžiaus grupėmis, į kurias skirstomi individai: *Infans I* (0–6 m.), *Infans II* (7–13 m.), *Iuvenis* (14–20 m.), *Adultus* (21–40 m.), *Maturus* (41–60 m.), *Senilis* (per 60 m.). Nurodomi ir kiek kitokie amžiaus

intervalai. Praktikoje neretai yra sudėtinga individą priskirti vienai iš amžiaus grupių, nustatyto amžiaus intervalas gali apimti kelias grupes. Todėl šiame darbe kiekvienam palaidotam asmeniui nurodomas individualus tikėtinas amžiaus intervalas.

Sudėtingiausias uždavinys yra mirusiojo lyties nustatymas. Tokia analizė remiasi lytinį dimorfizmą atspindinčių kaulų įvertinimu bei kai kurių kaulų matavimais. Pirma išskylanti problema – osteologiškai iš esmės neįmanoma nustatyti nesubrendusio asmens lyties. Siūlomos kai kurios tokios analizės metodikos: pagal žandikaulius (Loth, Honneberg 2001), dantis (Mays 1998: 39–42), dubenkaulį (Mittler, Sheridan 1992) ar kitus kriterijus (Saunders 2000: 138–141). Jų patikimumas yra nedidelis, o dirbant su fragmentiškais kaulais galimybės yra dar labiau ribotos. Degintinių palaikų tyrinėjimams šios metodikos visiškai nepritaikomos. Šiame darbe nustatyti nesuaugusių asmenų lytį nebandoma.

Antra lyties nustatymo galimybes ribojanti aplinkybė yra objektyvių kriterijų trūkumas. Įvairūs kūno matmenys yra labai nepastovus dydis, galimos nemažos individualios variacijos. Vyrai vidutiniškai yra apie 20% stambesni už moteris, tačiau tai tėra statistinis dydis. Individualūs abiejų lyčių asmenų įvairių kūno matmenų diapazonai persikloja (Brothwell 1981: 59, White, Folkens 2005: 386). Be to, praeityje aplinkos reikšmė individualiam vystymuisi buvo gerokai didesnė. Todėl įvairių osteometrija paremtų lyties nustatymo metodų, sukurtų analizuojant šiuolaikinių žmonių kaulus, taikymas kapinynų osteologiniais medžiagai yra kiek komplikotas (Meindl, Russell 1998: 379). Taip pat negalima vienai visuomenei pritaikytos osteometrinės schemos besąlygiškai taikyti kitos, negiminingos, geografiškai tolimos visuomenės tyrinėjimams. Idealiu atveju reikėtų tyrinėjant konkrečią visuomenę remtis būtent jai pritaikyta metodika. Deja, realiai tai yra sunkiai įgyvendinamas uždavinys. Tyrinėjant kremuotus palaikus reikia įvertinti ir tai, kad sudeginti kaulai susitraukia apie 5–30% (Strzałko *ir kt.* 1974: 34–35, Ubelaker 1989: 35, McKinley 2000: 406). Dėl šios priežasties dalis degintinių vyrų kaulų gali būti klaidingai identifikuojami kaip moterų. Osteologiškai ištyrus kapus, kuriuose palaidotų asmenų lytis nežinoma iš kitų šaltinių, rezultatų patikimumą sudėtinga patikrinti. Kapuose ne visuomet randama

įkapių. Be to, kiekvienu konkrečiu atveju įkapės priskyrimas kuriai nors lyčiai gali būti diskutuotinas.

Patikimiausi lyties indikatoriai yra kaukolės kaulai (**9 pav.**) (Acsádi, Nemeskéri 1970: 88, Ferembach *ir kt.* 1980: 523–525, Walker 1994: 19–20) ir dubenkaulis (**10 pav.**) (Phenice 1969, Ferembach *ir kt.* 1980: 519–523, Ubelaker 1989: 53–54, Walker 1994: 16–18). Lyčiai nustatyti remiamasi ir kai kurių kaulų matavimais (Ferembach *ir kt.* 1980: 525–527, Piontek 1985: 215). Tikėtinas rezultatų patikimumas tiriant nedegintus palaikus idealiu atveju siekia net 97–100% (Meindl *ir kt.* 1985, Đurić *ir kt.* 2005). Toks tikslumas sunkiai įmanomas dirbant su iškastiniais kaulais, ypač – su kremuotais palaikais. Analizės sėkmė priklauso nuo skeleto išlikimo laipsnio, turimų analizei reikalingų kaulų fragmentų skaičiaus, t. y. kriterijų komplekso dydžio. Galimybės patikimai nustatyti sudeginto mirusiojo lytį yra gerokai mažesnės. Tarp kremuotų palaikų dažniausiai identifikuojami informatyvūs kaulai yra antakių lankai, smilkinkaulių, skruostikaulių, pakauškaulio, žandikaulių fragmentai. Tuo tarpu dubenkaulis deginant kūną paprastai visiškai sutrupa. Taigi netenkama svarbaus informacijos šaltinio. Atskirų smulkių dubenkaulio fragmentų panaudojimui analizei reikalinga didelė tyrėjo kompetencija. Dažniausiai degintiniuose kapuose identifikuojami matavimui tinkami kaulų fragmentai yra apatinio žandikaulio galvos, skruostikauliai, ašies dantis, mentės sąnarinė duobė, šlaunikaulio, žastikaulio, stipinkaulio ir kitų ilgųjų kaulų fragmentai. Matavimų rezultatai yra patikimi tais atvejais, kai lytiniai požymiai yra ryškūs (stambus vyras arba smulki moteris). Tačiau daugeliu atvejų kaulų matmenys yra menkai patikimas kriterijus. Galimybės patikimai nustatyti sudeginto mirusiojo lytį yra gerokai mažesnės. Įvairūs autoriai nurodo skirtingus duomenis: nuo 30% iki 98% (Gejvall 1969: 477, Holck 1997: 54, McKinley 2000: 412). Rytų Lietuvos pilkapių kultūros atveju, tikėtinas rezultatų patikimumas yra 70–85% (Kurila 2010).

IV.1.2. Osteologiniai duomenys, demografiniai skaičiavimai

Iš visų osteologiškai ištirtų kapų bent minimalios informacijos (nustatyta lytis ir/ar amžiaus mirties metu intervalas) suteikia 425 kapai (tai sudaro apie 35% visų tyrinėtų ir patikimiau dokumentuotų Rytų Lietuvos pilkapių žmonių kapų) iš 67-ių laidojimo paminklų (**11 pav., 2 lent.**)^{*}. Iš jų 72 griautiniai (**3 lent.**) ir 353 degintiniai (**4 lent.**). Iš viso kapuose identifikuoti mažiausiai 514-os asmenų palaikai (78 – griautiniuose ir 436 – degintiniuose kapuose). Daugiausiai duomenų turima iš Neravų-Grigiškių (48 kapai), Kretuonių (47 kapai), Paduobės-Šaltaliūnės III (35 kapai), Žvirblių (26 kapai), Varliškių (21 kapas), Kapitoniškių (19 kapų), Baliulių (15 kapų) pilkapynų. Darbe apsiribojama iki 2006 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų duomenimis.

Tyrimo galimybes riboja naudojamos medžiagos specifika. Iki šiol nėra nė vieno didesnio visiškai ištirto pilkapyno, kurio visi kapai būtų analizuoti osteologiškai ir kuris būtų pakankamai tiksliai datuotas. Dėl šios priežasties neįmanoma patikimai tyrinėti atskirus laidojimo paminklus palikusią bendruomenių ar atskirų mikroregionų gyventojų demografijos. Turimi duomenys iš nemažo skaičiaus laidojimo paminklų, kurių daugelis yra tyrinėti tik

^{*} Dalį nedegintų palaikų ištyrė prof. habil. dr. G. Česnys, griautinius ir degintinius kapus tyrė prof. dr. R. Jankauskas. Dalį degintinių kapų (iš Ažušilės, Degsnės-Labotiškių I, Dvyliškio-Paraisčių, Eitulionių, Grabijolų-Žemaitiškių II, Gudelių-Lenkiškių, Jakšiškio-Knitiškių, Kapitoniškių, Karmazinų, Kretuonių, Maisiejūnų, Mykoliškių-Tadaravo, Neravų-Grigiškių, Padūkštų, Paduobės-Šaltaliūnės III, Palūšės, Papiškių, Popų-Vingelių, Poviliškės, Pučkalaukio-Nemenčinės, Rėkučių-Pakretuonės, Rėkučių-Paversmio I, Rudesos, Rusių Rago-Žvalgakalnio, Staviškių, Sudotos I, IV pilkapynų), talkinamas R. Jankausko, ištyrė pats darbo autorius. Didžioji dalis osteologinės analizės rezultatų glaustai publikuota (Jankauskas, Urbanavičius 2000: 601–609, 2002: 247–251, Barkus *ir kt.* 2002: 277–279, 2005: 330–334, Jankauskas *ir kt.* 2005: 298–301, 2006a: 344–351, 2006b: 434–437, 2007: 509–510, 518–522, 2008: 545–547, 550–551, 553–555, Jankauskas, Kurila 2006). Mėžionių ir Žvirblių pilkapynų osteologiniai duomenys paimti iš paminklų publikacijų (Kaczyński 1963a: 124–127, Iwanowska 2006: 132–137).

epizodiškai. Dėl įvairių laidojimo papročių ypatumų (pavyzdžiui, skirtingų lyčių ar amžiaus grupių asmenys galėjo būti laidojami tam tikrose pilkapyno vietose) kiekvieno paminklo duomenys gali neatspindėti realios situacijos. Tenka tikėtis, kad šį trūkumą kompensuoja nemaža duomenų imtis ir ta aplinkybė, kad tyrinėjimams pilkapiai pasirenkami iš esmės atsitiktinai. Pateikiamos išvados atspindi daugiau teorinį geležies amžiaus Rytų Lietuvos bendruomenės demografinės struktūros modelį, nei realią konkrečioje bendruomenėje buvusią situaciją.

Individualūs palaikai suskirstyti į šešias amžiaus grupes: 0–1 m., 1–5 m., 5–12 m., 12–20 m., 20–40 m. ir per 40 m. Šiuo skirstymu daugiausiai naudojamosi tolimesniuose skyriuose. Darbe nesistengiama preciziškai remtis visuotinai priimtomis antropologų ir medikų naudojamomis amžiaus grupėmis *Infans I*, *Infans II*, *Iuvenis*, *Adultus*, *Maturus*, *Senilis*. Toks skirstymas pasirinktas dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma, orientuotasi į intervalus, kurie dažniausiai pateikiami atliekant osteologinę analizę. Pavyzdžiui, tyrinėjant fragmentiškus kaulus, praktiškai neįmanoma atskirti *Maturus* ir *Senilis* amžiaus grupių, tuo tarpu vaikų (*Infans I* bei *Infans II*) amžių neretai pavyksta nustatyti kiek tiksliau. Antra, stengiasi pasirinkti amžiaus intervalus, tikėtina, labiausiai atitinkančius žmogaus socialinės raidos etapus. Pavyzdžiui, galima manyti, kad naujagimio ar kūdikio statusas bendruomenėje gerokai skiriasi nuo 5 m. amžiaus sulaukusio vaiko. Nurodyti amžiaus intervalai turėtų atitikti kūdikio, mažo vaiko, vyresnio vaiko, paauglio, jauno suaugusiojo ir pagyvenusio (tų laikų požiūriu) asmens stadijas (be abejo, tokios amžiaus grupės yra kultūros apibrėžtos kategorijos ir įvairiose visuomenėse gali būti suvokiamos skirtingai – Gowland 2006). Deja, suaugusių asmenų skirstyti į smulkesnes amžiaus grupes neįmanoma.

Daugiau ar mažiau tiksliai nustatytas 510-ies individų amžius. Daugumos jų amžius tik apytikslis, pateikti gana platūs tikėtini intervalai. Dėl šios priežasties yra sudėtinga tiksliai suskirstyti kapus pagal amžiaus grupes. Dažnai amžiaus intervalas apima kelias grupes ar jų dalis. Kiekvienai amžiaus grupei įmanoma nurodyti tikrai minimalų, maksimalų ir tikėtiną individų skaičių. Siekiant patikrinti, kiek turimi duomenys yra nulemti laidojimo pobūdžio, šie rodikliai

apskaičiuoti atskirai griautiniams, degintiniams bei visiems kapams. Tolimesniuose skaičiavimuose remiamasi bendru tikėtinu individų skaičiumi amžiaus grupėse (**5 lent.**).

Minimalus individų skaičius amžiaus grupei nurodomas susumavus individus, kurių nustatytas amžiaus intervalas patenka tikrai į vieną grupę, pavyzdžiui, 3–5, 6–10, 25–35 m. ir t. t. Tokių individų iš viso buvo 310. Maksimalus skaičius amžiaus grupėje pateikiamas susumavus visus individus, kurių amžiaus intervalas bent teoriškai gali į ją patekti. Pavyzdžiui, 1–15 m. amžiaus asmuo gali patekti į tris, 30–50 m. amžiaus – į dvi amžiaus grupes.

Ne taip paprasta yra apskaičiuoti tikėtiną individų skaičių amžiaus grupėse. Tarkime, 4–8 m. amžiaus asmuo gali patekti į dvi – mažo vaiko ir vyresnio vaiko – grupes, tačiau to tikimybė nėra vienoda. Šis amžiaus intervalas apima tikrai vienerius paskutiniuosius antrosios bei trejus pirmuosius trečiosios amžiaus grupės metus. Taigi galima daryti prielaidą, jog asmenį antrajai grupei galima priskirti su 25% tikimybe, trečiajai – su 75% tikimybe. Panašiai 15–40 m. asmenį galima skirti prie paauglių su 20% tikimybe, prie jaunų suaugusiųjų – su 80% tikimybe. Į tai atsižvelgta apskaičiuojant tikėtiną individų amžiaus grupėse skaičių.

Kita vertus, mirtingumas skirtingose amžiaus grupėse galėjo būti nevienodas. Be to, ir bendruomenės elgesys skirtingo amžiaus asmenų mirties atveju nebūtinai buvo toks pats. Ne visi asmenys galėjo būti laidojami taip pat ar laidojami apskritai. Dėl įvairiausių priežasčių ištirtų įvairaus amžiaus asmenų kapų skaičius gerokai skiriasi. Tuo įsitikinti galima pažvelgus į minimalų (t. y., neabejotinai tam tikrai amžiaus grupei priklausančių) asmenų skaičių. Pavyzdžiui, 30–50 m. amžiaus intervalas matematiškai vienodai tikėtinai pakliūna į jauno suaugusiojo ir pagyvenusio asmens amžiaus grupes. Visgi tikimybė priskirti jį prie jauno suaugusiojo grupės yra didesnė, nes šioje grupėje didesnis minimalus asmenų skaičius. Todėl tikėtinas asmenų skaičius indeksuotas koeficientu, atspindinčiu mirties tikimybę amžiaus grupėje (apskaičiuotu pagal minimalų asmenų skaičių).

Kiek sudėtingiau įvertinti tikimybę asmenį priskirti prie šeštosios (per 40 m.) amžiaus grupės. Ši grupė turi tikrai apatiniają amžiaus ribą, t. y., į ją patektų ir 45, ir 90 m. amžiaus asmuo. Dažniausiai be intervalo pagyvenusių asmenų amžius nurodomas ir osteologinės analizės išvadose (per 40 m., per 50 m. ir t. t.). Todėl šiame darbe remiamasi prielaida, kad geležies amžiaus visuomenėse retas asmuo sulaukdavo 60 m. amžiaus. Šeštajai grupei, siekiant išlaikyti statistinį duomenų pasiskirstymą, skaičiavimuose pasirinktas 40–60 m. amžiaus intervalas. Jei pavieniai asmenys ir išgyvendavo ilgiau, ši aplinkybė neturėtų reikšmingai iškreipti rezultatų.

Žinoma, teorinis tikėtinas individų skaičius yra netinkamas daugeliu konkrečių atvejų, koreliuojant mirusiųjų amžių su kapo konstrukcija ar įkapių kompleksu. Šiais atvejais daugiausiai remtasi osteologiškai informatyvesniais kapais, t. y. tais, kuriuose mirusiojo amžius nustatytas pakankamai tiksliai.

Osteologinis lyties nustatymas ne visais atvejais yra vienodai patikimas. Galimybės nustatyti palaidoto asmens lytį priklauso nuo daugybės anksčiau aptartų aplinkybių. Nors kiekvienu konkrečiu atveju analizės patikimumas ir klaidos tikimybė yra unikalūs, mirusieji suskirstyti į penkias sąlygines grupes: vyras, tikėtinais vyras, neaiški lytis, tikėtinais moteris, moteris (♂, ♂?, ?, ♀?, ♀). Tolimesniuose skaičiavimuose individai, kurių lytis nustatyta, pagal analizės patikimumą neklasifikuoti.

Daugiau ar mažiau patikimai nustatyta 247-ių suaugusių asmenų lytis (39-ių griautiniuose ir 208-ių degintiniuose kapuose). Identifikuoti mažiausiai 128-ių vyrų (19-os griautiniuose ir 109-ių degintiniuose kapuose) ir mažiausiai 119-os moterų (20-ies griautiniuose ir 99-ių degintiniuose kapuose) palaikai. Dar mažiausiai 105-ių suaugusių asmenų (7-ių griautiniuose ir 98-ių degintiniuose kapuose) lytis liko nenustatyta. Tikėtina, kad identifikuotų vyrų ir moterų palaikų santykį kiek iškreipia osteologinės analizės metodikos specifika. Moterų kaulai (ypač – degintiniuose kapuose) yra sunkiau atskiriami nuo paauglių palaikų. Dalis palaikų buvo identifikuoti kaip paauglio ar jaunos moters, o dalies neabejotinai moterų palaikų amžiaus intervalas apima paauglio ir jauno suaugusio amžiaus

grupės (pavyzdžiui, 15–25, 15–35 m.). Tikrasis identifikuotų moterų palaikų skaičius, reikia manyti, turėtų būti nežymiai didesnis – 125–130.

Demografiniuose skaičiavimuose operuojama tikėtinu asmenų skaičiumi amžiaus grupėse. Jo pagrindu pagal G. Acsádi ir J. Nemeskéri (1970) modelį sudaryta Rytų Lietuvos gyventojų gyvenimo lentelė (**6 lent.**). Pagal J. P. Bocquet-Appel, C. Masset (1982: 326), išvestas juveniliškumo indeksas: $D_{5-12}/D_{20-40}=0,15$. Remiantis M. Henneberg (1976) pasiūlyta metodika, apskaičiuoti reprodukciniai rodikliai – kad populiacijos dydis išliktų stabilus, viena moteris turėjo gimdyti vidutiniškai mažiausiai keturis kartus (**7 lent.**)*. Kadangi identifikuotų naujagimių ir kūdikių kapų skaičius neatitinka realaus jų mirtingumo (žr. toliau), demografiniai rodikliai atskirai apskaičiuoti šios amžiaus grupės individų skaičių indeksavus pagal demografiniu požiūriu etaloninį Plinkaigalio kapinyną (Česnys 1993: 187).

IV.2. Archeologiniai tyrimo aspektai

IV.2.1. Teorinės tyrimo prielaidos

Kaip ir kiekvienas kitas socialinis tyrimas, praeities socialinės organizacijos rekonstrukcija yra paremta tam tikromis teorinėmis prielaidomis, kurios lemia tiek keliamus klausimus, tiek atsakymų į juos paieškos būdus. Archeologinių šaltinių specifika ir subtilus tyrimo objektas neleidžia vadovautis neginčijamomis ryšio tarp turimų duomenų ir praeityje vykusių procesų sampratomis. Kiekviena archeologo daroma išvada yra daugiau ar mažiau paremta teoriniu modeliu (sąmoningai suvoktu ar intuityviai postuluojamu). Todėl aiškus teorinių prielaidų suformulavimas ir nuoseklus vadovavimasis jomis yra svarbi tyrimo proceso dalis.

* Apskaičiuotų reprodukcinų rodiklių patikimumą kiek menkina galimos paklaidos nustatytą individų amžių skaidant į tokiems skaičiavimams būtinus trumpesnius intervalus. Tačiau šie netikslumai bendro pobūdžio formuluotėms reikšmingos įtakos neturi.

Tolimesnio tyrimo pagrindas yra keturios esminės prielaidos: visuotinis aukštesnio statuso siekis; statuso atspindys laidojimo paminkle; laidojimo sudėtingumo ryšys su laidojamo asmens statusu; laidojimo papročių įvairovės ryšys su socialinės organizacijos kompleksiskumu. Jas galima laikyti socialiniais dėsniais, nors ir turinčiais daugybę unikalių bruožų ir išlygų kiekvienoje visuomenėje.

Pagrindinė šio darbo prielaida yra visoms visuomenėms ir atskiriems individams būdingas siekis įgyti aukštesnį statusą, jį įtvirtinti ir pademonstruoti. Nors ir įgaunantis įvairias formas ir išraiškos būdus, šis siekis yra bendras visai žmonijai ir sąlygotas pačios žmogaus prigimties. Statuso skirtumai gali būti pabrėžtinai ryškūs arba užmaskuoti, aiškiai sugraduoti arba neapibrėžti, vienodai ar skirtingai suvokiami ir pripažįstami atskirų socialinių sluoksnių, tačiau jie egzistuoja visose be išimties pasaulio visuomenėse.

Daugiau ar mažiau universalus yra ir laidojimo būdo naudojimas statuso išraiškai. Laidojimo papročių, kapų įrangos, įkapių įvairovė yra socialinių skirtumų (be abejo – ne vien jų) rezultatas. Dominuojantys visuomenės sluoksniai paprastai siekia savo padėtį pabrėžti ir savotiškai įtvirtinti laidojimo būdu (tačiau tai nebūtinai visuomet yra būdinga žemesnio statuso grupėms, kurios gali siekti ritualais pretenduoti į aukštesnę už realią padėtį). Konkurencija dėl aukštesnio statuso gyvenime yra perkeliama ir į pomirtinį pasaulį. Laidosena ir laidojimo paminklas atspindi ne paties mirusiojo turėtą ar siektą, o visuomenės jam pripažintą statusą. Ritualas yra sąlygotas visuomenės socialinių normų ir joje aktualių simbolinių prasmų. Taigi archeologiniame šaltinyje yra užkoduota ne tik atskiro individo padėtis, bet ir socialinė struktūra, nusistovėjusios normos ir bendras visai visuomenei požiūris į jas. Žinoma, kiekvienoje visuomenėje ryšys tarp laidojamo asmens statuso ir laidojimo apeigų galėjo būti savitas: nuo visuotinai pripažintamų, bendruomenės vadovybės kontroliuojamų normų iki visiškos laidotuvių organizatorių laisvės pasirinkti laidojimo būdą, galbūt – neadekvatų realiai mirusiojo turėtai padėčiai.

Statusą sąmoningai ar nesąmoningai įmanoma pademonstruoti daugybe būdų: elgesiu, manieromis, gyvenamąja vieta, kalba, apranga ar išvaizda

(pavyzdžiui, germanų gentyse statusas buvo demonstruojamas plaukų ilgiu – Owen 1960: 117), taip pat ir laidojimu. Tai, kad pastarasis daugeliu atvejų yra pagrindinis ar netgi vienintelis šaltinis praeities visuomenių socialinės organizacijos tyrinėjimams, yra jau archeologijos mokslo specifika. Ši aplinkybė, be abejo, riboja mokslinio pažinimo galimybes. Kita vertus, kapas, kaip joks kitas archeologui prieinamas šaltinis, priartina tyrinėtoją prie pagrindinio tyrimo objekto – žmogaus. Gyvenamųjų vietų, statinių, kitų ūkinio gyvenimo liekanų ar kulto objektų kasinėjimai atskleidžia tikrai žmogaus veiklos pėdsakus. Tuo tarpu kapas, kaip archeologinis kompleksas, suteikia galimybę pažinti jį tiesiogiai.

Kita svarbi prielaida yra ryšys tarp palaidoto asmens statuso ir laidojimo sudėtingumo (Binford 1971: 21, Tainter 1978: 125–128). Pastaroji sąvoka apima tris pagrindinius šeimos ar bendruomenės indėlio į laidojimo ritualą aspektus: sugaištą laiką, darbo sąnaudas ir materialinius resursus. Šis apibrėžimas yra universalus tik pačia bendriausia prasme (Wason 1994: 76–80). Kiekvienoje visuomenėje, praktikuojančioje skirtingus laidojimo būdus, statuso išraiška gali įgyti įvairiausias formas. Toli gražu ne visos jos yra fiksuojamos archeologiškai: atliekami šermenų ritualai, procesijos, puotos, mirusiųjų minėjimo apeigos bei įvairiausi kiti tiesiogiai su kapo įrengimu nesusiję veiksmai (pavyzdžiui, Publijaus Kornelijaus Tacito užfiksuotas germanų paprotys deginant aukšto statuso asmenų kūnus naudoti tam tikros rūšies medieną – Tacitas 1972: 19). Be to, bendruomenės reakcija į savo nario netektį visuomet yra išreiškiama ir per emocijas, kurios taip pat gali būti skirtingos, priklausomai nuo mirusiojo padėties. Kapo įrangos skirtumai gali būti susiję ne tik su palaidoto asmens padėtimi, bet ir su įvairiausiomis kitomis aplinkybėmis: laidotuvių metu (metų laikas, sezoniniai daug pastangų reikalaujantys darbai), mirčių, įtraukiančių bendruomenės narius į laidotuvių ritualus, skaičiumi vienu metu, gyvų tiesiogiai mirusiojo palaidojimu suinteresuotų žmonių (palikuonių, giminaičių) skaičiumi. Nepaisant visų minėtų išlygų, laidojimo sudėtingumo ir statuso ryšys yra nenuneigiamas. Sudėtingesnės laidotuvės, tikėtina, reikalauja proporcingai daugiau resursų visuose ritualo etapuose. Todėl archeologiškai užfiksuojamus kapo požymius galima laikyti viso ritualo sudėtingumo indikatoriumi.

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros atveju, apsibrėžti pagrindiniai laidojimui išseikvotų resursų įvertinimo kriterijai (**8 lent.**). Pirmiausia tai – pilkapių ir kapų konstrukcijos elementai, kurie reikalavo skirtingų laiko bei darbo sąnaudų ir, tikėtina, atspindi skirtingos trukmės ir sudėtingumo ritualus. Kiekviename ritualo elemente galėjo glūdėti simbolinių poteksčių įvairovė, tačiau juos adekvačiai įvertinti įmanoma tikrai pagal sugaištą laiką ir darbo sąnaudas. Daugiau bendruomenės pastangų reikalavusios apeigos (didesnis, sudėtingesnės konstrukcijos pilkapis, sudėtingesnė kapo įranga) laikytinos aukštesnio statuso ženklų*. Jos taip pat rodo didesnės dalies bendruomenės, kuriai mirusiojo netektis yra reikšminga, įsitraukimą į laidotuvių ritualo organizavimą. Įkapių kompleksas, kaip statuso išraiška, yra svarbus dviem aspektais. Vertingesnės įkapės atspindi didesnį laidojamo asmens turimą, taip pat – bendruomenės nuostatą paaukoti didesnę jo dalį mirusiajam. Brangios įkapės gali būti ir laidotuves organizuojančios šeimos ar giminės statuso kitų bendruomenės narių atžvilgiu išraiška. Įkapių kompleksas vertintinas kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu (įkapių vertės apskaičiavimo metodika detaliau aptariama tolesniame skyriuje). Aukšto statuso ženklų reikėtų laikyti ryškesnio simbolinio turinio, mažiau praktiškas, rečiau buityje pritaikomas įkapes.

Laidotuvių ritualo išskaidymas į elementus leidžia operuoti sąvokomis „aukštesnis statusas“ ir „žemesnis statusas“, tačiau statuso gradacija yra jau gilesnių studijų uždavinys. Dažniausiai nėra sudėtinga išskirti kraštutinius – daugiausiai arba mažiausiai sąnaudų reikalaujančius – laidojimo atvejus, tikėtina, atspindinčius aukščiausią ir žemiausią statusą. Tačiau egzistuoja daugybė tarpinių laidosenos variantų, kuriuos graduojant pagal išseikvotus resursus prisiimama didelė spekuliatyvumo rizika. Be to, ne visi kapo konstrukcijos elementai gali būti vienodai sėkmingai naudojami tyrime. Kai kurie kriterijai (pavyzdžiui, akmenų konstrukcijos) dėl ryškių regioninių skirtumų gali turėti reikšmės tik vieno

* Išseikvotų resursų požiūriu, netgi išoriškai nedideli laidosenos skirtumai gali būti gana reikšmingi. Pavyzdžiui, padidinus visus kapo duobės matmenis 50%, darbo sąnaudos jai iškasti išaugtų daugiau nei trigubai.

paminklo ar nedidelio mikroregiono kontekste, kiti (duobių gylis, skirtingo dydžio pilkapiai, supilti skirtingos struktūros dirvožemio zonose) yra sunkiai įvertinami dėl žinių apie buvusį darbo našumą trukumo, dar kiti (karstai, kitokios organinės kilmės kapo konstrukcijos detalės) yra pernelyg priklausomi nuo sunykimo laipsnio ar tyrinėjimų kruopštumo. Dalis laidosenos bruožų (kūno orientacija, padėtis kapo duobėje, pilkapio padėtis pilkapyne, atstumas nuo aukščiausio statuso asmenų kapų ir t. t.), tikėtina, gali būti susiję su mirusiojo statusu, tačiau jų neįmanoma įvertinti išekvotų resursų prasme. Kremaciją, kaip daugiau darbo reikalaujantį ritualą, biritualizmą praktikuojančiose bendruomenėse teoriškai galima sieti su aukštesniu statusu. Tačiau praktiškai Rytų Lietuvos pilkapynuose laidojimo būdo kaitos momentas paprastai yra sunkiai apčiuopiamas. Socialinės organizacijos analizei naudojant įkapių kompleksus, susiduriama su ryškiais chronologiniais skirtumais.

Sudėtingesnė socialinė struktūra atsiskleidžia didesne laidojimo papročių, kapų įrangos, įkapių ir jų turtingumo įvairovė. Kita vertus, laidosenos įvairovė atspindi ne tik socialinę atskirų visuomenės narių nelygybę, bet ir aktualų poreikį ją pademonstruoti. Dar V. G. Childe'o (1945: 17) suformuluotas dėsnis, kad stabiliose visuomenėse bėgant laikui įkapės tampa paprastesnės, ir mažesnė dalis visuomenės turto tenka mirusiesiems, laikytinas visuotiniu. Paprastėjanti laidosena ir mažėjanti jos diferenciacija būdinga ilgą laiką stabiliomis išliekančioms visuomenėms. Tuo tarpu socialinės organizacijos kaitos laikotarpiu ryšys tarp jos ir laidojimo papročių yra ryškiausias (Randsborg 1981: 108, Wason 1994: 80–84). Didėjanti įkapių, taip pat ir laidojimo ritualų, įvairovė yra pokyčių visuomenės struktūroje rodiklis. Tai gali būti kritiniai visuomenei laikotarpiai (aplinkos pokyčiai, suaktyvėjusios kovos, migracijos) arba staigių inovacijų (naujų gamybos technologijų, prekybinių ar kultūrinių kontaktų) nulemta socialinė raida. Laikotarpiais, kuomet nutrūksta socialinė atmintis, be ypatingų pastangų išlaikiusi esamą sistemą stabilią, naujai besiformuojančiose socialinėse struktūrose statuso demonstravimas tampa aktualiu uždaviniu. Išryškėjant naujiems socialiniams sluoksniams ar didėjant atskirčiai tarp jų, laidojimas tampa būdu statuso skirtumus įtvirtinti. Socialinės organizacijos kaitos laikotarpiais didesnę reikšmę gali įgauti

ne paveldėtas, o įgytas statusas, kuris paprastai aktyviau demonstruojamas įvairiais būdais, taip pat – ir laidojimo ritualais.

IV.2.2. Kapo turtingumo įvertinimo metodika

Vienas pagrindinių tyrime naudojamų kriterijų socialiniam statusui apibrėžti yra įkapės. Tačiau vertinant įkapių komplekso turtingumą, iškyla daugybė metodinių problemų. Įvairių dirbinių ar medžiagų vertės skirtingais laikotarpiais ir skirtinguose regionuose galėjo būti labai nevienodos. Jos priklausė nuo dirbinio formos, gamybos technologijos sudėtingumo, naudotos medžiagos vertės ir kiekio, atgabenimo atstumo, tuo metu vyraujančių prekybos kelių kryptų bei daugybės kitų faktorių. Nereikėtų pamiršti, kad įkapių komplekse dirbinio kontekstas yra kitoks nei kasdieniniame gyvenime. Kai kurios nesudėtingos formos bei išoriškai nevertingos įkapės galėjo turėti svarbią simbolinę prasmę. Remiantis akivaizdžiomis prielaidomis, paremtomis bendra logika, patvirtintomis gausiomis analogijomis ar rašytiniais šaltiniais, kartais galima spręsti apie santykinę dirbinių vertes. Pavyzdžiui, antkaklė dauguma atvejų laikytina vertingesniu dirbiniu už žiedą, sidabrinę apyrankę – už žalvarinę, importuota sagtis – už vietinės gamybos ir t. t. Tačiau verčių santykis yra jau subjektyvios interpretacijos objektas. Be to, tyrėją pasiekia tikrai dalis įkapių. Drabužiai, apavas, kitos iš greičiau sunykstančių medžiagų (medienos, tekstilės, odos, kaulo) pagamintos įkapės, į kapą dėtas maistas ar gėrimas taip pat galėjo būti ir greičiausiai buvo labai skirtingos vertės ir simbolinio turinio. Kai kurie dirbiniai (pavyzdžiui, gintaro karoliai) išlieka tikrai griautiniuose kapuose. Ko gero, žvelgiant iš šių dienų pozicijų, apskritai neįmanoma tinkamai įvertinti priešistorinių kapų turtingumo. Siekiant didesnio objektyvumo ir tikslumo, darbe stengiamasi naudotis keliomis komplekso vertės nustatymo metodikomis. Tyrime remiamasi įkapių skaičiaus, įkapių tipų skaičiaus ir sąlyginės komplekso vertės analize.

Paprasčiausias įkapių komplekso vertės nustatymo kriterijus yra bendras daiktų skaičius*. Daugeliu atvejų, ypač – jei kompleksai yra tipiniai ir neišvairūs, šis metodas yra pakankamai patikimas. Tačiau juo remiantis tenka vadovautis prielaida, kad visų dirbinių vertė yra apytikriai vienoda (pavyzdžiui, kalavijas vertė laikomas tolygiu žiedui, antkaklė – keramikos šukėms ir t. t.). Šį metodinį trūkumą dažniausiai kompensuoja pats medžiagos pobūdis – turtingos ir išskirtinės įkapės paprastai randamos gausiuose kompleksuose. Visgi atskirais atvejais išlieka grubios klaidos galimybė.

Praeities visuomenių tyrinėjimuose kartais naudojama (Hedeager 1992: 104–105) įkapių tipų skaičiaus analizė atspindi ne bendrą kapo turta, o komplekso įvairovę. Pavyzdžiui, kapas su verpstuku, yla ir apyranke laikytinas turtingesniu už kapą su trimis apyrankėmis. Socialinių santykių tyrinėjimams šis metodo bruožas gali būti labai svarbus. Sudėtingas, daugiasluoksnis identitetas ar statusas gali būti išreikštas nebūtinai gausiomis, tačiau įvairiomis įkapėmis, atspindinčiomis skirtingus jo aspektus. Dauguma atvejų įkapių ir įkapių tipų skaičius yra glaudžiai susiję – į kapus nedažnai dėta daug vienos rūšies įkapių. Visgi atskirais atvejais metodas gali turėti akivaizdžių trūkumų (pavyzdžiui, trys ietigaliai bus laikomi vertė tolygiais vienam, keturios antkaklės – vienam žiedui ir t. t.). Be to, analizės rezultatai priklauso ir nuo tyrėjo pasirinktų tipų išskyrimo kriterijų (pavyzdžiui, apvarą sudarantys karoliai ir metaliniai kabučiai, pasaginės ir lankinės segės gali būti laikomos vienu arba atskirais tipais).

Kartais tyrinėtojai pasitelkia įvairius įkapių vertės nustatymo ar apskaičiavimo metodus: skirstant kapus į turtingumo kategorijas pagal apsibrėžtus kriterijus (Czarnecka 1990b: 59), subjektyviai apibrėžiant įkapių vertę (Schulting 1995: 28–29), pagal išvestinį įkapių ir įkapių tipų koeficientą (Stoodley 1999: 91), įkapių retumą (Jørgensen 1987: 22), žaliavos kiekį (Radiņš 1999: 140–142), įvertinant sąnaudas žaliavos pristatymui ir dirbinio pagaminimui (Shennan 1975:

* Keli vienodi smulkūs dirbiniai ar jų dalys – įvijos, grandys, apkalai, karoliai, kabučiai, žvangučiai, susilydę papuošalų fragmentai, keramikos šukės – šiame darbe nelaikomi atskirais radiniais. Į daiktų sumą neįtraukti titnagai, smulkūs medienos, tekstilės fragmentai ir t. t.

284), remiantis istoriniais šaltiniais (Lehtosalo-Hilander 1982: 37–44). Jų tinkamumas ir panaudojimo galimybės priklauso nuo archeologinių šaltinių specifikos, tiriamos visuomenės, turimų ne archeologinių duomenų apie ją kiekio. Be abejo, nė vienas metodas nėra ir negali būti visiškai objektyvus.

Šiame darbe, kaip tinkamiausias Rytų Lietuvos pilkapių kultūros (apie kurią neturima beveik jokių nearcheologinių duomenų) atveju, pasirinktas įkapių tipų koreliacijos su kompleksu įvairovės metodas (Hodson 1977: 406). Įkapių vertėms apskaičiuoti pasinaudota 804-ųjų griautinių ir degintinių žmonių kapų, kuriuose buvo bent viena įkapė, duomenimis. Metodo esmė – dirbinio vertė yra tuo didesnė, kuo didesnės įkapių įvairovės kompleksuose jis aptinkamas. Remiantis radinių tipų skaičiaus analize, kiekvienam įkapių tipui nustatyta vidutinė kompleksų, kuriuose šis tipas rastas, įvairovė (analizuotos tik tos įkapės, kurių rasta mažiausiai dviejuose kompleksuose). Bendras šiuose kompleksuose buvusių radinių tipų skaičius, padalintas iš kompleksų skaičiaus, pavadintas sąlygine įkapės tipo verte. Siekiant, kad vidutinė sąlyginės vertės reikšmė būtų 1, ji indeksuota padalinant iš visų verčių vidurkio (**9 lent.**). Įvairiems šiuo metodu neįvertintiems, neidentifikuotiems dirbiniams ar jų dalims, išlaikant objektyvumą, suteikta sąlyginės vertės reikšmė 1. Tolimesniuose įkapių kompleksų vertės skaičiavimuose remtasi įkapių skaičiumi, t. y. sąlygine komplekso verte laikoma visų komplekso dirbinių sąlyginių verčių suma.

Žinoma, būtų sunku tikėtis, kad gauti rezultatai atspindi tikrąsias dirbinių verčių proporcijas. Didžiausios (kalavijas) ir mažiausios (žąslai) vertės reikšmės skiriasi tik 2,54 karto, nors realių šių dirbinių verčių skirtumas neabejotinai buvo gerokai didesnis. Tačiau išryškėjančios bendros tendencijos bent akivaizdžiai neprieštarauja metodo objektyvumui. Aukščiausios sąlyginės vertės įkapių (kalavijų, geriamųjų ragų, pincetų, balnakilpių, pentinų) sąsajos su kariais ir socialiniu elitu yra patvirtintos ir kitais duomenimis. Mažiausios sąlyginės vertės įkapės (verpstukai, keramika) dėl savo formos ir gamybos technologijos paprastumo taip pat nekelia didesnių abejonių. Tiesa, dalies dirbinių sąlyginė vertė greičiausiai yra kiek per maža (žąslai, ietigaliai, kirviai) ar per didelė (galastuvai). Kita vertus, kai kurioms nesudėtingos formos įkapėms tenkanti

didelė sąlyginė vertė gali būti didelės jų simbolinės reikšmės rodiklis. Sąlyginės komplekso vertės apskaičiavimas tik pakoreguoja įkapių skaičiaus analizę, tačiau negarantuoja visiško tyrimo objektyvumo. Dauguma įkapių tipų dažniausiai randami vyriškuose arba moteriškuose kompleksuose, kurių įvairovė gali skirtis dėl dirbinių naudojimo kasdieniniame gyvenime skirtumų. Todėl metodas yra sunkiau pritaikomas vyrų ir moterų kapų turtingumo lyginimui.

Nė vienas iš trijų įkapių komplekso vertės nustatymo metodų nėra visiškai patikimas. Nors visais jais gauti rezultatai dažniausiai koreliuoja tarpusavyje, atskirais atvejais kiekvieno metodo specifika gali tapti neobjektyvumo priežastimi. Visgi, reikia manyti, pavieniai klaidingo komplekso vertės nustatymo atvejai reikšmingai neiškreipia statistinių rezultatų. Tyrimo patikimumą didina vienodos metodikos taikymas visų kompleksų analizei ir visais trimis būdais gautų duomenų sugretinimas (**10 lent.**). Be abejo, daugelis įkapės vertės aspektų (forma, ornamentas, medžiaga, svoris, gamybos vieta, chronologiniai skirtumai, radimo aplinkybės ir t. t.) lieka tyrėjo interpretacijai. Kiekvienu konkrečiu atveju ji gali būti lemiamas įkapės ar komplekso įvertinimo veiksnys.

Deja, dėl laidojimo papročių specifikos (laidojimo atskiruose pilkapiuose) dažniausiai vertinant komplekso turtingumą nėra galimybės įskaičiuoti žirgo vertės. Tai įmanoma tik pavieniais atvejais. Remiantis kaimyninių kraštų analogijomis, žirgo vertė galėjo prilygti maždaug vergės (Bertašius 2002: 197) ar dviejų kalavijų (Lehtosalo-Hilander 1982: 38) kainai, nors neaišku, kiek toks santykis tinkamas Rytų Lietuvos, kurioje žirgų kapai yra masiniai netgi turtingumu neišsiskiriančiuose paminkluose, atveju. Dar sudėtingiau apibrėžti kitų gyvūnų, kurių kaulai neretai identifikuojami tarp žmogaus palaikų (Daugnora *ir kt.* 2006), vertę. Tiek apie identifikuotų gyvūnų rūšis, tiek apie jų vertę, tiek apie reikšmę laidojimo rituale ar pakliuvimo į kapą aplinkybes žinios yra pernelyg menkos.

IV.2.3. Lyties nustatymo pagal įkapės metodika

Tyrime palaidoto asmens lyčiai nustatyti neretai tenka remtis įkapėmis. Šis kriterijus, be abejo, nėra visiškai patikimas. Juo neįmanoma vadovautis analizuojant grupinius degintinius kapus, nes tokiu atveju neaišku, kuriam iš kape palaidotų asmenų skirta konkreti įkapė. Pagal įkapes neįmanoma atskirti vaikų ir suaugusiųjų kapų. Kaip minėta, pastaruoju metu išplėtoti kapų su priešingos lyties įkapėmis tyrimai (Lucy 1997, Weglian 2001, Hansen *ir kt.* 2003, Pawletta 2003, Simniškytė 2007) atskleidė, kad tokia laidosena nebuvo itin retas reiškinys. Nors apskritai įkapių siejimas su viena ar kita lytimi yra visuotinai pripažįstamas, jis susiduria su kai kuriomis metodinėmis problemomis (Halsall 1995: 80–81, Stoodley 1999: 24–52, Effros 2000). Įkapių ir lyties ryšys neturėtų būti laikomas aksioma, remiantis kitų visuomenių analogijomis ar šių dienų supratimu. Todėl, šiuo aspektu tyrinėjant praeities visuomenę, būtina apsibrėžti būtent jai būdingus lyties ir įkapių ryšius. Jokiu būdu negalima iš anksto atmesti galimybės, kad kai kuriais atvejais priešingos lyties įkapės mirusiajam galėjo būti dedamos perteikiant kokias nors simbolines prasmes. Tiesa, biologinės ir pagal įkapes nustatytos lyties nesutapimo atveju, visada egzistuoja ir osteologinio lyties nustatymo klaidos tikimybė.

Siekiant nustatyti sąsajas tarp įkapių tipų ir lyties Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje, atliktos trys medžiagos analizės. Remiantis 553-imis griautinių ir degintinių žmonių kapų, kuriuose rastos daugiau nei vieno tipo įkapės, kompleksais, sudaryta įkapių tarpusavio koreliacijos lentelė (radimo viename kape atvejų skaičius) (**11 lent.**). Dendrogramoje* (**12 pav.**), paremtoje 321-u įkapių kompleksu, kuriame buvo bent trijų tipų įkapių, išryškėjo dirbinių tarpusavio ryšiai, kuriuos galima sieti su lytimi (schemos viršuje esantys tipai laikytini vyriškais, apačioje – moteriškais). Visgi matyti, kad rezultatus stipriai lemia kai

* Artumas apskaičiuotas pagal radimo viename komplekse atvejų skaičių (klasterinė analizė, atstumai skaičiuoti pagal Pearson'o koeficientą), naudojant „Multi-Variate Statistical Package 3.13p“

kurie išskirtinai turtingi kompleksai (pavyzdžiui, Taurapilio I k. 5/1^{*}) ir, tikėtina, nedidelės duomenų apimties bei specifinių atvejų sąlygotos klaidos. Siekiant patikrinti įkapių ryšius su biologine lytimi, sudaryta schema, kurioje atsispindi įkapių dažnumas osteologiškai identifikuotuose suaugusių vyrų ir moterų kapuose (13 pav.). Tokie kapai sudaro nedidelę dalį (apie 15%) visų Rytų Lietuvos pilkapių žmonių kapų. Todėl į schemą įtraukti toli gražu ne visi įkapių tipai (tik tie, kurių šiuose kapuose rasta mažiausiai trys vienetai). Kai kurių įkapių sąsajos su viena ar kita lytimi lieka šiuo būdu neargumentuotos. Dėl nedidelio kai kurių dirbinių skaičiaus, galimų osteologinio lyties nustatymo klaidų vien statistinė analizė nėra pakankama. Toliau atskirai aptariamos pagrindinės radinių grupės.

Kaip matyti, be didesnių abejonių vyriškomis įkapėmis laikytini ginklai (ietys, kirviai, skydai). Kai kuriuose osteologiškai identifikuotuose moterų kapuose (Aleksandriškių-Pukštėnų k. 4/4, Baliulių k. 6(9)/1, Gudelių-Lenkiškių k. 3(65)/1, Kretuonių k. 14(152)/1, Žvirblių k. 1/I, 3/I) rasti ietigaliai ar kirviai yra išskirtiniai atvejai, atspindintys arba klaidingą osteologinę analizę, arba specifines laidojimo apeigas. Nors iš visų osteologiškai ištirtų kapų kalavijas rastas vieninteliame Taurapilio I k. 5/1, kuriame buvo palaidotas 40–50 m. amžiaus vyras (Tautavičius 1981: 22–23), dėl šio ginklo sąsajų su vyriška lytimi abejoti taip pat netenka. Dviašmeniai ir vienašmeniai kalavijai kituose Rytų Lietuvos pilkapynuose (Rokantiškių k. 1/1, Žvirblių k. 47/II, Nemaitonių k. 3/1) taip pat rasti kompleksuose su kitais ginklais, tik tai Pamusio k. 1/1 buvo vienašmenis kalavijas, lankinė segė ir apgalvio ar kito moteriško galvos papuošalo fragmentai (Szukiewicz 1900: 9).

Vyriškomis įkapėmis reikia laikyti pentinus – jų nerasta osteologiškai identifikuotuose moterų kapuose ar kartu su moterims būdingomis įkapėmis. Kiti raitelio inventoriaus ar žirgo aprangos dirbiniai – žąslai, balnakilpės, botkočiai – taip pat yra būdingos vyriškos įkapės tais atvejais, kai aptinkami su žmogaus palaikais. Jų rasta kartu su ginklais (Kurklių Šilo k. 5(33)/2, Pabarės k. 1/1, Rokantiškių k. 1/1, Taurapilio I k. 6/1, Zasvyrio k. 20/1) arba abiems lytims

* Čia ir toliau pirmasis skaičius reiškia pilkapio, antrasis – kapo numerį.

būdingais dirbiniais (Kastkiškių k. 1/1, Kretuonių k. 32(341)/2), tačiau nė vienu atveju – moteriškų įkapių komplekse.

Iš darbo įrankių ir buities reikmenų tik dalį galima drąsiai sieti su viena lytimi. Osteologiškai identifiкуotuose vyrų kapuose rasta daugiau galastuvų, moterų – ylių, verpstukų (pavienių buvo ir vyrų kapuose). Panašios tendencijos pastebimos ir osteologiškai netyrinėtuose kapuose. Su moteriškomis įkapėmis (verpstukais, yломis, antkaklėmis, apyrankėmis) galastuvai rasti tik tai Žvirblių k. 34/I ir 38/I (Iwanowska 2006: 97, 101, 194–195, 204). Tikėtina, kad tai buvo grupiniai kapai. Iš visų Rytų Lietuvos pilkapių kapuose rastų ylių tik apie 7,5% buvo kompleksuose su ginklais, iš visų verpstukų – tik apie 3%. Senojo geležies amžiaus antrajai pusei – viduriniajam geležies amžiui būdingi pjautuvai atriestu smaigaliu kapuose aptinkami su kitomis moteriškomis įkapėmis (ylomis, verpstukais, būdingais papuošalais) ir nė vienu atveju – su ginklais. Nors osteologiškai ištirtuose kapuose trimis atvejais iš 8-ių tokie pjautuvai rasti su vyrų palaikais, vis dėlto šį dirbinį reikia laikyti tipiška moteriška įkape. Vėlyvojo geležies amžiaus pilkapiuose pjautuvas yra išskirtinai žirgo įkapė. Jų nerasta su moterų kapams būdingais dirbiniais. Retais atvejais pjautuvų aptinkama žmogaus ar žmogaus ir žirgo kapuose (neatlikus osteologinės analizės, spėti, kad kape palaidotas žmogus, galima tik pagal kitas įkapes). Reikia manyti, kaip ir kitos žirgo aprangos detalės ar pats žirgas, pjautuvas dėtas tik į vyrų kapus. Osteologiškai ištirtuose kapuose beveik trys ketvirtadaliai peilių rasti su vyrų palaikais. Panašus santykis yra ir visuose Rytų Lietuvos pilkapių kapuose: apie 70% peilių rasti su kitomis vyriškomis, apie 30% – su moteriškomis įkapėmis. Galima konstatuoti, kad peiliai dėti į kapus abiejų lyčių asmenims, o šios įkapės sąsajos su vyrų kapais išryškėja tik tai statistiškai. Nors ir trūksta osteologinių duomenų, moteriška įkape galima laikyti šukas, adatas, kurių rasta tik būdinguose moterų įkapių kompleksuose, vyriška – skiltuvus, paprastai randamus kompleksuose su ginklais. Tradiciškai su vyrais ir kariniu elitu siejami tokie dirbiniai kaip geriamieji ragai (Simniškytė 1998b: 212–213) ar pincetai (Jovaiša 2006: 6–7).

Aprangos detalių ar papuošalų sąsajas su lytimi pasekti ne visuomet yra paprasta. Kai kuriais atvejais jos išryškėja tik statistiškai. Su tam tikromis išlygomis vyriška įkape galima laikyti sagtis. Didžioji jų dalis (78,8%) rastos osteologiškai identifikuotuose vyrų kapuose. Iš kapų, kuriuose su sagtimis rasta kitų lyčiai nustatyti tinkamų įkapių, tik apie 24%, sprendžiant pagal jas, buvo moterų, o apie 76% – vyrų. Panašiomis proporcijomis pasiskirsto ir atskiri sagčių tipai: „B“ formos (75% – su vyriškomis įkapėmis), ovalinės (75% – su vyriškomis įkapėmis), keturkampės bei keturkampės profiliuotais šonais (81% – su vyriškomis įkapėmis).

Moteriškais papuošalais reikia laikyti apgalvius, antsmilkinius. Jų nerasta su vyriškomis įkapėmis, išskyrus minėtąjį Pamusio k. 1/1 ir Pilviškių k. 1/1, kuriame antsmilkinis į vyro kapą buvo įdėtas kaip papildoma įkapė, o ne kaip laidojamo asmens kasdien nešiotas papuošalas ar lyties atributas (Vaitkevičius 2002: 82). Su kitomis moteriškomis įkapėmis bei osteologiškai identifikuotuose moterų kapuose rasta didžioji dalis stiklo-emalio, gintaro, koralo, metalinių karolių bei įvairių kabučių. Pavieniai kapai, kuriuose jie buvo su vyriškomis įkapėmis (Baliulių k. 6(9)/1, Riklikų k. 1/B, Vyžių k. 7(13)/2, Žvirblių k. 47/II, 49/II), gali būti grupiniai, arba įkapės juose galėjo turėti kokią nors savitą prasmę.

Antkaklių nešiojimo tradicijos nebuvo vienodos atskirais laikotarpiais. Senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje – viduriniojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje su antkaklėmis laidoti ir vyrai, ir moterys. Osteologiškai identifikuotuose vyrų ir moterų kapuose buvo vienodas skaičius (po dvi) antkaklių. Tačiau visuose šio laikotarpio kapuose kiek dažniau (apie 67% atvejų) jų rasta su kitomis moteriškomis įkapėmis. Turima palyginti negausi medžiaga ir didelė antkaklių įvairovė neleidžia pasekti atskirų šių papuošalų tipų skaičiaus abiejų lyčių kapuose. Viduriniojo geležies amžiaus antrojoje pusėje – vėlyvajame geležies amžiuje antkaklėmis, atrodo, puošėsi jau tik moterys. 72,7% šio laikotarpio antkaklių rastos su moterų palaikais, o iš visų kapų, kuriuose su antkaklėmis rasta kitų dirbinių, apie 93% atvejų tai buvo moteriški kompleksai. Su ginklais antkaklių rasta tik išskirtinio turtingumo Rokantiškių k. 1/1 (Musianowicz 1968: 342), Žvirblių k. 47/II ir 49/II (Iwanowska 2006: 109–110, 113, 230–231, 234,

243), į kuriuos jos galėjo pakliūti dėl įvairiausių priežasčių. Tikėtina, kad šiuose kapuose buvo palaidota po kelis asmenis. Absoliuti dauguma antkaklių kituose kapuose buvo kompleksuose su yломis, verpstukais, būdingais moteriškais papuošalais.

Moterų kapuose rasta ir didžioji dalis visų tipų apyrankių. Galbūt kai kuriais šio papuošalo tipais atskirais laikotarpiais puošėsi ir vyrai, tačiau tai niekada nebuvo tapę visuotine tradicija. Rytų Lietuvoje nebuvo paplitę specifiniai baltiški vyriškų apyrankių tipai. Iš visų kapų, kuriuose rasta apyrankių, tik mažiau nei dešimtadalyje (apie 9%) buvo ir ginklų. Žiedais įvairiais laikotarpiais puošėsi ir vyrai, ir moterys. Nežymiai daugiau jų rasta moterų kapuose (su osteologiškai identifikuotais moterų palaikais – 57,1% atvejų, su kitomis moteriškomis įkapėmis – apie 61% atvejų). Apylygiai vienodai I tūkstantmečio vidurio vyrų ir moterų kapuose randama įvijinių žiedų. Tuo tarpu kitų tipų žiedų (juostinių, išplatinta priekine dalimi) sąsajos su moteriška lytimi yra gerokai ryškesnės. Tik viename kape toks dirbinys rastas su vyro (?) palaikais (Kretuonių k. 13(52)/2), tačiau nė vienu – su vyriškomis įkapėmis.

Lazdelinių ar suplota galvute smeigtukų osteologiškai identifikuotuose vyrų ir moterų kapuose rasta po tris. Įkapių kompleksuose jie labiau koreliuoja su vyriškomis įkapėmis (iš 18-os kapų su smeigtukais 9-iose rasta vyriškų, 4-iose – moteriškų įkapių). Kitų tipų smeigtukų rasta mažai: nuokamieniai – Riklikų k. 5/C ir 11/B (Tautavičius 1969š: 38, 71), ritinis – Kaniūkų k. 1 (Majewski 1901: 88). Jie buvo kompleksuose su moteriškomis įkapėmis.

Lankinių segių sąsajas su lytimi apibrėžti nelengva, nors šių dirbinių rasta ir nemažai. Segių aukštu liemenėliu (Prahos grupės, Vilkonių, Pilvinų tipų, trikampe kojele) su moteriškomis įkapėmis rasta tik trijuose kapuose (Diktarų k. 1, Pilvinų k. 2/2, Riklikų k. 12/A). Dauguma jų buvo kompleksuose su ginklais ar pentiniais (12 atvejų) arba kitomis labiau vyrams būdingomis įkapėmis (peiliais, diržų sagtimis). Osteologinių duomenų jų ryšiui su vyriška lytimi patvirtinti nepakanka. Segių palenкта kojele aptikta tik moterų kapuose: visais 7-iais atvejais – osteologiškai ištirtuose kapuose bei 8-iais atvejais – su kitomis moteriškomis įkapėmis. Vieninteliame Grabijolų II k. 3(75)/1 ji rasta su yla ir ietigaliu

(Luchtanas 2005). Kitų tipų lankinių segių rasta nedaug: Karmazinių I k. 16/1 – skliutakojė (Cehak-Hoľubowiczowa 1955: 318), Riklikų k. 1/B, 8/A ir 11/B – žieduotosios (Tautavičius 1969š: 15, 60–61, 71).

Senajo geležies amžiaus antrosios pusės pasaginių emaliuotų segių Rytų Lietuvoje kapų kompleksuose rasta nedaug. Mėžionių k. 2/5 toks dirbinys aptiktas su ietigaliu (Kaczyński 1963a: 121–122), Eitulionių k. II/1 (Bliujus 1983: 37–39) bei Pakalnių k. 7/2 (Vaitkevičius 2004: 54–55) – su moteriškomis įkapėmis. Šiuose kapuose palaidotų asmenų biologinė lytis nenustatyta. Todėl šio dirbinio sąsajos su moteriška lytimi lieka menkai paremtos. Vėlyvojo geležies amžiaus pasaginių segių osteologiškai ištirtuose kapuose rasta nedaug. Iš 17-os kapų 53% atvejų jos buvo kompleksuose su vyriškomis, 23,5% – su moteriškomis bei 23,5% – su vyriškomis ir moteriškomis įkapėmis. Taigi šių dirbinių ryšys su vyriška lytimi nėra ryškus.

Moterų kapuose gerokai dažniau randama kitų smulkių papuošalų ar jų dalių: cilindričių, įvijų, žvangučių ar varpelių. Apie 86% šių dirbinių buvo moteriškuose įkapių kompleksuose. Su vyriškomis įkapėmis kartais randama tikrai įvijų (apie 22% šių dirbinių). Retkarčiais vyrų (?) kapuose su kitomis žirgo įkapėmis ar kartu sudegintu žirgu (Kretuonių k. 32(341)/3, Zasvyrio k. 20/1, Žvirblių k. 58/I, II) aptinkama žvangučių. Su kitomis moteriškomis įkapėmis dažniausiai (apie 85% atvejų) rasta ir smulkių susilydžiusių papuošalų fragmentų. Žinoma, atskirais atvejais tai gali būti ir būdingų vyriškų papuošalų dalys.

Puodų ar pavienių keramikos šukių osteologiškai identifikuotuose vyrų ir moterų kapuose rasta apytiksliai vienodai. Tačiau keramikos (ypač – paskirų šukių) gerokai dažniau rasta moteriškuose įkapių kompleksuose (apie 79% atvejų).

Kaip matyti, koreliuojant su osteologiniais duomenimis bei kitomis įkapėmis nustatyti dirbinių grupių ryšiai su vyriška ar moteriška lytimi daugeliu atveju atitinka klasikinę sampratą. Tačiau kai kurių dirbinių (pjautuvų, žiedų, lankinių segių) ryšys su lytimi yra gana subtilus, priklausantis nuo chronologijos ir tipologijos, kitų (peilių, sagčių, pasaginių segių, keramikos) – žymus tikrai statistiškai. Be to, netgi mažai abejonių keliančių dirbinių (ginklų, verpstukų, ylių) netikėtai daug rasta priešingos lyties kapuose. Į šią aplinkybę atsižvelgti būtina.

Rytų Lietuvos pilkapiuose aptinkamus dirbinius galima suskirstyti į 5-ias grupes: vyriškas, neryškiai vyriškas, neutralias, neryškiai moteriškas ir moteriškas (**12 lent.**). Visgi pagal įkapes nustatant palaidoto asmens lytį kiekvienu atveju reikia remtis visuma, o ne pavienėmis įkapėmis. Patikimiau identifikuoti galima tikrai didesnius kompleksus.

V. REZULTATAI

V.1. Statusas ir jo išraiška laidosenoje

V.1.1. *Nesuaugusiųjų kapų apžvalga*

Aptariant vaikų statusą, remiantis laidojimo paminklų duomenimis, būtina suvokti specifinę šios sąvokos esmę. Vaikai yra savita socialinė grupė, kurioje tam tikru lygiu funkcionuoja visuomenės normos, statuso hierarchija, jo išraiškos priemonės. Pačiam vaikui jo padėtis bendraamžių rate yra netgi svarbesnė nei visuomenėje apskritai. Tačiau laidojimo apeigose atsispindi laidotuvių organizatorių – suaugusių visuomenės narių – mirusiajam pripažįstamas statusas. Taigi laidojant mirusį vaiką apeigomis išreiškiamas daugiau suaugusiųjų požiūris į jį ar vaikystę apskritai, nei reali iki mirties turėta padėtis. Šia prasme, archeologo susikuriamas praeities visuomenės paveikslas yra tikrai šios visuomenės dalies (tegu ir dominuojančios) perteiktas vaizdas.

Vaikų kapų identifikavimas archeologiniais duomenimis yra sudėtingas uždavinys. Griautiniuose kapuose palaidotų vaikų amžių galima bent apytiksliai nustatyti pagal skeleto dydį ar kapo konstrukciją. Tačiau tokių kapų ištirta palyginti nedaug. Tyrinėjant degintinius kapus, tokio pobūdžio išvados gali būti paremtos tikrai prielaidomis. Vaikiškais kartais laikomi kapai, kuriuose esama nedaug smulkių kremuotų kaulų (Vaškevičiūtė 1980: 65). Tačiau, kaip minėta, dažniausiai laidota tikrai palyginti nedidelė dalis degintinių žmogaus palaikų. Kai kuriuose neabejotinai suaugusių asmenų kapuose taip pat neretai būna labai nedaug kaulų. Kad kape palaidotas vaikas, kartais galima spėti pagal mažas įkapes (pavyzdžiui, mažo skersmens antkakles, apyrankes, žiedus) (Kuncienė 1980: 49–50, Butėnienė 1982a: 67, Vėlius 2000: 239, Kurila *ir kt.* 2010, Kurila, Kliaugaitė 2008: 24). Tačiau, bent jau Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje, nė vienas laidosenos elementas, nė viena įkapių grupė ar kompleksas negali būti laikomas specifiniu, būdingu tik vaikams. Iš esmės, vienintelė patikima priemonė nustatyti, kad degintiniame kape palaidotas nesuaugęs asmuo, yra osteologinė analizė.

Osteologiškai ištirtuose kapuose identifikuoti mažiausiai 137-ių kūdikių, vaikų ar paauglių palaikai. Tikėtinas asmenų iki 20 m. amžiaus skaičius yra 134,2 (iš 514 – 26,1%). Kai kuriuose išsamiau tyrinėtuose pilkapynuose taip pat išryškėja panašūs skaičiai: Kapitoniškėse – 28,6%, Kretuonyse – 23,7%, Neravuose-Grigiškėse – 35,1%, Paduobėje-Šaltaliūnėje III – 32,5%, Žvirbliuose – 25,0% (**14 pav.**).

V.1.1.1. Naujagimių ir kūdikių kapai

Palaidotų naujagimių ir kūdikių iki vienerių metų skaičius yra netikėtai mažas. Kapuose identifikuoti mažiausiai 6-ių asmenų, nesulaukusių 1 m. amžiaus, palaikai (**15 pav.**). Apskaičiuotas tikėtinas tokių asmenų skaičius yra 8,5 (1,7%). Daugumoje priešistorinių, istorinių ir netgi naujųjų laikų visuomenių kūdikių mirtingumas buvo gerokai didesnis (Weiss 1973: 26–29, Jones 1976, Storey 1985: 527–530, Huck 1993, Dobson 1997: 167–168, Jankauskas, Rösing 1997, Saunders 2000: 136, Jankauskas 2001: 40, Kamp 2001: 9). Išsamiai tyrinėtame Plinkaigalio kapinyne naujagimių ir kūdikių kapai sudarė 24,3% visos populiacijos (Česnys 1993: 187).

Turimi duomenys gali būti kiek iškreipti kai kurių su tyrinėjimų metodika susijusių faktorių. Smulkūs kūdikių kaulai gali būti visiškai sunykę ir neužfiksuojami tyrinėjimų metu (Bello *ir kt.* 2006). Tikėtina, kad dalis degintinių kūdikių ar vaikų kapų yra interpretuojami kaip suardytų kapų liekanos. Kai kuriais atvejais grupiniuose palaidojimuose kūdikių palaikai gali būti neidentifikuojami tarp suaugusiųjų kaulų. Tačiau vien tai jokių būdu nepaaiškina mažo kūdikių kapų skaičiaus. Kaip rodo praktika, netgi smulkūs degintiniai naujagimių kauliukai paprastai išlieka pakankamai gerai, o kapo vieta būna nesunkiai pastebima ir pagal konstrukcijos elementus ar kitus požymius. Randamų kūdikių kapų skaičius nepadidėjo tobulėjant kasinėjimų metodikai. Griautiniuose kapuose kūdikių palaikų skaičius irgi yra nedidelis – asmenys iki 1 m. amžiaus juose identifikuoti vos du (2,6%) ar trys (3,8%).

Taigi Rytų Lietuvos pilkapių kapai nesuteikia patikimos informacijos apie naujagimių ir kūdikių mirtingumą geležies amžiuje. Lyginant su kitų visuomenių duomenimis, galima tik konstatuoti, kad jis turėjo būti ne mažesnis nei 20–25%, galbūt – dar kiek didesnis. Demografinius rodiklius įmanoma teoriškai modeliuoti dirbtinai indeksavus kūdikių palaikų skaičių iki Plinkaigalio kapinyno lygio. Reikia manyti, kūdikystė buvo iš esmės pavojingiausias gyvenimo etapas. Kūdikio mirties tikimybė buvo aukšta ($q_{0-1}=0,24$). Gimusiam kūdikiui tikimybė sulaukti brandos tebuvo 56,9%, vidutinė numatoma gyvenimo trukmė (e^0_0) – 22,0 m.

Mažas, neatspindintis realybės naujagimių ir kūdikių kapų skaičius laidojimo paminkluose yra dažnas, galima sakyti – universalus reiškiny. Daugelyje visuomenių vaikai nelaikyti visateisiais bendruomenės nariais (socialiniais asmenimis)*. Neretai jie laidoti kitaip nei suaugusieji, kitose vietose, atskiruose kapinyuose ar jų dalyse arba apskritai nelaidoti (Czarnecka 1990a: 125, 1990b: 101, Härke 1997: 127, Mays 1998: 25, Crawford 1999: 76–77, Saunders 2000: 136, Stoodley 1999: 106, 2000: 458–459, Kamp 2001: 6, Russeva 2001: 251, Gerhards 2002: 42–44, Norman 2003, Nagaoka *ir kt.* 2006: 8). Taip elgtasi su mirusių nepakrikštytų (Finlay 2000: 408–413), galbūt – su įvairių kitų ritualų nepraėjusių vaikų palaikais. Pavyzdžiui, minima, kad dar XVI a. aukštaičiai mirusių nekrikštytų vaikų palaikus kartais, užuot užkasę žemėje, įkeldavo į liepas (Vėlius 1988: 59). Suvokiamos ir visuomenėje pripažįstamos naujos gyvybės pradžia nebūtinai visuomet sutapdavo su gimimo momentu. Kai kur tikėta, kad gimęs vaikas dar neturi savo sielos, o yra atgimęs protėvis, kuris, mirties atveju atgims kito vaiko kūne (Czarnecka 1990b: 87–88).

* Sąvoka „visateisis bendruomenės narys“ darbe naudojama bendruomenėje pripažįstamos individo biologinės ir socialinės brandos, fizinių ir intelektinių savybių, lemiančių jo savarankiškumą, prasme. Šios sąvokos turinys neapima įvairių kitų aplinkybių (nelaisvės, vergovės, pašalinimo iš bendruomenės ir t. t.) sąlygotų realiame gyvenime turėtų socialinių atributų.

Rytų Lietuvos laidojimo paminklų tyrinėjimai neįtikinamai mažo kūdikių kapų skaičiaus nepaaiškina. Nepaisant didelių tyrinėjimų apimčių, žvalgymų pilkapynų teritorijose, pastaraisiais metais besiformuojančios praktikos tyrinėti tarpus tarp pilkapių, taip pat didelių mastų laidojimo paminklų ardymų, iki šiol nerasta jokių tikėtinų specifinių kūdikių laidojimo vietų. Galimi įvairūs aiškinimai: naujagimiai ir kūdikiai galėjo būti laidojami visiškai kitose vietose, toli nuo kitų bendruomenės narių kapų, jų kapai galėjo būti įrengiami taip, kad greitai sunykdamo (negiliuose duobutėse, ant žemės paviršiaus), pagaliau – galbūt jie galėjo būti apskritai nelaidojami (žinoma, archeologiniais metodais to patvirtinti ar paneigti neįmanoma). Tikėtina, kad įsivyravus mirusiųjų deginimo papročiu, kūdikių palaikai nebuvo kremuojami. Bet kuriuo atveju, tai atspindi specifinį, reikia manyti – žemą, kūdikių statusą bendruomenėje. Dėl didelio naujagimių ir kūdikių mirtingumo emociniai ryšiai su jais veikiausiai nebuvo tokie stiprūs kaip moderniaame pasaulyje. Be to, jie neteikė šeimai ekonominės naudos, o iki tam tikro amžiaus buvo daugiau našta. Dėl šių priežasčių bendruomenės reakcija kūdikio mirties atveju turėjo būti kitokia nei mirus vyresniam asmeniui. Kūdikio mirtis buvo netektis šeimai, tačiau bendruomenei tai nebuvo didelis nuostolis. Galima interpretacija, kad specifiškai laidotos arba visai nelaidotos kai kuriose visuomenėse praktikuoto aktyvaus ar pasyvaus infanticido (Smith, Kahila 1992, Mays 1993, Rega 1997: 237–238, Crawford 1999: 65–67, Scott 2001) aukos. Šis reiškinys netiesiogiai paliudytas 1249 m. Kristburgo sutartyje tarp Ordino ir prūsų: „...*prisižadėjo savo sūnaus ar dukters dėl kokios nors priežasties nei patys, nei per kitą asmenį daugiau nebežeminti, nežudyti viešai ar slapta, taip pat nepritarti ir neleisti, kad kas nors kitas tai kaip nors darytų*“ (Baltų 1996: 241). Vaikų žudymas minimas ir XV–XVI a. autorių darbuose pateiktuose mitinių Prūsijos valdovų Brutenio ir Vaidevučio teisynuose (Pakarklis 1948: 94–96, Stela 2004: 57), kurių autentiškumą, tiesa, reikia vertinti kritiškai. Tačiau archeologiniais duomenimis infanticidas yra iš esmės neįrodomas. Apie galimą jo egzistavimą ar mastą geležies amžiuje Rytų Lietuvoje sudėtinga ką nors pasakyti.

Iškyla klausimas, kodėl kai kurie naujagimiai ir kūdikiai visgi buvo laidojami? Iš pirmo žvilgsnio, jų kapai iš kitų niekuo neišsiskiria. Šiuo atveju,

šiokie tokie dėsniumai išryškėja suskirsčius kapus chronologiškai. Ankstyvajam laikotarpiui (IV–VI a.) reikėtų priskirti griautinius Diktarų k. 2 ir Liūlinės III k. 2/1 (**16 pav.**) bei degintinį Neravų-Grigiškių k. 28/1. Diktarų kape naujagimio palaikai be įkapių buvo palaidoti kartu su jauna moterimi (Urbanavičienė 1995: 185–186). Liūlinės III kape kūdikio palaikai rasti su palyginti gausiomis ir retomis įkapėmis: apyrankėle, neaiškiu balto metalo (alavo?) dirbiniu (apyranke ar sege?), apvara iš gintaro ir emalio karolių bei žalvarinių ir balto metalo įvijų. Greta buvo vienalaikis suaugusio vyro (pagal įkapes – moters?) kapas (Kliaugaitė 2006: 90–91). Neravų-Grigiškių kape kūdikis buvo palaidotas su pentiniu siauraašmeniu kirviu ir palyginti retos formos – profiliuota plunksna – ietigaliu (**17 pav.**) (Kuncienė 1976š: 14). Kapas buvo įrengtas pilkapio supylimo metu, kartu su suaugusios moters ir simboliniu vyro kapu. Atrodo, unikalus šio laikotarpio kapas ištirtas ir Pavajuonio-Cegelnės pilkapyne. Pilkapyje IV rastas moters kapas su turtingomis įkapėmis. Prie jos buvo paguldytas naujagimis ar kūdikis. Tikslus jo amžius nenustatytas, tačiau pagal tyrinėjimų autoriaus brėžinį ir aprašymą (Каширский 1907š: 23, 27–28) galima spręsti, jog palaikus reikėtų skirti būtent šiai amžiaus grupei. Galbūt du kūdikių (osteologiškai tai nepatvirtinta) kapai buvo ir Maisiejūnų pilkapyje 5(41) kartu su greičiausiai vienalaikiais suaugusiojo (?) ir vaikų kapais (Butėnas 1998: 175) (šie kapai gali būti į pilkapį įkasti ir daug vėliau – Butėnienė 1971š: 12). Kaip matyti, visi minėti kapai turi bendrą bruožą – kūdikiai buvo palaidoti vienu metu su suaugusiais asmenimis, daugiausiai – moterimis. Labiausiai įtikinamas, tiesa – ne vienintelis, paaiškinimas – tai gimdant ar netrukus po gimdymo mirusių moterų ir neišgyvenusių kūdikių kapai. Tikėtina, kad kūdikiai laidoti tikrai tuomet, kai numirdavo vienu metu su motina. Kitais atvejais numirus kūdikiui galbūt tiesiog nesivarginta rengti laidojimo apeigas bei pilti pilkapį. Apskritai statistiškai dideliu įkapių ar įkapių tipų skaičiumi kūdikių kapai nepasižymi (**13 lent.**). Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad dalis minėtų kapų buvo gana turtingi, juose buvo iš sidabro, stiklo, gintaro pagamintų dirbinių. Tai turėtų atspindėti aukštesnį kapuose palaidotų asmenų, tiksliau – kartu su kūdikiais palaidotų suaugusiųjų, statusą. Neravų-Grigiškių ir Liūlinės III kapuose įkapėmis aiškiai išreikštas priklausymas socialinei vyrų (ginklai) arba moterų (karolių

apvara) kategorijai. Tai taip pat laikytina tam tikru kūdikio visuomeninės padėties pripažinimu. Taigi atrodytų, kad bendruomenės elgesį kūdikio mirties atveju kažkiek lėmė ir jo socialinė padėtis – paveldėtas statusas.

Likusieji kūdikių kapai (Kapitoniškių k. 8/6, Neravų-Grigiškių k. 7/4 ir Varliškių k. 2(23)/2) datuoti viėlesniu laikotarpiu – VIII–XI/XII a. Visi jie – degintiniai. Šie kapai buvo įkasti į anksčiau supiltus pilkapius ar netgi sampilą juosiančiame griovyje. Juose rastos tik negausios įkapės ar jų liekanos: Kapitoniškių kape – žalvarinių papuošalų fragmentų (Tautavičius 1953š: 46), Neravų-Grigiškių kape – peilis (Kuncienė 1974š: 4), Varliškių kape – geležinė yla (Luchtanas 2000: 190). Visuose pilkapiuose buvo daugiau suaugusiųjų ir vaikų kapų. Varliškių kape kūdikis buvo palaidotas kartu su 3–9 m. amžiaus vaiku. Kaip interpretuoti šiuos kapus, neaišku. Jie niekuo nesiskiria iš kitų ir yra gerokai mažiau turtingi nei dauguma kitų šių pilkapynų kapų. Sunku pasakyti, kodėl būtent šiais atvejais kūdikiai buvo palaidoti pilkapiuose. Tačiau neatrodo, kad tai būtų susiję su jų ar jų tėvų išskirtine padėtimi visuomenėje. Pavieniai kūdikių laidojimo atvejai galėjo būti nulemti įvairiausių veiksnių (pirmagimio netekties, mirties aplinkybių, emocinių ryšių ar tiesiog neargumentuoto apsisprendimo). Tačiau tai jokiu būdu nepaneigia fakto, kad mirusių naujagimių ir kūdikių nelaidojimas kartu su kitais bendruomenės nariais buvo masinis reiškinys. Nors pagal įkapes ne visais atvejais įmanoma nustatyti palaidotų kūdikių lytį, pats kapų skaičius parodo, kad pilkapiuose retai laidoti abiejų lyčių kūdikiai.

V.1.1.2. *Vaikų kapai*

Vyresnių nei 1 m. amžiaus vaikų pilkapiuose buvo palaidota nepalyginamai daugiau. Kapuose identifikuoti 97-ių vaikų iki 12 m. amžiaus palaikai (tikėtinas skaičius – 97,9; 19,0% visų palaidotų asmenų) (**18 pav.**). Iš jų 26-is galima priskirti 1–5 m. amžiaus grupei (tikėtinas skaičius – 41,2; 8,0% visų asmenų), 33-is – 5–12 m. amžiaus grupei (tikėtinas skaičius – 56,7; 11,0% visų asmenų). Šie skaičiai atrodo visiškai realūs. Panašus vaikų mirtingumas buvo ir daugelyje kitų šiuo aspektu tyrinėtų įvairių laikotarpių praeities populiacijų

skirtingose pasaulio vietose (Acsádi, Nemeskéri 1970: 289–302, Weiss 1973: 26–29, Alesan *ir kt.* 1999: 296, Crawford 1999: 25, Loe, Robson-Brown 2005: 45–46, Nagaoka *ir kt.* 2006: 4). Plinkaigalio kapinyne vaikų kapų buvo netgi kiek mažiau – jie sudarė 18,0% visų kapų (Česnys 1993: 187).

Vaikams nebegrėsė kai kurie kūdikystei būdingi pavojai: specifinės ligos, aktyvus ar pasyvus infanticidas. Be to, šio amžiaus sulaukdavo stipresni, turintys geresnį imunitetą ir atsparesni atšiaurioms aplinkos sąlygoms vaikai. Vyresni vaikai jau galėjo dirbti kai kuriuos darbus bei būti naudingi šeimai ir bendruomenei. Į jų auginimą šeima jau būdavo įdėjusi daug pastangų. Galima manyti, kad vyresni vaikai būdavo geriau prižiūrimi. Tai mažino mirties dėl prastos gyvenimo kokybės grėsmę. Dėl šių priežasčių vaikų mirtingumas buvo gerokai mažesnis nei naujagimių ar kūdikių.

Mirties tikimybė vaikystėje nebebuvo tokia didelė kaip kūdikystėje ($q_{1-5}=0,08$; $q_{5-12}=0,12$). Kūdikystę išgyvenusių asmenų tikimybė sulaukti brandos buvo 75,1% (iš visų sulaukusių 1 m. amžiaus tiek asmenų išgyvendavo iki 20 m.), o vidutinė numatoma gyvenimo trukmė (e^0_1) – 27,9 m. (visa gyvenimo trukmė 28,9 m.). Vaiko, sulaukusio 5 m. amžiaus, tikimybė išgyventi iki 20 m. buvo jau 81,8%, o vidutinė numatoma gyvenimo trukmė (e^0_5) – 26,2 m. (visa gyvenimo trukmė pakildavo iki 31,2 m.). Juveniliskumo indeksas $D_{5-12}/D_{20-\infty}$ (mirusių 5–12 m. ir per 20 m. amžiaus asmenų skaičiaus santykis) buvo 0,15.

Ryškūs pokyčiai matyti kūdikystę išgyvenusių vaikų laidosenoje. Pirmiausia – šio amžiaus sulaukę vaikai, atrodo, jau buvo laidojami visi be išimties. Tai rodytų savotišką vaiko pripažinimą šeimos ir bendruomenės nariu. Sunku tiksliai pasakyti, kuriame amžiuje įvykdavo šis lūžis. Sprendžiant pagal nustatytų amžiaus intervalų pasiskirstymą, vaikai būdavo pradami laidoti nuo antrųjų ar trečiųjų gyvenimo metų. Galbūt bendruomenės turėjo savitų laidojimo tradicijų, ir amžius, nuo kurio vaikus buvo pradama laidoti kartu su kitais mirusiaisiais, nežymiai skyrėsi. Neravų-Grigiškių kapuose neabejotinai 1–5 m. amžiaus vaikų palaikų identifikuota 4 iš 59-ių individų (6,8%), Kretuonių – 3 iš 60-ies (5,0%), Kapitoniškių – 1 iš 22-jų (4,5%), Paduobės-Šaltaliūnės III – 1 iš 38-ių (2,6%). Ryšio tarp paminklo chronologijos ir palaidotų mažų vaikų skaičiaus

nepastebima. Apytiksliai vienodas vaikų palaikų skaičius identifikuotas III–V a. griautiniuose kapuose, V–VII a. degintiniuose kapuose pilkapiuose su akmenų vainikais ir VIII–XI/XII a. degintiniuose kapuose vėlyvajam geležies amžiui būdinguose pilkapiuose. Taigi maži vaikai laidoti kartu su kitais bendruomenės nariais per visą aptariamąjį laikotarpį. Jokių pilkapių su vaikų kapais padėties pilkapyne dėsningumų neužfiksuota.

Daugiau nei pusė visų kapuose identifikuotų vaikų buvo palaidoti grupiniuose kapuose: 54 iš 97-ių (55,7%). Antrojoje (1–5 m.) amžiaus grupėje kartu su kitais mirusiaisiais buvo palaidoti 13 iš 26-ių (50,0%), trečiojoje (5–12 m.) – netgi 22 iš 33-jų (66,7%) individų. Tai būdinga daugiau degintiniams kapams, nors rasti ir keli grupiniai griautiniai kapai (Eitulionių k. IV/1, V/2, Rokėnų k. 1). Be to, dalis griautinių vaikų kapų buvo įrengti viename pilkapyje su kitais vienalaikiais kapais: Rėkučių-Pavajuonio pilk. 2(11) (Semėnas 1997š: 7–12), Žvirblių pilk. 5, 17 (Iwanowska 2006: 82–83, 87–88). Vaikai kartu su kitais asmenimis laidoti per visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros egzistavimo laikotarpį. Tačiau, atrodo, labiausiai tokia laidosena praktikuota viduriniajame geležies amžiuje. Daugiau nei du trečdaliai (71,1%) V–VII a. degintiniuose kapuose identifikuotų vaikų buvo palaidoti su kitais asmenimis. VIII/IX–XI a. pilkapiuose grupiniuose kapuose buvo palaidoti daugiau nei pusė (58,1%) vaikų.

Šiam reiškiniui paaiškinimą rasti nelengva. Dalis grupiniuose kapuose palaidotų asmenų gali būti mirę vienu metu, pavyzdžiui – smurtine mirtimi ar nuo užkrečiamų ligų. Be abejonės, geležies amžiaus sąlygomis, kelių asmenų vienalaikė mirtis galėjo būti neretas reiškinys. Kritiniais laikotarpiais, bado ar epidemijų metu, kuomet iškildavo pavojus suaugusiųjų gyvybei, tikėtina, būdavo ir vaikų aukų. Tačiau būtų sunku patikėti, kad daugiau nei pusė palaidotų vaikų būtų mirę būtent tokiomis aplinkybėmis. Kartais grupiniai suaugusiojo ir vaiko kapai interpretuojami kaip vaiko auka (Vaitkunsienė 1995a: 166). Visgi vaikų aukojimas, netgi jei ir buvo praktikuojamas, negalėjo būti toks masinis reiškinys. Labiausiai tikėtina, kad grupiniai kapai atspindi kažkokias specifines vaikų laidojimo apeigas. Galbūt kremuoti vaikų palaikai ne visuomet būdavo iškart palaidojami arba netgi neišrenkami iš laidotuvių laužo, o į kapą pakliūdavo vėliau,

laidojant kitą asmenį. Jie galėjo būti palaidojami laikinuose kapuose ir paskui perlaidojami kartu su suaugusiuoju. Kaip bebūtų, vaikų laidojimo apeigos skyrėsi nuo suaugusiųjų ir veikiausiai buvo trumpesnės, paprastesnės ir reikalaujančios mažiau darbo sąnaudų.

Vaikai grupiniuose kapuose (**19 pav.**) buvo palaidoti su įvairaus amžiaus ir abiejų lyčių asmenimis: kūdikiu (1 atvejis), kitu vaiku (1 atvejis), paaugliu (1–3 atvejai), suaugusiu vyru (mažiausiai 12 atvejų), suaugusia moterimi (mažiausiai 13 atvejų), suaugusiais nenustatytos lyties asmenimis (mažiausiai 14 atvejų), suaugusiu vyru ir paaugliu (1 atvejis), suaugusiu vyru ir dviem suaugusiomis moterimis (1 atvejis). Viename kape su vaikais palaidotų suaugusiųjų amžius yra įvairus. Tačiau pastebima tendencija, kad kartu su vaikais dažniau laidoti vyresni vyrai nei moterys. Vidutinis šiuose kapuose palaidotų vyrų amžius buvo apie 35–40 m., 6 iš jų buvo apie 40 m. amžiaus ar vyresni. Vidutinis moterų amžius siekė 28–33 m., ir tik viena iš jų buvo apie 40 m. amžiaus.

Pilkapiai su vaikų bei grupiniais vaikų ir vyresnių asmenų kapais (**20 pav.**) buvo vidutinių matmenų (pastarieji buvo kiek mažesni) (**21, 22 pav.**). Laidojant vaikus kartais pilti nemaži sampilai. Jei kapas būdavo įkasamas į anksčiau supiltą pilkapį, kai kuriais atvejais jis taip pat būdavo pasirenkamas nemažų matmenų. Pavyzdžiui, Paduobės-Šaltaliūnės III pilk. 1, kuriame rasti du vaikų kapai, buvo 15 m skersmens (Steponaitis 1988š: 2). Konstrukcija pilkapiai su vaikų kapais iš kitų neišsiskiria. Jų išsidėstymo pilkapynuose dėsninumų taip pat nepastebima.

Pagal kapo padėtį pilkapyje galima išskirti tris variantus: kapas įrengtas pirminiame žemės paviršiuje iškastoje duobėje, ant žemės paviršiaus (pilkapio pagrindo) arba sampile virš pagrindo lygio. Pirmaisiais dviem atvejais kapas laikytinas pirminiu palaidojimu (t. y., įrengiant jį piltas naujas pilkapis), trečiuoju – įkastu į anksčiau kitam asmeniui supiltą pilkapį. Vaikų kapų padėtis pilkapyje yra įvairi. Kiek daugiau nei pusė iš jų buvo įkasti į ankstesnius pilkapius. Palyginus su grupiniais kapais, nežymiai daugiau kapų, kuriuose identifikuoti tiksliai vaikų palaikai, buvo pirmieji palaidojimai pilkapiuose (**23, 24 pav.**). Taigi pastebima, nors ir nežymi, koreliacija tarp dviejų aukštesnio statuso išraiškos

aspektų: laidojimo individualiame kape ir naujo pilkapio pylimo laidotuvių metu. Įkasant vaiko kapą į ankstesnį pilkapį, buvo pasirenkami sampilai su ankstesniais vyrų, moterų, vaikų, grupiniais, simboliniais kapais. Patikimų 1–5 ir 5–12 m. amžiaus asmenų kapų padėties sampile skirtumų išvelgti neįmanoma dėl mažo medžiagos kiekio. Turimais negausiais duomenimis, galima teigti, kad mažesni vaikai dažniau laidoti anksčiau supiltuose pilkapiuose (**25 pav.**).

Didesni skirtumai išryškėja skirtingų laikotarpių pilkapiuose. Aiškiai matyti, kad ankstyvuojų laikotarpiu dauguma atvejų laidojant vaikus buvo pilamas naujas pilkapis, tuo tarpu vėlyvajame geležies amžiuje absoliuti dauguma vaikų kapų buvo įkasami į ankstesnius sampilus (**26, 27 pav.**). Atrodo, vaikų laidosena kito I tūkstantmečio viduryje – trečiajame ketvirtyje. Šio laikotarpio kapuose vaikai apytiksliai vienodai dažnai laidoti naujai supiltame arba ankstesniame pilkapyje. Be to, būtent viduriniajame geležies amžiuje ryškiausiai pastebima tendencija, kad grupiniai vaikų ir vyresnių asmenų kapai buvo dažniau įkasami į ankstesnius pilkapius, o individualūs vaikų kapai – įrengiami naujame sampile. Tiesa, esama ir pilkapių, kuriuose vaiko kapas yra pirmasis. Kretuonių pilkapyje 13(52) vaiko kapas 8 ir simbolinis (?) vyro kapas buvo įrengti ant pirminio žemės paviršiaus, o vėliau į sampilą įkasti dar septyni vyrų ir moterų kapai (Butėnienė 1976š: 19–24). Pilkapyje 47 vaiko kapas 4 irgi buvo ant pagrindo, o dar trys vaikų ir suaugusiųjų kapai – įkasti vėliau (Butėnienė, Tautavičienė 1980š: 8–9).

Konstrukcijos elementais vaikų kapai iš bendro Rytų Lietuvos pilkapių konteksto neišsiskiria. Ryškių kokių nors specifinių apeigų pėdsakų neužfiksuota. Griautinių kapų orientacija – vyraujanti vakarų ir šiaurės vakarų kryptis – artima suaugusiųjų kapams. Dalis kapų buvo orientuoti ir kitomis kryptimis (**28 pav.**). Šiuo bruožu vaikų kapai artimesni suaugusių moterų kapams.

Nustatyti palaidotų vaikų lytį galima remiantis tikrai įkapėmis. Tam remtasi tikrai didesnių abejonių nekeliančiomis įkapėmis arba gausesniais įkapių kompleksais. Iš 46-ių kapų, kuriuose buvo palaidoti tikrai vaikai (po vieną arba po du), pagal įkapes lytį pavyko nustatyti 29-iais atvejais. Identifikuoti 7 vyriški ir 22 moteriški įkapių kompleksai. Atskirose amžiaus grupėse šis santykis taip pat yra panašus: tarp 1–5 m. amžiaus vaikų pagal įkapes tikėtinau identifikuoti 2 berniukai

ir 7 mergaitės, tarp 5–12 m. amžiaus vaikų – 2 berniukai ir 5 mergaitės. Didesnis moteriškų kompleksų skaičius būdingas visų laikotarpių kapams (**29 pav.**). Tačiau didžiausias skirtumas išryškėja VIII–XI/XII a. laidojimo paminkluose. Iš 15-os šiuo laikotarpiu datuotų vaikų kapų 10, sprendžiant pagal įkapes, buvo mergaičių ir tikrai vienas – berniuko. Nors duomenys nėra pakankami statistiškai patikimoms išvadoms, žymiai didesnis kapų su moteriškomis įkapėmis skaičius yra akivaizdus. Galima manyti, kad šie skaičiai atspindi didesnę mergaičių mirtingumą. Tai būtų visai tikėtina, turint omenyje, kad daugelyje visuomenių berniukai šeimoje vertinti labiau, būdavo geriau prižiūrimi, turėjo daugiau galimybių išgyventi kritiniais visuomenei laikotarpiais, rečiau tapdavo infanticido aukomis (Nordborg 1992, Halsall 1995: 256, Wicker 1998, Jewell 2007: 59–60). Tačiau, jei tokia mergaičių diskriminacija ir egzistavo, ji turėjo labiausiai pasireikšti dar kūdikystėje ar ankstyvojoje vaikystėje, o ne vaikui jau išgyvenus laikotarpį, kuomet jam reikia daugiausiai priežiūros. Be to, aktyvus ar pasyvus mergaičių infanticidas turėtų atsispindėti suaugusių vyrų ir moterų kapų santykiuose (Dickeman 1975: 129–130). Todėl reikėtų manyti, kad berniukų ir mergaičių kapų skaičiaus skirtumas yra sąlygotas laidojimo tradicijų. Gali būti, kad didesnė berniukų dalis buvo palaidoti grupiniuose kapuose su vyresniais asmenimis. Jiems į kapus galėjo būti rečiau dedama įkapių, akcentuojančių mirusiojo lytį, arba dedama moteriškų įkapių. Atrodo, laidojant mirusį berniuką, dažniausiai nesistengta pabrėžti jo vyriškos lyties. Statusu visuomenėje vaikas, ko gero, buvo artimesnis moteriai ir iki tam tikro amžiaus nepripažįstamas lygiaverčiu suaugusiems vyrams (Weglian 2001: 151, Rothschild 2002: 1, pacituota iš Baxter 2005: 18). Berniukai su moteriškomis įkapėmis kartais laidoti ir Plinkaigalio kapinyne (Švelniūtė 2005b: 18). Pasekti berniukų ir mergaičių kapų padėties pilkapyje dėsniumus, deja, nepakanka duomenų.

Vaikų kapuose aptikti gana gausūs ir įvairūs įkapių kompleksai. Iš 46-ių vaikų kapų tik 10 (21,7%) buvo be įkapių, iš 46-ių grupinių kapų, kuriuose vaikai buvo palaidoti su vyresniais asmenimis, – taip pat tik 10 (21,7%). Beveik visi kapai be įkapių datuojami laikotarpiu iki viduriniojo geležies amžiaus pabaigos (**30, 31 pav.**). Vidutinis įkapių ir įkapių tipų skaičius bei kompleksų vertė yra

didesni kapuose, kuriuose palaidoti vieni vaikai (**14 lent.**), nei grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose (**15 lent.**). Įkapių ir įkapių tipų skaičius vaikų kapuose yra labai įvairus (**32 pav.**). Pagal įkapių kiekybinius parametrus galima išskirti tris sąlygines, mažėjančiomis proporcijomis reprezentuojamas vaikų kapų grupes: kapus be įkapių, kapus su 1–4 dirbiniais ir kapus su 5–11 įkapių. Tačiau, turint omenyje plačią tyrime naudojamų paminklų chronologiją ir geografiją, ryškesnių ribų tarp jų išskirti neįmanoma. Kiek aiškesnės grupės išryškėja grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose (**33 pav.**). Juose galima išskirti mažiausiai tris sąlygines grupes: kapus be įkapių ar su 1–3 dirbiniais, kapus su 4–8 įkapėmis ir kapus su gausesniu inventoriumi. Pastarąją grupę reprezentuoja vienintelis turtingas Baliulių k. 5/3 (**34 pav.**) (Kurila, Kliaugaitė 2007: 155).

Vaikų kapų turtingumo diapazonas yra kiek mažesnis nei suaugusių asmenų – didesnės už vidutinę sąlyginės vertės kompleksai turtingesni nei mažesnės už vidutinę vertės vidutiniškai 5,46 karto vaikų kapuose ir 5,57 karto – grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose. Sąlyginių kompleksų verčių įvairovė yra kiek didesnė vaikų kapuose (**35 pav.**), nei grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose (**36 pav.**). Skirtingo amžiaus vaikų įkapių kompleksai yra įvairaus turtingumo. Ryškesnių įkapių gausos, įvairovės ir vertės koreliacijos su vaiko amžiumi neišryškėja nei tarp 1–5 ir 5–12 m. amžiaus grupių (**37 pav.**), nei individualiuose amžiaus intervaluose (**38 pav.**). Tikrai pačiuose turtingiausiuose kapuose, atrodo, buvo palaidoti vidutiniškai kiek vyresni vaikai. Kai kuriuose atskiruose išsamiau tyrinėtuose paminkluose pastebima, kad vaikų kapai yra ne mažiau turtingi ar netgi turtingesni nei suaugusiųjų (**39 pav.**).

Suskirsčius kapus į chronologines grupes akivaizdžių įkapių ir įkapių tipų skaičiaus skirtumų nepastebima. Ryškiai mažiau įkapių buvo tikrai III–V a. griautiniuose grupiniuose kapuose. Iš trijų šio laikotarpio kapų – Eitulionių k. IV/1, V/2 ir Rokėnų k. 1 – tikrai pastarajame rastos kelios įkapės: lazdelinis smeigtukas, žalvarinė įvija, keramikos šukių (Balčiūnas 1998š: 8, 29–30). Tačiau trijų kapų duomenys, be abejo, yra nepakankami platesniems apibendrinimams. Kitose chronologinėse grupėse kapų, kuriuose palaidoti tik vaikai (**40 pav.**), įkapės yra tik nežymiai gausesnės ir vertingesnės nei grupinių kapų (**41 pav.**). Kita

vertus, skaičiuojant kiekvienam palaidotam asmeniui, šių kapų įkapių kompleksai būtų gerokai skurdesni. Tiek vaikų, tiek grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose pastebimas įkapių bei jų vertės mažėjimas vėlyvajame geležies amžiuje, palyginus su ankstesniu laikotarpiu.

Tačiau vien statistika neatspindi realios vaikų kapų įkapių kaitos. Reikia atkreipti dėmesį į kai kurias vaikų kapuose buvusias išskirtinai retas ir brangias įkapes. Sudotos IV k. 1/2, kuriame buvo palaidotas 2–5 m. amžiaus vaikas, be kitų įkapių rasta auksinės antkaklės fragmentų, susilydžiusio aukso ir sidabro lašų (Šatavičius 2004š: 14, 49–51). Rėkučių-Pavajuonio k. 2(11)/1 apie 3 m. amžiaus vaikas buvo palaidotas su sidabrine sagtimi, trimis sidabrinėmis antkaklėmis, sidabrine apyranke, keliais gintaro karoliukais, gintariniu kabučiu ir kitomis įkapėmis (**42 pav.**) (Semėnas 1997š: 8–9, 32–35). Pakalnių k. 7/2 vaiko kape rasta importinė pasaginė emaliuota segė, kaklo apvara iš stiklo, gintaro karolių ir kabučių (**43, 44 pav.**) (Vaitkevičius 2004: 54–58, 70), Popų-Vingelių k. 3/1 – sidabrinė antkaklė ir kitų metalinių dirbinių (Vėlius 2000: 239), Papiškių k. 7/4 be kitų įkapių – sidabrinė apyrankė (Semėnas 1998: 153), Žvirblių k. 17/I – viena didžiausių Rytų Lietuvos pilkapiuose gintaro karolių apvarų (44 karoliai) (Iwanowska 2006: 87, 166, 291). Sudotos IV ir Rėkučių-Pavajuonio kapų turtingumas Rytų Lietuvos pilkapių kontekste yra išskirtinis.

Visi turtingiausi vaikų kapai priklauso gana siauram laikotarpiui, apimančiam I tūkstantmečio antrąjį ketvirtį – vidurį. Kita vertus, apskritai vaikų kapai iš bendro kiekvieno pilkapyno konteksto turtingumu ryškiau neišsiskiria (pilkapiuose su turtingiausiais vaikų kapais buvo ir ne mažiau turtingų suaugusiųjų kapų). Atrodo, turtingiausi vaikų kapai labiau atspindi pilkapyną palikusios bendruomenės arba šeimos turtą ar paprotį į kapą dėti gausias įkapes, nei išskirtinę vaikų laidoseną.

Pažymėtina, kad brangiausi dirbiniai vaikų kapuose yra susiję daugiau su moters įkapių kompleksu. Puošnumu ir brangumu aiškiai išsiskiria daugiausiai papuošalai. Tuo tarpu ginklai, kaip minėta, vaikų kapuose yra negausūs ir neįvairūs – nerasta nė vieno antskydžio ar kovos peilio. Vieninteliame Papiškių k. 7/2 rastas tipiškas kario įkapių kompleksas: ietigalis, siauraašmenis kirvis, peilis ir

diržo sagtis (Semėnas 1998: 153). Kituose, netgi turtinguose, berniukų kapuose (Sudotos IV k. 1/2, Papiškių k. 7/4) buvo tik po vieną ginklą. Vaikų kapuose nebuvo ir kitų vyrų įkapių kompleksams būdingų dirbinių (geriamųjų ragų, pincetų, pentinų ar žirgo aprangos detalių, skiltuvų), kitų (galastuvų, lankinių segių aukšta kojele) rasta tiksliai ankstyviausiuose griautiniuose kapuose (Diktarų k. 1, Pakalnių k. 7/1). Tai patvirtina anksčiau išsakytą prielaidą, kad laidojant berniuką nesistengta pabrėžti jo vyriškos lyties. Netgi dedant į kapą gausias ir turtingas įkapes, jos neatliko kario statuso simbolio funkcijos. Mergaičių įkapių kompleksai, skirtingai nei berniukų, yra panašūs į suaugusių moterų. Pavyzdžiui, Diktarų k. 58 rasta yla, keturi antsmilkiniai, dvi įvijinės apyrankės ir įvijų, stiklo bei gintaro karolių apvara (**45 pav.**) (Urbanavičienė 1995: 193), Jakšiškio-Knitiškių k. 2/1 – yla, verpstukas, antkaklė, trys apyrankės bei kitų smulkių dirbinių (Michelbertas 2001š: 9–10, 36–37), Neravų-Grigiškių k. 17/1 – yla, du verpstukai, apyrankė ir žiedas (**46 pav.**) (Kuncienė 1975š: 7–8), k. 25/2 – yla, pjautuvas, verpstukas ir žiedas (**47 pav.**) (Kuncienė 1976š: 6), Paduobės-Šaltaliūnės III k. 12/4 – dvi ylos, keturi verpstukai, du žiedai ir stiklo karolis (Steponaitis 2002š: 8).

Grupinių kapų įkapės įvairove iš esmės skiriasi nuo vaikų kapų. Kaip išskirtinę įkapę galima paminėti nebent Popų-Vingelių k. 3/2 rastą importinį iš onikso (?) akmens pagamintą karolį (Vėlius 2000: 239). Šiuose kapuose nerasta iš brangiųjų metalų pagamintų papuošalų. Kitas akivaizdus skirtumas – grupiniuose kapuose rasta nepalyginamai daugiau ginklų (**48 pav.**). Kario įkapių kompleksai rasti 8-iose kapuose. Dviejuose iš jų buvo netgi po keturis ginklus – Palūšės k. 1(49)/1 (**49 pav.**) (Butėnienė 1981š: 3–4) ir Popų-Vingelių k. 2/1 (Vėlius 2000: 237–238) rasta po du ietigalius, kirvį ir antskydį. Turtingas kario įkapių kompleksas (du ietigaliai, siauraašmenis kirvis, du peiliai, dvi lankinės segės, dvi sagtys, smeigtukas, įvijinis žiedas, grandis) buvo Baliulių k. 5/3, kuriame identifikuoti mažiausiai keturių asmenų palaikai (**50 pav.**) (Kurila, Kliaugaitė 2007: 155). Greičiausiai grupiniuose kapuose ginklai buvo skirti kartu palaidotiems suaugusiems asmenims. Tačiau kai kuriuos iš jų galima traktuoti būtent kaip vaikų įkapes. Ažušilės k. 3/1, kuriame rasti du ietigaliai, kirvis, peilis

ir skiltuvas (Kurila *ir kt.* 2010), buvo palaidota suaugusi moteris ir 5–6 m. amžiaus vaikas. Žvirblių k. 15/I, kuriame buvo palaidota moteris (?) ir vaikas, aptiktas ietigalis, peilis ir dvi sagtys (Iwanowska 2006: 87, 164). Keliuose kapuose moteriškų įkapių (ylų, verpstukų, papuošalų) rasta vaikų ir suaugusių vyrų kapuose: Kretuonių k. 13(52)/6 (Butėnienė 1976š: 22–23) ir 36/1 (Butėnienė 1979š: 6), Laukstenių k. 1/2 (Kliaugaitė 2002), Paduobės-Šaltaliūnės III k. 8/1 (Steponaitis 2000: 206). Šiais atvejais, reikia manyti, įkapės buvo skirtos grupiniuose kapuose palaidotoms mergaitėms. Tai rodytų, kad kartu su suaugusiaisiais laidoti nebūtinai vien žemesnio statuso vaikai.

V.1.1.3. Paauglių kapai

Paauglių iki 20 m. amžiaus palaikų kapuose identifiikuota nepalyginamai mažiau nei vaikų – mažiausiai 21 ar 22* (tikėtinas skaičius – 27,8; 5,4% visų palaidotų asmenų) (**51 pav.**). Tai neturėtų stebinti – šioje amžiaus grupėje, ypač pirmojoje amžiaus intervalo pusėje, daugelyje populiacijų mirtingumas yra nedidelis (Acsádi, Nemeskéri 1970: 287–302, Weiss 1973: 26–29, Alesan *ir kt.* 1999: 293–295, Loe, Robson-Brown 2005: 44–46, Nagaoka *ir kt.* 2006: 4). Plinkaigalio kapinyne paauglių kapai sudarė 4,5% (Česnys 1993: 187). Paaugliai nebesusiduria su daugeliu vaikams gresiančių pavojų, jiems dar labiau sumažėja kai kurių ligų ir infekcijų grėsmė. Tiesa, reikia manyti, į antrąją šios amžiaus grupės pusę perkopusiems asmenims atsirasdavo kai kurių kitų rizikos

* Abejonių kelia Žvirblių k. 47/II medžiaga. Nėra aišku, ar tai būta vieno asmens kapo, ar kompaktiško vienalaikio kelių asmenų palaidojimo. Pagal įkapes ir jų išsidėstymą išsiskiria keturios sankaupos su degintiniais kaulais. Išliko tikrai dalis vienos sankaupos kaulų (Iwanowska 2006: 108–111, 225–235). Sprendžiant pagal kitų Rytų Lietuvos pilkapynų kontekstą, komplekso interpretacija kaip grupinio kapo yra labiau įtikinama. Paauglio palaidojimu reikėtų laikyti tikrai kaulų ir įkapių sankaupą IIIJ. Be to, abejotinas ir palaidoto asmens priskyrimas 12–20 m. amžiaus grupei. Literatūroje nurodomi skirtingi osteologinės analizės rezultatai: *Iuvenis* (Iwanowska, Kazakevičius 2001: 250) arba *Infans I – Iuvenis* (Iwanowska 2006: 110, 137).

faktorių: moterims grėsė mirtis gimdant, vyrams – medžioklėje ar kare. Mirties tikimybė 12–20 m. amžiaus grupėje buvo mažiausia ($q_{12-20}=0,07$) (labai nežymiai mažesnė nei mažo vaiko amžiaus grupėje). Iš esmės paauglystė buvo mažiausiai pavojingas gyvenimo etapas. Sulaukusio 12 m. amžiaus asmens tikimybė išgyventi iki 20 m. pakildavo iki 93,2%, o vidutinė numatoma gyvenimo trukmė (e^0_{12}) – iki 22,3 m. (visa gyvenimo trukmė 34,3 m.).

Iš 22-jų 12–20 m. amžiaus asmenų tik 6 (27,3%) ar 7 (31,8%) buvo palaidoti grupiniuose kapuose su kitais asmenimis. Iš jų viename (Eitulionių k. IV/1) paauglys buvo palaidotas su 9–10 m. amžiaus vaiku ir dar vienu ar dviem nenustatyto amžiaus ir lyties asmenimis. Šiuo atveju paauglys galbūt buvo vyriausias kape palaidotas asmuo. Dažnesnis laidojimas individualiame kape yra ryškus bruožas, skiriantis šios amžiaus grupės kapus nuo vaikų. Galbūt grupiniai paauglių ir kitų asmenų kapai išsiskiria ir kitu bruožu. Dauguma atvejų (mažiausiai 4 iš 6 ar 7) paaugliai laidoti kartu su suaugusiais vyrais ir nė vienu atveju – neabejotinai su suaugusia moterimi.

Paauglių kapai rasti gerokai mažesnių matmenų pilkapiuose (**52 pav.**) nei vaikų ar grupiniai vaikų ir vyresnių asmenų kapai. Tačiau šis skirtumas yra matomas tik tai statistiškai, o konkrečiuose paminkluose pilkapių su vaikų ir paauglių kapais matmenys reikšmingai nesiskiria.

Pagal kapų padėtį sampile galima spręsti, kad laidojant paauglį dažniausiai buvo pilamas naujas pilkapis. Tik mažiau nei trečdalis kapų buvo įkasti į ankstesnius sampilus (**53 pav.**). Šiuo požiūriu paauglių ir vaikų laidosenos skirtumas yra akivaizdus. Paauglių laidojimo apeigos iš esmės buvo jau tokios pačios kaip suaugusiųjų ar bent jau joms gerokai artimesnės. Būtent tarp paauglių kapų pirmųjų palaidojimų nuošimtis yra didžiausias. Reikia manyti, kad tam tikro amžiaus (tikėtina – 12–15 m.) sulaukęs asmuo jau būdavo pripažįstamas visateisiu bendruomenės nariu (mergaičių paauglystės pradžia greičiausiai buvo kiek ankstesnė nei berniukų). Laidojimo apeigomis išreiškiamas statusas buvo aukštesnis nei trijų pirmųjų amžiaus grupių asmenų. Turimų duomenų nepakanka analizuoti paauglių laidoseną atskirais laikotarpiais. Jokių ryškesnių chronologinių laidosenos skirtumų nepastebima. Kita vertus, dalis šios amžiaus grupės asmenų

buvo laidojami rengiant paprastesnes apeigas. Iš 6 ar 7 grupinių kapų, kuriuose paaugliai buvo palaidoti su kitais asmenimis, net 4 (66,7 ar 57,1%) buvo įkasti į anksčiau supiltus pilkapius. Taigi, kaip ir vaikų kapuose, pastebima koreliacija tarp dviejų žemesnio statuso išraiškos būdų – grupinės laidosenos ir laidojimo ankstesniame sample.

Remiantis turimais duomenimis, sudėtinga aptarti vyriškos ir moteriškos lyties paauglių mirtingumo ir laidosenos skirtumus. Tarp individų, neabejotinai priskirtinų 12–20 m. amžiaus grupei, osteologiškai identifikuotas tik 1 vyras ir 2 ar 3 moterys. Pagal įkapes kapuose, kuriuose buvo palaidotas vienas paauglys, identifikuotas mažiausiai 1 vyras ir 7 moterys. Šie skaičiai yra nepakankami patikimoms išvadoms. Remiantis kiek kitokia skaičiavimo metodika (skaičiuojant asmenis, kurių nustatytas amžiaus intervalas patenka į kelias amžiaus grupes, tačiau labiausiai tikėtina juos priskirti prie paauglių), gaunamas apylygis vyrų ir moterų skaičius (Kurila 2007a: 8). Galima manyti, vyrų ir moterų mirtingumas šioje amžiaus grupėje buvo panašus.

Iš 15-os neabejotinų individualiai palaidotų paauglių kapų tik 3-uose (20,0%) nebuvo įkapių. Statistiškai paauglių kapų įkapių kompleksai yra tik nežymiai mažiau turtingi nei vaikų kapų (**16 lent.**) (statistiką kiek iškreipia turtingo Pašekščių k. 4(12)/1 medžiaga). Tačiau šiuose kompleksuose buvo daugiausiai smulkūs metaliniai dirbiniai. Paauglių kapuose rasti vos keli stambesni papuošalai ar jų fragmentai: apyrankės, antkaklės. Iš visų kapuose buvusių įkapių nė viena nebuvo retos formos ar pagaminta iš brangiųjų metalų. Vienintelis ginklas – kirvis – aptiktas Žvirblių k. 4/I (Iwanowska 2006: 82, 158). Vieninteliame Pašekščių k. 4(12)/1, kuriame buvo palaidota 16–18 m. amžiaus paauglė (?), aptiktas gana gausus, išsiskiriantis ir viso paminklo kontekste, moters įkapių kompleksas: pjautuvas, gintaro, stiklo-emalio ir alavo karolių apvaros (apie 90 karolių), du žiedai bei smulkių metalinių dirbinėlių (įvija, grandelės, cilindriškai, apkalai) (Grižas, Steponaitis 2005). Dar dviejuose kapuose rasti tipiniai vidutinio turtingumo moters įkapių kompleksai: Kretuonių k. 44(206)/1 buvo peilis, kaulinės šukos, sagtis, du žiedai ir įvija (Butėnienė, Tautavičienė 1980š: 2), Neravų-Grigiškių k. 17/4 – peilis, yla, trys verpstukai, apyrankė bei

vytinės antkaklės fragmentų (**54 pav.**) (Kuncienė 1975š: 9). Sąlyginių kompleksų verčių įvairovė paauglių kapuose nėra didelė (**55 pav.**). Didesnės ir mažesnės už vidutinę vertės kompleksų verčių santykis – 4,58. Kai kuriuose atskiruose laidojimo paminkluose paauglių kapai yra ryškiai mažiau turtingi, palyginus su kitais vienalaikiais kapais: Baliuliuose (Kurila, Kliaugaitė 2007: 140), Diktaruose (Urbanavičienė 1995: 170–174). Išskirtinio turtingumo Žvirblių komplekse 47/II sankaupoje III, kurioje identifikuoti paauglio (?) kaulai, buvo tik peilis ir antkaklės fragmentas (Iwanowska 2006: 109–110, 225, 234–235). Atrodo, turtingumu neišsiskiriantys buvo visų laikotarpių šios amžiaus grupės asmenų kapai. Turimais duomenimis išryškėjantys skirtumai (**56 pav.**) negali būti laikomi patikimais dėl nedidelio medžiagos kiekio.

Ryškiai mažiau turtingi buvo grupiniai paauglių ir kitų asmenų kapai (**17 lent.**). Iš 7-ių tokių kapų tik trijuose buvo įkapių, o iš šių kompleksų tik vienas buvo vidutinio turtingumo. Be minėto Žvirblių komplekso 47/II, Neravų-Grigiškių k. 28/3 rasta sagtis (Kuncienė 1976š: 15), Varliškių k. 8(51)/4 – peilis, ietigalis, siauraašmenis kirvis ir sagtis (Luchtanas 2000: 192–193).

Tai, kad paauglių kapai yra mažiau turtingi nei vaikų, yra gana netikėta. Atrodytų, šios amžiaus grupės įkapių kompleksuose kaip tik turėtų atsispindėti aukštesnis, artimas suaugusiajam statusas. Juolab, kad, sprendžiant iš kapų konstrukcijos, laidojant mirusius paauglius rengtos ilgesnės, daugiau darbo ir resursų reikalaujančios apeigos. Šiuo atveju, kaip statuso išraiškos priemonė, aktualesnis buvo ne įkapių skaičius ar turtingumas, o jų simbolinis turinys. Vaiko kape įkapės, kokios jos bebūtų, yra ne tiek paties vaiko, kiek jo tėvų ar giminės statuso atspindys, kaip ir pats gyvenime turėtas brangesnis daiktas tegali būti padovanotas ar kitaip perleistas vyresniųjų, bet ne vaiko savarankiškai įsigytas. Vaikams į kapus kartais dėti neabejotinai gyvenime jų nenaudoti dirbiniai: dydžiu suaugusiajam pritaikyti papuošalai, ginklai. Vyresnis asmuo, tampantis visateisiu bendruomenės nariu, imdavo kaupti asmeninį turtą, kuris paauglystėje, reikia manyti, dar nebūdavo didelis. Mirus tokiame asmeniui, bendruomenė ar šeimos nariai į kapą nedėdavo gausių dovanų. Galbūt buvo tikima, kad jis jau sugebės pats savimi pasirūpinti pomirtiniame pasaulyje. Negausios įkapės gali būti

bendruomenės pripažįstamo laidojamo asmens savarankiškumo ir visateisiškumo simbolis.

Tačiau šiame amžiuje dar išlikdavo tam tikra atskirtis nuo suaugusiųjų. Į kapus vis dar labai retai dėti ginklai. Iki brandos (18–22 m. amžiaus) paaugliai tebebuvo žemesnėje socialinėje pakopoje nei suaugę vyrai. Jiems dar nebuvo pripažįstamas pagrindinis brandaus vyro statuso aspektas – priklausymas bendruomenės karių grupei. Šis socialinis identitetas yra ryškiausias jau vyresniame amžiuje – jauno suaugusiojo amžiaus grupėje. Moterų statusas, tikėtina, pakildavo ir suaugusiesiems būdingų bruožų įgaudavo kiek jaunesniame amžiuje – maždaug nuo 15–18 m. Taip manyti leistų kai kurie palyginti turtingi ir tipiniai moteriškų įkapių kompleksai, buvę vyresnių paauglių kapuose. Paauglių merginų ir suaugusių moterų įkapių skirtumai nėra tokie dideli.

V.1.1.4. Nesuaugusiųjų socialinis statusas

Apžvelgus nesuaugusių asmenų laidoseną išryškėja keturios joje atspindinčios statuso dimensijos: individualus amžius, lytis, paveldėtas statusas ir chronologinė kaita. Visos jos tarpusavyje yra glaudžiai susijusios.

Didžiausi skirtumai pastebimi skirtingo amžiaus asmenų laidosenoje. Vaikui augant, kito ne tik jo visuomeninė padėtis, atliekami darbai, teisės ar pareigos, bet ir pomirtinis pasaulis, į kurį, tikima, jis pakliūs. Ryškūs mažiausiai trys vaiko statuso kaitos momentai. Antraisiais ar trečiaisiais gyvenimo metais, išgyvenęs kūdikystę vaikas tapdavo bendruomenės dalimi ir mirties atveju būdavo laidojamas su kitais jos nariais. Tačiau išlikdavo tam tikra vaiko laidosenos specifika, atspindinti žemesnį statusą (laidojimas grupiniuose kapuose su vyresniais asmenimis, kapų įkasimas į ankstesnius pilkapius). Šis lūžis turėtų būti sąlygotas smarkiai padidėjusios vaiko išgyvenimo tikimybės. Jis gali būti susietas su kai kuriais fizinės (žindymo pabaiga, dantų dygimas, vaikščiojimo pradžia) ar socialinės (kalbos pradžia, vardo suteikimas) raidos momentais. Šio amžiaus vaiko mirtis tėvams jau yra didelė netektis tiek ekonominiu, tiek emociniu požiūriu. Tai atspindi palyginti gausiuose ir turtinguose įkapių kompleksuose. Panašus

požiūris į vaikus būdingas ir kitoms visuomenėms. Pavyzdžiui, Ispanijos vestgotų teisynuose buvo numatytos baudos tik už vyresnių nei 1 m. vaikų nužudymą ar pardavimą į vergiją. Jos tolygiai didėjo iki brandos (už berniuko nužudymą numatytos dvigubai didesnės baudos nei už mergaitės) (Bonnassie *ir kt.* 2001: 24).

Antrasis svarbus lūžis vyko antrojo gyvenimo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Biologiškai jis buvo susijęs su lytinės brandos pradžia. Paaugliui laidojant buvo priskiriami dauguma suaugusiųjų socialinių atributų. Šio amžiaus asmuo statusu priartėdavo prie suaugusiųjų ir jau būdavo pripažįstamas savarankišku asmeniu (tokia pati ar panaši kaip suaugusiųjų laidosena), tačiau dar nebūdavo užsitarnavęs aukštesnės individualios padėties (palyginti skurdžios įkapės). Paauglystė – tarpinis tarp vaikystės ir brandos metas, kuomet kaupiami gyvenimui būtini įgūdžiai, galbūt – turtas (kraitis ar išpirka už nuotaką), pasiruošiama vedyboms. Rašytiniuose šaltiniuose minima frankų visuomenėje 12–15 m. amžių buvus brandos pradžia. Šis amžius jau buvo tinkamas sužadėtuvėms ar netgi vedyboms (Halsall 1995: 72). Anglosaksų teisynuose 10–15 m. amžius nurodomas kaip riba, nuo kurios asmuo baudžiamas už padarytus nusikaltimus (Crawford 1999: 52). Frankų Salijų teisyne ši amžiaus riba berniukams yra 12 m. (The laws 1991: 86). Vestgotų visuomenėje paaugliai nuo 14 m. amžiaus galėjo liudyti teisme (Scott 1910: 62). Tarp langobardų berniukai juridines teises įgydavo 12 m. amžiaus (The Lombard 1973: 78). Panašus amžius (14 metų berniukams ir 12 metų mergaitėms) kaip brendimo pradžia figūruoja ir Bizantijos teisėje (Justiniano kodekse) (Birks *ir kt.* 1987: 150).

Trečiasis lūžis, užbaigiantis brandą, vyko apie dvidešimtuosius gyvenimo metus. Biologiškai tai – lytinio brendimo pabaiga, socialiai – priėmimas į suaugusiųjų ratą, galbūt – vedybos ar pirmojo vaiko gimimas. Šeima greičiausiai būdavo kuriama tik įžengus ar įžengiant į brandos amžių. Jordano „*Getikoje*“ kelis kartus kaip vyro brandos amžius nurodomi aštuonioliktieji metai. Aprašant būsimojo ostgotų karaliaus Teodoriko Didžiojo grįžimą iš nelaisvės Konstantinopolyje paminima, kad „...jis jau buvo sulaukęs brandos, nes buvo aštuoniolikos metų amžiaus, ir jo berniuko amžius jau buvo pasibaigęs.“. Būdamas tokio amžiaus, valdovo sūnus jau galėjo vesti karius į mūšį (Jordanes

2006: 57). Karalius Atalarikas, paveldėjęs sostą iš Teodoriko būdamas dešimties, mirė po beveik aštuonerių metų, „...artėdamas prie vyro amžiaus...“ (Jordanes 2006: 62). Toks pats amžius (aštuoniolika metų), nuo kurio prasideda branda, numatytas Justiniano kodekse (Birks ir kt. 1987: 45). Septyniolika metų, kaip amžius, nuo kurio vyras gali eiti į karą, nurodomas ir I-ajame Lietuvos statute (1529 m.) (Lietuvos 2002: 151).

Tikėtina, kad tam tikrų statuso kaitos momentų, sąlygojamų ar sąlygojančių vaiko visuomeninius vaidmenis, atliekamus darbus, būta ir daugiau. Kaip svarbus socialinio gyvenimo lūžis nurodomas 6–7 m. amžius (Czarnecka 1990a: 129–130, 1990b: 100–101, Härke 1997: 126). Šio amžiaus vaikas iš motinos globos pereina į bendraamžių ratą, ima mokytis būsimam gyvenimui būtinų įgūdžių. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero teisyne (1468 m.) 7 m. nurodomi kaip amžius, nuo kurio vaikas gali būti atiduodamas kaip kompensacija už tėvo nusikaltimą (Kazimiero 1967: 16). Tačiau laidosenos kaitos šiame gyvenimo etape neišryškėja. Jei apie septintuosius ar aštuntuosius vaiko gyvenimo metus jo socialiniai vaidmenys ir kisdavo, ši kaita veikusiai nebuvo ritualizuota. Etnografiniai duomenys leidžia manyti, kad ir paauglystėje skirtingus socialinio gyvenimo aspektus įprasminantys lūžiai vyko įvairiame amžiuje (Šaknys 1996). Reikia manyti, antrasis gyvenimo dešimtmetis, socialinio statuso požiūriu, buvo bene ryškiausios kaitos laikotarpis. Tačiau negausūs archeologiniai duomenys iš geležies amžiaus Rytų Lietuvos yra nepakankami net mėginti išskirti atskirus socialinio gyvenimo etapus šioje amžiaus grupėje.

Vaikų socialinių vaidmenų kaitos etapai egzistuoja daugelyje visuomenių. Jie gali būti aiškiai atskirti įvairiais ritualais (Kamp 2001: 4–6, Baxter 2005: 84). Ryškios vaikų laidosenos sąsajos su amžiumi taip pat yra dažnas reiškinys. Marvelės kapinyne su turtingesnėmis įkapėmis buvo palaidoti vidutiniškai kiek vyresni vaikai (Astrauskas 1998š: 61, 66–68, 70–72, 77, 79–81, 86–88, 90–91). Kai kurių, netgi geografiškai gana tolimų, tačiau artimos geležies amžiaus Rytų Lietuvai socialinės organizacijos, visuomenių laidojimo paminkluose pastebimas ne tik analogiškas statuso etapiškumas, bet ir labai panaši jo išraiška laidojimo tradicijose. Vaikų laidosenos bruožai, bendri su Rytų

Lietuvos pilkapiais (kūdikių nelaidojimas su kitais bendruomenės nariais, vaikų laidojimas grupiniuose kapuose, įkapių kompleksų sudėtis ir turtingumas bei jo sąsajos su amžiumi, mažas ginklų skaičius tarp įkapių), išryškėja Pševorsko kultūros (vandalų) (Czarnecka 1990a: 124–135, 1990b: 99–107), frankų (Halsall 1995: 84–85, 254–255), anglosaksų (Pader 1982: 129–130, 167–168, Härke 1997: 127–128, Stoodley 1999: 106–109, 2000: 458–461), žemyninių saksų (Siegmond 2003: 88–89), alemanų (Siegmond 1998: 179), Skandinavijos vikingų (Thedéen 2008) kapinynuose.

Statuso kaita augant buvo nevienodai ryški abiejų lyčių asmenų kapuose. Tai, kad į vaikų kapus dėta daugiau papuošalų, tačiau labai mažai ginklų, rodo žymią statuso distanciją tarp vaikų ir suaugusių vyrų. Nesulaukusių brandos berniukų įkapių kompleksai yra gana panašūs į mergaičių ir moterų. Į berniukų, daugiau nei į suaugusių vyrų, kapus dėta papuošalų. Dalis jų laikytini tipiškais moteriškais. Tuo tarpu ginklai vaiką į pomirtinį pasaulį lydėdavo gana retai. Be to, tai nebūdavo pilni tipiniai kario įkapių kompleksai. Pavieniai ginklai kapuose greičiausiai turėjo biologinės vyriškos lyties, o ne visateisio vyro statuso išraiškos funkciją. Visuomenėje, ryškiai susiskirsčiusioje į du – vyrišką ir moterišką – polius, abiejų lyčių vaikai statusu buvo arčiau pastarojo. Vaikas ar paauglys dar nebuvo pripažįstamas lygiaverčiu vyresniems kariams. Tikėtina, kad šios normos buvo gana griežtai paisoma. Publijus Kornelijus Tacitas aprašo tokius I a. germanų visuomenėje buvusių papročius: „...*niekas nedrįsta pagal paprotį nešioti ginklo anksčiau, negu bendruomenė pripažins jį tinkamu tam reikalui. Tada čia pat, susirinkime, kas nors iš vadų, tėvas ar giminaičiai įteikia jaunuoliui skydą ar ietį. Tai – jų toga, tai pirmieji garbingi jaunystės papuošalai. Iki šiol, regėjos, jie buvo šeimos dalis, o nuo šiol – genties.*“ (Tacitas 1972: 12). Galbūt panašios jaunuolių iniciacijos egzistavo ir Rytų Lietuvoje. Daliai vyrų užsiėmimų – medžioklei ar karybai – vaikas turėjo ruoštis ilgą laiką, tačiau pirmasis sumedžiotas žvėris ar pirmasis dalyvavimas karo žygyje turėjo būti svarbus lūžis gyvenime. Vyro socialiniai ir ekonominiai vaidmenys buvo kitokio pobūdžio nei moterų. Jie lengviau išskaidomi į etapus, kurie ryškesni ir laidosenoje. Kario statuso įgijimas jaunuoliui buvo paskutinis ir, ko gero, svarbiausias jo brandos etapas. Šis

socialinis identitetas greičiausiai reiškė ne tik galimybes dalyvauti kovose, bet ir visateisę padėtį bendruomenėje.

Mergaičių brandos atspindys laidosenoje nėra toks pastebimas. Į jų kapus nuo pat ankstyvos vaikystės buvo dedamas įkapių kompleksas, panašus į suaugusių moterų. Ko gero, moters atliekami darbai, reikšmė ekonominiame gyvenime su amžiumi nekito taip ryškiai kaip vyrų ir šis kitimas nebuvo taip ritualizuotas. Moters darbai – valgio ruošimas, drabužių, keramikos gamyba ir t. t. – reikalauja įgūdžių, kurie įgyjami pamažu. Mergaitė, besimokydama iš suaugusių moterų, įsiliedavo į jų ūkinę veiklą. Šis procesas buvo ilgas ir tolygus, be esminių lūžių. Be abejo, tam tikri ritualai, susiję greičiausiai su lytinio brendimo pradžia ir pabaiga, bei mergaičių statuso kaita turėjo egzistuoti. Tačiau ji nepastebima laidosenoje, kuri, atrodo, perteikia daugiau mirusiojo padėtį visuomenėje, o ne šeimoje. Galbūt moterų statusas ryškiai pakildavo antrojoje paauglystės pusėje. To priežastis turėjo būti vaisingo gyvenimo pradžia ir pirmieji gimdymai, paauglę reikšmė visuomenėje prilygindavę suaugusiajai. Pirmagimio atsiradimas ir su gimdymu susijusių pavojų išgyvenimas buvo naujo etapo moters gyvenime pradžia (Beausang 2000: 71). Turint omenyje moterų gyvenimo trukmę, vidutinį gimdymų skaičių ir tą aplinkybę, kad šeima greičiausiai vengdavo vienu metu turėti kelis mažus daug priežiūros reikalaujančius vaikus, reikia manyti, jog pirmųjų vaikų moterys susilaukdavo gana anksti. Nurodoma, kad daugelyje ikiindustrialių visuomenių vaisingo moters gyvenimo pradžia buvo maždaug 15 m. (Henneberg 1976: 43, Bentley 1996: 31, Harris, Johnson 2000: 76, Chamberlain 2006: 35–36). Apskritai moters socialinėje raidoje antrasis ir trečiasis lūžiai greičiausiai nebuvo taip ryškiai atskirti. Lytinė branda ženklino visaverčio socialinio gyvenimo pradžią. Panaši statuso kaita pastebima vestgotų teisynuose, kuriuose už 15–20 m. amžiaus moters nužudymą ar pardavimą į vergiją numatytos kelis kartus didesnės nei už jaunesnės paauglės baudos (šioje vienintelėje amžiaus grupėje moterys vertinamos labiau už vyrus) (Bonnassie *ir kt.* 2001: 24). Apskritai paauglystėje moterims buvo suteikiami ryškesni savos lyties atributai (papuošalai įkapių kompleksuose) nei vyrams (laidojimas be ginklų). Atrodo, šioje amžiaus grupėje moterys būdavo įgijusios artimesnį suaugusiajam statusą. Tokią socialinės

organizacijos ypatybę iliustruoja langobardų teisynuose reglamentuotas skirtingas moterų ir vyrų vedybų amžius – atitinkamai 12 ir 18 m. (The Lombard 1973: 192, 195).

Tarp vienodo amžiaus vaikų kapų taip pat pastebima nemažai skirtumų. Jie ryškūs tiek laidojimo apeigose (kūdikių laidojimas arba nelaidojimas kartu su kitais bendruomenės nariais, laidojimas grupiniuose arba individualiuose kapuose, naujo pilkapio pylimas arba kapo įkasimas į ankstesnį sampilą), tiek įkapių kompleksuose. Vertikalią visuomenės gradaciją, paveldimas statusas tam tikru mastu atspindėjo ir vaikų laidosenoje. Skirtingi aukštesnio statuso išraiškos būdai koreliuoja tarpusavyje. Vaikai, kuriuos į pomirtinį pasaulį lydėjo turtingesnės įkapės, buvo palaidoti individualiuose kapuose, jiems pilti nauji pilkapiai. Tikėtina, kad mirę kūdikiai laidoti tik tais atvejais, kuomet jų tėvai priklausė aukštesniai visuomenės sluoksniui. Įkapių turtingumo amplitudė vaikų kapuose yra didelė: nuo kapų visai be įkapių iki išskirtinai gausių ir brangių kompleksų. Vaikų laidosenos įvairovė laikoma geriausiu paveldimo statuso įrodymu (Saxe 1970š: 8, Peebles, Kus 1977: 431, Wason 1994: 99–100, Schulting 1995: 11–14, Renfrew, Bahn 2000: 196, Sofaer Derevenski 2000: 6, Baxter 2005: 103–105). Sudėtingos ir brangios vaiko laidotuvės gali atspindėti jo netekties reikšmę paveldėjimo sistemoje (Brown 1981: 29). Tai gali būti ir giminės siekio pademonstruoti savo dominuojančią padėtį bendruomenėje išraiška. Taigi vaikų laidosena liudytų paveldimos socialinės nelygybės egzistavimą Rytų Lietuvoje geležies amžiuje.

Chronologinėje perspektyvoje vaikų statuso kaita yra nelengvai pasekama, tačiau kai kurias tendencijas visgi įmanoma įžvelgti. Per visą laikotarpį ryški vaikų laidosenos raida link paprastesnės ir mažiau diferencijuotos. Ankstyvojo etapo griautiniai vaikų kapai įranga nežymiai skiriasi nuo suaugusiųjų kapų. Vaikai, išskyrus naujagimius ar kūdikius, dažniausiai laidoti individualiame kape, naujame pilkapyje. Ėmus mirusiųosius deginti, nuo I tūkstantmečio vidurio didelė dalis vaikų laidoti grupiniuose kapuose, tačiau dažniausiai dar – naujai supiltame pilkapyje. Vėlyvajame geležies amžiuje vaikų kapai jau buvo dažniausiai įkasami į ankstesnius pilkapius.

Panaši dinamika pastebima ir apžvelgus įkapių kompleksus. Griautiniuose ir ankstyvuosiuose (V–VI a.) degintiniuose kūdikių ir vaikų kapuose įkapių kompleksai tiek kiekybiniu tiek kokybiniu požiūriu yra įvairiausi. Šiam laikotarpiui priklauso visi turtingiausi vaikų kapai. Be to, didžioji dalis ginklų rasti būtent I tūkstantmečio antrojo ketvirčio – vidurio kapuose. Kita vertus, būtent šiuo laikotarpiu datuojami ir kapai be įkapių. Viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės ir vėlyvojo geležies amžiaus vaikų kapų įkapės yra gerokai paprastesnės ir tarsi labiau standartizuotos. Įkapių buvo visuose šio laikotarpio vaikų kapuose, tačiau jos ryškiai nesiskyrė gausa ir įvairove. Reikia manyti, laidosena atspindi laipsnišką vaikų visuomeninio statuso žemėjimą ir atskirties tarp jų ir suaugusiųjų didėjimą. Ankstyvuoju Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapu savo socialiniais vaidmenimis vaikai buvo artimesni integralios visuomenės dalies statusui nei vėlesniais šimtmečiais. Tiek laidosenoje, tiek, reikia manyti, ir gyvenime jiems buvo priskiriami suaugusiųjų socialiniai identitetai: lytis ir paveldėtas statusas. Vaikų kapų įvairovė bei kai kurių iš jų turtingumas III–V/VI a. rodo gana ryškiai socialiai stratifikuotą visuomenę. Nuo viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės pastebimas laidosenos vienodėjimas ir paprastėjimas rodo kintantį požiūrį į vaikus ir menkstančią jų reikšmę visuomenėje. Šiuo laikotarpiu statusas tapo labiau priklausomas nuo amžiaus. Galbūt tai atspindi ir tam tikrą socialinių santykių stagnaciją, mažėjančią visuomenės stratifikaciją ir padėties paveldimumo svarbą.

V.1.2. Suaugusiųjų kapų apžvalga

Iš viso kapuose identifikuoti mažiausiai 352-jų suaugusių (vyresnių nei 18–20 m. amžiaus) asmenų palaikai (tikėtinas skaičius – 379,8; 73,9% visų palaidotų asmenų). Mažiausiai 159 iš jų priklauso 20–40 m. amžiaus grupei (tikėtinas skaičius – 272,0; 52,9% visų asmenų), mažiausiai 70 – per 40 m. amžiaus grupei (tikėtinas skaičius – 107,8; 21,0% visų asmenų). Taigi jauno suaugusiojo amžiaus asmenys sudarė daugiau nei pusę visų palaidotųjų (turint omenyje, kad kūdikių kapų skaičius greičiausiai neatspindi tikrojo jų mirtingumo,

realus mirusiųjų šioje amžiaus grupėje nuošimtis turėtų būti mažesnis, apie 40–42%). Mirties tikimybė šioje amžiaus grupėje yra didesnė nei visose ankstesnėse ($q_{20-40}=0,72$). Sulaukusiam 20 m. amžiaus asmeniui tikimybė išgyventi iki 40 m. tebuvo 28,4%, o vidutinė numatoma gyvenimo trukmė (e^0_{20}) – 15,7 m. (visa gyvenimo trukmė 35,7 m.). Reikia manyti, daugiausiai suaugusių žmonių mirdavo būdami 30–40 m. amžiaus.

Suaugusių asmenų lytis osteologiškai nustatyta 247-iais (70,2%) atvejais. Identifikuoti 128-ių vyrų (51,8%) ir 119-os moterų (48,2%) palaikai. Vyrų ir moterų santykis yra 1,076 (turint omenyje, kad realus moterų palaikų skaičius greičiausiai yra kiek didesnis, šis santykis turėtų būti apie 0,985–1,024). Išsamiau tyrinėtuose atskiruose laidojimo paminkluose palaidotų vyrų ir moterų santykis yra labai įvairus (**57 pav.**). Ryškiau skiriasi vyrų ir moterų skaičius penktojoje ir šeštojoje amžiaus grupėje. Apskaičiuotas tikėtinas vyrų palaikų skaičius 20–40 m. amžiaus grupėje yra 81,9 (48,0%), moterų – 88,6 (52,0%), tuo tarpu per 40 m. amžiaus grupėje – atitinkamai 46,1 (60,2,0%), ir 30,4 (39,8%). Identifikuotų vyrų ir moterų palaikų santykis nuo 0,924 jauno suaugusiojo amžiaus grupėje pakinta iki 1,515 pagyvenusio asmens amžiaus grupėje. Numatoma vidutinė sulaukusių 20 m. amžiaus vyrų gyvenimo trukmė (e^0_{20}) buvo 17,2 m. (visa gyvenimo trukmė 37,2 m.), moterų – 15,1 m. (visa gyvenimo trukmė 35,1 m.). Išgyvenę vaikystę ir paauglystę vyrai gyveno ilgiau nei moterys ir dažniau sulaukdavo vyresnio amžiaus. Jauno suaugusiojo amžiaus grupėje vyrų mirties tikimybė ($q_{20-40}=0,64$) buvo gerokai mažesnė nei moterų ($q_{20-40}=0,74$).

Ilgesnė vyrų gyvenimo trukmė yra universalus demografinis reiškinys, būdingas daugumai ikiindustrinių visuomenių (Acsádi, Nemeskéri 1970: 291–301, Česnys, Balčiūnienė 1988: 69–72, Česnys 1993: 182, Mays 1998: 71, Stoodley 1999: 235–236, Šlaus 2000: 197, Jankauskas 2001: 40, 2002: 132, Alesan *ir kt.* 1999: 290, Siegmund 2003: 86, Loe, Robson-Brown 2005: 43–46, Zariņa 2005: 206–209, 2009, Jewell 2007: 59). Pagrindinė ankstyvos moterų mirties priežastis turėjo būti gimdymai (Suder 1990: 33–34, Česnys 1993: 182, Šlaus 2000: 194, Weise, Boldsen 2007). Galbūt tam įtakos turėjo ir prastesnė mityba bei gyvenimo kokybė. Tiesa, vyrai greičiausiai dažniau tapdavo smurto aukomis (Anderson

1996, Larsen 1997: 122, Stoodley 1999: 124, Jankauskas 2001: 43, Walker 2001: 587, Kjellström *ir kt.* 2005: 106).

Aptariant suaugusiųjų laidojimo papročius ir juose atsispindintį statusą, pagrindinis metodinis principas yra vyrų ir moterų kapų atskyrimas. Visose be išimties visuomenėse lytis yra vienas pagrindinių visuomenės socialinę struktūrą lemiančių veiksnių. Nustatyti suaugusių asmenų lytį galima tiek osteologiškai, tiek pagal įkapes. Abu būdai turi savų metodinių trūkumų, kurie jau aptarti anksčiau.

Remiantis įkapėmis nustatytas vyrų ir moterų santykis yra akivaizdžiai iškreiptas. Iš visų Rytų Lietuvos pilkapių kapų, kuriuose buvo lyčiai nustatyti tinkamų įkapių (621 kompleksas), moteriškais laikytini 59,4%, vyriškais – 40,6%. Santykinai didelį moteriškų įkapių kompleksų skaičių gali nulemti nesuaugusių asmenų kapai, kuriuose, kaip minėta, moteriškų įkapių rasta gerokai daugiau nei vyriškų. Tikėtina ir kita priežastis – kad vyrams į kapus kartais dėtos moteriškos įkapės. Tą patvirtintų osteologiškai ir pagal įkapes nustatytos lyties sulyginimas. Iš 190-ies kapų, kuriuose buvo palaidotas vienas suaugęs vyras arba moteris, 106-iuose rasta lyčiai nustatyti tinkamų įkapių. Osteologiškai ir pagal įkapes nustatyta lytis sutapo 74-iais (69,8%) atvejais. Tačiau ryškiai skiriasi neatitikimų skaičius abiejų lyčių asmenų kapuose. Didžioji dalis (25 iš 32) neatitikimo atvejų buvo osteologiškai identifikuoti vyrų kapai su moteriškomis įkapėmis (**58 pav.**). Tą sunku paaiškinti vien osteologinio lyties nustatymo metodikos netobulumu (klaidos tikimybė, be abejo, neatmestina). Kaip minėta, labiau tikėtina klaida yra degintinius vyro palaikus identifikuoti kaip moters. Tai dar kartą patvirtina lyties nustatymo pagal įkapes trūkumus. Dėl šios priežasties pagrindiniu išeities tašku pasirinkta osteologiškai nustatyta lytis, nors tai ir gerokai sumažina tyrimui tinkamų duomenų imtį.

Iš 352-jų suaugusių asmenų 270 (76,7%) buvo palaidoti individualiuose kapuose ir tik 82 (23,3%) – grupiniuose kapuose. Šiuo požiūriu, suaugusiųjų laidosena gerokai skiriasi nuo vaikų ir tik nežymiai – nuo paauglių laidosenos. Grupiniuose kapuose suaugusieji daugiausiai laidoti kartu su vaikais ar paaugliais (51–53 atvejai), rečiau – su kitais suaugusiaisiais (12–14 atvejų) ar suaugusiais ir vaikais (2–3 atvejai). Tokia laidosena tam tikru mastu praktikuota visą Rytų

Lietuvos pilkapių kultūros egzistavimo laikotarpį, tačiau dažniausiai suaugusieji su kitais asmenimis laidoti I tūkstantmečio viduryje – trečiajame ketvirtyje (**59 pav.**).

Palyginti reti grupinės laidosenos atvejai rodo suaugusiems asmenims pripažįstamą aukštesnį statusą. Laikant grupinį kapą žemesnio statuso išraiška, būtina turėti omenyje, kad toks teiginys nebūtinai yra taikytinas visų jame palaidotų asmenų atžvilgiu. Reikia manyti, grupiniame vaiko ir suaugusiojo kape būtent pastarasis buvo pagrindinis laidojamas asmuo. Vaiko palaikai į kapą galėjo patekti dėl įvairių anksčiau minėtų priežasčių. Tuo tarpu suaugusiųjų laidojimo kartu su vaikais nereikėtų vienareikšmiškai laikyti jų žemesnio statuso požymiu.

V.1.2.1. Vyrų kapai

Iš 128-ių suaugusių vyrų (**60 pav.**) grupiniuose kapuose kartu su kitais asmenimis buvo palaidoti mažiau nei ketvirtadalis – 31 (24,2%). Vyrai buvo palaidoti kartu su nesuaugusiais asmenimis (17–19 atvejų), suaugusiomis moterimis (7–9 atvejai), suaugusiais nenustatytos lyties asmenimis (4 atvejai), nenustatytos lyties suaugusiuoju ir nesuaugusiu asmeniu (1 atvejis), dviem suaugusiomis moterimis (?) ir dviem nesuaugusiais asmenimis (1 atvejis). Nė viename kape neidentifikuota kelių suaugusių vyrų palaikų. Įvairaus amžiaus vyrai apytiksliai vienodai dažnai laidoti ir grupiniuose, ir individualiuose kapuose (**61 pav.**). Didžiausi grupinės laidosenos mastai buvo I tūkstantmečio viduryje – trečiajame ketvirtyje, nors ji praktikuota ir kitais laikotarpiais (**62 pav.**). Daugumos šių grupinės laidosenos atvejų interpretacijos pateiktos anksčiau, grupiniai vyro ir moters kapai bus aptariami toliau.

Pilkapiai, kuriuose rasti vyrų kapai (**63 pav.**), buvo palyginti dideli. Vidutiniai jų matmenys yra kiek didesni už sampilus su vaikų ar moterų kapais. Kai kurie pilkapiai, kuriuose buvo palaidoti suaugę vyrai, išsiskyrė dideliais matmenimis: Sudotos I pilk. 5(28) (Semėnas 2005: 74), Paduobės-Šaltaliūnės III pilk. 17 (Steponaitis 2007: 132), Galinių-Užpalių pilk. 1 (Simniškytė 2000: 199), Neravų-Grigiškių pilk. 30 (Kuncienė 1976š: 18), Dvyliškio-Paraisčių pilk. 1(11)

(Šimėnas 1998: 162), Taurapilio I pilk. 5 (Tautavičius 1981: 20). Apskritai sampilų matmenų įvairovė yra didelė. Ryškiai skiriasi ir pilkapių su skirtingo amžiaus vyrų kapais matmenys. Sampilai, kuriuose rasti 20–40 m. amžiaus vyrų kapai, buvo vidutiniškai gerokai didesni už pilkapius su vyresnių nei 40 m. amžiaus vyrų kapais (**64 pav.**). Pilkapiai su grupiniais vyrų ir kitų asmenų kapais buvo vidutiniškai tik šiek tiek mažesni (**65 pav.**). Keli pilkapiai, kuriuose buvo palaidoti suaugę vyrai, išsiskyrė sudėtingesne ir daugiau darbo sąnaudų reikalaujančia konstrukcija. Pavyzdžiui, Sudotos IV pilk. 1 buvo apjuostas labai stambių akmenų vainiku (Štavičius 1998: 47). Paduobės-Šaltaliūnės III pilk. 17 (**66 pav.**) buvo supiltas kelias etapais. Iš pradžių aplink kapą buvo iškastos penkios duobės. Vėliau, atlikus kažkokias apeigas, jų vietoje piltas sampilas (Steponaitis 2007: 133). Panašių apeigų pėdsakų užfiksuota ir keliuose kituose pilkapiuose su vyrų kapais: Taurapilio I pilk. 5 (Tautavičius 1981: 20–21), Baliulių pilk. 3, 5 (**67 pav.**) (Kurila, Kliaugaitė 2007: 124–125), Peršaukščio-Kasčiukų II pilk. 9 (Kurila, Kliaugaitė 2008: 13), Paduobės-Šaltaliūnės III pilk. 12 (Steponaitis 2002š: 5). Šiuose pilkapiuose buvo palaidoti įvairaus amžiaus vyrai. Kitų išskirtinių konstrukcijos bruožų sampiluose nepastebėta. Ryškesnių pilkapių su vyrų kapais išsidėstymo pilkapynuose dėsningumą neižvelgiama.

Didesnioji dalis suaugusių vyrų kapų buvo įrengti duobėse arba ant pilkapio pagrindo (**68, 69 pav.**) ir tik maždaug du penktadaliai – įkasti į anksčiau supiltus pilkapius (**70 pav.**). Tarp vyrų kapų pirmųjų palaidojimų nuošimtis yra mažesnis tikrai už paauglių kapus. Mažesnis pirmųjų palaidojimų skaičius yra tarp grupinių suaugusių vyrų ir kitų asmenų kapų – iš jų į ankstesnius sampilus įkasti buvo kiek daugiau nei pusė (**71 pav.**). Taigi vyrų kapuose taip pat galima išvelgti tam tikrą koreliaciją tarp dviejų aukštesnį socialinį statusą atspindinčių laidosenos elementų – laidojimo individualiame kape ir naujo pilkapio pylimo laidotuvių metu. Tam tikri skirtumai pastebimi ir skirtingo amžiaus vyrų laidosenoje. Jauno suaugusiojo amžiaus grupėje į ankstesnius pilkapius buvo įkasti 48,8% vyrų kapų, tuo tarpu per 40 m. amžiaus grupėje – 39,1% (**72 pav.**). Šiuo požiūriu, pagyvenusių vyrų laidojimo apeigos buvo kiek sudėtingesnės, nors vargu ar šį vien statistiškai pastebimą skirtumą galima vienareikšmiškai laikyti patikimu.

Atskiruose laidojimo paminkluose tokių tendencijų neišryškėja. Pavyzdžiui, Dvyliškio-Paraisčių k. 1(11)/3 duobėje po pagrindu buvo palaidotas jaunas vyras, o vėliau į pilkapį įkasti dar du skirtingo amžiaus vyrų kapai (Šimėnas 1998: 162–164), vienalaikiai Baliulių k. 3/2 (**73 pav.**) ir 5/2, kuriuose identifiukuoti jaunų vyrų palaikai, buvo įrengti duobėse po pagrindu, o per 40 m. amžiaus vyro k. 5/1 – sampile (Kurila, Kliaugaitė 2007: 146, 155), Varliškių k. 8(51)/2, 3, 5 panašaus amžiaus vyrai buvo palaidoti ir ant pagrindo, ir sampile (Luchtanas 1999š: 6–8).

Ryški chronologinė suaugusių vyrų laidosenos kaita pastebima tikrai I tūkstantmečio viduryje, kuomet griautinę laidoseną keitė kremacija. Įsivyravus mirusiųjų deginimo papročiu, vyrai apytiksliai vienodai dažnai būdavo laidojami naujai supiltame ir ankstesniame pilkapyje, nors nežymus kapų, įkastų į ankstesnius pilkapius, nuošimčio didėjimas ir pastebimas vėlyvajame geležies amžiuje (**74 pav.**). Grupiniai suaugusių vyrų ir kitų asmenų kapai atspindi tas pačias tendencijas (**75 pav.**).

Kitais įrangos elementais vyrų kapai iš kitų neišsiskiria. Kai kuriais atvejais galbūt aukštesnį palaidoto asmens statusą atspindi nebent didesni griautinių ar degintinių kapų duobių matmenys: Mošos-Naujasodų k. 2(3)/1 (Abaravičius 1994: 102), Paduobės-Šaltaliūnės III k. 17/1 (Steponaitis 2007: 132), Peršaukščio-Kasčiukų II k. 9/1 (Kurila, Kliaugaitė 2008: 18), Pilviškių k. 1/1 (Vaitkevičius 2002: 81–82), Taurapilio I k. 5/1 (**76 pav.**) (Tautavičius 1981: 22). Kita vertus, duobių dydžių skirtumai ryškesni chronologiškai ir atskiruose mikroregionuose nei skirtingų amžiaus grupių ar abiejų lyčių asmenų kapuose. Griautiniai suaugusių vyrų kapai buvo orientuoti daugiausiai vakarų bei šiaurės vakarų kryptimi (**77 pav.**). Vyrų kapų orientacijoje pastebimos mažesnės variacijos negu vaikų ar moterų kapuose.

Vyrams į kapus dėtų įkapių įvairovė yra didelė. Įkapių nerasta tik 26,8% vyrų kapų ir 29,0% grupinių kapų, kuriuose vyrai buvo palaidoti su kitais asmenimis. Vyresnių nei 40 m. amžiaus vyrų, palaidotų be įkapių, buvo santykinai daugiau nei jauno suaugusiojo amžiaus grupėje. Per visą aptariamąjį laikotarpį pastebimas vyrų kapų be įkapių nuošimčio didėjimas (**78 pav.**), nors grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose galima išvėlgti priešingas tendencijas (**79 pav.**).

Vidutinis įkapių, įkapių tipų skaičius bei kompleksų vertė yra mažesni nei nesuaugusių asmenų kapuose. Šie parametrai iš esmės nesiskiria kapuose, kuriuose buvo palaidotas vienas vyras (**18 lent.**), ir grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose (**80 pav., 19 lent.**). Žinoma, nereikia pamiršti, kad į grupinį kapą įdėtos įkapės greičiausiai yra skirtos keliems asmenims.

Kaip minėta, nemažoje dalyje osteologiškai identifikuotų vyrų kapų rasta moteriškomis laikytinų įkapių: ylių, pjautuvų, verpstukų, kai kurių tipų papuošalų (**81 pav.**). Iš visų vyrų kapų, kuriuose pagal įkapes lytis nustatyta patikimiau, tokių kompleksų buvo net 45,5%. Daugumoje šių kapų buvo tik pavienių moteriškų dirbinių, tačiau keliuose rasti ir gana gausūs tipiniai moteriški įkapių kompleksai. Kapitoniškių suardyto pilkapio vietoje k. 3 buvo du peiliai, du verpstukai, vytinės antkaklės kūginiais galais fragmentų, apyrankės dalių, įvijinis žiedas, žvangutis, du įvijiniai karoliai, kitų papuošalų fragmentų, keramikos šukių (Ivanauskas 1999š: 25), Kurklių Šilo k. 5(33)/7 aptiktas peilis, verpstukas, vytinė antkaklė kūginiais galais, trys išgaubto trikampio skersinio pjūvio apyrankės, įvijinis žiedas ir krūtinės papuošalo dalis (Butėnas 2002: 62–63), Pašekščių k. 5(11)/1 – apyrankė ir apvara iš vieno alavo bei 77 stiklo-emalio karolių (Grižas 2006: 74). Be abejo, dalies individų lytis gali būti nustatyta klaidingai. Visgi didelis tokių kapų skaičius įrodo, kad vyrų laidojimas su moterims būdingais dirbiniais buvo gana dažnas. Su moteriškomis įkapėmis laidoti įvairaus amžiaus vyrai, tačiau šiuose kapuose identifikuota santykinai daugiau pagyvenusių asmenų (**82 pav.**). Apskritai šie kapai yra palyginti neturtingi. Vyrų kapų kompleksų su moteriškais dirbiniais sąlyginė vertė yra vidutiniškai maždaug pusantro (1,56) karto mažesnė nei kompleksų su vyriškomis įkapėmis. Vyrų laidojimo su moteriškomis įkapėmis atvejus galima interpretuoti įvairiai. Pavyzdžiui, tokie kapai siejami su šventikų sluoksniu (Stoodley 1999: 76). Visgi tokia ar panaši visuomeninės padėties išskirtinumą akcentuojanti hipotezė negalėtų paaiškinti tokios laidosenos masiškumo Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje. Ko gero, vyrų kapus su moteriškomis įkapėmis reikėtų sieti su asmenimis, neturinčiais visaverčio vyro-kario statuso, galbūt – dėl kokių nors priežasčių jį praradusiais. Tai gali būti savotiško socialinių teisių apribojimo išraiška. Kita vertus, vyro laidojimas su

moteriškais dirbiniais galėjo būti sąlygotas jo specifinės ūkinės veiklos, asmeninių savybių, negalios ar kitų veiksmų.

Įkapių ir įkapių tipų skaičiaus įvairovė suaugusių vyrų kapuose yra didžiausia (**83 pav.**). Pagal šį parametą visus kapus galima suskirstyti į penkias grupes: be įkapių (26 kapai), su 1–3/4 įkapėmis (49–57 kapai), su 4/5–8 dirbiniais (10–18 kapų), su 10–13 dirbinių (3 kapai) ir pačius turtingiausius kompleksus. Pastarąją grupę reprezentuoja vienintelis Taurapilio I k. 5/1 (Tautavičius 1981: 20–32). Apie kai kuriuos kitus kapus su vyriškų įkapių kompleksais, priskirtiniais turtingiausiųjų kategorijai, neturima osteologinių duomenų: Sudotos I k. 3(30)/4 (Semėnas 2000: 198), Rokantiškių k. 1/1 (Musianowicz 1968), Žvirblių k. 47/II (Iwanowska 2006: 108–111, 225–235). Dar keli vyrų kapai, tikėtina, buvę išskirtinai turtingi, buvo išplėsti dar priešistorėje ar vėlesniais laikais: Paduobės-Šaltaliūnės III k. 17/1 (**84 pav.**) (Steponaitis 2007: 132–133), Pilviškių k. 1/1 (Vaitkevičius 2002: 82–83), Sudotos IV k. 1/1 (Šatavičius 1998: 47). Tarp pagal įkapių skaičių išskirtų kapų grupių galima išvelgti aiškias ribas. Jos yra daug ryškesnės nei nesuaugusių asmenų ar moterų kapuose. Reikia manyti, tai atspindi didesnę vyrų įkapių kompleksų standartizaciją, galbūt – egzistavusias savotiškas įkapių dėjimo taisykles. Tarp grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų aiškesnių grupių pagal įkapių ar įkapių tipų skaičių nepastebima (**85 pav.**).

Suaugusių vyrų kapų turtingumo diapazonas yra platesnis nei nesuaugusių asmenų ar moterų (**86 pav.**). Didesnės už vidutinę sąlyginės vertės individualių vyrų kapų kompleksai yra turtingesni nei mažesnės už vidutinę vertės vidutiniškai 6,73 karto (šis rodiklis būtų didelis – 5,93 – netgi atmetus išskirtinai turtingą Taurapilio I k. 5/1 įkapių kompleksą). Grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose šis santykis yra dar didesnis – 8,92 (jį nulemia didelis kapų be įkapių skaičius), tačiau kapų turtingumo diapazonas juose yra gerokai mažesnis (**87 pav.**).

Pagyvenusių vyrų kapai vidutiniu įkapių skaičiumi ir sąlygine kompleksų verte lenkia 20–40 m. amžiaus vyrų kapus. Tačiau šį skirtumą stipriai iškreipia labai turtingas Taurapilio I k. 5/1, kuriame buvo palaidotas pagyvenęs vyras. Atmetus šio nebūdingo komplekso duomenis, jaunų vyrų kapai būtų

vidutiniškai turtingesni nei pagyvenusių (**88 pav.**). Analizuojant individualius amžiaus intervalus, pastebima, kad turtingesniuose (didesnės sąlyginės vertės) kapuose buvo palaidoti vidutiniškai jaunesni vyrai. Tikrai pačiuose turtingiausiuose kapuose identifikuoti vyresnių asmenų palaikai (**89 pav.**). Kai kuriuose atskiruose paminkluose taip pat pastebima, kad jaunesniems vyrams į kapus dėtos gausesnės, įvairesnės ir turtingesnės įkapės nei pagyvenusiems (**90 pav.**). Bendras į kapus dedamų įkapių skaičius neabejotinai buvo nevienodas tiek atskirose bendruomenėse, tiek skirtingais laikotarpiais. Regioniniai ir chronologiniai kapų turtingumo skirtumai yra didesni nei tarp amžiaus grupių. Tačiau keliuose pilkapynuose palaidotų vyrų amžiaus ir įkapių turtingumo ryšys yra gana ryškus. Grabijolų-Žemaitiškių II k. 4(69)/2 35–40 m. amžiaus vyro kape buvo būdingos kario įkapės: ietigalis, siauraašmenis kirvis, antskydis, peilis, sagtis, žiedas. To paties pilkapio k. 1 pagyvenęs vyras buvo palaidotas tikrai su verpstuku ir žiedu, o k. 1/1 – visai be įkapių (Luchtanas 2002: 93, 2006a: 83). Panaši tendencija išvelgiama vienalaikiuose Peršaukščio-Kasčiukų II pilkapyno kapuose (**91 pav.**). Jauno (25–30 m. amžiaus) vyro k. 4/3 buvo du ietigaliai, siauraašmenis kirvis, antskydis, peilis, sagtis, smeigtukas ir grandis (**92, 93 pav.**). Kiek vyresniam (35–40 m. amžiaus) vyrui k. 6/1 buvo įdėtas ne toks turtingas kario įkapių kompleksas: ietigalis, siauraašmenis kirvis, dvi sagtys ir skiltuvo titnagas. Pagyvenęs (40–60 m. amžiaus) vyras k. 9/1 buvo palaidotas tikrai su sagtimi ir lankine sege (Kurila, Kliaugaitė 2008: 19–24). Baliulių k. 5/1 per 40 m. amžiaus vyrui į kapą buvo įdėta vienintelė sagtis. Tuo tarpu k. 5/2 25–30 m. amžiaus vyro kape buvo yla ir pjautuvas, o gretimame pilkapyje k. 3/2 22–25 m. amžiaus vyras buvo palaidotas su ietigaliu, siauraašmeniu kirviu, antskydžiu, peiliu, dviem sagtimis, žiedu ir kitomis įkapėmis (**94 pav.**) (Kurila, Kliaugaitė 2007: 146–148, 155). Galinių-Užpalių k. 1/2 20–25 m. amžiaus vyro kape buvo tik negausių įkapių (žiedas, kitų papuošalų fragmentų). Tačiau k. 1/3 30–50 m. amžiaus vyras buvo palaidotas visai be įkapių (Simniškytė 2000: 200). Tiesa, kai kuriuose pilkapynuose galima pastebėti ir priešingas tendencijas. Pavyzdžiui, Vigodkos-Dūkšto II pilkapyne pagyvenusio vyro k. 2/2 buvo ietigalis ir siauraašmenis kirvis, o jauno vyro k. 5/1 (?) įkapių nerasta (Kurila *ir kt.* 2007: 162,

167). Paduobės-Šaltaliūnės III k. 14/1 ir 16/2 (**95 pav.**), kuriuose buvo palaidoti vyresnio amžiaus vyrai, aptikta paminklo kontekste gana turtingų įkapių (Steponaitis 2006a: 88, 2006b: 100). Kita vertus, turtingiausiam šio pilkapyno k. 17/1 identifiikuoti 25–30 m. amžiaus vyro palaikai (Steponaitis 2007: 132–133).

Vyrų kapų įkapių kompleksų sudėtis, turtingumas ir įvairovė per visą aptariamąjį laikotarpį neišliko vienodi. Visais parametrais turtingiausi yra ankstyvojo etapo (III–V a.) griautiniai kapai. Nuo mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimo įkapių turtingumas gerokai sumažėjo (tam įtakos neabejotinai turėjo ir laidojimo ritualo specifika – kremuojant kūną ir palaikus gabenant į laidojimo vietą dalis įkapių galėjo nepatekti į archeologinę aplinką). Nuo I tūkstantmečio vidurio įkapių kompleksai reikšmingai nekito (**96 pav.**). Grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose įkapių kompleksai šiuo požiūriu per visą laikotarpį išliko beveik nepakitę – pastebimas tik labai nežymus įkapių turtingumo mažėjimas (**97 pav.**).

Iš pirmo žvilgsnio vien visai Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingą įkapių turtingumo mažėjimą atspindintys suaugusių vyrų kapai tampa gerokai informatyvesni, suskirsčius juos į amžiaus grupes. Įkapių kompleksų kaita jauno suaugusiojo ir pagyvenusio asmens amžiaus grupėse buvo nevienodai ryški. Reikia manyti, tai rodo skirtingo amžiaus vyrų statusą visuomenėje ir socialinius vaidmenis įvairiais laikotarpiais buvus nevienodus. Jaunų (20–40 m. amžiaus) vyrų kapuose vidutinis įkapių ir įkapių tipų skaičius bei sąlyginė komplekso vertė tolygiai mažėjo visą kultūros egzistavimo laikotarpį (**98 pav.**). Tokia nuosekli kaita greičiausiai buvo susijusi daugiau su bendrais, daugumai socialinių grupių būdingais laidojimo tradicijų pokyčiais, nei su išskirtinai šios amžiaus grupės asmenų statuso kaita. Skirtingais kultūros etapais jaunų vyrų statusas (tiksliau – jo išraiška į kapus dedamomis įkapėmis) išliko gana stabilus. Tuo tarpu pagyvenusių vyrų įkapių kompleksų sudėtis, atvirkščiai, kito ryškiai (**99 pav.**). Ankstyvuojų Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapu pagyvenusių vyrų kapai buvo vidutiniškai daugiau nei dvigubai turtingesni nei jaunų suaugusiųjų. Tiesa, šiuo atveju statistiką iškreipia itin turtingomis įkapėmis išsiskiriantis Taurapilio I k. 5/1, kuriame buvo palaidotas 40–50 m. amžiaus vyras. Tačiau I tūkstantmečio antrojo ketvirčio –

vidurio pagyvenusių vyrų kapai būtų vidutiniškai kiek turtingesni nei jaunesnių, netgi atmetus šio išskirtinio komplekso duomenis*. Apie I tūkstantmečio vidurį pastebimas itin ryškus ir, tikėtina, gana staigus vyresnių nei 40 m. amžiaus vyrų įkapių turtingumo mažėjimas. Viduriniojo geležies amžiaus degintiniuose kapuose pagyvenę vyrai laidoti jau vidutiniškai beveik su dvigubai mažiau įkapių nei jauni suaugusieji. Atrodo, šis įkapių turtingumo sumažėjimas buvo sinchroniškas su mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimu. Netgi pačiuose ankstyviausiuose degintiniuose kapuose vyresni vyrai jau laidoti su gana negausiomis įkapėmis. Iš visų šio laikotarpio pagyvenusių vyrų kapų vos kelis galima laikyti vidutinio turtingumo kompleksais: Rėkučių-Pakretuonės k. 22/3 (Girininkas 1994: 104), Vigodkos-Dūkšto II k. 2/2 (Kurila *ir kt.* 2007: 162), galbūt – Paduobės-Šaltaliūnės III k. 14/1 (Steponaitis 2006a: 88–89). Būtent tuo trumpu laikotarpiu, kuomet griautinę laidoseną keitė kremacija, datuojami anksčiau minėti kapai, kuriuose vyresni vyrai buvo palaidoti su akivaizdžiai skurdesnėmis įkapėmis nei jaunesni (Peršaukščio-Kasčiukų II k. 4/3, 6/1, 9/1, Baliulių k. 3/2, 5/1, 2). Vėlyvajame geležies amžiuje pagyvenusiems vyrams į kapus dėtos nežymiai gausesnės įkapės nei ankstesniu laikotarpiu. Turtingumu jos iš esmės nesiskiria nuo jaunų vyrų kapų įkapių.

Dominuojantis elementas vyrų kapuose yra ginklai (**100–103 pav.**). Tarp bendro kapo turtingumo ir ginklų skaičiaus jame egzistuoja tamprus ryšys. Daugumoje turtingų kompleksų, išskyrus kai kuriuos kapus su moteriškomis įkapėmis, buvo po 2–4 ginklus. Iš esmės visais laikotarpiais, išskyrus tikrai ankstyvąjį kultūros etapą, vidutiniškai daugiau ginklų dėta į jaunesnių vyrų kapus (**104 pav.**) (vidutinį ginklų skaičių I tūkstantmečio antrojo ketvirčio griautiniuose

* Be to, ir pats Taurapilio I k. 5/1 kompleksas yra reikšmingas ankstyvajam Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapui būdingo vyresnių vyrų laidojimo su turtingomis įkapėmis pavyzdys. Tiesa, dalis šiame komplekse rastų dirbinių bei pats jo išskirtinis pobūdis verčia suabejoti, ar šį kapą galima laikyti reprezentuojančiu būtent (arba vien tik) Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingas laidojimo tradicijas. Šiaip ar taip, pagyvenusio vyro palaidojimo su “kunigaikštiškomis” įkapėmis faktas neprieštarauja kitų vienalaikių kapų medžiagoje įžvelgiamoms tendencijoms.

vyresnių nei 40 m. amžiaus vyrų kapuose iškreipia Taurapilio I k. 5/1 aptiktas penkių ginklų komplektas). Jaunų vyrų kapuose (**105 pav.**) ginklų komplektai yra didesni ir įvairesni, labiau specializuoti ir pritaikyti kovai (paprastos formos kirvis ar ietigalis gali būti ir darbo ar medžioklės įnagis). Vyro socialinis statusas, be abejo, buvo daugiasluoksniškas, apimanti šeimyninę padėtį, įvairias socialines, ekonomines, galbūt – religines bei kultūrines gyvenimo sferas. Tačiau karinis aspektas buvo pagrindinė vyro socialinį statusą apibrėžianti kategorija. Karinė patirtis, dalyvavimas kovose ar pasiruošimas joms buvo aukštesnio statuso prielaida. Savo ruožtu, galimybės dalyvauti karinėje bendruomenės veikloje ir naudoti ginklus ar kitus kario atributus tiek kasdieniniame gyvenime, tiek kaip įkapės galėjo būti ribojamos kitų socialinių normų, pavyzdžiui, įgimto statuso. Kaip matyti, karinis vyro statuso aspektas buvo susijęs su amžiumi. Ryškesni kario atributai laidojant būdavo priskiriami jaunesniems vyrams. Reikia manyti, vyro statusas reikšmingai priklausė nuo asmeninių savybių, fizinės būklės, sugebėjimo dalyvauti kovose ir nuolat išlaikyti savo padėtį visuomenėje.

Ginklų komplektas gana ryškiai koreliuoja su kitomis vertingomis įkapėmis: būdingais vyriškais papuošalais, iš brangiųjų metalų pagamintais, importiniais dirbiniais. Taurapilio I k. 5/1 buvo kalavijas, du ietigaliai, siauraašmenis kirvis, antskydis ir brangių importinių sidabrinių, sidabrinių auksuotų papuošalų bei kitų išskirtinės vertės įkapių kompleksas (Tautavičius, 1981, 22–31). Baliulių k. 3/2 aptiktas ietigalis, siauraašmenis kirvis, antskydis ir dvi sagtys, įvijinis žiedas bei kitų papuošalų fragmentų (Kurila, Kliugaitė 2007: 146–148). Dvyliškio-Paraisčių k. 1(11)/3 be ietigalio ir siauraašmenio kirvio rasta lankinė segė aukštu liemenėliu, smeigtukas, du sidabriniai įvijiniai žiedai, sagtis (Šimėnas 1998: 163–164). Išplėštame Paduobės-Šaltaliūnės III k. 17/1, kuriame greičiausiai būta itin retų ir brangių įkapių, rastas didesniems ginklų kompleksams būdingas dirbinys – kovos peilis (Steponaitis 2007: 132–133). Sudotos IV k. 1/1, kuriame rasta auksinės antkaklės dalių bei sidabrinių dirbinių fragmentų, taip pat buvo išplėstas, tačiau jame išliko siauraašmenis kirvis (Šatavičius 1998: 47–48, 2000: 75). Iš turtingiausių kapų ginklų nerasta vieninteliame Pilviškių k. 1/1 (**106 pav.**) (Vaitkevičius 2002: 82–83), tačiau jie, tikėtina, galėjo būti surinkti kapų

plėšikų. Dauguma šių kapų yra išskirtinai turtingi ir vieno laidojimo paminklo kontekste. Dėl ryšios koreliacijos su ginklais tokius dirbinius kaip lankinės segės aukštu liemenėliu, smeigtukai suplota galvute, pentinai, kai kurie sagčių tipai galima laikyti kario atributais. Šios įkapės, taip pat jų skaičius galėjo turėti įvairių simbolinių ir socialinių prasmų, susijusių daugiausiai su kariniu statuso aspektu. Tikrai suaugusių vyrų kapuose rasta ir kai kurių kitų įkapių: galastuvų, žaslai, pincetas, geriamasis ragas. Šių dirbinių neaptikta nei nesuaugusių asmenų, nei moterų, nei grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose.

Visi ar bent dauguma turtingiausių ir su didžiausiais ginklų komplektais vyrų kapų datuoti trumpu laikotarpiu, apimančiu vėlyviausią griautinės laidosenos tradicijos gyvavimo etapą ir kremacijos papročio įsivyravimo metą – V a. viduriu – VI a. pradžia. Šiuo laikotarpiu pastebima didžiausia vyrų įkapių kompleksų įvairovė ir kiekybiniu, ir kokybiniu požiūriu. Būtent I tūkstantmečio viduryje ypač ryški savotiška vyrų įkapių kompleksų standartizacija. Šiuo laikotarpiu nusistovėjo būdingos kario įkapės, kurios, tikėtina, galėjo būti netgi savotiškos karinių rangų sistemos atributai.

V.1.2.2. Moterų kapai

Iš 119-os suaugusių moterų (**107 pav.**) grupiniuose kapuose kartu su kitais asmenimis buvo palaidotos 26 (21,8%): kartu su nesuaugusiais asmenimis (17 atvejų), suaugusiais vyrais (mažiausiai 7 atvejai), kita suaugusia moterimi (1 atvejis). Grupiniuose kapuose buvo palaidota santykinai kiek daugiau jaunesnių moterų (**108 pav.**). Tokia laidosena praktikuota įvairiais laikotarpiais, tačiau būdingiausia ji I tūkstantmečio vidurio – trečiojo ketvirčio kapams (**109 pav.**).

Pilkapiai, kuriuose rasti suaugusių moterų kapai (**110 pav.**), buvo vidutiniškai kiek mažesni už sampilus su vaikų ar suaugusių vyrų kapais. Jų dydžių įvairovė yra mažesnė nei pilkapių, kuriuose buvo palaidoti vyrai. Tikrai keli sampilai buvo didesnių matmenų: Kretuonių pilk. 39(366) (Butėnienė 1979š: 12), Sudotos I pilk. 2 (Merkevičius 1990: 53–54), Kapitoniškių pilk. 8 (Tautavičius 1953š: 42) (šiuose pilkapiuose rasta ir suaugusių vyrų kapų). Tik

labai neryškiai skiriasi ir pilkapių su skirtingo amžiaus moterų kapais dydžiai – sampilai su 20–40 m. amžiaus moterų kapais buvo vidutiniškai kiek didesni už pilkapius, kuriuose rasta vyresnių nei 40 m. amžiaus moterų kapų (**111 pav.**). Sampilų su grupiniais moterų ir kitų asmenų kapais vidutiniai matmenys buvo iš esmės tokie patys (**112 pav.**). Keli sampilai, kuriuose buvo palaidotos moterys, išsiskyrė sudėtingesne konstrukcija. Baliulių pilk. 1, 3, 6(9), 8(11) (Kurila, Kliaugaitė 2007: 124–125), Paduobės-Šaltaliūnės III pilk. 12 (Steponaitis 2002š: 5) buvo supilti keliais etapais, su duobėmis sampilo vidinėje dalyje. Kitais konstrukcijos elementais pilkapiai su moterų kapais iš kitų neišsiskiria. Sampilų, kuriuose buvo palaidotos moterys, išsidėstymo pilkapynuose dėsningumą nepastebima.

Daugiau nei pusė moterų kapų buvo įkasti į anksčiau supiltus pilkapius (**113 pav.**), o tarp grupinių suaugusių moterų ir kitų asmenų kapų vėlesnių palaidojimų yra netgi beveik du trečdaliai (**114 pav.**). Moterų kapų, įkastų į ankstesnius pilkapius, nuošimtis yra netgi didesnis nei vaikų kapų. Be to, būtent moterų kapuose mažiausiai ryški tendencija, kad vieno individo palaikai dažniau laidojami naujame sampile, o grupiniai kapai – įkasami į ankstesnį pilkapį. Atrodo, santykinai daugiau vėlesnių palaidojimų buvo 20–40 m. amžiaus grupėje nei per 40 m. amžiaus grupėje (atitinkamai 57,8% ir 41,2%) (**115 pav.**). Kita vertus, identifikuotų per 40 m. amžiaus moterų kapų yra per mažai, kad šį skirtumą būtų galima laikyti reikšmingu. Atskiruose pilkapynuose skirtingo amžiaus moterys laidotos įvairiai. Pavyzdžiui, Baliulių k. 3/1 pagyvenusios moters palaikai buvo palaidoti ant pilkapio pagrindo, o jaunos moters k. 3/3 į pilkapį buvo įkastas vėliau (Kurila, Kliaugaitė 2007: 146–149). Kretuonių k. 19(360)/1, 2 (Butėnienė 1977š: 37–38) ir Neravų-Grigiškių k. 20/1, 4 (Kuncienė 1975š: 18–20) skirtingų amžiaus grupių moterys buvo palaidotos ant pilkapio pagrindo, o Kapitoniškių k. 8/2, 3 (Tautavičius 1953š: 44–45) bei Sudotos I k. 3/1, 2 (Merkevičius 1988š: 18–19) – sampile.

Suaugusių moterų kapuose, ryškiau nei vyrų, pastebima chronologinė laidosenos kaita. Nuo I tūkstantmečio vidurio kapų, įkastų į ankstesnius pilkapius,

nuošimtis didėjo (**116 pav.**). Tokia pati tendencija išryškėja ir grupiniuose moterų ir kitų asmenų kapuose (**117 pav.**).

Savo konstrukcija suaugusių moterų kapai nesiskiria nuo kitų (**118 pav.**). Tiesa, kai kurie griautiniai kapai buvo įrengti palyginti didelėse duobėse: Baliulių k. 1/1, 8(11)/1 (Kurila, Kliaugaitė 2007: 142, 163), Kaltanėnų-Degutinės k. 2/1 (Kliaugaitė 2005: 67). Griežtai nusistovėjusios griautinių suaugusių moterų kapų orientacijos, skirtingai nei vyrų, nebuvo. Vakarų ir šiaurės vakarų kryptis yra vyraujanti, tačiau nemažai kapų buvo orientuoti ir kitomis kryptimis (**119 pav.**).

Moterų įkapių kompleksai kiekybiniais parametrais yra nežymiai skurdesni nei suaugusių vyrų. Įkapių nebuvo 26,9% moterų kapų ir 28,0% grupinių moterų ir kitų asmenų kapų. Santykinai kiek dažniau be įkapių laidotos vyresnės moterys. Bendras moterų kapų be įkapių nuošimtis skirtingais Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapais, atrodo, buvo panašus. Tačiau per visą laikotarpį pastebimas be įkapių palaidotų pagyvenusių moterų kapų skaičiaus didėjimas (**120 pav.**). Pokyčių grupinių suaugusių moterų ir kitų asmenų kapų su įkapėmis ir be jų santykyje išvelgti neįmanoma dėl nedidelio medžiagos kiekio (**121 pav.**). Moterų kapuose vidutinis įkapių, įkapių tipų skaičius bei kompleksų vertė yra mažesni nei vyrų kapuose. Individualūs vienos moters kapai (**20 lent.**) yra nežymiai turtingesni už grupinius moterų ir kitų asmenų kapus (**21 lent.**).

Gana nedidelė dalis moterų buvo palaidotos su vyriškomis įkapėmis. Iš visų suaugusių moterų kapų, kuriuose buvo lytį patikimiau nustatyti padedančių įkapių, tokie kompleksai tesudarė 14,0%. Keliuose moterų kapuose rasti tipiniai, tiesa, turtingumu neišsiskiriantys vyriškų įkapių kompleksai. Nė viename iš jų nebuvo daugiau nei du ginklai. Pavyzdžiui, Gudelių-Lenkiškių k. 3(65)/1 rastas pentinis siauraašmenis kirvis, peilis ir ovalinė sagtis (Strazdas 1990š: 7), Žvirblių k. 1/I – ietigalis, siauraašmenis kirvis ir apskrita sagtis (Iwanowska 2006: 80, 155), Aleksandriškių-Pukštėnų k. 4/4 – ietigalis ir siauraašmenis kirvis (Kliaugaitė 2000a: 173), Padūkštų k. 1/1 – ietigalis, peilis ir ovalinė sagtis (Luchtanas 2006b). Moterų kapuose nebuvo kitų vyrams būdingų dirbinių, pavyzdžiui, antskydžių, pentinų. Moterų kapai su būdingomis moteriškomis įkapėmis sąlygine verte yra nežymiai (1,09 karto) turtingesni už kompleksus su vyriškomis įkapėmis.

Sudėtinga patikimai spręsti, ar laidojimas su vyriškomis įkapėmis buvo labiau būdingas kurios nors amžiaus grupės moterims (nedidelės apimties duomenis gali reikšmingai iškreipti tikėtina osteologinio lyties nustatymo klaida). Tačiau didžioji dalis su ginklais palaidotų moterų priklauso jauno suaugusiojo amžiaus grupei (**122 pav.**). Be to, dar dviejuose kapuose jaunoms moterims į kapus buvo įdėta abiem lytims būdingų dirbinių. Baliulių k. 6(9)/1 rastas ietigalis, siauraašmenis kirvis, skiltuvo titnagas, yla ir du stiklo karoliai (Kurila, Kliaugaitė 2007: 158), Žvirblių k. 3/I – du ietigaliai, peilis, juostinė ir įvijinė apyrankės bei kitų metalinių dirbinių liekanų (Iwanowska 2006: 81–82, 157). Moterų laidojimo su ginklais reikšmė yra neaiški. Nurodomos įvairios galimos priežastys: moterų dalyvavimas karinėje veikloje ar smurtinės mirties aplinkybės (Davis-Kimball 1997: 336–337, Stoodley 1999: 30), moters vaidmuo paveldėjimo sistemoje nesant vyriškos lyties įpėdinio (Simniškytė 2007: 289). Bet kuriuo atveju, ginklų buvimas būtent jaunesnių moterų kapuose nekelia nuostabos. Tačiau moterų laidojimas su ginklais nekoreliuoja su kitais aukštesnio statuso požymiais (kaip minėta, tokie kapai yra statistiškai mažiau turtingi už moteriškų dirbinių kompleksus). Visuose turtingiausiuose moterų kapuose buvo aiškiai moterišką lytį pabrėžiančių įkapių. Išskirtinė moters padėtis visuomenėje, labiau tikėtina, turėtų būti pabrėžiama per jos lyties akcentavimą, o ne per vyriškus simbolius (Arnold 1995: 165, Gräslund 1999: 96). Vargu ar į moters kapą dedami ginklai simbolizavo aukštesnį statusą ir Rytų Lietuvoje.

Įkapių ir įkapių tipų skaičiaus įvairovė suaugusių moterų kapuose yra mažesnė nei vyrų kapuose (**123 pav.**). Pagal įkapių gausą kapus galima suskirstyti į keturias sąlygines grupes: be įkapių (25 kapai), su 1 ar 2 dirbiniais (38 kapai), su 3–8 įkapėmis (28 kapai) ir retus turtingesnius kompleksus (2 kapai). Nors ir pastebima, kad kiekvieną grupę reprezentuoja proporcingai mažesnis kompleksų skaičius, tarp jų nėra tokių aiškių ribų, kokios išvelgiamos vyrų kapuose. Be to, moterų kapuose nėra tokio ryškaus kiekybinio turtingiausių kompleksų atotrūkio nuo kitų. Turtingiausias Rėkučių-Pavajuonio k. 2(11)/2 (Semėnas 1997š: 10–11) įkapių gausa nei nuo kitų moterų kapų, nei nuo tame pačiame pilkapyje buvusio vaiko kapo nesiskiria taip ryškiai kaip, pavyzdžiui, Taurapilio I k. 5/1 – nuo kitų

vyrų kapų. Grupinius suaugusių moterų ir kitų asmenų kapus pagal įkapių skaičių galima skirstyti nebent į dvi grupes: be įkapių ir su 1–5 dirbiniais (**124 pav.**).

Individualiuose kapuose palaidotų suaugusių moterų kapų turtingumo diapazonas yra gana platus (**125 pav.**). Didesnės už vidutinę sąlyginės vertės kompleksai yra turtingesni nei mažesnės už vidutinę vertės vidutiniškai 5,86 karto. Tuo tarpu grupinių moterų ir kitų asmenų kapų įkapių kompleksų (**126 pav.**) turtingumo įvairovė yra mažesnė (**127 pav.**). Turtingesnių ir mažiau turtingų už vidurkį kompleksų sąlyginės vertės santykis yra 5,14.

Jaunų moterų kapų įkapės vidutiniškai yra turtingesnės ir įvairesnės nei pagyvenusių (**128 pav.**). Ta pati tendencija pastebima ir suskirsčius individualius amžiaus intervalus pagal įkapių turtingumą (sąlyginę vertę). Turtingesniuose kapuose laidotos vidutiniškai maždaug 2–4 metais jaunesnės moterys nei tuose, kurių kompleksų sąlyginė vertė yra nedidelė (**129 pav.**). Kita vertus, moterų kapuose nepastebima tokių ryškių su turtingiausiomis įkapėmis palaidotų asmenų amžiaus skirtumų, kokie yra būdingi vyrų kapams. Atskiruose laidojimo paminkluose ryšys tarp palaidotos moters amžiaus ir įkapių komplekso turtingumo yra įvairus (**130 pav.**). Dėsningumą sudėtinga išvelgti netgi siauros chronologijos paminkluose. Pavyzdžiui, Diktarių kapinyne turtingiausias buvo būtent jaunos (25–30 m. amžiaus) moters k. 26, kuriame rasta šaukštinė antkaklė, lankinė segė, pjautuvas, yla ir kitų smulkių dirbinių (Urbanavičienė 1995: 189). Žvirblių pilkapinyje dviejuose iš trijų jaunų moterų kapų (k. 3/I ir 28/II) buvo gana gausūs įkapių kompleksai: du peiliai, yla, septyni verpstukai, du ietigaliai, dvi apyrankės, papuošalų fragmentų, stiklo karolių. Šio pilkapyno k. 5/I ir 24/I pagyvenusios moterys buvo palaidotos su kuklesnėmis įkapėmis: peiliu, sagtimi, dviem žiedais (Iwanowska 2006: 83, 91, 159, 176). Kapitoniškėse iš dviejų vyresnių nei 40 m. amžiaus moterų kapų (k. 5/4? ir 8/3) tik viename rastas smulkus žalvarinio papuošalo fragmentas. Tuo tarpu iš trijų jaunų moterų kapų (k. 8/2, 11/1 ir 12/2) įkapių, tiesa – negausių (verpstukas, papuošalų fragmentų), buvo dviejuose (Tautavičius 1953š: 29, 44–45, 57, 62). Kretuonių pilkapinyje du pagyvenusių moterų kapai (k. 10(203)/1 ir 19(360)/1) buvo be įkapių, tačiau šešiuose iš septynių jaunų moterų kapų (k. 14(152)/1, 18(296)/1, 2, 19(360)/2, 39(366)/1,

41(390)/1) rasta įvairių dirbinių: antkaklė plokščiais užkeistais galais, apyrankių, žiedų, ylių, adata, verpstukų, meškerės kabliukas, siauraašmenis kirvis (Butėnienė 1976š: 15, 27, 1977š: 35–38, 1979š: 15, 19). Atrodo, skirtingose bendruomenėse egzistavo įvairios įkapių dėjimo tradicijos arba jaunoms ir pagyvenusioms moterims į kapus dedamų dirbinių skaičius ir vertė nebuvo nusistovėjusi. Galbūt moters įkapių komplekso turinį daugiau lėmė ne individualus, amžiaus sąlygotas statusas, o jos šeimininė padėtis ir bendras šeimos turtas.

Žvelgiant iš chronologinės perspektyvos, moterų kapuose taip pat pastebimas daugumai kitų socialinių grupių kapų būdingas įkapių turtingumo mažėjimas. Tiesa, ryškesnis įkapių skaičiaus ir įvairovės sumažėjimas išvelgiamas tiksliai I tūkstantmečio viduryje, išsivyravus mirusiųjų deginimo papročiu. Tuo tarpu vėlyvojo geležies amžiaus kapai yra vidutiniškai netgi kiek turtingesni nei viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės (**131 pav.**). Visais laikotarpiais moterų kapai buvo vidutiniškai mažiau turtingi nei vyrų. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų įkapių kompleksuose išryškėja analogiškos tendencijos (**132 pav.**).

Skirtingo amžiaus moterų kapų vidutinio turtingumo santykis išliko panašus visais Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapais. Ir į 20–40 m. (**133 pav.**), ir į vyresnių nei 40 m. amžiaus (**134 pav.**) moterų kapus dedamų įkapių gausa ir įvairovė kito identišškai. Abiejose amžiaus grupėse pastebimas tiksliai gana ryškus įkapių skaičiaus mažėjimas nuo I tūkstantmečio vidurio. Vėliau moterų įkapių kompleksų gausa ir įvairovė reikšmingai nekito. Per visą laikotarpį jaunesnių moterų įkapių kompleksai stabiliai išliko vidutiniškai pastebimai turtingesni.

Moterų įkapes galima suskirstyti į dvi sąlygines grupes, kurios, reikia manyti, yra susijusios su skirtingais moters gyvenimo pomirtiniame pasaulyje vaizdiniais: darbo įrankius bei įvairius reikmenis ir papuošalus bei aprangos detales (**135 pav.**). Socialinė šių įkapių grupių simbolika taip pat turėtų skirtis. Įrankiai kapo komplekse turėtų simbolizuoti moters atliekamus darbus bei jų tąsą pomirtiniame gyvenime. Jų simbolinis turinys yra daugiau susijęs su tam tikromis pareigomis šeimoje ir bendruomenėje. Tuo tarpu papuošalai, neturintys utilitarinės funkcijos, šiame kontekste atskleidžia daugiau pačiam moters asmeniui rodomą dėmesį. Jų simbolika turėtų būti aktualesnė reprodukciniame moters amžiuje.

Atskirais laikotarpiais į moterų kapus dedamų įrankių ir papuošalų santykis buvo įvairus, tačiau jaunų ir pagyvenusių moterų įkapių kompleksų turinys šia prasme ryškiau nesiskyrė (**136 pav.**). Visgi bendras papuošalų skaičius ir jų įvairovė jaunesnių moterų kapuose visada buvo didesnė. Gausesni ar įvairesni papuošalų komplektai, išsiskiriantys viso paminklo kontekste, su jaunų moterų palaikais aptikti Diktarų k. 26 (**137 pav.**) (Urbanavičienė 1995: 189), Jakšiškio-Knitiškių k. 1/2 (Michelbertas 2002: 72). Turimais negausiais duomenimis, būtent jaunos moterys laidotos su vertingomis importinėmis įkapėmis. Rėkučių-Pavajuonio k. 2(11)/2 20–25 m. amžiaus moteriai į kapą buvo įdėta sidabrinių ar sidabruotų papuošalų: antkaklė, lankinė segė, dvi apyrankės ir keturi žiedai, taip pat daugiau nei šimto žalvarinių įvijų, stiklo-emalio, gintaro ir koralo karolių apvara (Semėnas 1997š: 10–11). Ziboliškės III k. 1/1 jaunos moters kape rasta sidabrinė auksuota sagtis (Kliaugaitė 2000b: 183). Vieninteliame Baliulių k. 1/1 pagyvenusi moteris buvo palaidota su gausiu papuošalų komplektu: antsmilkiniu, lankine sege, iš antkaklės lankelio pagaminta apyranke, dviem įvijiniais žiedais ir kabučiu (Kurila, Kliaugaitė 2007: 143) (kituose turtinguose šio paminklo kapuose palaidotų moterų amžius tiksliau nenustatytas). Tam tikrų su amžiumi susijusių simbolinių prasmų galėjo turėti ir atskiros įkapės. Pavyzdžiui, nė viename tiksliai identifikuotame pagyvenusios moters kape nebuvo antkaklės ar karolių. Galima atkreipti dėmesį ir į gerokai didesnę verpstukų skaičių 20–40 m. amžiaus moterų įkapių kompleksuose (**138, 139 pav.**), palyginus su pagyvenusių moterų kapais (**140 pav.**) (vidutiniškai atitinkamai 0,46 ir 0,10 kiekviename kape). Vien Žvirblių k. 28/II rasti septyni dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai (Iwanowska 2006: 93, 181). Ši įkapė galėjo būti jaunos (netekėjusios?) moters padėties visuomenėje simbolis.

V.1.2.3. Grupiniai vyro ir moters kapai

Įvairūs grupinės laidosenos atvejai aptarti ir jų interpretacijos pateiktos ankstesniuose skyriuose. Dažniausi tokios laidosenos atvejai – kartu su kitais

asmenimis palaidoti nesuaugusių asmenų palaikai. Šioje darbo dalyje dėmesys sutelkiamas į kelių kartu palaidotų suaugusiųjų kapus.

Aptariant grupinę laidoseną, iškyla du pagrindiniai klausimai: priežastys, nulėmusios kelių asmenų laidojimą kartu, ir vienalaikės jų mirties aplinkybės. Grupinių kelių suaugusių asmenų kapų identifikuota nedaug – juose buvo palaidoti 8,8% visų vyresnių nei 20 m. amžiaus asmenų. Didžiojoje dalyje šių kapų buvo palaidotas vyras ir moteris. Identifikuoti mažiausiai septyni tokie kapai (**141 pav.**). Visi jie – degintiniai. Be to, Vanagiškių k. 1/2 identifikuoti vyro, dviejų suaugusių moterų (?) ir dviejų vaikų palaikai. Dvi moterys buvo palaidotos vieninteliame Kretuonių k. 9(202)/1, o neabejotinų dviejų vyrų kapų neidentifikuota. Tiesa, dalis degintinių kapų, kuriuose palaidoti keli vienos lyties asmenys, galėjo likti osteologiškai neidentifikuoti dėl besidubliuojančių skeleto dalių trūkumo.

Realūs grupinės laidosenos mastai galėjo būti dar kiek didesni. Sudotos I pilkapio 1 centriniame kape vienoje duobėje skirtinguose gyliuose buvo palaidoti du mirusieji, sprendžiant pagal įkapes – vyras ir moteris (Merkevičius 1990: 55). Keliuose degintiniuose kapuose kartu rasta ginklų ir gausesnė moterims būdingų įkapių komplektai: Čiobiškio k. B/1 (Kulikauskienė 1964ša: 17–18), Maisiejūnų k. 9(14)/2 (Butėnas 1998: 168–169), Neravų-Grigiškių k. 8/5 (Kuncienė 1974š: 11), Rokantiškių k. 1/1 (Musianowicz 1968: 342–343), Žvirblių k. 34/I, 47/II ir 49/II (Iwanowska 2006: 97–98, 108–111, 113–114, 194–195, 227–235, 240–243). Tai taip pat gali būti grupiniai kapai, nors osteologiškai tai nepatvirtinta.

Kai kuriais atvejais viename pilkapyje esančius vyro ir moters kapus reikia laikyti vienalaikiais (kapai, įrengti ant pagrindo ar duobėse po juo). Rusių Rago-Žvalgakalnio pilk. A 20–40 m. amžiaus moters k. 1 ir 30–50 m. amžiaus vyro k. 2 buvo įrengti vienu metu duobutėse po pagrindu (Kulikauskienė 1964šb: 35–36). Vienalaikiai moters ir vyro (tiesa, akivaizdžiai skirtingo amžiaus – per 40 ir 22–25 m.) k. 1 ir 2 buvo ir Baliulių pilk. 3 (Kurila, Kliaugaitė 2007: 146). Griautinių ir degintinių kapų, įrengtų vienu metu, kuriuose, sprendžiant pagal įkapes, galėjo būti palaidoti vyras ir moteris, buvo Aluošios-Lošos pilk. 4 (Покровский 1893: 125–126), Antasarės-Laukių-Sarių pilk. 5 (Покровский 1897:

166–167), Boravos pilk. 4 (Покровский 1897: 158), Čiornaja Luža pilk. 5 (Покровский 1899: 39), Eitulionių pilk. XIII (Bliujus 1979š: 13–14), Kretuonių pilk. 33(340) (Kuncienė, Butėnienė 1978š: 19–21), Mėžionių pilk. 1 (Покровский 1897: 169–174), Mustenių-Baubonių IV pilk. 4 (Girininkas 1973š: 3), Kurklių Šilo pilk. 5(33) (Butėnas 2002: 61–63), Žvirblių pilk. 6 ir 39 (Iwanowska 2006: 84, 102–103, 160, 209–212). Tiesa, kai kuriuose pilkapiuose buvo ir po kelis vienalaikius greičiausiai vienos lyties asmenų kapus (Baliulių pilk. 9(12), Galinių-Užpalių pilk. 1, Kretuonių pilk. 19(360), Kurganų pilk. 1, Lintupių pilk. 4, Mėžionių pilk. 2, Rėkučių-Pakretuonės pilk. 22, Riklikų pilk. 1, 5, 9, 10, Stakų pilk. 8, Vigodkos-Dūkšto I pilk. 5).

Grupinė laidosena daugelyje visuomenių yra susijusi su giminystės ryšiais (Wason 1994: 89–90). Grupiniai vyro ir moters kapai siejami su porine šeima (Vaitkunsienė 1985: 80–82). Tokį teiginį vienareikšmiškai įrodyti, be abejo, yra neįmanoma, nors ir jam prieštaraujančių duomenų nėra. Šiuose kapuose identifikuoti apytiksliai panašaus amžiaus individų palaikai. Nė vienu atveju kartu palaidoto vyro ir moters amžius akivaizdžiai nesiskiria, kad palaikai negalėtų būti sutuoktinių. Nors nustatyti individualūs amžiaus intervalai visuose grupiniuose kelių suaugusiųjų kapuose yra gana platūs, pagal juos galima spręsti, kad palaidoti vyrai buvo vidutiniškai nežymiai vyresni nei moterys.

Vienu metu laidojant du ar daugiau asmenų, tą įmanoma padaryti keliais būdais: skirtinguose pilkapiuose, viename pilkapyje individualiuose kapuose arba viename kape. Praktiniu požiūriu vienokio ar kitokio laidojimo būdo pasirinkimas gali būti ir neesminis (kaulai supilami į vieną ar atskiras duobutes). Tačiau laidojimas kartu ar sudeginimas viename lauže gali būti subtilaus ryšio tarp mirusiųjų išraiška. Vienalaikės kelių suaugusiųjų mirties atvejais, atrodo, paprastai buvo rengiamos atskiros laidojimo apeigos – palaikai kremuojami atskirame lauže, kaulai užkasami individualiuose kapuose. Išimtis tėra atvejai, kuomet vienu metu laidoti panašaus amžiaus vyras ir moteris. Vienu metu laidojant vyrą ir moterį apeigomis labiau stengtasi atskleisti jų artimą ryšį. Tai yra netiesioginis argumentas, palaikantis grupinių kapų kaip šeimos asmenų palaikų interpretaciją.

Nedidelį grupinės laidosenos mastą galima paaiškinti įvairiomis vienalaikę mirtį sukėlusiomis priežastimis: ligomis, badmečiais, patirtu smurtu ir t. t. Atskiro dėmesio nusipelno kartais išsakoma žmonių aukojimo (ar pasiaukojimo) hipotezė (Vaitkunskienė 1985: 81–82, Šnė 2002: 278). Reikšmingas ją palaikantis argumentas yra geografiškai ar chronologiškai artimi rašytiniai šaltiniai. Arabų keliautojas Ahmad'as ibn Fadlan'as (X a.), aprašydamas Rusios vikingų didiko laidotuves, pasakoja, kaip kartu su mirusiuoju buvo sudeginta viena jo vergių, kuri, pasak autoriaus, tam ryžosi savo noru (Montgomery 2000: 14–20). Moterų savižudybes mirus vyrams, kaip tarp Rytų slavų paplitusį reiškinį, mini kai kurie Bizantijos, persų bei arabų autoriai: Mauricijus (VI a.) (Maurice's 1984: 120), Ahmad'as ibn Rustah'as (X a.) (Известия 1869: 30), Muhamad'as al Bakri's (Известия 1879: 64) ir kiti. Panašus atvejis užfiksuotas ir XIII a. pradžios Lietuvoje. Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikoje“ minima, kad „...viename kaime 50 moterų, žuvus jų vyrams, pasikorė, nes tikėjo, kad kitame gyvenime jos vėl gyvens su savo vyrais.“ (Henrikas Latvis 1991: 39). Visuose šiuose šaltiniuose figūruoja savanoriškos (tikrai ar tariamai?) savižudybės motyvas. Nors jie gali būti tendencingi, klaidingai informuoti ir atsieti nuo kultūrinės aprašomos visuomenės aplinkos, minimi žmonių aukojimo (aukojimosi) faktai laidotuvių metu veikiausiai yra tikri. Tokia praktika, nors ir nedažna, žinoma daugelyje pasaulio vietų (Todd 1972:30, Parker Pearson 2003: 17–18, 166, Fisch 2005).

Minėti rašytiniai šaltiniai bei didesnioji dalis kitų visuomenių paralelių suponuotų klasikinį žmonių aukojimo laidotuvėse modelį: mirus aukšto statuso asmeniui (vyrai – vadui, kariui), paaukojamas ar pasiaukoja žemesnio statuso asmuo (moteris – žmona, sugulovė, vergė). Kita vertus kartais aptinkami grupiniai išskirtinio turtingumo moterų ir neturtingi vyrų kapai (Puzinas 1941, Krzyżanowska *ir kt.* 2003) leistų teigti ir apie priešingą galimybę. Šiaip ar taip, žmonių aukojimo sąsajos su išskirtiniu statusu yra sunkiai nuneigiamos. Kapo turtingumas ar sudėtinga įranga turėtų būti būdingas žmonių aukojimo atvejų bruožas (Czarnecka 1990b: 95, Wason 1994: 89). Taigi iškyla klausimas, ar minėti

Rytų Lietuvos pilkapių kapai kuo nors išsiskiria iš kitų ir ar gal būti priskirti elito sluoksniui?

Pilkapiai, kuriuose rasti minėti kapai, buvo nemažų matmenų (**142 pav.**). Tačiau išskirtinio dydžio (14 m skersmens ir 1,5 m aukščio) buvo vienintelis Neravų-Grigiškių pilkapis 24, kuris, sprendžiant pagal stratigrafiją, buvo supiltas per du kartus (Kuncienė 1976š: 3–4). Kapų padėtis pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu yra įvairi (**143 pav.**). Trys kapai (Kretuonių k. 13(52)/5 ir Neravų-Grigiškių k. 16/2, Vigodkos-Dūkšto II k. 5/?) greičiausiai buvo įkasti į anksčiau supiltus sampilus, likusieji – įrengti pilkapių supylimo metu. Nei kapų, nei pilkapių, kuriuose jie buvo, konstrukcija nėra išskirtinė bendrame pilkapynų kontekste. Daugumoje šių sampilų buvo kitų įvairaus amžiaus abiejų lyčių asmenų kapų.

Grupinių vyro ir moters kapų įkapės yra gana negausios, neįvairios palyginti nedidelės vertės (**22 lent.**). Vos dviejuose kapuose buvo vidutinio turtingumo kompleksai: Kretuonių k. 13(52)/5 – yla, du verpstukai, įvijinis žiedas ir stiklo karolis (Butėnienė 1976š: 21), k. 46(190)/1 – ietigalis profiliuota plunksna, siauraašmenis kirvis, peilis, verpstukas ir įvijinis žiedas (**144 pav.**) (Butėnienė, Tautavičienė 1980š: 6). Pastarasis kapas yra vienintelis, kuriame rasta abiem lytims būdingų įkapių, ir vienintelis, kuriame buvo ginklų. Apskritai šiuose kapuose įkapėmis visiškai neakcentuotas socialinis išskirtinumas ar kario statusas.

Diskusijai dėl žmonių aukojimo tam tikrų duomenų gali suteikti kai kurie osteologiškai neinformatyvūs arba menkai informatyvūs kapai. Minėtame Sudotos I pilkapio 1 centriniame kape vyrui (?) ir moteriai (?) buvo įdėtos palyginti turtingos įkapės. Prie duobės dugne buvusių vyro griaučių rasti du ietigaliai ir siauraašmenis kirvis. Kiek aukščiau gulėjusi moteris buvo palaidota su sidabrine antkakle bei dviem įvijiniais žiedais (Merkevičius 1990: 55). Taip pat įrengtas gana turtingas kapas aptiktas Pavajuonio-Cegelnės pilkapyje II. Jame vyras buvo palaidotas su siauraašmeniu kirviu, dviem ietimis, peiliu, žalvarine lankine sege, trimis sagtimis, įvijiniu žiedu, apyrankėle (?) ir kaulinėmis šukomis, moteris – su sidabrine antkakle ir apyranke (Каширский 1907š: 21, 26–27). Tiesa, laikotarpio ir mikroregiono (Žeimenos kairiojo kranto ir Žeimenio bei Vajuonio

ežerų apylinkių pilkapynų) kontekste šie kapai turtingumu ryškiau neišsiskiria ir neturėtų būti siejami su pačiu aukščiausiu socialiniu sluoksniu. Be to, akivaizdžiai nesiskiria ir vyro bei moters įkapių turtingumas. Panaši netipinė kapo konstrukcija (moteris palaidota virš vyro) kai kurių tyrinėtojų laikoma moterų (vergių?) aukojimo požymiu (Randsborg 1980: 134, Stoodley 1999: 53). Visgi, jei tokia interpretacija netgi būtų įrodoma vienoje visuomenėje, ji nebūtinai yra tinkama kitai. Jokių kitų argumentų, palaikančių aukojimo versiją, nėra.

Keli degintiniai kapai, datuoti X–XI a., t. y., vienalaikiai su ibn Fadlan'o pasakojimu, irgi teoriškai gali būti siejami su moterų aukojimu. Rokantiškių k. 1/1 buvo turtingas kario įkapių kompleksas (dviašmenis kalavijas, keturi plačiaašmeniai kirviai, ietigalis, trys peiliai), žirgo įkapių (pjautuvas, trys balnakilpės) bei kai kurių tipiskų moteriškų papuošalų (dvi antkaklės) (Musianowicz 1968: 342–343). Žvirblių k. 47/II buvo išskirtinio turtingumo kario įkapių kompleksas (dviašmenis kalavijas, siauraašmenis ir plačiaašmenis kirviai, trys ietigaliai, keturi peiliai, pincetas), taip pat gausių papuošalų, kurių bent dalis yra moteriški (septynios (?) antkaklės, devynios apyrankės, stiklo-emalio karoliai) (Iwanowska 2006: 108–111, 227–235). Tiesa, pagal įkapių ir kaulų pasiskirstymą (Iwanowska 2006: 225) galima spėti, jog kape buvo palaidoti keturi asmenys (du vyrai ir dvi moterys?), iš kurių, kaip minėta, osteologiškai apytiksliai nustatytas tik vieno amžius (paauglys?). To paties pilkapyno k. 49/II suaugusio asmens (asmenų?) palaikai taip pat buvo palaidoti su gausiais ginklais (siauraašmeniu kirviu, keturiais ietigaliais, dviem peiliais) moteriškais papuošalais (antkakle, apyranke, įvijiniais karoliais) bei keliomis kitomis įkapėmis (Iwanowska 2006: 113–114, 240–243). Šie kapai išsiskiria ryškiais karinės diduomenės atributais (unikaliais Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai dviašmeniais kalavijais, importiniais ietigaliais), įkapių komplekse aiškiai dominuojančiais ginklais. Kai kurių įkapių (kirvių, ietigalių, balnakilpių) skaičius yra akivaizdžiai per didelis vieno kario inventoriaus komplektui. Papildomai į kapus dėtos įkapės rodo išskirtinę juose palaidotų asmenų padėtį. Rokantiškių k. 1/1 ir Žvirblių k. 47/II yra neabejotinai turtingiausi šio laikotarpio kompleksai visame regione (sąlyginė kompleksų vertė – atitinkamai 16,42 ir 32,3), ryškiai išsiskiriantys iš viso kultūrinio konteksto. Šie

dviejuose gretimuose paminkluose rasti kapai sietini su socialiniu elitu, kurio dominuojanti padėtis, tikėtina, buvo ryški aukštesniu nei vienos bendruomenės lygmeniu.

Minėtų kapų pobūdis (vyriškų ir moteriškų įkapių kompleksai, išskirtinį statusą atspindintis turtingumas) neprieštarautų panašaus į ibn Fadlan'o aprašytą moterų aukojimo (ar pasiaukojimo) versijai. Žinoma, netgi vienalaikis vyro ir moters laidojimas dar nėra tokio ritualo įrodymas. Verta atkreipti dėmesį, kad bent jau Žvirblių kapuose turtingumu pasižymėjo ir moterų įkapės. Taigi nepastebima ryšios socialinės diferenciacijos tarp juose palaidotų vyrų ir moterų. Moters auka galėjo būti atliekama ir simboliškai, palaidojant tik įkapę*. Be to, moteriškos įkapės nebūtinai turėjo būtent tokią prasmę. Papuošalai į vyro kapą galėjo pakliūti kaip papildomos įkapės ar šermenų dovanos. Žvirblių k. 49/II osteologiškai pavyko identifikuoti tik vieno individo palaikus. Pagal Žvirblių k. 47/II rastus tekstilės fragmentus galima spėti, kad papuošalai buvo suvynioti į audinį (Iwanowska 2006: 111) ir galbūt įdėti į kapą papildomai.

Taigi grupinių kapų ir kitokių vienalaikės laidosenos variantų analizė neatskleidžia beveik jokios dominuojančios vienos lyties individų padėties kitos lyties atžvilgiu. Daugumoje grupinių vyro ir moters kapų lytis įkapėmis apskritai neakcentuota. Labiausiai tikėtina, nors archeologiškai ir neįrodoma, šių kapų interpretacija yra vienalaikė šeimos narių mirtis, kuri galėjo būti sukelta įvairių priežasčių. Išskyrus kelis unikalius elito kapus, grupinė vyro ir moters laidosena nekoreliuoja su aukštesniu statusu. Nežymiai pastebima netgi atvirkštinė koreliacija. Tikėtina, kad laidojant kelis vienu metu mirusius žemesnio statuso asmenis bendro kapo įrengimas buvo tiesiog mažiau darbo sąnaudų reikalaujanti ritualo forma. Bandant patvirtinti arba paneigti hipotezę apie galimą žmonių (moterų) aukojimą susiduriama su tokių apeigų identifikavimo archeologiniame šaltinyje problema. Visgi jokių duomenų bent jau apie masiškesnio pobūdžio

* Tokio ritualo pavyzdys galėtų būti griautinis Pilviškių k. 1/1, kuriame su būdingomis įkapėmis palaidotam vyrui kaip papildoma įkapė galvūgalyje medinėje dėžutėje (?) buvo įdėtas antsmilkinis (Vaitkevičius 2002: 82).

žmonių aukojimą nesama. Ši praktika laikytina nebūdinga geležies amžiaus Rytų Lietuvai. Jei pavieniai aukojimo atvejai, kuriuos galbūt liudija Rokantiškių ir Žvirblių pilkapynų medžiaga, ir egzistavo, tai galėjo būti lokalinis ir trumpalaikis reiškinys, susijęs su išskirtine socialine padėtimi ar kito etnosų įtaka (atkreiptinas dėmesys į minėtuose kapuose buvusius importinius ginklus).

Šeimos kapas, kuriame visi laidojimo elementai yra bendri jame palaidotiems asmenims, rodo statuso gradaciją ne individo, o šeimos lygmeniu (Wason 1994: 90). Visuomenėje, praktikuojančioje grupinę laidoseną, socialiniai vaidmenys, tikėtina, yra bendri visiems vienos šeimos nariams. Teoriškai tai galėtų atspindėti ir didesnę paveldėjimo reikšmę visuomenėje. Grupinių kapų skaičius gali būti visuomenės socialinės organizacijos ir šeimos reikšmės joje indikatorius.

Dėl nedidelių grupinės laidosenos mastų (atmetus grupinius suaugusiųjų ir vaikų kapus) Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje, išvelgti chronologines tendencijas yra nelengva. Iš septynių grupinių degintinių vyro ir moters kapų penki datuoti viduriniu geležies amžiumi ir du – vėlyvuoju geležies amžiumi. Tuo tarpu tarp kitų minėtų su grupiniais laidojimo papročiais sietinų kapų chronologinių skirtumų nepastebima. Taigi grupinės laidosenos mastai neatspindi ryškesnės chronologinės šeimos reikšmės socialinėje organizacijoje kaitos. Atrodo, per visą kultūros egzistavimo laikotarpį pagrindinis ar netgi vienintelis veiksnys, sąlygojantis kelių suaugusių šeimos narių laidojimą kartu, buvo vienašalė mirtis.

V.1.2.4. *Suaugusiųjų socialinis statusas*

Suaugusiųjų laidosenos apžvalga atskleidžia penkias tarpusavyje susijusias pagrindines statuso dimensijas. Kiekvieno individo socialinius vaidmenis lėmė lytis, amžius, įgyta padėtis, įgimtas statusas bei konkretaus laikotarpio realijos.

Lytis buvo pagrindinė socialinę statusą lemianti kategorija. Laidojimo ritualuose išvelgiami tikrai nežymūs skirtumai – vyrų kapai yra kiek sudėtingesnės

ir įvairesnės konstrukcijos nei moterų. Tačiau vyrų ir moterų įkapių kompleksai skyrėsi ryškiai, ir šie skirtumai, ko gero, buvo savotiškai reglamentuoti. Didelė dalis dirbinių yra tikrai vienai lyčiai būdingos įkapės. Įkapių simbolinis turinys galėjo būti įvairus ir daugialypis, tačiau viena svarbiausių jų funkcijų buvo būtent mirusiojo lyties išraiška (į kapus beveik nedėta kai kuriuos kitus visuomeninio gyvenimo aspektus, pavyzdžiui, amatą, simbolizuojančių įkapių). Tai rodo aiškų socialinių, ekonominių bei kitų funkcijų pasiskirstymą tarp vyrų ir moterų. Jis buvo daug ryškesnis nei tarp abiejų lyčių nesuaugusių asmenų. Aiškiai pagal lytį apibrėžti socialiniai vaidmenys buvo svarbus statuso aspektas – lyties akcentavimas įkapėmis koreliuoja su kitais aukštesnio statuso požymiais. Tačiau žymaus vienos lyties dominavimo kitos atžvilgiu, kokį galėtų atspindėti, pavyzdžiui, grupiniai vyro ir moters kapai ar įkapių kompleksų turtingumo skirtumai, neižvelgiama.

Vyrų ir moterų vaidmenys, užsiėmimai, darbai apėmė daugelį sričių. Įkapėmis perteikiamas vaizdas atspindėjo tikrai jų dalį. Tai – daugiau savotiškas idealizuotas gyvenimo pomirtiniame pasaulyje vaizdinys, išgryninantis pasaulėžiūroje įsitvirtinusius svarbiausius vyro ar moters socialinio gyvenimo bruožus. Pagrindinis įkapėmis akcentuojamas vyro statuso aspektas buvo priklausymas (arba tariamas priklausymas?) karių sluoksniui. Ginklų funkcija įkapių komplekse nebūtinai yra tiesioginė karinės veiklos išraiška (Härke 1990). Realus dalyvavimas kovose, nuolatinis pasirengimas joms ir kita su karyba susijusi vyro veikla veikliausiai negalėjo būti tokia aktyvi, kokią stengtasi pademonstruoti laidojimo apeigomis. Ginklai ir kitos kario įkapės buvo reikšmingiausias vyro atributas. Jų buvimas arba nebuvimas kape, skaičius, įvairovė greičiausiai ženklino individo padėtį socialinėje sistemoje. Vyrų kapuose ginklų, taip pat ir kitų įkapių skaičius yra gana ryškiai standartizuotas. Reikia manyti, kiekvieno vyro padėtis visuomenėje buvo aiškiai apibrėžta. Apskritai vyro statusas buvo suvokiamas bendruomenės ar dar platesniu lygmeniu (karyba yra ne vienos šeimos, o visos bendruomenės interesas).

Moterims į kapus daugiausiai dėti smulkūs įrankiai ir papuošalai. Įkapių kompleksai atspindi daugiau šeimyninio gyvenimo sferą – namų ūkio darbus ir

pačios moters asmeninį vaidmenį šeimoje. Jų turinio įvairovė bei aiškos standartizacijos nebuvimas rodo, kad bendruomenės lygmeniu moters statusas nebuvo taip aiškiai išreikštas ir diferencijuotas, o tarp atskirų individų nebuvo ryškos konkurencijos dėl jo. Tarp turtingiausių ir mažiausiai turtingų moterų kapų nėra tokios didelės distancijos ir tokių ryškių tarpinių grandžių, kokias galima įžvelgti vyrų laidosenoje. Moters įkapių komplekso turinys greičiausiai indikuoja jos šeimyninę padėtį. Tuo tarpu bendras kapo turtingumas, nors ir įvairus, yra sietinas daugiau su šeimos padėtimi visuomenėje, o ne moters – šeimoje. Šiuo požiūriu moters statusas yra artimesnis nesuaugusių asmenų statusui. Palyginti didelė moterų įkapių kompleksų įvairovė tam tikru mastu gali būti nulemta ir didesnio moterų judėjimo tarp bendruomenių (vedybų su kitų bendruomenių vyrais).

Laidosenoje išryškėjantys vyrų ir moterų visuomeninio statuso skirtumai nebūtinai yra tiesiogiai susiję vien su biologine lytimi. Nevienodai ryškiai įkapėmis akcentuota atskirų individų lytis bei kapai su priešingai lyčiai būdingomis įkapėmis leidžia teigti, kad lytis dalinai buvo kultūrinė kategorija. Konkretiems asmenims socialiniai vyrų ir moterų atributai laidojant buvo priskiriami nevienodai, greičiausiai – priklausomai nuo amžiaus, įgyto ar įgimto statuso, individualių savybių bei daugelio kitų faktorių. Vyrų laidojimas su moteriškomis įkapėmis koreliuoja su kitais žemesnio statuso požymiais. Įvairios su lytimi susijusios socialinių vaidmenų transformacijos, priešingų biologinei lyčiai atributų įgijimas, taip pat – visos paletės tarpinių grandžių tarp vyriško ir moteriško polių egzistavimas, užfiksuotas daugelio visuomenių etnografiniuose ar istoriniuose šaltiniuose. Neretai biologinės ir socialinės lyties skirtumai išreiškiami per dėvimus rūbus ar aksesuarus (Herdt 1996, Tarifa 2007: 86).

Socialinis statusas ir įsivaizduojami vaidmenys pomirtiniame pasaulyje kito su individualiu amžiumi. Tiesa, ši kaita yra nevienodai ryški skirtinguose laidojimo ritualo elementuose. Tokie kriterijai kaip laidojimas individualiuose ar grupiniuose kapuose, naujuose ar anksčiau supiltuose pilkapiuose neatskleidžia statuso kaitos momentų, kokie išryškėja paauglystėje. Skirtingo amžiaus suaugusių tos pačios lyties asmenų laidosena iš esmės nesiskyrė. Ko gero, laidojimo apeigos

nebuvo sąmoningai suvokiamos kaip amžiaus ir su juo susijusių socialinių vaidmenų išraiškos priemonė. Laidojimo būdas buvo aktualus brandos pradžioje kaip laidojamo asmens savarankiškumo ir visateisiškumo pripažinimas. Tuo tarpu suaugusiam asmeniui šios savybės buvo nekvestionuojamos ir jų akcentavimas nebuvo toks reikšmingas. Kai kuriais bruožais (kapų naujame sampile ir anksčiau supiltame pilkapyje santykiu) suaugusiųjų kapai buvo vidutiniškai netgi mažiau sudėtingos konstrukcijos nei paauglių. Suaugusiojo gyvenime vykstantys visuomeninės padėties pokyčiai nekeitė jo, kaip visateisio bendruomenės nario, pozicijos.

Gerokai ryškiau įvairaus amžiaus asmenų statuso skirtumus ženklino į kapus dedami dirbiniai. Įkapės buvo patogus būdas sąmoningai ar nesąmoningai išreikšti su amžiumi kintančius socialinius vaidmenis. Jaunesni vyrai ir moterys laidoti su turtingesnėmis ir įvairesnėmis įkapėmis nei pagyvenę, taigi jiems buvo suteikiami aukštesnio statuso ženklai. Tačiau aiškių amžiaus, nuo kurio į kapą buvo dedamos kuklesnės įkapės, ribų apibrėžti neįmanoma. Įkapių komplekso turinys, ko gero, priklausė ne tiek nuo nugyventų metų skaičiaus, kiek nuo su amžiumi susijusių individualių savybių. Suaugusio asmens socialinė raida buvo nuosekli, be ryškesnių lūžių. Palyginti dažnos išimtys (turtingi pagyvenusių asmenų ar neturtingi jaunų suaugusiųjų kapai) rodo, kad amžius buvo tik netiesiogiai statusą lemiantis veiksnys. Galima tik modeliuoti, kad suaugęs asmenys imdavo pamažu prarasti turėtą padėtį visuomenėje maždaug ketvirtojo gyvenimo dešimtmečio pabaigoje ar penktajame dešimtmetyje. Tokio amžiaus asmuo jau būdavo išauginęs palikuonis ir, ko gero, mažiau aktyvus bendruomenės veikloje, pavyzdžiui, karyboje. Todėl jo mirtis bendruomenei jau nebūdavo didelė ir netikėta netektis. Be to, jauno suaugusiojo amžiaus grupėje daugiau individų mirdavo tokiomis aplinkybėmis, kokias bendruomenė galėjo laikyti vertomis pagarbesnės laidosenos (vyrai – kovoje, moterys – gimdydamos). Jauni vyrai (nesukūrę šeimos, nesukaupę didelio asmeninio turto ar jo nepaveldėję) labiau įsitraukdavo į karinius veiksmus. Kita vertus, turtingesnės įkapės atskleidžia ne tik aukštesnį statusą, bet ir didesnes pastangas jį pademonstruoti. Brandaus gyvenimo pradžioje statuso demonstravimas buvo aktualesnis kaip konkurencijos dėl realios

padėties priemonė, o vyresniame amžiuje jis netekdavo tokios reikšmės. Be to, potencialių nuosavybės paveldėtojų vyresnių asmenų aplinkoje buvo daugiau. Todėl mažesnė dalis jų turimų daiktų galėjo būti įdedami į kapą. Bendruomenės narių, dalyvaujančių jaunesnio ar vyresnio amžiaus asmenų laidotuvėse (bei galbūt įdedančių mirusiajam į kapą dovanų) ratas veikiausiai irgi nebuvo vienodas. Taigi reali statuso distancija tarp jaunesnių ir vyresnių suaugusiųjų galėjo būti ne tokia ryški, kokia išvelgiama įkapių kompleksuose.

Panašios vyrų ir moterų statuso sąsajos su amžiumi pastebimos ir kitose viena laikėse visuomenėse. Jos užfiksuotos teisyneose: frankų (Halsall 1995: 72), vestgotų (Bonnassie *ir kt.* 2001: 24). Analogiška ginklų, papuošalų ir kitų lyti atspindinčių įkapių koreliacija su amžiumi (jų mažėjimas vyresniame amžiuje) išryškėja frankų (Halsall 1995: 84–86, 255–256), anglosaksų (Stoodley 1999: 107–111, 2000: 461–465), žemyninių saksų (Siegmund 2003: 88–89) kapinyuose. Panašios tendencijos išvelgiamos Skandinavijos vikingų visuomenėse (Shepherd, pacituota pagal Weglian 2001: 150). Tiesa, kai kuriose visuomenėse egzistavo ir priešingi papročiai. Pševorsko kultūros kapinyuose vyresni asmenys laidoti su turtingesnėmis įkapėmis (tiesa, seniausiems mirusiesiems dėtos kuklesnės įkapės) (Czarnecka 1990a: 136–137, 1990b: 109–110). Įdomu tai, kad Rytų Lietuva šiuo požiūriu ryškiai skyrėsi nuo artimiausių kaimynų. Centrinės Lietuvos Plinkaigalio kapinyno vyrų kapuose pastebėta įkapių turtingumo koreliacija su vyresniu amžiumi (Švelniūtė, 2005, 11). Marvelės kapinyne vyrų ir moterų įkapių turtingumo sąsajos su amžiumi skyrėsi atskirais laikotarpiais (Astrauskas 1998š: 61, 63–66, 69–72, 77–81, 85–91).

Archeologiškai sunkiai identifikuojamas, tačiau neabejotinai reikšmingas socialinio statuso elementas buvo įgyta (arba prarasta) padėtis. Be abejo, kiekvieno individo statusas galėjo priklausyti nuo konkrečių aplinkybių, veiksmų ar asmeninių savybių. Ryškius statuso skirtumus, ypač tarp vyrų, liudija palyginti didelės pilkapių matmenų ir konstrukcijos, kapų įrangos, įkapių kompleksų turtingumo variacijos (šie kriterijai gali atspindėti tiek įgytos, tiek įgimtos padėties skirtumus). Laidojimo paminklų medžiagoje aiškiau užfiksuojami nuo amžiaus ir lyties priklausantys įgytos padėties niuansai.

Ryškiausiai su amžiumi kintantis socialinis vyro identitetas buvo jo priklausymas karių luomui. Jaunesni vyrai laidoti su gausesniais ginklų ir kitų kario įkapių komplektais. Aukštesnio jų statuso prielaida buvo asmeninės šiam amžiui būdingos savybės: fizinė jėga ir energija, sugebėjimas konkuruoti dėl padėties ir ją išlaikyti. Vyresnio amžiaus privalumai – patirtis, išmintis, įgyti įgūdžiai – geležies amžiaus sąlygomis, ko gero, buvo mažiau vertinami arba juos mažiau stengtasi sureikšminti laidojimo apeigomis. Trečiasis ir ketvirtasis vyro gyvenimo dešimtmečiai buvo labiausiai tinkami karybai, nors pavieniai asmenys, tikėtina, šioje srityje galėjo ir ilgiau išlikti aktyvūs*. Vyresnio amžiaus vyrai, netenkantys kario statuso, padėtimi visuomenėje buvo kiek artimesni moterims. Tą rodo kai kurie labiau moterims būdingi jų laidosenos bruožai: dažnesnis laidojimas grupiniuose kapuose su vaikais, mažesnis ginklų ir didesnis moteriškų įkapių skaičius kapuose.

Moters padėtis visuomenėje taip pat tam tikru mastu priklausė nuo individualių savybių, ir pagrindinės jų greičiausiai buvo vaisingumas ir gebėjimas auginti vaikus (Halsall 1995: 63, Jewell 2007: 37). Šios savybės lėmė moters padėtį šeimoje, o per ją – ir bendruomenėje. Įkapių kompleksuose atspindintys ryškūs statuso skirtumai tarp jaunų ir pagyvenusių moterų, reikia manyti, yra daugiausiai nulemti galimybių gimdyti palikuonis. Reprodukcijai tinkamiausias moters amžius buvo trečiasis gyvenimo dešimtmetis, o 40–45 m. riba iš esmės yra laikytina jo pabaiga (Henneberg 1976: 43, Bentley 1996: 31, Harris, Johnson 2000: 76, Chamberlain 2006: 35–36). Ketvirtajame ar penktajame gyvenimo dešimtmetyje moters vaikai patys suauga, ir jiems nebereikia priežiūros. Apytiksliai nuo šio amžiaus į moterų kapus buvo dedamos kuklesnės įkapės ir mažiau papuošalų. Panašų vaikų auginančių moterų vertinimą atspindi,

* Šiuo atveju priežastinis ryšys gali būti abipusis. Kai kurie pagyvenusių vyrų kapai su turtingais kario įkapių kompleksais gali būti traktuojami kaip atskirų individų sugebėjimų išlaikyti kovinius sugebėjimus ir aukštą statusą atspindys. Kita vertus, ilgesnė gyvenimo trukmė ir geresnė sveikata vyresniame amžiuje gali būti būtent aukšto statuso nulemtos geresnės gyvenimo kokybės pasekmė.

pavyzdžiui, kai kurie anglosaksų teisynų straipsniai (Griffiths 1995: 41–42, 62, Hough 2007: 221). Frankų Salijų teisyne vaisingo amžiaus moters gyvybė įvertinta net trigubai daugiau nei jaunesnio ar vyresnio amžiaus (už nėščiosios nužudymą buvo numatytos dar didesnės bausmės) (The laws 1991: 45, 86, 106, 127, 162). Prūsų teisėje negimusio kūdikio gyvybei nustatyta pusė žmogaus kainos (taigi nėščiosios gyvybė vertinama labiau) (Iura 1963: 50). Tam tikra nevaisingų moterų teisinė diskriminacija išvelgiama ir I-ajame Lietuvos statute (Lietuvos 2002: 158). Kita vertus, moterų kapuose nepastebima tokios sistemingos įkapių turtingumo priklausomybės nuo amžiaus, kokia buvo būdinga vyrams. Galima teigti, kad moters statusui įgyta padėtis turėjo mažesnę reikšmę, o jos galimybės išsikvoti aukštesnę padėtį buvo menkesnės ir labiau ribojamos bendro šeimos statuso. Apskritai moters padėtis Rytų Lietuvoje, ko gero, buvo panaši į vienalaikes barbarų visuomenes – juridškai daugeliu požiūrių gana apribota, tačiau realiai turinti tam tikrų laisvių šeimyninio gyvenimo sferoje (Foote, Wilson 1973: 108–111, Halsall 1995: 61–72, Arnold 2006: 36–37, Hough 2007, Jewell 2007: 37–39). Ribotas moterų teises Lietuvoje puikiai iliustruoja didžiojo kunigaikščio Kazimiero teisyne įrašyta neabejotinai ankstesnės paprotinės teisės tradicijas atspindinti norma – atsilyginimas už pavogtą turtą atiduodant žmoną ir vaikus (Kazimiero 1967: 16).

Statuso paveldimumo požymius suaugusiųjų kapuose išvelgti yra sudėtinga. Suaugusio asmens laidojimo būdą įgyta ir įgimta padėtis galėjo lemti vienodai. Netiesioginiu paveldimos padėties egzistavimo indikatoriumi galima laikyti pavienius išskirtinai turtingus pagyvenusių vyrų ir neturtingiausius jaunų suaugusiųjų kapus. Jie rodo, kad statusas ne visuomet buvo susijęs su amžiumi ir nuo jo priklausančiomis individualiomis savybėmis. Galbūt visuomenėje funkcionavusios socialinės normos kiek kitaip galiojo aukščiausio ir žemiausio sluoksnio atstovams. Tikėtina, kad aukščiausią statusą turintys asmenys sugebėdavo jį išlaikyti (ir perduoti palikuonims) netgi vyresniame amžiuje. Padėties paveldimumo požymiu galima laikyti ir turtingus moterų kapus – t. y. aukšto statuso vyrų gebėjimą perteikti savo socialinę padėtį šeimos nariams (Wason 1994: 98–99). Grupinių vyro ir moters kapų pobūdis liudija, kad turimas

statusas buvo bendras visai šeimai. Tuo tarpu turtingus jaunų suaugusiųjų kapus reikėtų traktuoti kaip socialinės sistemos, kurioje paveldimumo reikšmė nėra didelė, indikatorių (stratifikuotoje visuomenėje kai kurie socialiniai atributai turėtų būti būdingi visų amžiaus grupių asmenims – Saxe 1970š: 67, Peebles, Kus 1977: 431, Byrd, Monahan 1995: 280, Halsall 1995: 253–254, Schulting 1995: 12). Taip pat ir žemiausią padėtį paveldėję individai būdavo laidojami kukliai, nepaisant kitų statusą lemiančių veiksnių. Apskritai didelės vienodo amžiaus asmenų laidosenos variacijos leidžia manyti, kad amžius ir individualios savybės lėmė statusą tikrai tam tikrose paveldėtose ribose.

Visų minėtų faktorių reikšmė individo socialiniam statusui skirtingais laikotarpiais buvo nevienoda. Suaugusiųjų laidojimo papročiai bendrame Rytų Lietuvos pilkapių kultūros, kuriai per visą laikotarpį būdingas nuoseklus laidosenos paprastėjimas, kontekste reikšmingai nekito. Ryškiau pastebima tikrai moterų laidosenos kaita. Viduriniojo geležies amžiaus antrojoje pusėje ir vėlyvajame geležies amžiuje dauguma moterų kapų, skirtingai nei ankstesniu laikotarpiu, buvo įkasami į anksčiau supiltus pilkapius. Vyrų laidosena šiuo požiūriu taip ženkliai nekito. Nuo I tūkstantmečio antrosios pusės ryškėjantys vyrų ir moterų laidojimo apeigų skirtumai rodo palaipsniui didėjančią statuso priklausomybę nuo lyties. Moterų padėtis visuomenėje, kiek ji buvo perteikiama laidojimo papročiais, vėlyvuoju kultūros egzistavimo etapu tapo žemesnė ir artimesnė vaikų padėčiai.

Chronologinė įkapių kompleksų kaita yra glaudžiai susijusi su laidojamo asmens lytimi ir amžiumi. Turtingiausi vyrų kapai datuojami ankstyvuoju Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapu (III–V/VI a.). Šiuo laikotarpiu įkapių įvairovė buvo itin didelė. Ji yra būdinga tiek jaunų suaugusiųjų, tiek pagyvenusių vyrų kapams. Vyro statuso sąsajos su amžiumi I tūkstantmečio antrajame ketvirtyje nebuvo ryškios. Galbūt tuomet didesnė reikšmė buvo teikiama paveldėtai padėčiai ar su amžiumi ženkliai nekintančioms vyro savybėms. Apie I tūkstantmečio vidurį, greičiausiai – V a., pastebima ryški ir, tikėtina, staigi vyrų įkapių kompleksų diferenciacija. Viduriniojo geležies amžiaus degintiniai jaunų vyrų kapai, nors ir kiek mažiau turtingi nei ankstesnio

laikotarpio, įkapių skaičiumi ir verte beveik dvigubai lenkia pagyvenusių vyrų kapus. Ši kaita yra sinchroniška su įkapių kompleksų standartizacija ir kario atributų reikšmės juose išaugimu. Ryškiausias įkapių turtingumo ryšys su amžiumi pastebimas vėlyviausiuose griautiniuose ir ankstyvuosiuose degintiniuose (V–VI a.) vyrų kapuose. Pasikeitus ideologijai bei sustiprėjus vyro statuso sąsajoms su karyba, jauno amžiaus privalumai tapo aktualesni ir labiau išryškinami laidojimo apeigomis. Ginklų skaičius įkapių kompleksuose, ko gero, tapo labiau priklausomas nuo realios karinės laidojamo vyro veiklos. Šiuo laikotarpiu padėties paveldimumo reikšmė sumažėjo. Vėlesniuose (I tūkstantmečio paskutiniojo ketvirčio ir II tūkstantmečio pradžios) vyrų kapuose staigių įkapių kompleksų pokyčių nepastebima. Ginklai liko pagrindinis, tačiau ne taip ryškiai dominuojantis jų akcentas. Vėlyvajame geležies amžiuje skirtumų tarp jaunų ir pagyvenusių vyrų įkapių turtingumo iš esmės neliko. Statuso diferenciacija tarp skirtingo amžiaus individų sumažėjo, nors kario statuso asociacija su jaunu amžiumi išliko. Aptariamojo laikotarpio pabaigoje (X–XI/XII a.), atrodo, vėl pastebima socialinės organizacijos pokyčių pradžia, kurią atspindi pavieniai išskirtinai turtingi karių kapai. Tačiau apie šias socialines transformacijas duomenų turima dar labai mažai*. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros finaliniu etapu vykę socialiniai reiškiniai, ko gero, laikytini jau viduramžių realiųjų preliudija. Kaip matyti, vyro socialiniai vaidmenys kito priklausomai nuo konkretaus laikotarpio aktualijų. Ryškiausiai kintantis elementas buvo statuso sąsajos su karyba. Jų pobūdis priklausė nuo bendruomenės karinės veiklos intensyvumo, poreikio gintis nuo užpuolikų ar organizuoti antpuolius bei šių faktorių formuojamos ideologijos. Vyro statuso kaita yra visos visuomenės mastu vykusių socialinio gyvenimo transformacijų indikatorius.

* Apie turtingus ir Rokantiškių k. 1/1, Žvirblių k. 47/II, Ašmenėlio pilk. 1 kompleksus, kuriuose dominuoja kario įkapės, turimi archeologiniai ir osteologiniai duomenys yra nepakankami daryti patikimoms išvadoms apie naujo karinio elito formavimosi pobūdį. Tačiau šių kapų medžiaga ir kai kurie pavieniai radiniai neabejotinai įrodo patį šio proceso faktą.

Moterų įkapių kompleksų kaita per visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros egzistavimo laikotarpį buvo tolygi. Gausiausios, įvairiausios ir turtingiausios įkapės dėtos į I tūkstantmečio antrojo ketvirčio moterų kapus. Galbūt tai indikuoja didesnę padėties paveldimumo reikšmę to meto visuomenėje (vyrų gebėjimą perteikti savo statusą šeimos nariams). Nuo I tūkstantmečio vidurio, įsivyravus mirusiųjų deginimo papročiu, moterų kapams būdingi skurdesni įkapių kompleksai. Jų turinys ir turtingumas reikšmingai nebekito iki pat II tūkstantmečio pirmųjų amžių. Įkapėmis išreiškiami statuso skirtumai tarp jaunų ir pagyvenusių moterų visais laikotarpiais išliko stabilūs ir gana ženkliūs. Reikia manyti, moters statusas buvo gerokai mažiau lemiamas socialinių transformacijų, išorinių sukrėtimų ar kitų visos visuomenės mastu reikšmingų veiksnių. Jį visuomet apibrėžė nuo šių faktorių mažai priklausomi šeimyniniai vaidmenys ir vaisingumas.

V.2. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos bruožai

V.2.1. Bendruomenės struktūra, šeimyniniai ryšiai

Anksčiau aptarti su amžiumi ir lytimi susiję socialinės organizacijos aspektai yra daugiau teoriniai modeliai. Tačiau įvairios socialinės normos funkcionavo kiekvienoje konkrečioje bendruomenėje. Šio visuomenės elemento struktūros rekonstrukcija yra būtina norint suvokti aplinką, kurioje socialinės normos virto realiais santykiais tarp žmonių.

Aptariant tipinės geležies amžiaus Rytų Lietuvos bendruomenės (viename pilkapyne mirusiųsios laidojusios žmonių grupės) struktūrą pagrindinis klausimas yra jos dydis. Tyrime naudojama laidojimo paminklų medžiaga apskritai metodiniu požiūriu yra palanki šio klausimo aptarimui, tačiau jos pobūdis sąlygoja tam tikrus sunkumus. Vidutinio populiacijos dydžio, naudojant bendrus kelių dešimčių laidojimo paminklų duomenis, apskaičiuoti yra neįmanoma. Daugumos paminklų ištirtumo laipsnis yra per mažas, o datavimas – tik labai

apytikslis. Skaičiavimams galima naudotis vos kelių geriau ištirtų ir tiksliau datuojamų paminklų duomenimis. Baliulių pilkapyne, kuris, kaip manoma, naudotas vos kelių kartų (Kurila, Kliaugaitė 2007: 138–139), identifikuoti 19-os asmenų palaikai. Remiantis prielaida, kad keturiuose neištirtuose pilkapiuose kapų skaičius yra panašus, pagal D. H. Ubelaker (1989: 140) metodiką apskaičiuotas bendruomenės dydis greičiausiai būtų apie 8–12 asmenų (7 – datuojant paminklą 100 metų intervalu, 15 – 50 metų intervalu). Vienintelio viso ištirto ir plačios chronologijos Žvirblių pilkapyno, kuriame nenutrūkstamai laidota greičiausiai III–XI a. (Iwanowska 2006: 75), duomenys taip pat yra panašūs. Manant, kad maždaug ketvirtadalis (26 iš 105-ių) osteologiškai ištirtų kapų reprezentuoja visos bendruomenės demografinę sudėtį, apskaičiuotas jos dydis yra vos 5–6 žmonės. Neravų-Grigiškių pilkapyno, datuojamo V–X a. (Kuncienė 1980: 42), duomenis indeksavus pagal osteologiškai analizuotų kapų (48 iš 99-ių) ir ištirtų pilkapių (50 iš mažiausiai 60-ies) skaičių, gautas populiacijos dydis taip pat yra 5–6 žmonės. Greičiausiai jis būtų ne didesnis nei 8–10 žmonės netgi turint omenyje ženklus pastarųjų dviejų pilkapynų ardymus iki tyrinėjimų. Panašus populiacijos dydis (5–10 žmonių) gaunamas ir Kapitoniškių pilkapyno duomenimis, skaičiuojant jo naudojimo laiką 100–200 metų, nors jo datavimas pagal radinius yra netikslus (Tautavičius 1957: 106). Taigi atrodytų, kad pilkapynuose mirusiųsiais laidojo nedidelės (5–15 žmonių) bendruomenės, juolab kad ir daugumos kitų paminklų dydis bei naudojimo laikas yra panašus. Tiesa, kai kurių didžiulių pilkapynų ar jų grupių duomenys gali ryškiai skirtis. Tačiau netgi Kretuonių pilkapyno, kuriame buvo per 400 sampilų, demografinė analizė leistų teigti, kad jį paliko vos 18–24 žmonių bendruomenė (demografinius rodiklius skaičiuojant pagal vos 13% ištirtų pilkapių ir paminklo naudojimo laikotarpiu laikant 800–1000 metų).

Daugumos pilkapynų vidinė struktūra (vyrų, moterų ir vaikų kapai) suponuoja jų kaip šeimos ar kelių šeimų kapaviečių interpretaciją. Iš pakankamai išsamiai tyrinėtų pilkapynų nė vieno negalima laikyti išskirtinai vienos konkrečios visuomenės dalies (vienos lyties ar tam tikro amžiaus asmenų) laidojimo vieta. Tiesa, kai kuriuose pilkapynuose (Alioškos-Ponizjė, Čiornaja Luža, Peršaukštis-Kasčiukai II, Taurapolis I) įkapių kompleksuose dominuojantys ginklai leidžia

manyti, kad bent tam tikrais jų naudojimo etapais tai galėjo būti karių, galbūt – žuvusių susidūrimų metu, kapinės.

Tipiniame nedideliame pilkapyne palaidotų individų skaičius iš esmės atitinka kelių ar daugelio kartų vidutinės mažosios (porinės) šeimos (namų ūkio) dydžio žmonių grupę. Iš etnografinių ir istorinių šaltinių žinomas tokio visuomenės segmento dydis – 3–7 (vidutiniškai 5) asmenys (Chamberlain 2006: 52). Smulkesnį pilkapyno struktūros elementą – vieną sampilą su keliais kapais – galima sieti su viena apibrėžtu laikotarpiu egzistavusia mažąja šeima*. Tiesa, šeimos narių laidojimas viename pilkapyje veikiausiai nebuvo visuotinė norma – tą liudija daugybė sampilų su vieno asmens kapu. Laikant pilkapį šeimos kapavieta, būtina turėti omenyje laidojimo paminklo, kaip archeologinio šaltinio, specifiką. Pilkapyje esantys kapai yra tam tikro laiko intervalo įvykių projekcija. Archeologiškai užfiksuojama situacija dažnai neatspindi buvusios realybės (vėliau įrengtame kape palaidoti vaikai gali būti numirę vyresniame amžiuje nei jų tėvai). Apie tam tikru momentu buvusią konkrečios šeimos struktūrą galima spręsti nebent pagal grupinius arba vienalaikius (įrengtus ant pilkapio pagrindo arba giliau jo iškastose duobėse) kapus. Be abejo, laidojimą kartu visuomet sąlygojo ne tiek šeimyniniai ryšiai kiek įvairios vienalaikę mirtį nulėmusios aplinkybės.

Susumavus vienalaikės laidosenos atvejus (**23 lent.**), pastebima, kad dažniausiai kartu laidoti asmenys, kurie teoriškai gali būti vienos šeimos nariai (keli vaikai, suaugusieji ir vaikai, suaugęs vyras ir suaugusi moteris). Suaugę

* Visuose vienalaikiuose kaimyninių ir tolimesnių kraštų rašytiniuose šaltiniuose figūruoja tikrai porinės (monogaminės) šeimos modelis. Šiuo atveju, priešingų duomenų nebuvimą galima laikyti būtent tokio šeimos modelio egzistavimo ir Rytų Lietuvoje patvirtinimu. Didesnių abejonių jis nekelia. Kaip minėta, greičiausiai jį patvirtina ir grupiniai vyro ir moters kapai. Tiesa, pavienių užuominų apie daugpatystę tarp prūsų esama 1249 m. Kristburgo sutartyje: „...*prižadėjo toliau neturėti dviejų ar daugiau žmonių, bet pasitenkinti viena...*“ (Baltų 1996: 241). Tačiau šio šaltinio, kuriame atsispindi siekis sumenkinti pagoniškus prūsų papročius, informaciją reikėtų vertinti kritiškai. Jame kaip daugpatystė galėjo būti įvardyti nesantuokiniai ryšiai, kurie, be abejo, nebuvo retenybė.

vienos lyties asmenys vienu metu tame pačiame pilkapyje laidoti gerokai rečiau. Taigi vienalaikių kapų medžiaga nepaneigia (žinoma, ir besąlygiškai neatvirtina) pilkapio kaip vienos šeimos narių kapavietės modelio. Galbūt bendruomenių susiskirstymą į porines šeimas atspindi ir savotiškų laidojimo zonų (atskirų pilkapių grupių) egzistavimas daugelyje didesnių pilkapynų. Žinoma, nereikėtų atmesti galimybės, kad viena bendruomenė dėl kokių nors priežasčių naudojo kelis pilkapynus arba kad viename pilkapyje mirusiuosius laidojo kelios giminystės ryšiais nesusijusios bendruomenės.

Vidutinio dydžio ar didesni pilkapynai galėjo būti kelių (2–5) šeimų laidojimo vietos. Kelios mažosios šeimos galėjo sudaryti daugeliui visuomenių būdingą socialinį vienetą – išplėstinę šeimą (Harris, Johnson 2000: 131–132, Haviland *ir kt.* 2005: 524–526). Gyvenimas išplėstinėmis šeimomis yra būdingesnis žemdirbystei ir gyvulininkystei užsiimančioms visuomenėms (Nimkoff, Middleton 1960). Toks socialinis darinys galėjo būti daugiau nei dviejų kartų artimais giminystės ryšiais susijusių žmonių grupė (tėvai ir suaugę jų vaikai su savomis šeimomis), kelių brolių (arba seserų?) šeimos ar panaši bendruomenė. Be abejo, išplėstinę šeimą galėjo papildyti ir tolimesni ar sutuoktinių giminaičiai, įvaikinti žmonės, galbūt – vergai ar dalinės priklausomybės ryšiais susaistyti asmenys ir t. t. Sprendžiant pagal daugumos pilkapynų dydį, vienokia ar kitokia išplėstinės šeimos forma buvo pagrindinis geležies amžiaus Rytų Lietuvos visuomenės elementas – atskira bendruomenė. Tokia nuo 5–10 iki 20–25 žmonių bendruomenė, ko gero, atitinka iš istorinių šaltinių žinomą lauką (Łowmiański 1931: 101–106, Jurginis 1962: 166–176, Gudavičius 1998: 92–95) ar kiek mažesnę socialinį vienetą. Išplėstinės (didžiosios) šeimos Lietuvoje egzistavo dar XVI–XIX a., nors veikusiai tai buvo ne nuo priešistorinių laikų tebesitęsianti tradicija, o greičiau socialinių veiksnių (valstiečių įbaudžiavinimo) pasekmė (Vyšniauskaitė 1995: 109–115).

Ar bendruomenės struktūra kito per maždaug tūkstantį Rytų Lietuvos pilkapių kultūros gyvavimo metų, remiantis turima medžiaga atsakyti neįmanoma. Daugelyje didesnių pilkapynų nuolatos ar su pertraukomis laidota ilgą laiką. Atskirų laikotarpių bendruomenės struktūros išskyrimui juose archeologinių

tyrinėjimų ir osteologinės analizės apimtys yra nepakankamos. Kelių anksčiau aptartų pilkapynų duomenimis, reikšmingų vidutinio bendruomenės dydžio pokyčių nepastebima (bent jau jie yra mažesni už disponuojamų duomenų ir tyrimo metodikos sąlygojamas skaičiavimų paklaidas). Galbūt ryškėjanti bendruomenių susiskirstymą mažosiomis šeimomis ir augančią šio socialinio instituto reikšmę rodo didėjantis į ankstesnius sampilus įkastų kapų nuošimtis (**145 pav.**) ir vidutinis viename pilkapyje palaidotų asmenų skaičius (**146 pav.**) viduriniojo geležies amžiaus antrojoje pusėje ir vėlyvajame geležies amžiuje.

V.2.2. Socialinės klasės ir jų identifikacija

Daugumoje visuomenių egzistuoja daugiau ar mažiau apibrėžtos socialinės klasės. Ši sąvoka bendriausia prasme reiškia neatitikimą tarp individo savybių, lemiančių jo galimybes užimti tam tikrą padėtį visuomenėje, ir realiai užimamos padėties (Fried 1967: 109). Iš esmės tai – paveldima (arba potencialiai paveldima, nesant kitų veiksmų) padėtis visuomenėje. Mėginimai identifikuoti socialines klases praeities visuomenėse remiantis vien archeologiniais duomenimis vargu ar gali išvengti spekuliatyvumo. Rytų Lietuvos pilkapių medžiaga savaime nėra pakankamai struktūriška tokio pobūdžio tyrimams. Šiuo atveju lieka tikrai dedukcinio tyrimo galimybė – iškėlus hipotezę apie galimai egzistavusias klases, verifikuoti ją remiantis archeologine medžiaga. Iš esmės vienintelis išeities taškas tokiame tyrimui gali būti rašytinė informacija. Deja, bent kiek išsamesnių tokio pobūdžio duomenų nei apie geležies amžiaus Rytų Lietuvą, nei apie kitus baltų kraštus beveik nėra. Priešistorės lietuvių žodinės teisės normos, kurios neabejotinai egzistavo, liko neužrašytos. Dėl šios priežasties vienintelis korektiškas metodas yra kitų geografiškai, chronologiškai ir kultūriškai artimų visuomenių rašytinių šaltinių (ypač – teisynų, reglamentuojančių socialinių klasių tarpusavio santykius) panaudojimas. Rytų Lietuvos ir kitų barbarų visuomenių socialinės organizacijos panašumus, o taip pat – ir tokio metodo patikimumą, patvirtina gausios paralelės anksčiau aptartuose socialinius santykius atspindinčiuose laidojimo ritualuose. Tolimesnių ar kultūriškai skirtingų

visuomenių (kitokioje geografinėje aplinkoje egzistavusių kultūrų, valstybių, civilizacijų) socialinės organizacijos lyginimas su Rytų Lietuvos visuomene būtų gerokai mažiau tikslingas, nors atskiri bendražmogiški socialinio gyvenimo aspektai, be abejo, gali būti stebėtinai panašūs.

Visi turimi rašytiniai šaltiniai vienalaikėse su Rytų Lietuvos pilkapių kultūra barbarų visuomenėse mini egzistavus kelias pagrindines socialines klases (Modzelewski 2007: 152–226). Frankų visuomenėje buvo keturios pagrindinės socialinės klasės. Tai – aristokratija (karinis elitas, tarnaujantis valdovui), laisvieji (griežtai apibrėžtų ribų neturinti klasė ar kelių visuomenės sluoksnių visuma), pusiau laisvieji (išlaisvintieji, tebesantys susaistyti tam tikrais priklausomybės ryšiais su išlaisvinusiuoju, atliekantys karo prievolę) ir nelaisvieji (vergai) (James 1988: 216–219, Halsall 1995: 33–60). Tos pačios socialinės klasės egzistavo tarp anglosaksų (Härke 1997: 141). Į diduomenės, laisvųjų ir vergų sluoksnius buvo padalintos ir Skandinavijos vikingų visuomenės (Foote, Wilson 1973: 65–144, Arnold 2006: 27–29). Kelių pagrindinių klasių – elito, laisvųjų (bei išlaisvintųjų) ir vergų – egzistavimą patvirtina germanų teisynai. Jos figūruoja burgundų (*The Burgundian* 1972), langobardų (*The Lombard* 1973), frankų (*The laws* 1991), vestgotų (Scott 1910), frizų (*Lex* 1982), alemanų (*Laws* 1977: 45–105), bavarų (*Laws* 1977: 107–180), anglosaksų (Griffiths 1995, Arnold 1997: 177) ir kitų genčių teisės aktuose. Visuose juose pabrėžiama aiški takoskyra tarp nelaisvųjų ir laisvųjų. Tuo tarpu pastarosios klasės viduje būta dar smulkesnės, neretai gana painios gradacijos. Tiesa, šie šaltiniai pateikia palyginti nedaug žinių apie socialinį elitą, jo išskirtinumo išraiškas, skirtumus nuo eilinių laisvųjų. Tačiau pats tokio sluoksnio egzistavimo faktas nekelia abejonių (Modzelewski 2007: 181–226). Jį patvirtina tiek sporadiški kilmingųjų paminėjimai, tiek socialinės piramidės viršūnės – valdovo ir jo administracijos funkcionavimas. Laisvųjų ir nelaisvųjų sluoksnių egzistavimas, kaip savaime suprantamas reiškinys, kuriam nereikia jokių komentarų, ryškus visuose pagrindiniuose germanų (ar jų kaimynų) rašytiniuose šaltiniuose (Tacitas 1972, Gregory of Tours 1974, Bede 1999, Paul the Deacon 2006, Jordanes 2006). Panašus visuomenės susiskaidymas buvo būdingas visai Viduramžių Europai, nors socialinių klasių vaidmenys ir nebuvo vienareikšmiškai

apibrėžti ir stabilūs (Bloch 1961: 255–260, 283–289). Artimiausių lietuvių rytų kaimynų teisėje irgi išryškėja visuomenės skirstymas į socialinį elitą, laisvuosius ir nelaisvuosius. Šios socialinės klasės figūruoja tiek XIV a. kodifikuotame, tačiau neabejotinai ankstesnę žodinę tradiciją atspindinčiame prūsų teisės sąvade „*Iura prutenorum*“ (Iura 1963), tiek rusinų „*Rusų teisėje*“ (Правда 1947). Tos pačios socialinės klasės – kunigaikščiai ir didžiūnai, eiliniai bendruomenininkai ir nelaisvieji ar pusiau laisvieji – bent XIII a. egzistavo ir Lietuvoje (Jurginis 1962: 116–159, Pašuta 1971: 149–194, Nikžentaitis 1996, Gudavičius 1998: 95–106). Tokia visuomenės struktūra greičiausiai buvo gerokai ankstesnio laikotarpio palikimas.

Remiantis minėtomis analogijomis, geležies amžiaus Rytų Lietuvos visuomenėje tikėtina egzistavo mažiausiai trys klasės: karinis ir socialinis elitas (kunigaikščiai?, profesionalūs kariai), laisvieji bendruomenininkai ir nelaisvieji (bei pusiau laisvieji?). Be abejo, realiai tarp jų galėjo egzistuoti daugybė tarpinių ar aiškiai neapibrėžtų grandžių. Klasių viduje galėjo būti smulkesnė gradacija ar horizontalus susiskirstymas pagal įvairiausius kriterijus. Tačiau archeologiniai duomenys gali padėti tikrai identifikuoti pagrindines socialines klases, apibrėžti jų tarpusavio santykius ar nustatyti jas atstovaujančių individų proporcijas.

Daugiausiai neaiškumų kyla dėl kraštinių socialinės gradacijos elementų. Diduomenės egzistavimą Rytų Lietuvoje priešistorėje patvirtina jau gana aiškiai apibrėžta jos padėtis istorinių laikų pradžioje bei negausūs rašytiniai duomenys. Valdovas ir nuo jo priklausomas karinis elitas minimi XI a. pradžios šv. Brunono hagiografijoje (Viperto pasakojime) (Gudavičius 1996: 120–123, Baranauskas 2000: 139–141). Vakarų baltų gentyse, rašytinių šaltinių (Vulfstano pasakojimo) duomenimis, socialinio elito būta bent IX–X a. (Baltų 1996: 168). Tačiau šios klasės egzistavimą ankstesniu laikotarpiu netiesiogiai įrodo tikrai kaimyninių kraštų analogijos. Bet kuriuo atveju, bent tam tikru mastu išsiskiriančio socialinio elito egzistavimas yra užkoduotas turtinėje nelygybėje, kuri yra neišvengiama visose visuomenėse.

Apie vergų sluoksnį baltų gentyse duomenų apskritai esama labai nedaug (vergai minimi IX a. pabaigos Vulfstano pasakojime apie aisčius – Baltų

1996: 168). Tačiau jo egzistavimą galima laikyti visuotine ankstyvųjų viduramžių Europos realija. Ši visuomenės dalis minima visų germanų genčių rašytiniuose šaltiniuose kaip savaime suprantama. Žinoma, „vergo“ sąvokos turinys, kalbant apie geležies amžiaus Rytų Lietuvos ar artimas jai visuomenes, toli gražu nėra vienareikšmis. Tai nebuvo visiškai uždara visuomenės grupė. Laisvasis galėjo tapti vergu kaip karo belaisvis, iš prigimties, per santuoką su vergu, parsiduodamas, už bausmę, už skolą (Foote, Wilson 1973: 66–68, The laws 1991: 46, Gudavičius 1998: 96, 2002: 193–194). Tačiau vergas galėjo ir atgauti laisvę. Manoma, kad vergai galėjo sudaryti maždaug dešimtadalį visuomenės, nors laisvųjų ir nelaisvųjų santykis galėjo būti įvairus (Pelteret 1991: 182, Жулкев 1989: 25). Šiaip ar taip, vergai nė vienoje germanų, baltų ar panašios socialinės organizacijos visuomenėje negalėjo būti itin gausi ir ekonomiškai reikšminga socialinė klasė. Vergų darbas nesudarė jų ūkio pagrindo, bent jau tokiu mastu, koks buvo senosiose valstybėse ir civilizacijose. Tam reikėtų išplėtoto gamybos organizavimo, priežiūros sistemos. Ko gero, vergas padėti buvo artimesnis šeimos (ūkine prasme) nariui, nors ir turintis labai ribotas teises. Vergai šeimos ūkyje atliko specifines funkcijas, tačiau, reikia manyti, užsitarnaudavo ir tam tikros šeimnininko globos. Nors rašytiniuose šaltiniuose atsispindi gana beteisė vergų padėtis, jie turėjo tam tikrų ekonominių laisvių (Foote, Wilson 1973: 68–71, Modzelewski 2007: 152–164), pavyzdžiui – galėjo užsiimti amatu (Todd 1972: 32–33). Visuomenėse, kuriose nebuvo stambių daug darbo jėgos reikalaujančių ūkių, būtent toks vergovės modelis buvo naudingas savininkams. Neabejotinai viena pagrindinių vergių išnaudojimo sričių buvo seksualinių poreikių tenkinimas.

Mėginimų pagal laidoseną identifikuoti rašytiniuose šaltiniuose minimas socialines klases esama nemažai. Tokie tyrimai yra apsunkinti kai kurių metodinių problemų (James 1989: 31–34). Pirmiausia, priklausomybės socialinei klasei išraišką laidojimo ritualu galima laikyti tikrai hipoteze, nors ir labai tikėtina. Skirtingų socialinių klasių asmenų laidojimo apeigos galėjo skirtis nereikšmingai arba skirtumai vienos klasės viduje galėjo būti ne mažesni. Priklausomybė socialinei klasei galėjo būti išreiškiama simboliais, aktualiais tikrai konkrečioje visuomenėje ir tikrai tam tikru metu. Socialinis statusas yra sudėtingesnė sąvoka

nei priklausymas apibrėžtai visuomenės klasei. Kitų faktorių (amžiaus, lyties, įgyto statuso, šeimyninės padėties, etniškumo ir t. t.) svarba laidojimo ritualui galėjo būti didesnė. Archeologinės laidojimo paminklų medžiagos skirstymas į grupes paprastai nėra toks lengvas ir vienareikšmis, kokio būtų galima tikėtis priimant socialinės klasės ir laidojimo būdo ryšį kaip postulata. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros, kaip ir daugeliu kitų, atveju įkapių kompleksai sudaro veikiau ne aiškias grupes, o ištisą skalę nuo palaidojimų be įkapių iki turtingiausių kapų.

Kita problema yra susijusi su laidojimo paminklo reprezentatyvumu. Aukščiausiojo sluoksnio atstovų kapai dėl išskirtinių laidojimo vietų, apeigų ar kapų konstrukcijų gali būti neaptinkami. Rytų Lietuvoje esama netyrinėtų archeologinių paminklų, kuriuos preliminarai galima laikyti tikėtinomis socialinio elito kapavietėmis (išskirtinai didelių pilkapių). Be abejo, diduomenės atstovai galėjo būti laidomi ir visiškai kitose vietose ar kitokiomis apeigomis nei eiliniai bendruomenės nariai. Nėra aišku, ar turtingiausius tyrinėtus kapus galima identifikuoti su pačia socialinės sistemos viršūne. Taip pat ir žemiausių sluoksnių (nelaisvųjų, vergų) atstovai galėjo būti nelaidojami su kitais bendruomenės nariais, laidojami pagal kitus papročius (pavyzdžiui, belaisviai iš kitų genčių). Šiame darbe tenka remtis prielaida, kad sukaupti duomenys atspindi visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje egzistavusių socialinių klasių spektrą. Iki šiol nėra aptikta jokių specifinių atskirų socialinių sluoksnių atstovų laidojimo vietų.

Identifikuojant socialines klases vyrauja nuostata kaip pagrindiniu kriterijumi remtis įkapių kompleksuose aptinkamais ginklais – įvairios sudėties ginklų komplektai laikomi elito, laisvųjų ar pusiau laisvųjų atributais, tuo tarpu kapai be ginklų siejami su nelaisvųjų klase (Solberg 1985: 73–75, James 1989: 31, Жулкыс 1989: 25). Tokią interpretaciją patvirtina ir kai kurios konkrečios rašytinių šaltinių žinios. Pavyzdžiui, langobardų teisėje iškalbingai nurodoma, kokią ginkluotę privalo turėti skirtingų socialinių sluoksnių atstovai (The Lombard 1973: 228). Be abejo, visiškai logiškas, nors ir gana neapibrėžtas kriterijus yra bendras įkapių komplekso turtingumas (pavyzdžiui, importines iš brangiųjų metalų pagamintas įkapes galima laikyti socialinio elito indikatoriumi). Kiekvienos socialinės klasės apibrėžimą tam tikru turto kiekiu (taigi, tikėtina, ir

įkapėmis) patvirtina visose barbarų visuomenėse naudota žmogaus vertės („vergelde“) sąvoka (Modzelewski 2007). Kaip vergų palaidojimai ar aukos kartais interpretuojami bent dalis kapų be įkapių (Solberg 1985: 75), kai kurie grupiniai kapai (Randsborg 1980: 133–135, 1984: 158, Arnold 2006: 30). Tačiau vargu ar pastarasis kriterijus yra taikytinas Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai. Tokiame kape įkapėmis ar konstrukcija turėtų būti išreikštas aiškus vieno individo (šeimininko) dominavimas kito (vergo) atžvilgiu. Tuo tarpu Rytų Lietuvos pilkapiuose, kaip minėta, labiau išryškėja bendra grupinių kapų koreliacija su žemesniu statusu. Be to, netgi ir priimant tokią grupinių kapų interpretaciją, būtų įmanoma išskirti tikrai paaukotų vergų kapus, tuo tarpu sava mirtimi mirusių šio socialinio sluoksnio atstovų laidojimo atvejai liktų neidentifikuoti.

Rytų Lietuvos pilkapiuose ryškių ir aiškiai apibrėžiamų laidojimo būdo skirtumų, kuriuos būtų galima sieti su konkrečiomis socialinėmis klasėmis, nepastebima. Dalis laidojimo ritualo bruožų (pilkapių matmenys, sampilų ir kapų konstrukcija) yra sunkiai klasifikuojami, dalis (laidojimas naujame ar anksčiau supiltame pilkapyje, atskirame ar grupiniame kape), atrodo, buvo sąlygoti šeimyninių ryšių ar kitų faktorių ir neabejotinai buvo būdingi platesniems nei viena socialinė klasė visuomenės sluoksniams. Todėl patikimesnis, o galbūt ir vienintelis, kriterijus socialinių klasių identifikavimui yra įkapės. Šiame darbe mėginama išskirti socialines klases dviem būdais: pagal bendrą įkapių skaičių ir pagal ginklų skaičių įkapių kompleksuose. Be abejo, apsibrėžtos tam tikro įkapių komplekso sąsajos su konkrečia socialine klase gali būti tik hipotetinis modelis.

Kadangi įkapių kompleksų sudėtis buvo glaudžiai susijusi su palaidoto asmens amžiumi, socialinių klasių identifikavimui naudojami tikrai suaugusių asmenų kapų duomenys. Tam tikri klasiniai skirtumai neabejotinai egzistavo ir tarp nesuaugusiųjų (pavyzdžiui, paveldima nelaisvojo padėtis), tačiau vargu ar jie buvo reikšmingi ir ryškūs visose gyvenimo sferose. Galima atkreipti dėmesį į Publijaus Kornelijaus Tacito pastebėjimą, kad germanų vaikų iki brandos „*Ponu neatskirsi nuo vergų [...] kol amžius išskiria, o narsumas pripažįsta, kad jie gimę iš laisvųjų tėvų.*“ (Tacitas 1972: 16). Identifikavimasis su socialine klase galėjo būti apibrėžtas ne tik kilmės, bet ir amžiaus bei individualių savybių. Šiaip ar taip,

vaikų laidosena, jei ir atspindėjo socialines klases, daugiau rodė jų tėvų padėtį visuomenėje. Kaip minėta, jauno suaugusiojo ir pagyvenusio asmens amžiaus grupėms priklausančių vyrų ir moterų įkapių kompleksai taip pat gana ryškiai skyrėsi. Todėl, net ir apribojus naudojamų duomenų bazę, gauti rezultatai negali atspindėti išskirtinai tik įgimtos padėties visuomenėje (socialinės klasės). Tai, be abejo, mažina tyrimo objektyvumą. Šiuo atveju maksimalus rezultatas tegali būti apytikslių tikėtinų socialinių klasių atstovų proporcijų visuomenėje nustatymas.

Kaip minėta, pagal įkapių ir įkapių tipų skaičių vyrų kapus galima suskirstyti į penkias gana aiškias grupes (**83 pav.**). Galima tokia kapų klasifikacija: kapai be įkapių (26,8%) – nelaisvųjų ir pusiau laisvųjų, kapai su 1–3/4 įkapėmis (50,5–58,8%) – laisvųjų (eilinių bendruomenininkų), kapai su 4/5–8 (10,3–18,6%) ir 10–13 (3,1%) įkapių – kilmingųjų, turtingiausi kapai (1,0%) – aukščiausiojo socialinio sluoksnio. Priimant tokį skirstymą kaip prielaidą, būtina turėti omenyje bent kelias išlygas. Sunkiai apibrėžiamas pusiau laisvųjų sluoksnis galėjo turėti tiek nelaisviesiems, tiek laisviesiems būdingų bruožų. Jo siejimas su kapais be įkapių yra nulemtas daugiau pastarųjų skaičiaus (būtu sunkiai tikėtina, kad vien vergai sudarytų daugiau nei ketvirtadalį visuomenės). Kilmingųjų (elito) kapus pagal įkapių skaičių galima skirstyti į dvi gana aiškiai apibrėžtas grupes (4/5–8 ir 10–13 įkapių). Tikėtina, jos atspindi šio sluoksnio smulkesnį susiskaidymą. Tačiau jokių kitų tą patvirtinančių ar iliustruojančių duomenų nėra. Aukščiausio socialinio sluoksnio, kurį reprezentuoja tikrai Taurapilio I k. 5/1, išskyrimui iš socialinio elito kategorijos duomenų taip pat nepakanka.

Moterų įkapių kompleksuose atsispindi mažesnė įvairovė ir nėra tokio ryškaus sistemingumo (**123 pav.**). Tačiau pagal sąlygines grupes taip pat galima mėginti išskirti socialines klases: kapai be įkapių (26,9%) – nelaisvųjų ir pusiau laisvųjų, kapai su 1 ar 2 įkapėmis (40,9%) ir su 3–8 įkapėmis (30,1%) – eilinių laisvųjų bei aukštesniosios klasės (?), kapai su 12 ar 13 įkapių (2,2%) – aukščiausiojo socialinio sluoksnio. Kaip matyti, palyginus su vyrų kapais, tiksliai atitinka tikrai žemiausių socialinių klasių atstovų nuošimtis. Tuo tarpu laisvųjų klasės atstovės, išskyrus pavienius turtingų kapų reprezentuojamus atvejus, sudarė didelę (beveik tris ketvirtadalius) ir į aiškesnes grupes nesusiskaidžiusią

visuomenės dalį. Eilinių bendruomenininkų ir kilmingųjų klasei priklausančių moterų socialiniai skirtumai (bent jau jų išraiška laidosenoje), jei ir egzistavo, buvo neapibrėžti.

Pagal ginklų skaičių įkapių kompleksuose vyrų kapus galima skirstyti į tris grupes: kapus su įkapėmis, tačiau be ginklų, kompleksus su 1 ar 2 ginklais (dažniausiai – ietimi ir kirviu arba dviem ietimis) ir kapus su 3 ir daugiau ginklų (kompleksai su specializuotais, medžioklėje ar buityje nepritaikomais ginklais). Galima daryti prielaidą, kad jos atitinka eilinių laisvųjų bendruomenės narių, aukštesniosios klasės ir socialinio elito atstovų klases. Šiuo būdu išskyrus socialines klases, gaunamos kiek kitokios jų proporcijos (**147 pav.**), nors apskritai bendras įkapių skaičius daugiau ar mažiau koreliuoja su ginklų skaičiumi kompleksuose.

Taigi, remiantis socialiniu požiūriu informatyvesniais vyrų kapais, galima mėginti apibrėžti analizuojamos visuomenės klasinę struktūrą. Nelaisvieji ir pusiau laisvieji geležies amžiaus Rytų Lietuvoje galėjo sudaryti apie ketvirtadalį visuomenės, eiliniai laisvieji – apie pusę ar kiek didesnę dalį, socialinis elitas – maždaug ketvirtadalį ar penktadalį. Žinoma, tokios proporcijos yra taikytinos suaugusiajai visuomenės daliai. Tarp nesuaugusiųjų jos galėjo būti ir kitokios arba tokia gradacija iki pilnametystės galėjo būti apskritai neaktuali (tai priklausė nuo padėties paveldimumo reikšmės socialinėje organizacijoje). Palyginti tikėtinas socialinių klasių proporcijas su kitomis baltų gentimis yra labai sudėtinga tiek dėl ženklių laidojimo tradicijų skirtumų, tiek dėl subjektyvaus tokių klasių identifikavimo. Archeologų darbuose vyrauja palaidotų individų skirstymas į tris ar keturias klases (Vaitkuskienė 1978, Jovaiša 1997b: 25–37, Michelbertas 1997: 31–34, Astrauskas 1998š: 58–94, Radiuš 1999: 138–142, Šnė 2002: 250–273, Simniškytė-Strimaitienė 2004š, 36–37, Žulkus 2004: 154, Švelniūtė 2005a, 2005b), tačiau jų apibrėžimai ir pateikiamos proporcijos yra labai įvairios.

Susiskirstymas į socialines klases aptariamuoju laikotarpiu, ko gero, buvo dar ne itin ryškus, o distancija tarp skirtingų klasių – palyginti nedidelė ir neišreikšta ritualais. Taip manyti leidžia daugybė atvejų, kuomet tikėtinais skirtingų klasių asmenų kapai rasti viename pilkapyje. Socialinė klasė veikiau buvo tam

tikras įgimtos ir įgytos visuomeninės padėties derinys. Juridiškai ši sąvoka galėjo būti aiškiai neapibrėžta. Moterų socialinis susiskaidymas, sprendžiant pagal įkapių kompleksus, buvo mažiau ryškus nei vyrų. Ko gero, aiškesnė riba egzistavo tikrai tarp nelaisvųjų (bei pusiau laisvųjų?) ir laisvųjų moterų. Tuo tarpu tarp eilinių bendruomenės narių ir aukštesniosios klasės moterų aiškiai apibrėžtų skirtumų nebuvo. Galima manyti, kad laisvosios moters pozicija visuomenės klasių sistemoje priklausė nuo vyro padėties.

Tikėtina, kad klasinė visuomenės sudėtis ne visuomet buvo vienoda. Suskirsčius įvairaus turtingumo vyrų kapus į chronologines grupes, išryškėja nemaži skirtumai (**148 pav.**). Per visą laikotarpį pastebimas kapų, kuriuos galima sieti su nelaisvųjų ar pusiau laisvųjų klasėmis, skaičiaus didėjimas bei eilinių laisvųjų bendruomenininkų kapų skaičiaus mažėjimas. Socialiniam elitui priskirtinų kapų, atrodo, santykinai daugiausiai (apie ketvirtadalį) buvo III–V a. pilkapiuose, o nuo I tūkstantmečio vidurio sumažėjęs jų nuošimtis iš esmės nekito iki II tūkstantmečio pradžios. Analogiškai suskirsčius moterų kapus (**149 pav.**) taip pat pastebimas nuoseklus tikėtinų nelaisvųjų ar pusiau laisvųjų asmenų kapų skaičiaus didėjimas bei aukščiausiam sluoksniui priklausančių individų kapų skaičiaus sumažėjimas I tūkstantmečio viduryje. Tuo tarpu eilinių bendruomenininkų ir aukštesniosios (?) klasės kapų santykio kaitą sunku išvelgti dėl sudėtingo šių klasių atskyrimo. Ginklų skaičiaus įkapių kompleksuose analizė atskleidžia panašią chronologinę kaitą, nors ir kitokiomis proporcijomis (**150 pav.**). Galbūt tai rodo tam tikrus pokyčius visuomenėje. Kita vertus, šiuos skirtumus galima paaiškinti ir nedidelio medžiagos kiekio sąlygotomis paklaidomis, bendra laidojimo tradicijų ar visuomenėje sukaupto turto kaita arba jau anksčiau aptartais skirtingo amžiaus asmenų kapų turtingumo skirtumais.

V.2.3. Socialinės organizacijos modeliai

Apibūdinus įvairius atskirus geležies amžiaus Rytų Lietuvos visuomenės socialinės organizacijos bruožus, galima mėginti apibrėžti jos modelį ir vietą socialinių sistemų evoliucijos schemoje. Remiantis tikrai kai kuriais

požiūriais informatyviais laidojimo paminklų duomenimis, detaliai apibūdinti priešistorinės visuomenės neįmanoma. Tokie klausimai kaip visuomenės ūkio modelis, juridinė ir administracinė sistema, religinė organizacija ir daugelis kitų, deja, didžiąja dalimi lieka už pažinimo ribų. Bendrais bruožais Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą palikusias visuomenes galima apibūdinti kaip socialiai susiskaidžiusias. Socialinis statusas jose buvo lemiamas tiek įgimtose, tiek įgytos padėties. Šių faktorių reikšmė skyrėsi įvairiais laikotarpiais. Įgyta padėtis buvo glaudžiai susijusi su amžiumi ir nuo jo priklausančiomis individualiomis savybėmis, iš kurių svarbiausia buvo karinis aktyvumas. Todėl didesnis, aiškesnis ir, atrodo, formaliai labiau įtvirtintas socialinis susiskaidymas buvo tarp vyrų nei tarp moterų.

Šiuolaikinėje socialinių organizacijų teorijoje tebevyrauja dar E. R. Service (1962) pateikta visuomenių klasifikacija į ordas, gentis, vadystes ir valstybes arba M. H. Fried (1967) pasiūlytas visuomenių skirstymas į egalitarines, rangutas, stratifikuotas ir valstybes. Šios schemos yra gana plačiai adaptuotos ir archeologijoje. Įvairūs autoriai atskirus jų elementus traktuoja savaip ar įkomponuoja į savas visuomenių tipologijas. Be abejo, toks visuomenių skirstymas yra itin apibendrintas. Realybėje socialinės organizacijos raidos etapai nėra griežtai atskirti ir apibrėžti kiekvienoje visuomenėje analogišku požymių kompleksu. Konkreti visuomenė gali būti įvertinta nebent artimumo teoriniam modeliui ar turimų jam būdingų bruožų skaičiaus požiūriu.

Plačiausiai archeologijoje ir kultūrinėje antropologijoje naudojamas „vadystės“ terminas, kuriuo apibūdinama daugelio priešistorės visuomenių socialinė organizacija. Tai – gana plati sąvoka, apimanti tarpines grandis tarp egalitarinės visuomenės ir valstybės. Pagrindiniai klasikinį vadystės modelį nuo primityvesnės socialinės organizacijos skiriantys požymiai yra sėslumas, ūkio specializacija, socialinė nelygybė, nuolatinio vadovaujančio elemento buvimas ir vadovaujančios padėties paveldimumas, visuomeninių darbų organizavimas, aktyvi karinė veikla (Service 1962: 143–152). Be abejo, šie požymiai gali būti būdingi labai plačiam socialinių organizacijų tipų diapazonui. Realybėje vadysčių įvairovė yra didžiulė. Kiekviena visuomenė tam tikru metu yra pasiekusi savitą

socialinės raidos lygį. Ši raida toli gražu ne visuomet yra vienakryptė. Skirtingos vadystės, priklausomai nuo klimato, vyraujančio ūkio modelio, kaimynų įtakų ir daugybės kitų faktorių, galėjo įgauti įvairių bruožų ir būti gerokai nutolusios nuo teorinio modelio. Egzistuoja daug vadysčių tipų, jos gali būti klasifikuojamos pagal sudėtingumo lygį ir įvairius kitus kriterijus (Carneiro 1981: 46–49, Earle 1987: 208–281, Kristiansen 1993: 16–26, Yoffee 1993: 61–63, Pauketat 2007: 23–26). Įvairūs autoriai išskiria nevienodus vadysčių bruožus. Tačiau visuose modeliuose kaip svarbiausi vadystės indikatoriai figūruoja socialinė nelygybė, vadovaujanti kai kurių asmenų padėtis kitų atžvilgiu ir vienokia ar kitokia padėties paveldėjimo forma. Šie bruožai, nesigilinant į vadysčių klasifikacijos subtilybes, yra esminiai šio darbo rėmuose.

Viena iš nedaugelio konkrečioms visuomenėms nesunkiai pritaikomų vadysčių tipologijų yra skirstymas į paprastasias ir kompleksines. Jos skiriasi nevienodo lygio vado galiomis kitų bendruomenės narių (ne giminaičių) atžvilgiu. Pagrindinis skirtumas yra pavaldumo hierarchijos sudėtingumas. Paprastajai vadystei būdinga vienos, kompleksinei – dviejų ar daugiau pakopų pavaldumo sistema (tai yra savotiškas iš kelių paprastųjų vadysčių susidedantis darinys) (Steponaitis 1978: 420, Wright 1984: 42–43, Johnson, Earle 2000: 265–303). Kartais išskiriama ir tarpinė grandis tarp paprastųjų ir kompleksinių vadysčių (Carneiro 1981: 47). Be abejo, tai yra labai apibendrintas modelis, nes pavaldumas toli gražu ne visuomet yra aiškiai apibrėžtas ir stabilus. Žinoma ir kita vadystei artima, tačiau kiek primityvesnė vadinamoji „didžiojo žmogaus“ socialinė sistema. Tokioje bendruomenėje lyderis, skirtingai nei paveldimą padėtį turintis vadas, privalo asmeniniu autoritetu nuolat išlaikyti savo padėtį ir pasekėjų lojalumą (Sahlins 1963, Harris, Johnson 2000: 181–183). Joje, tikėtina, turėtų ryškiau pasireikšti konkurencija dėl lyderystės (archeologiškai atsispindinti sudėtingesne laidosena ir turtingesnėmis įkapėmis). Tarp šios sistemos ir tikrosios vadystės taip pat galima išskirti tarpinių variantų (Wason 1994: 45–47).

Apibrėžti archeologinius vadystės požymius nėra lengva dėl archeologinės medžiagos, kuri atspindi realiai egzistavusią visuomenę, o ne teorinį modelį, pobūdžio (Ravesloot 1988: 9). (Be to, vadystės definicijos yra paremtos

daugiausiai etnografiniais tyrinėjimais visuomenėse, gyvenančiose artimesnėse pusiaujiui platumose ir gerokai skirtingose nuo daugelio kitų priešistorinių visuomenių). Daugelį nurodomų vadystės indikatorių pačius galima tik netiesiogiai patvirtinti archeologiniais duomenimis. Tai – didesnis gyventojų tankumas, gyvenviečių dydis ir hierarchija tarp jų, monumentalūs paminklai ir jų įvairovė, kulto centrai, amatų specializacija, netolygus resursų paskirstymas, socialinė nelygybė ir jos demonstravimas laidojimu (kapų konstrukcija, įkapėmis) ar kitais būdais, padėties paveldimumas, karinio elemento dominavimas (kapai su ginklais), prestižiniai dirbiniai ir t. t. (Flannery 1972: 402–403, Peebles, Kus 1977: 431–433, Carneiro 1981: 52–54, Renfrew 1984: 229, Earle 1987: 288–291, Kristiansen 1993: 29–38, Wason 1994: 72–86, Muller 1997: 39–41).

Rytų Lietuvos pilkapių kultūros socialinės organizacijos identifikavimas kaip vadysčių didesnių abejonių nekelia. Jai būdinga socialinė stratifikacija ir vyraujantis karinis elementas yra šio visuomenės modelio požymiai. Kita vertus, įgytos ir įgimtos padėties reikšmė gali indikuoti ir „didžiojo žmogaus“ sistemą. „Vadystės“ terminu įvardijamos ir kitos geležies amžiaus baltų gentys (Baranauskas 2000: 109–119, Šnė 2002: 364). (Apskritai jis taikomas daugumai Europos visuomenių nuo pat neolito – Earle 1987: 285–286). Pagrindinis klausimas – kiek aptariamoji visuomenė buvo artima paprastosios ar kompleksinės vadystės arba „didžiojo žmogaus“ sistemos modeliams ir kiek ji šiuo požiūriu kito laikui bėgant. Skirtingų laikotarpių visuomenei apibūdinti pasiremta P. K. Wason (1994: 84–85) apibrėžtais laidosenos ir socialinės organizacijos santykio modeliais.

Ankstyvuoju Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapu (nuo jos susiformavimo iki V a. pirmosios pusės ar vidurio) socialinei organizacijai būdingas stabilumas, gana ryškus socialinis susiskaidymas ir nemaža padėties paveldimumo reikšmė. Šio laikotarpio kapuose įkapės yra palyginti gausios. Jų skaičius kapuose yra labai įvairus – tai liudija socialinę nelygybę. Tačiau ryškios konkurencijos dėl individualaus statuso požymių nepastebima. Vidutinio įkapių turtingumo skirtumai tarp vyrų ir moterų, skirtingo amžiaus suaugusiųjų ar suaugusiųjų ir vaikų kapų yra nedideli. Su skirtingo turtingumo įkapėmis buvo

palaidoti abiejų lyčių ir įvairaus amžiaus asmenys. Tai leidžia manyti, kad statusas buvo apibrėžiamas ne mažesnio nei šeima socialinio vieneto lygmeniu. Jį nemaža dalimi lėmė paveldėjimas. Tokią visuomenę galima laikyti artima klasikiniam paprastosios vadystės modeliui. Tą patvirtina bent jau laidojimo papročiuose identifikuojami požymiai. Laidosenoje išryškėja vienos pakopos socialinė hierarchija (į ją nereikėtų įtraukti vergų, kuriuos to meto požiūriu galima laikyti savotiška nuosavybės forma, o ne visaverte socialinės sistemos dalimi).

Nuo V a. (greičiausiai – nuo šio šimtmečio vidurio) Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje pastebimi ryškūs ir staigūs pokyčiai. Socialines transformacijas rodo vertingiausių įkapių koncentracija jaunų vyrų kapuose. Nusistovėję socialiniai ryšiai ir padėties paveldėjimo sistema ėmė irti. Neaišku, ar kito visų socialinių klasių, pavyzdžiui, vergų arba pusiau laisvųjų, padėtis visuomenėje, ar vyko žymesni persigrupavimai tarp klasių. Didžiausi pokyčiai matomi socialinės sistemos viršūnėje. Šiuo laikotarpiu sustiprėjo konkurencija dėl dominuojančios padėties. Ginklų vyravimas vyrų įkapių kompleksuose rodo, kad pagrindinė aukštesnio statuso prielaida buvo koviniai gebėjimai. Pasikeitusioje socialinėje sistemoje jauni vyrai išsikovodavo aukštesnę padėtį, kurią vėliau patys turėdavo užleisti jaunajai kartai. Padėties paveldimumas tam tikru mastu išliko, tačiau, atrodo, neteko ankstesnės reikšmės socialinėje organizacijoje. Palyginti turtingi I tūkstantmečio vidurio vaikų kapai leidžia manyti, kad tuo metu vaikai paveldėdavo tėvų statusą. Tačiau tai veikiau buvo tam tikru metu tėvų turimo statuso perdavimas palikuonims, kurio šie neišlaikydavo visą gyvenimą, o vėliau turėdavo patys išsikovoti. Turtingos jaunų vyrų įkapės rodo smarkiai sumažėjusią paveldimumo svarbą. Tuo Rytų Lietuvos visuomenės socialinė organizacija tapo artimesnė „didžiojo žmogaus“ sistemai. Visuomenės raidos požiūriu šiuos pokyčius būtų galima laikyti žingsniu atgal link primityvesnės socialinės sistemos. Tačiau tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis tai galėjo būti transformacija į pažangesnę socialinės organizacijos formą. Kita vertus, būtent šiuo laikotarpiu datuojami kai kurie pilkapynai, kuriuose galima išvelgti kompleksinei vadystei būdingo kelių (dviejų?) pakopų pavaldumo požymių. Geriausias tokios sistemos pavyzdys yra Taurapilio pilkapynas (Tautavičius 1981). Atrodo, staigių

transformacijų laikotarpiu Rytų Lietuvos socialinė organizacija nutolo nuo klasikinio paprastosios vadystės modelio ir įgavo kiek skirtingoms sistemoms būdingų bruožų. Tam tikram socialinės organizacijos bruožų kompleksui (socialinei stratifikacijai, karių sluoksnio vyravimui visuomenėje, nepaveldimai valdžiai) įvardyti antropologinėje literatūroje kartais taikomas dar L. H. Morgan (1982 [1877]: 193) pasiūlytas „karinės demokratijos“ terminas. Rytų Lietuva nuo V a. tapo artima šiam visuomenės modeliui.

Vėlesnė socialinių santykių raida yra sunkiai pasekama. Atrodo, staigių pokyčių visą I tūkstantmečio antrąją pusę nebūta. Socialinė organizacija evoliucionavo tolygiai, todėl tam tikra raida pastebima tikrai iš kelių šimtmečių perspektyvos. I tūkstantmečio pabaigoje Rytų Lietuvos visuomenė, sprendžiant pagal įkapių kompleksų įvairovę, tebebuvo socialiai stratifikuota. Tačiau sumažėjo konkurencija dėl dominavimo. Šiuo laikotarpiu jau buvo nusistovėjusi stabili socialinė sistema, kurioje statusas ir jo įgijimo būdai buvo aiškiai apibrėžti. Padėties paveldimumas tapo kiek svarbesnis nei anksčiau (mažėjanti vyrų statuso priklausomybė nuo amžiaus), tačiau neįgijo itin didelės reikšmės (neturtingi vaikų kapai). Galbūt panašų iš dalies paveldimos padėties modelį aprašo Publijus Kornelijus Tacitas. Pasak jo, germanai vadus (karalius) renka, tačiau tik iš tam tikro kilmingųjų rato (Tacitas 1972: 8). Analogišką karo vado rinkimo būdą tarp saksų mini ir Beda Garbingasis (Bede 1999: 250). Galbūt padėties paveldimumas buvo nevienodai reikšmingas aukštesniuosiuose ir žemesniuosiuose visuomenės sluoksniuose. Rytų Lietuvoje I tūkstantmečio pabaigoje ir II tūkstantmečio pradžioje funkcionavo vadystės. Kai kurie turtingi karių kapai, pavyzdžiui, Žvirblių k. 47/II (Iwanowska 2006: 108–111, 225–235) ar Rokantiškių k. 1/1 (Musianowicz 1968), leidžia manyti bent tūkstantmečių sandūroje jau egzistavus kelių pavaldumo pakopų kompleksines vadystes. Šie socialiniai dariniai tuo metu greičiausiai tikrai formavosi, o nebuvo I tūkstantmečio vidurio socialinių struktūrų tęsia.

Vadystėje vieno asmens valdžia jungia bent kelias bendruomenes (Carneiro 1981: 45). Dažniausiai vadyste laikoma daug didesnė (kelių tūkstančių

žmonių) socialinė struktūra. Apibrėžti, koks buvo geležies amžiaus Rytų Lietuvos vadysčių dydis ir jų skaičius, galima tikrai hipotetiškai ir labai apytiksliai.

Išeities tašku šio klausimo sprendimui gali būti prielaida, kad administraciniais ryšiais susijusias bendruomenes turėtų vienyti ir bendri gynybiniai pajėgumai. Taigi kaip paprastąją vadystę galima identifikuoti viename piliakalnyje besiginančias bendruomenes. Šaltiniuose minimi istorinių laikų pilies gynėjų skaičiai yra labai įvairūs, tačiau dažniausiai nurodoma iki šimto vyrų (Zabiela 1995a: 157–160). Reikia manyti, geležies amžiuje pilių pajėgumai buvo gerokai mažesni. Galima modeliuoti, kad vienoje vidutinio dydžio pilaitėje galėjo gintis ne daugiau kaip 10 bendruomenių (išplėstinių šeimų). Jų skaičius greičiausiai buvo labai įvairus ir nepastovus. Tokias bendruomenes greičiausiai siejo ne tik bendra gynyba, bet ir ekonominiai (bendros ganyklos, miškų ar vandenų naudmenos) bei teisiniai (teismo sueigos, kolektyvinė atsakomybė ar nusikaltimo išaiškinimo pareiga) saitai. Visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje galėjo egzistuoti, žinoma, nebūtinai vienu metu, apie 100–150 junginių, kuriuos būtų galima laikyti paprastosiomis vadystėmis. Ko gero, tikslinga jiems taikyti „pilies apygardos“ (Simniškytė 2005: 34) ar istorinį „valsčiaus“ terminą (Zabiela 1992: 16–17, Zabiela, Baranauskas 1996: 9) (galbūt valsčiumi reikėtų laikyti didesnę teritorinę vienetą). Ar tarp šių junginių buvo kokie nors pavaldumo ryšiai, remiantis archeologiniais duomenimis atsakyti neįmanoma. Deja, gyvenviečių tyrinėjimų duomenys dar yra nepakankami jų tankumui, vidinei struktūrai, santykiui tarpusavyje ir su piliakalniais bei pilkapynais apibrėžti. Geriau pažįstamos tikrai piliakalnių papėdžių gyvenvietės*. Tuo tarpu dauguma

* Lyginamoji gyvenviečių ir pilkapynų analizė demografiniu požiūriu ateityje gali ne tik suteikti vertingų duomenų, bet ir iškelti naujų klausimų. Kai kuriais atvejais duomenys, bent iš pirmo žvilgsnio, atrodo labai sunkiai suderinami. Geriausias, tačiau ne vienintelis pavyzdys yra Migonių piliakalnis, papėdės gyvenvietė ir pilkapynas, neabejotinai sudarantys kompleksą. Tyrinėjimų metu piliakalnyje užfiksuotas storas (iki 2,6–2,8 m) kultūrinis sluoksnis. Didžiulėje (apie 1,5 ha) papėdės gyvenvietėje intensyvus kultūrinis sluoksnis yra iki 0,5 m storio. Šioje vietoje, atrodytų, ilgą laiką turėjo gyventi didelė bendruomenė. Tačiau pilkapyne buvo tikrai 36 pilkapiai (seniau jų galėjo būti kiek

neįtvirtintų gyvenviečių, kurias būtų galima sieti su viena nedidele bendruomene, tikėtina, yra neaptiktos ar apskritai archeologiškai neidentifikuojamos. Didesnių vienalaikių piliakalnių, gyvenviečių ir pilkapynų kompleksų Rytų Lietuvoje esama nedaug. Daugeliu atvejų piliakalnį galima sieti vos su vienu ar dviem pilkapynais. Nestruktūriškas paminklų išsidėstymas regione, manoma, rodo pusiau sėslų gyvenimo būdą (Tučas 2008). Vienos vadystės teritorija galėjo būti gana didelė, nuolat kintanti ir ilgainiui persiklojanti su kitais analogiškais dariniais. Kai kurias didžiules pilkapynų grupes galima laikyti tiek didelių paprastųjų vadysčių grupių (kompleksinių vadysčių), tiek ilgą laiką naudotomis daugelio savarankiškų paprastųjų vadysčių laidojimo vietomis.

Rytų Lietuvos vadysčių dydį ir struktūrą II tūkstantmečio pradžioje leidžia apibrėžti ir vienintelis socialiniu požiūriu informatyvus rašytinis šaltinis (tiksliau, šaltinių ciklas) – šv. Brunono misijos ir mirties aprašymai. Pasakodamas apie „karaliaus“ Netimero krikštą, Vipertas mini 300 jo kariaunos vyrų (Gudavičius 1996: 120–123, Baranauskas 2000: 140). Šiame cikle aprašoma kelių pakopų valdymo hierarchija, stipri paveldima valdžia, apimanti kelių valsčių

daugiau), kuriuose greičiausiai laidota po vieną mirusįjį (Volkaitė-Kulikauskienė 1958). Preliminariais skaičiavimais, tokį pilkapyną per keturias ar penkias kartas galėjo palikti vos 12–15-os žmonių grupė. Tokiam neatitikimui paaiškinti, atrodo, telieka daug papildomų klausimų kelianti interpretacija – pilkapynas yra ne vienintelė Migonių bendruomenės mirusiųjų laidojimo vieta.

Šiuo atveju, įdomių duomenų suteikia XIX a. pabaigoje E. Volterio užrašytas vietos gyventojo pasakojimas apie Migonių piliakalnį. Jame, be kitų labai tikėtinai priešistorinių laikų realijas atspindinčių detalių (sueigos teismas, mirusiųjų deginimas), aprašytas unikalūs laidojimo apeigų elementas. Pasak pateikėjo, ant piliakalnio sudeginto mirusiojo palaikus, jei šis buvęs „šaurus, narsus ir naudingas šeimai“, bendruomenės vyriausiasis pildavo į upę, ir visi dalyvaujantieji gerdavo jos vandenį. Mirus negeram žmogui, jo palaikai būdavo išbarstomi pavėjui (Вольтеръ 1888š: 74–77). Šio pasakojimo autentiškumą ir jame pateiktus duomenis dar reiktų deramai įvertinti. Tačiau pati palaikų nelaidojimo hipotezė verčia susimąstyti apie galimai gerokai sudėtingesnę gyvenamųjų vietų ir laidojimo paminklų santykį.

dydžio teritoriją (t. y. kelis tūkstančius žmonių). Toks socialinis darinys (žemė, mažoji žemė?) turėtų jungti mažiausiai keliasdešimt, o galbūt netgi vieną ar du šimtus pilkapynų palikusias bendruomenes. Taigi rašytinė informacija patvirtina tikrai labai negausiais archeologiniais duomenimis paremtą teiginį, kad bent II tūkstantmečio pradžioje Rytų Lietuvoje jau funkcionavo gana sudėtinga socialinė sistema – klasikinė kompleksinė vadystė. Tačiau neaišku, kiek tokių darinių regione galėjo egzistuoti vienu metu. Ši socialinė sistema kai kuriais bruožais jau buvo artima valstybei ir XIII a. į ją peraugo.

V.2.4. Rytų Lietuvos socialinės organizacijos kaita istorinių įvykių fone

Nė viena visuomenė negali gyvuoti ir evoliucionuoti izoliuotai, neveikiama kaimynų ir istorinių procesų. Socialinė organizacija ir jos kaita yra ne tik visuomenės vidinės raidos, bet ir daugybės išorinių veiksnių rezultatas. Tarpgentiniai kontaktai, kultūrinės įtakos, prekybiniai ryšiai, kariniai konfliktai gali turėti reikšmingos įtakos formuojantis socialinei sanklodai ar netgi nulemti dramatiškas jos transformacijas. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinių santykių specifiką, jos pokyčių priežastis deramai suvokti įmanoma tikrai istoriniame kontekste. Šiame skyriuje mėginama į anksčiau aptartus socialinės organizacijos bruožus pažvelgti viso Europos *Barbaricum* įvykių fone, daugiausiai dėmesio sutelkiant į procesus, galėjusius turėti didžiausią įtaką Rytų Lietuvai.

Ankstyvąjį Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapą (III–IV/V a.) galima laikyti palyginti taikiu laikotarpiu, nors Europoje visą šį laiką virė didesni ar mažesni neramumai. Po Markomanų karų (166–180 m.) Romos imperijoje kuriam laikui buvo atstatyta sąlyginė taika. Tačiau germanų genčių aktyvumas nesumažėjo. Imperijos šiaurinio ir rytinio pasienio bei gilesnes teritorijas puldinėjo alemanai, frankai, vandalai, gotai ir kitos gentys. Tarp 235 ir 284 m. ją apėmė krizė – kovos dėl valdžios, ekonomikos nuosmukis. Tikrai III a. pabaigoje imperija vėl sustiprėjo ir dar maždaug šimtmetį išliko reali galybė. Tarp Romos ir įvairių barbarų būdavo sudaromos sąjungos, pastarieji tapdavo imperijos sienų gynėjais.

Didžiausias ir arčiausiai baltų kraštų vykęs kraustymasis buvo II a. viduryje prasidėjęs gotų judėjimas iš Vyslos žemupio regiono (Vielbarko kultūros) link Juodosios jūros. Tai buvo ilga ir lėta migracija, kuri tęsėsi ne vieną dešimtmetį. Nusistovėjusiu savotišku migracijos keliu, kolonizuodamos naujas teritorijas, įtraukdamos dalį vietos gyventojų, judėjo kelios žmonių kartos. Tokio kraustymosi ir kontaktų su vietos gyventojais pasekmės buvo socialinių ryšių ir lyderystės kaita, kultūrinės transformacijos (Burns 1984: 19–22, Heather 1996: 43–50, Kokowski 2007: 159–163, Щукін 2006: 94–96). Archeologiškai gotų įsitvirtinimas į šiaurę nuo Juodosios jūros siejamas su Černiachovo kultūros susiformavimu III a. Tame šimtetyje gotų skverbimasis į Juodosios jūros regioną virto karine agresija. Prasidėjo kovos su čia įsikūrusiais gepidais ir kitomis gentimis, nusiaubta Bosforo karalystė, rytinės Romos imperijos provincijos, kuriose kilo suirutė. Romėnai 275 m. buvo priversti pasitraukti iš Dakijos. Teritorija į šiaurę nuo Dunojaus pamažu buvo pajungta gotų (tervingų). Kurį laiką šiame regione išliko nusistovėjusi jėgų pusiausvyra, sustiprėjo prekybiniai ryšiai. Kontaktai su užkariautų kraštų gyventojais smarkiai veikė gotus, jie buvo stipriai romanizuoti. IV a. pirmojoje pusėje romėnams dar pavyko pasiekti didesnių pergalių prieš gotus, tačiau jos nebuvo ilgalaikės.

Germanų migracijos ir antpuoliai ženkliai neveikė dabartinės Lietuvos teritorijos, kuri, žinoma, nebuvo jų taikyns. Šio laikotarpio archeologinėje medžiagoje nepastebima didelių karinių konfliktų pėdsakų. Minėti procesai turėjo labiau netiesioginės įtakos baltų gentims, tarp jų ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai. Nuo III a. sumažėjo prekybos su Romos imperija apimtys, sumenko „gintaro kelio“ reikšmė. Kita vertus, prasidėjo aktyvesnė prekyba jūra ir Rytų keliu (Michelbertas 1986: 216–217). Baltų gentims didžiausią įtaką darė į pietvakarius nuo jų teritorijų vykęs gotų kraustymasis. Sunku pasakyti, kiek ši įtaka buvo tiesioginė. Gali būti, kad ši migracija turėjo tam tikros reikšmės Rytų Lietuvos pilkapių kultūros formavimuisi. Ankstyvuoju etapu joje (tiksliau – jos pietinėje dalyje) pastebimos įtakos iš Užnemunės ir Suvalkų regiono (Tautavičius 1996: 46), galbūt – ir iš Vielbarko kultūros (Vaitkevičius 2005: 73–74). Tikėtina, kad gotų skverbimasis į pietryčius išjudino jų kelyje buvusias baltų gentis.

Pietryčių Lietuvą galėjo pasiekti didesnė ar mažesnė imigrantų banga. Atrodo, brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros formavimosi pradžia II–III a. buvo paženklintas bent lokalinių karinių susidūrimų (Лухтанас 2001). Tačiau jie veikiausiai nebuvo labai intensyvūs ir ilgalaikiai. Imigrantai ir autochtonai buvo etniškai giminingi, todėl didelės įtampos tarp jų nekilo (Zabiela 1995a: 47–49). Galbūt gotai mėgino baltų gentis pajungti ir tiesioginei savo valdžiai. Tokia užuomina yra Jordano „*Getikoje*“ aprašant Hermanariko (apie 350–376 m.) valdymą (Baltų 1996: 159). Tačiau gotų migracija ir aktyvumas, ko gero, turėjo daugiau takaus poveikio Rytų Lietuvai. Kai kurios dirbinių formos sieja Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą ne tik su pietvakariniais kaimynais, bet ir su Černiachovo kultūra (Šimėnas 2006: 107, Banytė-Rowell 2007: 119). Reikia manyti, nusistovėjusiu migracijos keliu ar kitais keliais vyko prekyba, idėjų ir technologijų mainai. Iš jų naudos turėjo ir Rytų Lietuvos bendruomenės, kurios taip užmezgė bent netiesioginius kontaktus su civilizacija. Apskritai šis laikotarpis regionui buvo ne tik naujos kultūros formavimosi, bet ir ryškaus materialinės kultūros suklestėjimo metas. Iš esmės būtent šiuo laikotarpiu, pasikeitus prekybos keliams Rytų Lietuvą pasiekė tikroji senojo geležies amžiaus kultūra.

Aktyviai kontaktuojančiose su artimesniais ir tolimesniais kaimynais, tačiau nedraskomose didelių karinių konfliktų Rytų Lietuvos bendruomenėse susidarė palankios sąlygos nuosekliai socialinių santykių raidai. Galbūt kai kuriuos socialinės organizacijos modelius į regioną atsinešė imigrantai arba jie buvo perimti iš genčių, su kuriomis užsimezgė artimesni ryšiai. Trūkstant duomenų apie ankstesnes – brūkšniuotosios keramikos kultūros – socialines sistemas, sunku pasakyti, kiek Rytų Lietuvos pilkapių kultūros susiformavimas reiškė pokyčius visuomenėje ir kiek tokie pokyčiai galėjo būti nulemti išorinių veiksnių. Tačiau visą ankstyvąjį Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapą (iki V a. pirmosios pusės) reikšmingų lūžių socialinės organizacijos raidoje nebuvo. Padidėjusios prekybos, importo ir bendro visuomenės sukaupto turto apimtys sudarė sąlygas augti socialinei nelygybei ir susiformuoti paprastosios vadystės tipo socialinei sistemai. Atrodo, šiuo laikotarpiu svarbiausia aukšto statuso prielaida buvo turtas, o

visuomenės socialinis susiskaidymas buvo ilgalaikis nuoseklus procesas. Nekylant didelių susidūrimų, karinis aktyvumas neturėjo itin didelės reikšmės individo socialinei padėčiai. Tą iliustruoja vyrų kapai. Turtingesnės įkapės dėtos į pagyvenusių vyrų kapus (aukštesnis vyrų statusas nebuvo susijęs su jaunu amžiumi). Ginklai įkapių kompleksuose nebuvo ryškiai dominuojantys ir standartizuoti. Išaugusi turtinė ir socialinė nelygybė buvo įtvirtinta nusistovėjusia paveldimumo sistema. Ją atspindi turtingi vaikų ir moterų kapai.

Nuo IV a. pabaigos visą Europą ėmė krėsti Didžiojo tautų kraustymosi įvykiai. Juodosios jūros pakrantėse apie 370 m. pasirodė Azijos klajokliai hunai. Jų puolimus pirmiausia patyrė alanai ir ostgotai, kurie pradėjo ir tarpusavio kovas. Traukdamiesi dalis gotų persikėlė per Dunoją, ir netrukus tarp jų ir romėnų kilo karas (375–382 m.). Kita genties dalis buvo hunų pavergta. IV a. pabaigoje ir V a. pradžioje hunai įsiveržė ir į rytinę, ir į vakarinę imperijos dalis. Šie įvykiai išjudino visą barbarų pasaulį. Prasidėjo nesuskaičiuojami įvairiausių genčių karo žygiai ir migracijos, nuolat kūrėsi ir žlugo genčių sąjungos. Kelis kartus buvo nusiaubta pati Roma (410 m. – vestgotų, 455 m. – vandalų), kol galų gale 476 m. vakarinė imperijos dalis galutinai žlugo nuvertus paskutinį jos imperatorių. Archeologiniu požiūriu, hunų ekspansija į gotų teritoriją atsispindi Černiachovo kultūros sunykimu V a. pirmojoje pusėje. Hunų galybė irgi nebuvo ilgalaikė – po Atilos mirties (453 m.) juos sutriuškino jungtinės germanų pajėgos (454 m.). Iš hunų valdžios išsilaisvino gotai, gepidai ir kitos jų pajungtos gentys. Įvairūs susidūrimai su hunų pajėgų likučiais tęsėsi dar maždaug du dešimtmečius. Kūrėsi daugelio germanų genčių valstybės, tarp kurių V a. pabaigoje – VI a. pradžioje iškilo Teodoriko Didžiojo ostgotai ir Chlodvigo frankai.

Kiek minėti įvykiai palietė baltų gentis, sunku pasakyti. Aišku viena, tiesioginės ar netiesioginės išorės įtakos buvo gerokai stipresnės nei ankstesniais šimtmečiais. Vargu ar baltai galėjo būti patekę tiesioginėms hunų imperijos valdžion. Manoma, kad hunams pakluso gentys iki pat Baltijos jūros šiaurėje, tačiau rytinė imperijos riba yra neaiški (Thompson 1996: 85). Hunams būdingų dirbinių paplitimo arealas siekia bent Vyslos baseiną (Jażdżewski 1981: 572, Засецкая 1994: įklija). Apie galimus baltų susidūrimus su hunais byloja tikrai

palyginti vėlyvi ir todėl gerokai mažiau patikimi šaltiniai. Anglų poemoje „*Widsith*“ (IX a.) minimas greičiausiai po hunų sutriuškinimo įvykęs dalies išblaškytų jų pajėgų mūšis su ostgotais (Widsith 2004: 4). Spėjama, kad jis galėjo įvykti kažkur prie Vyslos (taigi netoli baltų genčių teritorijos), nors tokia lokalizacija ir kelia abejonių (išsamiau žr. Maenchen-Helfen 1973: 152–156). Kad Atila buvo nukariavęs Lietuvą, minima ir XI–XIV a. Vengrijos kronikose (Gudavičius 1983: 82). Bet kuriuo atveju, hunų valdžia, jei ir siekė baltų gentis, negalėjo būti ilgalaikė, su nuolatine administracija ir kitais imperijoms būdingais bruožais. Ji greičiausiai galėjo pasireikšti tikrai puldinėjimais, plėšikavimu ir vertimu mokėti duoklę. Nors ir nėra aišku, kokių konkrečių istorinių įvykių fone, greičiausiai kai kurie baltų kraštai (Rytų ir Vidurio Lietuva) buvo nusiaubti V a. vieno ar kelių klajoklių antpuolių metu. Pagrindinis ir sunkiai nuginčijamas to patvirtinimas yra aptinkami būdingi tribriauniai strėlių antgaliai (Kazakevičius 1993: 79–80, Zabiela 1995a: 49, Šimėnas 2006: 108, Лухтан 1997). Šie antpuoliai, ko gero, žiaurumu pranoko visus lokalinius susidūrimus ir stipriai sukrėtė vietos bendruomenes. Baltų gentis I tūkstantmečio viduryje pasiekė ir kitų tautų kraustymosi bangų atgarsiai. Atrodo, Rytų Lietuvos pilkapių kultūra buvo vienas iš didžiausių jų poveikį patyrusių baltų kraštų. Šiam regionui nemažą įtaką padarė Černiachovo kultūros išnykimas. Apie IV–V a. sandūrą ar pirmąją pastarojo šimtmečio pusę regione pastebimos šios tuo metu jau nykstančios kultūros įtakos (Bliujienė 2006: 129–131, Kurila, Kliaugaitė 2007: 136, Kurila 2008: 165). Nuo V a. vidurio staiga kito įkapių kompleksai, dominuojančiu jų elementu tapo ginklai (išraiškingos pačių ginklų formos taip pat rodo šiems dirbiniams teikiama reikšmė). Šiuo metu į Rytų Lietuvą pateko palyginti nemažai prestižinių importinių dirbinių iš Padunijos regiono (Werner 1977, Tautavičius 1981: 24–25, Bliujienė 2006: 131–138). Gali būti, kad ši staigi ir smarki įtakų iš pietų bei pietryčių banga rodo žmonių judėjimą baltų arealo link. Tai galėjo būti dar nepamirštais keliais nuo hunų besitraukiantys gotai ar jų išjudintos kitos gentys. Rytų Lietuvą galėjo pasiekti ir po hunų imperijos žlugimo pasklidę tiesiogiai nuo nieko nepriklausomi polietniniai plėšikaujantys būriai. Taigi nuo nuolat pasikartojančių sukrėtimų galėjo kentėti kelios žmonių kartos (nuo hunų

pasirodymo Juodosios jūros regione iki jų galybės pabaigos ar dar kiek ilgiau?). Galbūt išorės užpuolikų palikti pėdsakai yra sunaikinti piliakalnių įtvirtinimai (Zabiela 1995a: 50–51), V a. ar VI a. pirmojoje pusėje masiškai išplėsti pilkapynai (Kurila 2009a: 54). Tikėtina, kad ir dalis lietuvių įsitraukė į klajojančius karių būrius. Šiaip ar taip, ryški Rytų Lietuvos pilkapių kultūros militarizacija rodo, kad tarpgentiniai kontaktai tuo metu nebuvo taikūs. Ryškių laidosenos pasikeitimų, išskyrus mirusiųjų deginimo papročio išsivyravimą, V a. Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje nepastebima. Pilkapių konstrukcija ir kapų įranga evoliucionavo nuosekliai. Todėl reikia manyti, kad ryškesnių imigracijų ar etninės gyventojų sudėties pasikeitimų nebuvo, ir visi regiono pilkapynai yra palikti vietos bendruomenių. Nevietiniai prestižiniai dirbiniai nėra etninis indikatorius – jie gali būti atsigabenti kaip importas ar karo grobis.

Suaktyvėjusių migracijų netoli Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealo, priešų antpuolių pavojaus, intensyvių kovų akivaizdoje vietos bendruomenių socialinė organizacija staigiai kito. Ji tapo artima karinio dalinio organizacijai – su ryškia ir griežtai apibrėžta hierarchija, kelių pakopų pavaldumu, tačiau be aiškaus padėties paveldėjimo. Ankstyvuojančiu kultūros etapu nusistovėjusi turtinė nelygybė ir statuso paveldėjimo sistema iro. Dažni karo žygiai ir priešų užpuolimai galėjo labai greitai pakeisti atskirų individų turtinę padėtį bei, ko gero, socialinę klasę. Socialinės organizacijos modelis nutolo nuo būdingo stabilioms visuomenėms ir įgavo tiek kompleksinei vadystei, tiek „didžiojo žmogaus“ sistemai būdingų bruožų. Bendruomenėse dominuojančią padėtį užėmė aktyvūs, fiziškai pajėgūs, realiai kovose dalyvaujantys vyrai. Naujomis sąlygomis sugebėjimas nuolat konkuruoti dėl statuso, jį išlaikyti tapo itin aktualus. Išsikovotą statusą buvo siekiama įtvirtinti ritualais, ir tai atsispindėjo laidojimo apeigose. Turtingumu išsiskiria jaunų vyrų kapai, o tarp jų įkapių dominuoja būtent ginklai. Šiuo laikotarpiu Rytų Lietuvoje susiformavusią karinės organizacijos formą galima laikyti kariauna. Ideologijoje įsitvirtinus vyro-kario, kaip dominuojančio visuomenės elemento, sampratai, padidėjo distancija tarp vyro ir moters socialinio statuso.

Po Vakarų Romos imperijos žlugimo ir trumpalaikės hunų imperijos subyrėjimo Europos politinis žemėlapis sparčiai mainėsi. Kūrėsi įvairių germanų genčių valstybės, kurių daugelis gyvavo neilgai. Nyko romėnų administracinė sistema, infrastruktūra, prekybos keliai, smuko ūkis ir kultūra, gerokai sumažėjo populiacija. Nuo V a. pabaigos Italijoje iškilo ostgotų valstybė. Po vadinamojo Gotų karo (535–554 m.) dalis Italijos pateko Bizantijos valdžion. Tačiau ji, 541–542 m. nusiaubta maro epidemijos, nesugebėjo atkurti buvusios Romos imperijos galybės. Bizantija liko uždara ir politiškai neaktyvi, nors ir pasiekusi aukštą kultūros ir technologijų lygį. Vakarų ir Vidurio Europoje tuo pačiu metu ėmė kurtis stipri frankų valstybė. Ji nuolat plėtėsi ir 800 m. tapo beveik visą vakarinę žemyno dalį apimančia imperija. Nuo VIII a. pastebimas ūkio ir kultūros atsigavimas. Europą I tūkstantmečio antrojoje pusėje pasiekė kelios užkariautojų bangos. Iberijos pusiasalyje VIII a. įsitvirtino arabai. Tolimesnę jų ekspansiją 732 m. sustabdė frankai. Į Vidurio Europą VI a. viduryje ėmė veržtis klajokliai avarai įkūrė savo kaganatą. Avarai kovojo su germanų valstybėmis, Bizantija, galiausiai VIII a. pabaigoje buvo nugalėti frankų. Be to, jų išjudinti ėmė migruoti slavai, kurie apsigyveno didelėse Vidurio, Rytų ir Pietų Europos teritorijose. Dunojaus žemupyje VII a. įsikūrė bulgarai, o Pietryčių Europos stepėse – chazarai. Nuo VIII a. pabaigos – IX a. pradžios Europą ėmė puldinėti Skandinavijos vikingai.

Daugelis baltų kraštų iki I tūkstantmečio paskutiniųjų amžių liko Europoje vykusių procesų nuošalyje. Juos paveikė prekybos nuosmukis. Pastebima materialinės kultūros stagnacija po VI a. rodo sumenkusius prekybinius ryšius ir idėjų mainus. Brangių importinių įkapių randama tikrai prūsų ir galindų (vadinamosios Olštyno grupės) VI–VII a. laidojimo paminkluose. Iš Flavijaus Magnaus Aurelijaus Kasiodoro veikalo žinomas Teodoriko Didžiojo laiškas aisčiams, kuriame kalbama apie šių norą atnaujinti prekybą su gotais (Baltų 1996: 157). Tačiau tai, regis, nebuvo ilgalaikės naudos turėjęs siekis. Tam tikros tarpgentinių kontaktų apimtys, be abejo, išliko – nuo VII a. jau pradėjo megztis prekybiniai ryšiai tarp Vakarų baltų ir Skandinavijos. Tačiau jie darė poveikį tikrai siauram baltų bendruomenių ratui. Baltai nuo VI a. kelis šimtmečius praktiškai nepatyrė išorės užpuolikų spaudimo. Tiesa, slavai pamažu kolonizavo Dniepro

baltų žemes ir asimiliavo vietos gyventojus. Išnyko baltiškos Tušėmlios-Bancerovo, Moščino, Koločino kultūros. Visgi šis procesas neišjudino didelių migracijų bangų (Седов 1982: 39–41). Rytinių kaimynų pasikeitimas neturėjo ženklaus poveikio Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai. Šiuo laikotarpiu nepastebima nei jos teritorijos Rytuose sumažėjimo, nei ryškesnių slaviškų įtakų ar stambesnių susidūrimų pėdsakų. Per vieną ar du šimtmečius nuo regioną sukrėtusių Didžiojo tautų kraustymosi įvykių, t. y. apie VI/VII a., baltų kraštuose, tarp jų ir Rytų Lietuvoje, nusistovėjo stabili kultūros raida.

Ryškių socialinės organizacijos pokyčių Rytų Lietuvoje beveik visą I tūkstantmečio antrąją pusę nepastebima. Sunku pasakyti, kiek staigios V a. socialinės inovacijos buvo ilgalaikės, tačiau ilgainiui jų neliko. Laikotarpio, kurį reprezentuoja turtingi jaunų karių kapai, pabaigą nustatyti yra sudėtinga. Atrodo, visos brangios importinės įkapės į kapus pateko ne vėliau kaip VI a. pirmoji pusė. Tipiniai karių įkapių kompleksai į kapus greičiausiai dėti iki VII a. Tam tikra kario įkapių standartizacija pastebima ir vėliau, tačiau I tūkstantmečio paskutiniaisiais amžiais sumažėjo ginklams teikiama reikšmė ir kario statuso akcentavimas. Kadangi didesnių karinių susidūrimų nebuvo, jaunų vyrų dominavimas visuomenėje, nors ir išliko, tolydžio mažėjo. Šiuo laikotarpiu jau nepastebima aiškaus ryšio tarp palaidoto vyro amžiaus ir įkapių turtingumo. Į Rytų Lietuvos bendruomenes, sumenkus prekybos apimtims ir išoriniams kontaktams, patekdavo palyginti nedaug turto. Todėl socialinė diferenciacija nebuvo didelė, konkurencija dėl padėties ir jos paveldėjimo sistema neturėjo tokios reikšmės kaip anksčiau.

Paskutinieji I tūkstantmečio ir pirmieji II tūkstantmečio amžiai Europoje buvo ankstyvųjų viduramžių pabaiga ir brandžių viduramžių pradžia. Tai – ekonominio pakilimo, populiacijos augimo, feodalinių santykių sistemos plėtros, miestų atgimimo pradžios, galutinio krikščionybės įsitvirtinimo, vienuolynų kultūros suklestėjimo ir Europos karinio potencialo didėjimo, galiausiai prasiveržusio kryžiaus žygiais, laikotarpis. Maždaug šimtmetį buvusi susiskaldžiusi, frankų valstybė 962 m. vėl buvo suvienyta ir tapo Šventąja Romos imperija. Kita svarbi jėga Pietryčių Europoje ir Mažojoje Azijoje buvo tuomet laikinai sustiprėjusi Bizantijos imperija. Formavosi ir kitų Europos dalių politinis

žemėlapis. Iš arabų buvo pamažu atkovojuamas Pirėnų pusiasalis, suvienyta ir vėliau normanų užkariauta Anglija, kūrėsi Prancūzijos, Norvegijos, Danijos, Švedijos, Bulgarijos, Vengrijos, Lenkijos, Kijevo Rusios ir kitos valstybės. Žemyną XI a. nuolatiniiais antpuoliais nustojo terorizuoti vikingai.

Didžiausią poveikį baltams I tūkstantmečio paskutiniajame ketvirtyje darė suaktyvėję Skandinavijos vikingai. Bent nuo IX a. jie veržėsi į rytinę Baltijos jūros pakrantę ir greičiausiai tam tikru mastu buvo pajungę savo valdžiai kai kurias kuršių ir sembų teritorijas. Pajūrį savotiškomis įtakos zonomis buvo pasidalinę danai ir švedai (Mickevičius 2004: 150–153). Baltų ir vikingų kovų pobūdį puikiai iliustruoja 854 m. švedų surengtos Apuolės pilies apgultis. Vikingai kelias dienas bandė užimti palaužti kuršių pilies gynybą, o nepavykus turėjo pasitenkinti išpirka ir įkaitais (Lietuvos 1955: 21–22). Nuo XI a. kuršiai ir patys ėmėsi vikingams būdingos veiklos (piratavimo ir plėšikavimų pakrantėse) ir aktyvumu netgi pranoko pačius vikingus. Visgi kur kas didesnės reikšmės turėjo per baltų kraštus nusidriekę skandinavų prekybos keliai su Rytai. Pagrindinė prekybos arterija regione buvo Dauguvos–Dniepro kelias, kuriuo nuo IX a. iš Arabų kalifato buvo gabenama pagrindinė to meto prekė – sidabras. Pajūryje funcionavo skandinavų prekybinės faktoriai – protomiestai (Trusas, Kaupas-Viskiautai, Gruobinia-Seeburg). Baltų kraštai tebuvo prekybos tranzitinė teritorija. Tačiau arčiausiai prekybos kelių buvusios gentys – sembai, kuršiai, žiemgaliai, latgaliai, finougrai lybiai – sugebėjo iš jų gerai pasipelninti. Tą liudija gausūs tiek skandinaviečiai, tiek rytietiečiai dirbiniai. Be to, kontaktai su skandinavais, atplaukiantis turtas skatino ir pačių baltų prekybinį ir karinį aktyvumą, nešė į regioną naujas idėjas. Toliau nuo prekybos kelių buvusios baltų gentys šie kontaktai veikė gerokai mažiau, tačiau ir jas pasiekė jų skleidžiamos naujovės.

Baigiantis I tūkstantmečiui, baltų gentys atsidūrė krikščioniškų valstybių apsuptyje. Anksčiau buvusios susiskaidžiusios, Skandinavijos visuomenės evoliucionavo į valstybes – X a. viduryje ir antrojoje pusėje suvienytos bei pamažu apkrikštytos Danija ir Švedija. Ankstesni nekoordinuoti vikingų puldinėjimai virto valstybių ekspansija. Tačiau skandinavų siekiai

pažaboti kuršių piratus ir įtvirtinti savo valdžią Rytų Pabaltijyje nebuvo itin sėkmingi. Danams tik XII a. antrojoje pusėje pavyko įsitvirtinti Estijoje.

Lenkija, 966 m. apkrikštyta pirmojo kunigaikščio Mieško I, plėtė savo teritoriją. Antrasis valdovas Boleslovas I Narsusis 1025 m. tapo karaliumi ir atsikratė vasalinės priklausomybės nuo Šventosios Romos imperijos. Tačiau karaliaus valdžia buvo netvirta, o valstybė – nestabili. Vidaus kovos privedė prie jos susiskaidymo XII a. viduryje. Savo plėtimosi laikotarpiu Lenkija susidūrė ir su baltų gentimis. Prasidėjo kovos tarp Lenkijos (daugiausiai – Mozūrijos Kunigaikštystės) ir prūsų, galindų bei jotvingių. Boleslovas I Narsusis turėjo ir įžvalgesnių politinių tikslų baltų kraštuose – rėmė krikščioniškas misijas (997 m. šv. Adalberto Vaitiekaus – Prūsijoje, 1009 m. šv. Brunono Bonifaco – Lietuvoje).

Apie 860 m. Novgorode įsikūrę vikingai (variagai), vadovaujami Riuriko, įkūrė politinį darinį, kuris ilgainiui virto didžiausia to meto Europoje Kijevo Rusios valstybe. Ji sparčiai plėtėsi, įjungdama daugelį Rytų slavų, finougrų genčių bei išlikusias Dniepro baltų saleles ir nepatirdama didesnių karinių grėsmių (išskyrus pečenegų puldinėjimus). IX a. ji jau kontroliavo Dniepro ir Volgos prekybos kelius. Politinis ir karinis valstybės elitas pamažu suslavėjo. Didysis kunigaikštis Vladimiras Didysis 988 m. priėmė Rytų krikščionybę. Kijevo Rusia ypač suklestėjo X a. pabaigoje ir XI a. pirmojoje pusėje. Tačiau vėliau valstybė ėmė skaidytis į atskiras kunigaikštystes, prasidėjo vidaus karai, ir XII a. išryškėjo valstybės nuosmukis. Su Kijevo Rusios ekspansija nuo X a. pabaigos – XI a. pirmosios pusės neišvengiamai susidūrė tuo metu jau rytiniame baltų arealo pakraštyje buvę galindai, jotvingiai, lietuviai ir latgaliai. Aktyviausiai šiame regione veikė Polocko Kunigaikštystė, tačiau kai kuriuos karo žygius rengė ir pats didysis Kijevo kunigaikštis.

Rytų Lietuva I tūkstantmečio pabaigoje ir II tūkstantmečio pradžioje buvo palyginti toli nuo vikingų veiklos zonos. Skandinaviški (bei jų atgabenti rytietiški) dirbiniai ir inovacijos ją pasiekdavo tikrai per kitas baltų gentis. Nėra duomenų apie nė vieną vikingų (ar vėliau – danų) antpuolį šiame regione. Netiesioginiai ryšiai su vikingais Rytų Lietuvos bendruomenėms įtakos turėjo tik tiek, kiek jos įsigydavo importinių daiktų. Tačiau reikšmingo poveikio visuomenės

organizacijai jie negalėjo turėti. Besiplečiančią Lenkiją nuo Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealo skyrė jotvingių teritorija. Ši gentis tapo Rytų Lietuvą nuo Lenkijos ekspansijos apsaugojusia zona. Vienintelė reali karinė grėsmė regionui kilo iš rytų pusės, susivienijusios ir sustiprėjusios Kijevo Rusios, daugiausiai – iš Polocko Kunigaikštystės. Bent nuo XI a. pirmosios pusės rusinai rengė grobiamuosius antpuolius į Lietuvą (siaurąja prasme). Didžiojo Kijevo kunigaikščio surengtas žygis 1040 m. minimas Nestoro „*Būtujų laikų pasakojime*“ (Полное 1846: 66), 1044 m. – Naugardo metraštyje (Полное 1841: 211), 1131 ar 1132 m. – Lavrentijaus metraštyje (Полное 1846: 132) ir Ipatijaus metraštyje (Полное 1843: 293). Reikia manyti, lietuvių ir Rytų slavų pasienyje būta ir daugybės smulkesnių susidūrimų. Tarp šių dviejų etnosų, kaip nuolatinės įtampos pasekmė, susidarė neapgyvendinta dykra (Kurila 2005: 77). „*Būtujų laikų pasakojime*“ Lietuva įrašyta tarp Rusiai mokėjusių duoklę kraštų (Полное 1846: 5). Ši žinutė veikiausiai atspindi XII a. pradžios, kuomet sudarytas metraštis, situaciją. Taigi rusinų ekspansija į vakarus pasireiškė ne kaip siekis tiesiogiai užvaldyti naujas teritorijas, o kaip periodiškai grobiamieji antpuoliai, belaisvių grobimas ir duoklių (taip pat ir karinės pagalbos) reikalavimas. Lietuva, kaip artimiausia kaimynė, be abejo, patyrė didelį spaudimą. Tokia padėtis tęsėsi kol XII antrojoje pusėje, susiskaidžius ir nusilpus Rytų slavų kunigaikštystėms, jėgų pusiausvyra ėmė krypti lietuvių naudai. Kurį laiką lietuviai dar veikė kaip Polocko sąjungininkai, sumaniai išnaudojantys jame kilusias kovas dėl valdžios (Baranauskas 2000: 153–160). Tačiau netrukus jie tapo savarankiška nuolat stiprėjančia jėga. Savotišku lūžio momentu galima laikyti Naugardo metraštyje aprašytą 1183 m. lietuvių surengtą Pskovo puolimą (Полное 1841: 18). Tokie žygiai vis dažnėjo ir stiprėjo, kol XIII a. peraugo į Mindaugo suvienytos Lietuvos valstybinę politiką.

Turint omenyje I tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pradžioje pakitusią politinę aplinką, ryškios permainos to meto Rytų Lietuvos socialinėje organizacijoje yra labai tikėtinos. Suaktyvėjusi prekyba ir kaimynų spaudimas skatino Rytų Lietuvoje socialinę stratifikaciją ir evoliuciją sudėtingesnės visuomenės struktūros link. Poreikis gintis nuo užpuolikų vertė visuomenę kurti

efektyvesnę valdymo sistemą ir atvėrė kelią socialinio elito atstovams stiprinti savo valdžią. Būtinybė mokėti duokles taip pat turėjo skatinti administravimo sistemos raidą (duoklės mokėtojas savo ruožtu turėjo ją surinkti iš likusios visuomenės dalies). Pokyčiai šio laikotarpio Rytų Lietuvoje didesnių abejonų nekelia. Jais vieningai argumentuojama vėlesnė lietuvių lyderystė tarp baltų genčių ir valstybės sukūrimas (Łowmiański 1931, 1932, Pašuta 1971, Gudavičius 1998: 123–125, Baranauskas 2000). Šiuo laikotarpiu jau egzistavo paveldima valdžia, apimanti daugelį bendruomenių ir veikianti per tam tikrą administravimo sistemą. Kaip minėta, kompleksinę vadystę (socialinę organizaciją su stipria paveldima valdžia ir kelių pakopų pavaldumo sistema) II tūkstantmečio pradžioje fiksuoja šv. Brunono hagiografija. Tačiau archeologiniai duomenys, išskyrus kelis anksčiau minėtus socialinio elito atstovų kapus, jos nepatvirtina. Aukščiausio socialinio sluoksnio (tokio rango asmenų kaip Netimeras) kapai gali būti iki šiol neaptikti. Žemesnėse socialinėse pakopose pavaldumo sistema, ko gero, nebuvo tokia išvystyta, o statuso skirtumai – tokie dideli, kad būtų lengvai užfiksuojami laidojimo paminkluose. Formuojantis sluoksniui, kaupiančiam savo rankose turtą ir jį naudojančiam savo galiai stiprinti, galėjo pasikeisti ir įkapių dėjimo į kapus tradicijos. Galbūt didesnė dalis turto, užuot patekusi į kapus, buvo panaudojama regiono ūkiui ir politinėms pozicijoms stiprinti. Socialinių inovacijų I tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pradžioje indikatoriais galima laikyti kitus archeologiškai užfiksuojamus reiškinius: monetų ir sidabro lydinių koncentraciją (Kuncienė 1972c: 174–178, Лухтан, Ушинскас 1988: 98–100), stipriai įtvirtintų nedidelių piliakalnių – rezidencijų atsiradimą (Zabiela 1995a: 171). Socialiniu požiūriu svarbus reiškinys yra ir žirgų laidojimo pilkapuose tradicijos atsiradimas vėlyvajame geležies amžiuje. Jis neabejotinai buvo sąlygotas kario raitelio reikšmės išaugimo, kurį savo ruožtu lėmė padidėjęs karinis aktyvumas. Tačiau žirgų kapus dėl jų pobūdžio (žirgai dažniausiai laidoti atskirai nuo žmonių) ir netikslios chronologijos yra labai sudėtinga susieti su konkrečiais socialiniais sluoksniais ar istoriniais procesais.

Vėlyvojo geležies amžiaus pilkapius yra sunku tiksliai datuoti. Todėl vėlyviausių kapų, kuriuose turėtų atsispindėti būtent II tūkstantmečio pradžios

socialinė organizacija, neįmanoma patikimai išskirti ir analizuoti atskirai. Apskritai XI–XII a., kuomet vyko didžiausi pokyčiai ikivalstybinėje visuomenėje, reprezentuoja jau tik patys vėlyviausi pilkapiai. Tarp visų tyrinėtų vėlyvojo geležies amžiaus pilkapių jų yra palyginti nedaug. XI a. ar XII a. pradžioje laidojimo pilkapiuose tradicija iš esmės nutrūko (Kurila 2003: 31). Taigi laikotarpio, kuomet lietuviai tapo galinga jėga ir priartėjo prie aukštesnės socialinės organizacijos pakopos – valstybingumo, atspindžių reikėtų ieškoti jau kituose laidojimo paminkluose.

VI. IŠVADOS

- Laidojimo paminklų medžiaga, nors ir gana informatyvi socialiniu požiūriu, negali atskleisti viso praeities visuomenėje funkcionavusių socialinių ryšių spektro. Santykiai tarp žmonių, socialinis statusas yra gerokai sudėtingesni ir subtilesni nei archeologui prieinama kape užkoduota informacija. Juos lėmė ne tik socialinės normos, ekonomika ir politinė aplinka, bet ir tokios žmogiškos priežastys kaip tradicijos, pasaulėžiūra ar emocijos. Daugybė socialinių santykių aspektų apskritai neatsispindi laidojimo paminkluose. Todėl šiame darbe išsakyti teiginiai yra tvirti tiek, kiek apskritai gali būti tikslus realybės rekonstravimas iš nedidelių fragmentų. Dalis jų yra paremti ne itin gausia medžiaga ir ateityje gali būti permąstyti. Visgi gana didelė duomenų imtis, išryškėjančios aiškos tendencijos leidžia tikėti išvadų patikimumu. Tą patvirtina ir daugybė paralelių su kitais barbariškosios Europos ar netgi tolimesniais kraštais. Tyrimui pasirinkti laidosenos elementai ir pastebimi jų skirtumai perteikia apibendrintą ir gerokai supaprastintą vaizdą – savotišką teorinį socialinės organizacijos modelį. Pateikiamos išvados atspindi ne tiek situaciją kurioje nors konkrečioje bendruomenėje, kiek bendro pobūdžio elgesio normas.

- Laidojimo paminklas yra socialinio statuso ženklas, nors ir – ne tiesioginis jo atspindys. Laidotuvių ritualą įvertinus sugaišto laiko, darbo sąnaudų ir išeikvotų materialinių resursų požiūriu, galima apibrėžti socialiniu požiūriu reikšmingus laidojimo paminklo bruožus. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros atveju, socialinio statuso indikatoriais laikytina pilkapio ir kapo konstrukcija, laidojimas atskirame arba grupiniame kape, kapo padėtis pilkapyje, įkapių skaičius ir vertė.

- Geležies amžiaus Rytų Lietuvoje statusas ir socialiniai vaidmenys buvo glaudžiai susiję su amžiumi. Žmogaus gyvenimas nuo pat kūdikystės buvo ilgas socialinės raidos kelias. Vaikai socialiniu statusu neprilygo suaugusiesiems. Tik nuo antrųjų ar trečiųjų gyvenimo metų, išgyvenęs kūdikystę, vaikas būdavo pradedamas laikyti bendruomenės dalimi, tačiau išlikdavo žemesnio statuso nei kiti. Antrojo gyvenimo dešimtmečio pirmojoje pusėje asmuo jau būdavo pripažįstamas savarankišku, bet dar neturėdavo užsitarnavęs aukštesnės

individualios padėties. Visiška branda būdavo pasiekama apie dvidešimtuosius gyvenimo metus. Suaugęs asmuo jau buvo visateisis visuomenės narys, tačiau individualūs socialiniai vaidmenys su amžiumi kito. Jauni suaugusieji turėjo aukščiausią socialinį statusą, o maždaug ketvirtąjo gyvenimo dešimtmečio pabaigoje ar penktajame dešimtmetyje imdavo pamažu prarasti padėtį visuomenėje.

- Lytis irgi buvo svarbus asmens statusą ir padėtį visuomenėje lemiantis veiksnys. Tačiau vyro ar moters socialinis identitetas kiekvienam konkrečiam individui būdavo priskiriamas nevienodai. Šiuo požiūriu asmens tapatybė buvo glaudžiai susijusi su amžiumi. Vaikystėje diferenciacija pagal lytį nebuvo ryški. Vaikai sudarė tarsi belytę visuomenės grupę, savotišką „trečiąją lytį“ (socialine prasme), kuri daugeliu požiūrių buvo artimesnė moteriškajai nei vyriškajai. Suaugusioji visuomenės dalis buvo aiškiai susiskirsčiusi pagal lytį. Abiejų lyčių socialiniai vaidmenys ryškiai skyrėsi. Vyro statusas buvo apibrėžtas bendruomenės ar platesniu lygmeniu. Jį daugiausiai lėmė karinis aktyvumas, priklausymas karių sluoksniui. Tarp vyrų egzistavo ryški konkurencija dėl padėties visuomenėje. Tuo tarpu moterų socialiniai vaidmenys buvo susiję daugiau su šeimynine padėtimi, pagrindinė juos lemianti savybė buvo vaisingumas. Konkurencija dėl statuso ir jo skirtumai tarp moterų buvo mažesni.

- Laidosenoje atsispindi ir tokie socialinio statuso aspektai kaip įgyta ir įgimta padėtis. Asmens statusas priklausė daugiausiai nuo jo individualių savybių, susijusių su amžiumi ir lytimi, ir įgytos padėties. Kita vertus, Rytų Lietuvos bendruomenėse egzistavo paveldimumo sistema, ir kiekvieno individo visuomeninė padėtis varijavo tikrai tam tikrose paveldėtose ribose.

- Visų minėtų individualų statusą lemiančių veiksnių reikšmė buvo nevienoda skirtingais laikotarpiais. Chronologinė statuso ir socialinių vaidmenų kaita pastebima abiejų lyčių ir visų amžiaus grupių asmenų kapuose. Vaikų padėtis ankstyvuoju Rytų Lietuvos pilkapių kultūros etapu buvo artimesnė integraliai visuomenės daliai. Tačiau I tūkstantmečio antrojoje pusėje ir II tūkstantmečio pradžioje vaikų statusas palaipsniui žemėjo, mažėjo jo įvairovė, didėjo atskirtis tarp vaikų ir suaugusiųjų. Suaugusių vyrų ir moterų padėties visuomenėje kaita per

visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros egzistavimo laikotarpį buvo nevienoda. Vyrų kapuose atsispindi ideologijos ir socialinės struktūros pokyčiai. Statuso priklausomybė nuo amžiaus, iki tol buvusi nereikšminga, ypač išryškėjo apie I tūkstantmečio vidurį, o vėliau ilgainiui vėl mažėjo. Tuo tarpu moterų socialiniai vaidmenys buvo mažiau veikiami socialinės organizacijos pokyčių. Moterų statuso ryšys su amžiumi (aukštesnis jaunų moterų statusas) visuomet išliko stabilus. Įvairiais kultūros etapais įgytos ir įgimos padėties reikšmė skyrėsi. Tačiau apskritai vaiko paveldėta padėtis suaugus turėdavo būti įtvirtinama: vyrų – per karybą, moterų – per šeimyninį gyvenimą.

- Pilkapynuose mirusiuosius laidojo nedidelės bendruomenės. Daugumos bendruomenių dydis greičiausiai buvo 5–15 žmonių. Mažesnius pilkapynus galėjo palikti vienos mažosios (porinės) šeimos dydžio žmonių grupės. Vidutinio dydžio ar didesniuose pilkapynuose mirusiuosius veikiausiai laidojo kelios artimais giminystės ryšiais susijusios mažosios šeimos, sudarančios išplėstinę šeimą. Ši socialinį darinį galima sieti su iš istorinių šaltinių žinomu lauku.

- Rekonstruoti klasinę geležies amžiaus Rytų Lietuvos visuomenės struktūrą yra sudėtinga. Remiantis vienalaikių kaimyninių visuomenių analogijomis, galima teigti regione egzistavus mažiausiai tris socialines klases: karinį ir socialinį elitą, laisvuosius bendruomenininkus ir nelaisvuosius (bei pusiau laisvuosius?). Šių klasių identifikavimą laidojimo paminklų medžiagoje apsunkina daugybė metodinių problemų. Tačiau įkapių kompleksų analizė bent jau nepaneigia jų egzistavimo. Galima modeliuoti, kad nelaisvieji ir pusiau laisvieji sudarė apie ketvirtadalį, eiliniai laisvieji – apie pusę ar nežymiai daugiau, socialinis elitas – maždaug ketvirtadalį ar penktadalį visuomenės. Kita vertus, distancija tarp socialinių klasių veikiausiai nebuvo didelė. Susiskaidymas į klases galėjo būti nevienodas tiek tarp vyrų ir moterų, tiek skirtingais laikotarpiais.

- Rytų Lietuvos pilkapių kultūros socialinė organizacija laikytina vadyste. Šio tipo organizacija išliko per visą kultūros gyvavimo laikotarpį. Tačiau atskiri vadystės bruožai laikui bėgant kito. Ankstyvuoju etapu visuomenė funkcionavo kaip tipiška paprastoji vadystė (vienos pakopos pavaldumas). Nuo V

a. pastebimi ryškūs ir staigūs pokyčiai – socialinė organizacija tapo sudėtingesnė. Ji ėmė tapti „didžiojo žmogaus“ sistemos (nepaveldimos valdžios), tiek kompleksinės vadystės (kelių pakopų pavaldumo) bruožų. Vėlesnė socialinės organizacijos raida yra gana neaiški, ryškesnės kaitos nepastebima. Rašytinių šaltinių duomenimis, bent I ir II tūkstantmečių sandūroje buvo nusistovėjęs klasikinės kompleksinės vadystės modelis. Viena paprastoji vadystė (pilies apygarda, valsčius?) galėjo apimti ne daugiau kaip 10 bendruomenių. Kompleksinė vadystė jungė kelias paprastas vadystes. Šį darinį galima sieti su istorine žeme (mažąja žeme?).

- Socialinės organizacijos modelis, socialinės stratifikacijos lygis ir pobūdis, atskirų individų statusą lemiantys veiksniai per visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros egzistavimo laikotarpį kito. Šią kaitą smarkiai lėmė istorinė situacija bei išorės įtakos. Ankstyvuoju etapu (III–IV/V a.) regionas patyrė tiesioginę ar netiesioginę gotų, tuo metu migravusių link Juodosios jūros ir sukūrusių Černiachovo kultūrą, įtaką. Ji pasireiškė daugiausiai taikiais kontaktais. Šiuo laikotarpiu socialinės organizacijos raida buvo stabili. Aktyvūs prekybiniai ryšiai skatino turtinę ir socialinę diferenciaciją, paveldėjimo sistemos formavimąsi. Apie V a. vidurį vyko staigios socialinės transformacijos. Jas nulėmė prasidėjusio Didžiojo tautų kraustymosi įvykiai. Rytų Lietuvą greičiausiai sukrėtė žiaurūs klajoklių antpuoliai. Kraštą galėjo pasiekti hunai ar jų išjudinti kitų genčių atstovai. To pasekmės buvo reikšmingos – suiro nusistovėjusi statuso paveldėjimo sistema, formavosi griežtai hierarchinė karinė organizacija, visuomenėje išaugo jaunų aktyvių vyrų reikšmė. Vėliau, nurimus šiems įvykiams, beveik visą I tūkstantmečio antrąją pusę Rytų Lietuvoje tęsėsi stabili raida. Socialinė diferenciacija ir konkurencija dėl padėties sumažėjo. Apie I tūkstantmečio pabaigos ir II tūkstantmečio pradžios situaciją duomenys yra gana prieštaringi. Bent nuo XI a. vidurio prasidėjusios kovos su Kijevo Rusia skatino politinių institucijų raidą. Istoriniai šaltiniai liudija XI a. jau buvus gana sudėtingą ir pažangią socialinę sistemą. Tačiau pilkapių duomenys jos iš esmės nepatvirtina. Tai aiškinama laidojimo papročiu, kaip socialinio indikatorius, pokyčiais ir pačios

pilkapių pylimo tradicijos nykimu dar iki galutinai išryškėjant naujų socialinių struktūrų bruožams.

- Pateiktos išvados apima tikrai dalį su socialiniais santykiais susijusių temų. Ateityje jas gali reikšmingai papildyti ar pakoreguoti piliakalnių, gyvenviečių, kitų archeologinių paminklų bei ypač – jų kompleksų ir atskirų mikroregionų analizė. Deja, tam dar labai trūksta kasinėjimų duomenų. Archeologijos mokslo galimybės socialinės organizacijos tyrinėjimų srityje dar toli gražu nėra išsemtos.

VII. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Abaravičius G., 1994. Mošos (Naujasodų) pilkapyno tyrinėjimai 1993 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*: 99–102.
- Acsádi G., Nemeskéri J., 1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Alekshin V. A., 1983. Burial customs as an archaeological source. *Current anthropology*. 24 (2): 137–149.
- Alesan A., Malgosa A., Simó C., 1999. Looking into the demography of an Iron Age population in the Western Mediterranean. I. Mortality. *American journal of physical anthropology*. 110 (3): 285–301.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1943. Kapų tipai Lietuvoje protoistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*. 31: 1–30.
- Alseikaitė-Gimbutienė M., 1946. *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen: In Kommission bei J. C. B. Mohr.
- Anderson T., 1996. Cranial weapon injuries from Anglo-Saxon Dover. *International journal of osteoarchaeology*. 6 (1): 10–14.
- Antoniewicz W., 1930. Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej. *Wilno i ziemia Wileńska*. 1: 103–123.
- Arnold B., 1995. „Honorary males“ or women of substance? Gender, status, and power in Iron-Age Europe. *Journal of European archaeology*. 3 (2): 153–168.
- Arnold B., 2007. Gender and archaeological mortuary analysis. In: *Women in antiquity: Theoretical approaches to gender and archaeology* (sud. S. Milledge Nelson). Walnut Creek: AltaMira Press: 107–140.
- Arnold C. J., 1997. *An archaeology of the Early Anglo-Saxon kingdoms* (2 leid.). London, New York: Routledge.
- Arnold M., 2006. *The Vikings: Culture and conquest*. London, New York: Hambledon Continuum.
- Astrauskas A., 1998š. *Marvelės bendruomenė (II a. pabaiga – V a.)* (daktaro disertacija). Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. F132–736.

- Balčiūnas J., 1998š. *Rokėnų kapinyno (Ignalinos r.) 1998 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 3118.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* (sud. N. Vėlius), 1996. 1. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Banytė-Rowell R., 2007. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. In: *Lietuvos istorija. 2. Geležies amžius*. Vilnius: Baltos lankos: 25–172.
- Baranauskas T., 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga.
- Barkus A., Jankauskas R., Urbanavičius A., 2002. Preliminarūs 2001 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*: 277–281.
- Barkus A., Jankauskas R., Urbanavičius A., 2005. Antropologinės medžiagos tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*: 330–340.
- Barrett J. C., 1996. The living, the dead and the ancestors: Neolithic and Early Bronze Age mortuary practices. *Contemporary archaeology in theory: A reader* (sud. R. W. Preucel, I. Hodder). Oxford, Malden: Blackwell Publishers: 394–412.
- Baxter J. E., 2005. *The archaeology of childhood: Children, gender, and material culture*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Beausang E., 2000. Childbirth in prehistory: An introduction. *European journal of archaeology*. 3 (1): 69–87.
- Bede, 1999. *The ecclesiastical history of the English people. The greater chronicle. Bede's letter to Egbert*. Oxford: Oxford University Press.
- Bello S. M., Thomann A., Signoli M., Dutour O., Andrews P., 2006. Age and sex bias in the reconstruction of past population structures. *American journal of physical anthropology*. 129 (1): 24–38.
- Bentley G. R., 1996. How did prehistoric women bear „man the hunter“? Reconstructing fertility from the archaeological record. In: *Gender and archaeology* (sud. R. P. Wright). Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 23–51.

- Bertašius M., 2002. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Binford L. R., 1962. Archaeology as anthropology. *American antiquity*. 28 (2): 217–225.
- Binford L. R., 1971. Mortuary practices: Their study and their potential. In: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices* (sud. J. A. Brown). *Memoirs of the Society for American archaeology*. 25: 6–29.
- Byrd B. F., Monahan C. M., 1995. Death, mortuary ritual, and Natufian social structure. *Journal of anthropological archaeology*. 14: 251–287.
- Birks P., McLeod G., Krueger P., 1987. *Justinian's Institutes*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bliujienė A., 1992. Alinkos (Raistinės) pilkapiai. *Lietuvos archeologija*. 8: 105–127.
- Bliujienė A., 2006. Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period. *Archaeologia Lituana*. 7: 123–143.
- Bliujienė A., Bračiulienė R., 2007. Prašmatniosios *Barbaricum* paribio diduomenės moterys ir jų vyrai. *Lietuvos archeologija*. 30: 39–68.
- Bliujus A., 1979š. *Eitulionių pilkapyno (Trakų raj.) archeologinių tyrinėjimų 1978 metais ataskaita*. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 615.
- Bliujus A., 1982š. *Eitulionių pilkapyno, Trakų raj., 1981 m. tyrinėjimų ataskaita*. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 935.
- Bliujus A., 1983. Eitulionių pilkapynas. *Muziejai ir paminklai*. 5: 31–40.
- Bloch M., 1961. *Feudal society*. 1, 2. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bloch M., Parry J., 1982. Introduction: Death and the regeneration of life. In: *Death and the regeneration of life* (sud. M. Bloch, J. Parry). Cambridge: Cambridge University Press: 1–44.
- Bocquet-Appel J. P., Masset C., 1982. Farewell to paleodemography. *Journal of human evolution*. 11: 321–333.
- Bolin H., 2004. The absence of gender: Iron Age burials in the Lake Mälaren area. *Current Swedish archaeology*. 12: 169–185.

- Bond J. M., 1996. Burnt offerings: Animal bone in Anglo-Saxon cremations. *World archaeology*. 28 (1): 76–88.
- Bonnassie P., Guichard P., Gerbet M. C., 2001. *Las Españas medievales*. Barcelona: Crítica.
- Brothwell D. R., 1981. *Digging up bones: The excavation, treatment and study of human skeletal remains* (3 leid.). Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Brown J. A., 1971. The dimensions of status in the burials at Spiro. In: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices* (sud. J. A. Brown). *Memoirs of the Society for American archaeology*. 25: 92–112.
- Brown J. A., 1981. The search of rank in prehistoric burials. In: *The archaeology of death (New directions in archaeology)* (sud. R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg). Cambridge: Cambridge University Press: 25–37.
- Brown J., 1995. On mortuary analysis – with special reference to the Saxe-Binford research program. In: *Regional approaches to mortuary analysis* (sud. L. A. Beck). New York, London: Plenum Press: 3–26.
- Brown K. A., 2001. Identifying the sex of human remains by ancient DNA analysis. *Ancient biomolecules*. 3 (3): 215–225.
- Buckberry J. L., Chamberlain A. T., 2002. Age estimation from the auricular surface of ilium: A revised method. *American journal of physical anthropology*. 119 (3): 231–239.
- Bulkin V. A., Klejn L. S., Lebedev G. S., 1982. Attainments and problems of Soviet archaeology. *World archaeology*. 13 (3): 272–295.
- Burns T. S., 1984. *A history of the Ostro-Goths*. Bloomington: Indiana University Press.
- Butėnas E., 1998. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai. *Lietuvos archeologija*. 15: 163–184.
- Butėnas E., 2002. Kurklių Šilo pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*: 60–63.
- Butėnienė E., 1971š. *Maisiejūnų pilkapyno, Kruonio apyl., Kaišiadorių raj. kasinėjimų 1971 m. liepos mėn. 7 d. – rugpiūčio 3 d. dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 405.

- Butėnienė E., 1976š. *Kretuonų pilkapyno, Švenčionių raj. 1976 m. tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 588.
- Butėnienė E., 1977š. *Kretuonų pilkapyno Švenčionių raj. 1977 m. tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 588.
- Butėnienė E., 1978. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*: 132–136.
- Butėnienė E., 1979š. *Kretuonių pilkapyno, Švenčionių raj. 1979 m. tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1180.
- Butėnienė E., 1980. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*: 56–59.
- Butėnienė E., 1981š. *Palūšės, Ignalinos raj., pilkapių tyrinėjimo ataskaita. 1981 m. birželio mėn. 23 d. – liepos mėn. 31 d. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1009.
- Butėnienė E., 1982a. Kretuonių pilkapių tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*: 65–67.
- Butėnienė E., 1982b. Palūšės pilkapiai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*: 67–70.
- Butėnienė E., 1984. Želmeniškės pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais*: 50–53.
- Butėnienė E., Tautavičienė B., 1980š. *Kretuonių pilkapyno, Švenčionių raj. 1980 m. tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 804.
- Cannon A., 1989. The historical dimension in mortuary expressions of status and sentiment. *Current anthropology*. 30 (4): 437–458.
- Carneiro R. L., 1981. The chiefdom: Precursor of the state. In: *The Transition to statehood in the New World* (sud. G. D. Jones, R. R. Kautz). Cambridge, New York: Cambridge University Press: 37–79.
- Cehak-Hoľubowiczowa H., 1939. Branzoleta mankietowa ze wsi Pokradło gm. Niemenczyn, w pow. Wileńsko-Trockim. *Z otchłani wieków*. 14 (3–4): 47–50.

- Cehak-Hońubowiczowa H., 1955. Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w. w miejsc. Karmazyny koło miasta Troki w Litewskiej SRR. *Wiadomości archeologiczne*. 22 (3–4): 312–331.
- Chadwick H. M., 1940. The Sutton Hoo ship-burial. VIII. Who was he? *Antiquity*. 14 (53): 76–87.
- Chamberlain A., 2006. *Demography in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chapman R., Randsborg K., 1981. Approaches to the archaeology of death. In: *The archaeology of death (New directions in archaeology)* (sud. R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg). Cambridge: Cambridge University Press: 1–24.
- Childe V. G., 1945. Directional changes in funerary practices during 50,000 years. *Man*. 45: 13–19.
- Childe V. G., 1951. *Social evolution*. London: Watts.
- Childe V. G., 1956. *Piecing together the past: The interpretation of archaeological data*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Conkey M. W., Gero J. M., 1991. Tensions, pluralities, and engendering archaeology: An introduction to women and prehistory. In: *Engendering archaeology: Women and prehistory* (sud. J. M. Gero, M. W. Conkey). Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers: 3–30.
- Conkey M. W., Gero J. M., 1997. Programme to practice: Gender and feminism in archaeology. *Annual review of anthropology*. 26: 411–437.
- Crawford S., 1999. *Childhood in Anglo-Saxon England*. Phoenix Mill: Sutton Publishing.
- Creel D., 1989. A primary cremation at the NAN ranch ruin, with comparative data on other cremations in the Mimbres Area, New Mexico. *Journal of field archaeology*. 16 (3): 309–329.
- Czarnecka K., 1990a. Age-related changes of social status: An attempt at reconstruction based on the Przeworsk culture cemeteries with anthropological determinants. *Archaeologia Polona*. 28: 123–148.
- Czarnecka K., 1990b. *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych*

- antropologicznych z cmentarzyska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Česnys G., 1993. Plinkaigalio gyventojų paleodemografija, antropologija ir populiacinė genetika (In: Kazakevičius V., *Plinkaigalio kapinynas*). *Lietuvos archeologija*. 10: 182–196.
- Česnys G., Balčiūnienė I., 1988. *Senujų Lietuvos gyventojų antropologija*. Vilnius: Mokslas.
- Daugnora L., Mannermaa K., Daugnorienė V., Kurila L., Steponaitis V., 2006. Preliminarūs degintinės zooarcheologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*: 431–434.
- Davis-Kimball J., 1997. Sauro-Sarmatian nomadic women: New gender identities. *The journal of Indo-European studies*. 25 (3–4): 327–343.
- Díaz-Andreu M., 2005. Gender identity. In: *The archaeology of identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion* (sud. M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babic, D. N. Edwards). London, New York: Routledge: 13–42.
- Dickeman M., 1975. Demographic consequences of infanticide in man. *Annual review of ecology and systematics*. 6: 107–137
- Dobson M. J., 1997. *Contours of death and disease in early modern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dowgird T., 1909š. Dziennik badań archeologicznych od 1 Stycznia 1888 roku do... Tadeusza Dowgirda. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*. F1–F398.
- Dubonis A., 1998. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybių struktūrų praeities*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Đurić M., Rakočević Z., Đonić D., 2005. The reliability of sex determination of skeletons from forensic context in the Balkans. *Forensic science international*. 147 (2–3): 159–164.
- Earle T. K., 1987. Chieftdoms in archaeological and ethnohistorical perspective. *Annual review of anthropology*. 16: 279–308.

- Effros B., 2000. Skeletal sex and gender in Merovingian mortuary archaeology. *Antiquity*. 74 (285): 632–639.
- Ehrenberg M., 1989. *Women in prehistory*. London: British Museum Publications.
- Ferembach D., Schwidetzky I., Stloukal M., 1980. Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of human evolution*. 9 (7): 517–549.
- Finlay N., 2000. Outside of life: Traditions of infant burial in Ireland from cillin to cist. *World archaeology*. 31 (3): 407–422.
- Fisch J., 2005. Dying for the dead: Sati in universal context. *Journal of world history*. 16 (3): 293–325.
- Fisher G., 1995. Kingdom and community in Early Anglo-Saxon Eastern England. In: *Regional approaches to mortuary analysis* (sud. L. A. Beck). New York, London: Plenum Press: 147–166.
- Flannery K. V., 1972. The cultural evolution of civilizations. *Annual review of ecology and systematics*. 3: 399–426.
- Foote P., Wilson D. M., 1973. *The Viking achievement: The society and culture of early medieval Scandinavia*. London: Book Club Associates.
- Fried M. H., 1967. *The evolution of political society: An essay in political anthropology*. New York: Random House.
- Gamble L. H., Walker P. L., Russell G. S., 2001. An integrative approach to mortuary analysis: Social and symbolic dimensions of Chumash burial practices. *American antiquity*. 66 (2): 185–212.
- Gejvall N. G., 1969. Cremations. In: *Science in archaeology: A survey of progress and research* (sud. D. Brothwell, E. Higgs). London: Thames and Hudson: 468–479.
- Gerhards G., 2002. Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas antropoloģiskā skatījumā. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*. 8: 41–53.
- Gilbert B. M., McKern T. W., 1973. A method for aging the female os pubis. *American journal of physical anthropology*. 38 (1): 31–38.
- Gilchrist R., 1999. *Gender and archaeology: Contesting the past*. London, New York: Routledge.

- Gimbutas M., 1965. *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*. Paris: Mouton & Co.
- Girininkas A., 1973š. *Mustenių-Baubonių pilkapyno Trakų raj. tyrinėjimo (1973 – VI – VII) dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 379.
- Girininkas A., 1994. Rėkučių-Pakretuonės pilkapyno 1992 m. tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*: 103–104.
- Goldstein L., 1981. One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: Spatial organisation and mortuary analysis. In: *The archaeology of death (New directions in archaeology)* (sud. R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg). Cambridge: Cambridge University Press: 53–69.
- Goodenough W. H., 1965. Rethinking ‘status’ and ‘role’: Towards a general model of the cultural organization of social relationships. In: *The relevance of models for social anthropology* (sud. M. Banton). London: Tavistock Publications: 1–24.
- Gordon C. C., Buikstra J. E., 1981. Soil Ph, bone preservation, and sampling bias at mortuary sites. *American antiquity*. 46 (3): 566–571.
- Gowland R., 2006. Ageing the past: Examining age identity from funerary evidence. In: *Social archaeology of funerary remains* (sud. R. Gowland, C. Knüsel). Oxford: Oxbow Books: 143–154.
- Gräslund A. S., 1999. Is there any evidence of powerful women in Late Iron Age Svealand? In: *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken: Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997* (sud. U. von Freedon, U. Koch, A. Wieczorek). *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*. 3 / Mannheimer Geschichtsblätter. 2. Bonn: Habelt: 91–98.
- Graziadio G., 1991. The process of social stratification at Mycenae in the Shaft grave period: A comparative examination of the evidence. *American journal of archaeology*. 95 (3): 403–440.
- Gregory of Tours, 1974. *The history of the Franks*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Griffiths B., 1995. *An introduction to Early English Law*. Swaffham: Anglo-Saxon Books.

- Grižas G., 2006. Pašėkščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*: 73–76.
- Grižas G., Steponaitis V., 2005. Pašėkščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*: 61.
- Gruber J. W., 1971. Patterning in death in a Late prehistoric village in Pennsylvania. *American antiquity*. 36 (1): 64–76.
- Gudavičius E., 1983. „Lietuvos“ vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 3 (84): 79–88.
- Gudavičius E., 1996. Šv. Brunono misija. *Darbai ir dienos*. 3 (12): 115–128.
- Gudavičius E., 1998. *Mindaugas*. Vilnius: Žara.
- Gumerman G. J., Phillips D. A., 1978. Archaeology beyond anthropology. *American antiquity*. 43 (2): 184–191.
- Hally D. J., 2004. Mortuary patterns at a Sixteenth-century town in Northwestern Georgia. *Southeastern archaeology*. 23 (2): 166–177.
- Halsall G., 1995. *Settlement and social organization: The Merovingian region of Metz*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen K., Thirup O., Lauritsen T., 2003. Transvestite vikings? *Viking heritage magazine*. 1: 14–17.
- Härke H., 1990. „Warrior graves“? The background of the Anglo-Saxon weapon burial rite. *Past and present*. 126 (1): 22–43.
- Härke H., 1997. Early Anglo-Saxon social structure. In: *The Anglo-Saxons from the Migration period to the eighth century: An ethnographic perspective* (sud. J. Hines). Woodbridge: The Boydell Press: 125–160.
- Härke H., 2000. Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology. *Journal of anthropological archaeology*. 19: 369–384.
- Harris M., Johnson O., 2000. *Cultural anthropology* (5 leid.). Boston: Allyn and Bacon.
- Haviland W. A., Prins H. E. L., Walrath D., McBride B., 2005. *Anthropology: The human challenge* (11 leid.). Belmont: Thomson Wadsworth.
- Heather P., 1996. *The Goths*. Oxford: Blackwell Publishers.

- Hedeager L., 1992. *Iron-Age societies: From tribe to state in Northern Europe, 500 BC to AD 700*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Henneberg M., 1976. Reproductive possibilities and estimations of the biological dynamics of earlier human populations. In: *The demographic evolution of human populations* (sud. R. H. Ward, K. M. Weiss). London: Academic Press: 41–48.
- Henrikas Latvis, 1991. Senosios Livonijos kronika, pagrįsta trijų pirmųjų vyskupų darbais. In: *Livonijos kronikos*. Vilnius: Mokslas: 23–152.
- Herdt G., 1996. Third sexes and third genders. In: *Third sex, third gender: Beyond sexual dimorphism in culture and history* (sud. G. Herdt). New York: Zone Books: 21–81.
- Hodder I., 1982a. *Symbols in action: Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder I., 1982b. The identification and interpretation of ranking in prehistory: A contextual perspective. In: *Ranking, resource, and exchange: Aspects of the archaeology of early European society* (sud. C. Renfrew, S. Shennan). Cambridge: Cambridge University Press: 150–154.
- Hodder I., 2000. *Praeities skaitymas*. Vilnius: Vaga.
- Hodson F. R., 1977. Quantifying Hallstatt: Some initial results. *American antiquity*. 42 (3): 394–412.
- Holck P., 1997. *Cremated bones: A medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials* (3 leid.). *Antropologiske skrifter*. 1. Oslo: University of Oslo.
- Hołubowicz W., 1933. Szukamy skarbów. *Kurjer Wileński*. 212, 219, 237, 268: 2, 2, 2, 2.
- Hołubowicz W., 1934. Trzy wyprawy po tajemnice pradziejów ziemi Wileńskiej. *Kurjer literacko-naukowy*. 10: 7.
- Hołubowicz W., 1937. Pięć lat pracy terenowej Muzeum archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933–1937). *Rocznik archeologiczny*. 1: 83–90.

- Hołubowiczowie H., W., 1940. *Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939*. Wilno: Znicz.
- Hough C., 2007. Women and the law in Seventh-Century England. *Nottingham medieval studies*. 51: 207–230.
- Huck P., 1993. Infant mortality and the standard of living during the British industrial revolution. *The journal of economic history*. 53 (2): 399–401.
- Huntington R., Metcalf P., 1979. *Celebrations of death: The anthropology of mortuary ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yavuz M. F., Işcan M. Y., Cöloğlu A. S., 1998. Age assessment by rib phase analysis in Turks. *Forensic science international*. 98 (1–2): 47–54.
- Igarashi Y., Uesu K., Wakebe T., Kanazawa E., 2005. New method for estimation of adult skeletal age at death from the morphology of auricular surface of the ilium. *American journal of physical anthropology*. 128 (2): 324–339.
- Yoffee N., 1993. Too many Chiefs? (or, safe texts for the '90s). In: *Archaeological theory: Who sets the agenda?* (sud. N. Yoffee, A. Sherratt). Cambridge: Cambridge University Press: 60–76.
- Işcan M. Y., Loth S. R., Wright R. K., 1985. Age estimation from the rib by phase analysis: White females. *Journal of forensic sciences*. 30 (3): 853–863.
- Iura prutenorum* (sud. J. Matuszewski, H. Kozłowska). *Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, 1963. 53. Toruń, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ivanauskas E., 1999š. *Neaiškių archeologijos objektų 1999 metų žvalgomieji archeologijos tyrimai Akmenės, Jonavos, Kaišiadorių, Mažeikių, Šakių ir Utenos rajonuose*. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas. F. 1, Nr. 3418.
- Iwanowska G., 2001. Kurhan nr 52 z pochówkiem końskim z cmentarzyska wschodnioliteńskiego w Żwirblach. In: *Officina archaeologia optima. Światowit supplement series P: Prehistory and Middle Ages* (sud. T. Mikocki). 7: 99–107.
- Iwanowska G., 2006. *Cmentarzysko kurhanowe w Żwirblach pod Wilnem. Wprowadzenie w problematykę. Katalog*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Iwanowska G., Kazakevičius V., 2001. Kurhan 47 z mieczem z cmentarzyska w Żwirbliach (Žvirbliai). *Lietuvos archeologija*. 21: 241–266.
- Jakimowicz R., 1929. Sprawozdania z działalności państwowego konservatora zabyków przedhistorycznych okręgu Warszawskiego. *Wiadomości archeologiczne*. 10: 271–280.
- James E., 1988. *The Franks*. Oxford, New York: Basil Blackwell.
- James E., 1989. Burial and status in the Early Medieval West. *Transactions of the Royal Historical Society, 5th Ser.* 39: 23–40.
- Jankauskas R., 2001. Lietuvos gyventojų antropologija: nuo seniausių laikų iki XIII a. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 49/50: 38–45.
- Jankauskas R., 2002. Anthropology of the Iron Age inhabitants of Lithuania. In: *Ecological aspects of past human settlements in Europe* (sud. P. Bennike, É. B. Bodzsár, C. Susanne). *Biennial books of EAA*. 2. Budapest: Eötvös University Press: 129–142.
- Jankauskas R., Barkus A., Urbanavičius A., 2005. Preliminarūs 2003 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*: 298–307.
- Jankauskas R., Barkus A., Urbanavičius A., 2006a. Preliminarūs 2004 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*: 344–358.
- Jankauskas R., Barkus A., Urbanavičius A., 2006b. Preliminarūs 2005 m. kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*: 434–455.
- Jankauskas R., Barkus A., Urbanavičius A., 2007. Preliminarūs 2006 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*: 509–539.
- Jankauskas R., Kurila L., 2006. Degintinių kapų iš Rytų Lietuvos pilkapių osteologiniai tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*: 455–464.

- Jankauskas R., Kurila L., Barkus A., Urbanavičius A., 2008. Preliminarūs 2007 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*: 545–563.
- Jankauskas R., Rösing F. W., 1997. Infant deficit in Pre-modern burial sites. *The 8th Tartu international anthropological conference: 12–16 October, Tartu, Estonia: Dedicated to the 100th Birth Anniversary of Prof. Juhan Aul. Papers on anthropology*. 7: 50–52.
- Jankauskas R., Urbanavičius A., 2000. Preliminarūs 1998–1999 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 599–620.
- Jankauskas R., Urbanavičius A., 2002. Preliminarūs 2000 m. archeologinių kasinėjimų antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*: 245–259.
- Jankevičienė A., 1958. Počkaluvkos pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 2 (5): 37–50.
- Jankevičienė A., 1961. Pabarių pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (10): 37–48.
- Jaskanis D., 1962. Materiały odkryte w 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w Zaświrzu rej. Świr w B. S. S. R. *Światowit*. 24: 459–483.
- Jażdżewski K., 1981. *Pradzieje Europy Środkowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Jewell H. M., 2007. *Women in Dark Age and Early Medieval Europe c. 500–1200*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Johnson A. W., Earle T., 2000. *The evolution of human societies* (2 leid.). Stanford: Stanford University Press.
- Joyce R. A., 2001. Burying the dead at Tlatilco: Social memory and social identities. In: *Social memory, identity, and death: Anthropological perspectives on mortuary rituals* (sud. M. S. Chesson). *Archeological papers of the American anthropological association*. 10. Arlington: American Anthropological Association: 12–26.

- Jones R. E., 1976. Infant mortality in rural North Shropshire, 1561–1810. *Population studies*. 30 (2): 305–317.
- Jordanes, 2006. *The origin and deeds of the Goths*. West Stockbridge: Hard Press.
- Jørgensen L., 1987. Family burial practices and inheritance systems: The development of an Iron Age society from 500 BC to AD 1000 on Bornholm, Denmark. *Acta archaeologica*. 58: 17–53.
- Jovaiša E., 1997a. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 36: 48–65.
- Jovaiša E., 1997b. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 35: 15–47.
- Jovaiša E., 2006. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 64: 5–16.
- Jurginis J., 1962. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Juškaitis V., 2005. Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapiuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.). *Archaeologia Lituana*. 6: 139–163.
- Kaczyński M., 1963a. Materiały cmentarzyska kurhanowego badanego w 1934 r. w miejscowości Mieżany, na Wileńszczyźnie (LSRR). *Wiadomości archeologiczne*. 29 (2): 119–137.
- Kaczyński M., 1963b. Materiały z badań 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Sudata, pow. Święciany, na Wileńszczyźnie (LSRR). *Wiadomości archeologiczne*. 29 (2): 138–156.
- Kaestle F. A., Horsburgh K. A., 2002. Ancient DNA in anthropology: Methods, applications, and ethics. *Yearbook of physical anthropology*. 45: 92–130.
- Kamp K. A., 2001. Where have all the children gone?: The archaeology of childhood. *Journal of archaeological method and theory*. 8 (1): 1–34.
- Katz D., Suchey J. M., 1986. Age determination of the male os pubis. *American journal of physical anthropology*. 69 (4): 427–435.
- Kazakevičius V., 1993. *Plinkaigalio kapinynas*. *Lietuvos archeologija*. 10.

- Kazakevičius V., 2007. Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis. In: *Lietuvos istorija. 2. Geležies amžius*. Vilnius: Baltos lankos: 299–400.
- Kazimiero teisinys (1468 m.). *Судебник Казимира (1468 г.)* (sud. J. Jurginis, A. Janulaitis, A. Tyla). *Acta historica Lituanica*, 1967. 1. Vilnius: Mintis.
- Kirkor A. H., 1855. Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej. *Biblioteka Warszawska*. 3 (59): 20–26.
- Kjellström A., Tesch S., Wikström A., 2005. Inhabitants of a sacred townscape: An archaeological and osteological analysis of skeletal remains from Late Viking Age and Medieval Sigtuna, Sweden. *Acta archaeologica*. 76 (2): 87–110.
- Kliaugaitė V., 2000a. Tyrinėjimai Aleksandriškių pilkapyne 1999 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 172–173.
- Kliaugaitė V., 2000b. Ziboliškės III pilkapyno tyrinėjimai 1999 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 182–183.
- Kliaugaitė V., 2002. Laukstenių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*: 68.
- Kliaugaitė V., 2005. Kaltanėnų (Degutinės) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*: 66–68.
- Kliaugaitė V., 2006. Liūlinės pilkapynas III. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*: 89–91.
- Kokowski A., 2007. *Goci: Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*. Warszawa: Trio.
- Kristiansen K., 1993. Chieftoms, states, and systems of social evolution. In: *Chieftoms: Power, economy, and ideology* (sud. T. K. Earle). Cambridge: Cambridge University Press: 16–43.
- Kroeber A. L., 1927. Disposal of the dead. *American anthropologist*. 29 (3): 308–315.
- Krzyżanowska M., Gładykowska-Rzeczycka J. J., Dąbrowski P., Szostakiewicz M., 2003. An atypical burial at the Gothic cemetery in Masłomęcz, Lublin province (Poland). *The mankind quarterly*. 43 (4): 357–375.

- Kulikauskas P., 1959. Naujas archeologinis paminklas Užnemunėje (V–VII amžių jotvingių senkapis Krikštonyse, Lazdijų r.). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (6): 71–88.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Kulikauskienė R., 1964ša. Čiobiškio km. pilkapių (Ukmergės raj.) 1963 ir 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 261.
- Kulikauskienė R., 1964šb. Rusių Rago km. (Ukmergės raj.) pilkapių 1963 ir 1964 m. tyrinėjimų dienoraštis. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 260.
- Kuncienė O., 1969. Pabarių (Eišiškių raj.) pilkapių 1966 m. tyrinėjimai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (29): 57–68.
- Kuncienė O., 1971. Sausių (Trakų raj.) pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (35): 73–85.
- Kuncienė O., 1972a. Laukių pilkapių (Švenčionių raj.) tyrinėjimai 1971 m. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*: 50–51.
- Kuncienė O., 1972b. Pamusio (Varėnos raj.) pilkapiai (1. Laidosena). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 3 (40): 91–100.
- Kuncienė O., 1972c: Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais. In: *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas: 149–254.
- Kuncienė O., 1973a. Katkuškių pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 4 (45): 91–106.
- Kuncienė O., 1973b. Pamusio (Varėnos raj.) pilkapiai (2. Radiniai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 2 (43): 103–123.
- Kuncienė O., 1974š. Naravai, Trakų raj., 1974 m. liepos 8 – rugpiūčio 15 d. Pilkapių tyrinėjimų dienoraštis. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 523.

- Kuncienė O., 1975š. *Naravų, Trakų raj., 1975 m. liepos 4 d. – rugpiūčio 5 d. pilkapių tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 523.
- Kuncienė O., 1976š. *Naravai, Trakų raj., 1976 m. birželio 24 – rugpiūčio 5 d. Pilkapių tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 523.
- Kuncienė O., 1980. Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (1. M. e. V–VII a. pilkapiai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 3 (72): 41–54.
- Kuncienė O., 1981. Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (2. M. e. VIII–X a. pilkapiai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 3 (76): 93–102.
- Kuncienė O., 1982. Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (1. Darbo įrankiai ir ginklai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 3 (80): 43–54.
- Kuncienė O., 1983a. Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (2. Papuošalai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (82): 49–60.
- Kuncienė O., 1983b. Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (3. Keramika). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 2 (83): 50–60.
- Kuncienė O., 1985. Degintiniai žirgų kapai Skubėtų (Šalčininkų raj.) X–XII a. pilkapyne. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. T. 1 (90): 86–97.
- Kuncienė O., Butėnienė E., 1978š. *Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapyno 1978 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1179.
- Kurila L., 2002a. L. Kondratovičiaus-Sirokomlės tyrinėjimai Anciulių pilkapyne 1856 m. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 54: 40–46.
- Kurila L., 2002b. Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje. *Archaeologia Lituana*. 3: 122–136.
- Kurila L., 2003. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 58: 25–38.
- Kurila L., 2005. Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (1. Archeologijos duomenys). *Lietuvos archeologija*. 27: 59–84.

- Kurila L., 2007a. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos gyventojų demografija. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 66: 3–11.
- Kurila L., 2007b. Graves of the unburied: Symbolic Iron Age warrior burials in East Lithuania. *Archaeologia Baltica*. 8: 292–301.
- Kurila L., 2007c. Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje. *Archaeologia Lituana*. 8: 97–116.
- Kurila L., 2008. Poviliškės pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*: 163–166.
- Kurila L., 2009a. Senieji Rytų Lietuvos pilkapių plėšikai. *Lietuvos archeologija*. 34: 43–58.
- Kurila L., 2009b. Symbolic horse burials in the Iron Age of East Lithuania. *Archaeologia Baltica*. 11: 242–253.
- Kurila L., 2009c (spaudoje). Socialinis statusas ir lytis: Geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos analizė. *Lietuvos archeologija*. 35.
- Kurila L., 2010 (spaudoje). Osteologinis kremuoto individo lyties nustatymas: Patikimumo įvertinimas, paremtas Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų duomenimis. *Lietuvos archeologija*. 36.
- Kurila L., Baubonis Z., Kiaugaitė V., 2007. Vigodkos (Dūkšto, Saksoniškių) II pilkapynas. *Lietuvos archeologija*. 32: 145–170.
- Kurila L., Baubonis Z., Kiaugaitė V., 2010 (spaudoje). Ažušilės pilkapynas. *Lietuvos archeologija*. 36.
- Kurila L., Kiaugaitė V., 2007. Baliulių pilkapiai (Švenčionių r.). *Lietuvos archeologija*. 30: 121–180.
- Kurila L., Kiaugaitė V., 2008. Peršaukščio–Kasčiukų pilkapynas. *Lietuvos archeologija*. 33: 9–40.
- Lane R. A., Sublett A. J., 1972. Osteology of social organization: Residence pattern. *American antiquity*. 37 (2): 186–201.
- Larsen C. S., 1997. *Bioarchaeology: Interpreting behavior from the human skeleton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laws of the Alamans and Bavarians* (sud. T. J. Rivers), 1977. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Lee Y. K., 2002. Status, symbol, and meaning in the Dian culture. *Journal of East Asian archaeology*. 3 (1–2): 103–131.
- Lehtosalo-Hilander P. L., 1982. *Luistari III: A burial-ground reflecting the Finnish Viking Age society*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja = Finska fornminnesföreningens tidskrift. 82 (3). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lex Frisionum* (sud. K. A. Eckhardt, A. Eckhardt). *Monumenta Germaniae historica. Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi*, 1982. 12. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- Lietuvos statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529* (sud. E. Gudavičius), 2002. Vilnius: Artlora.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, 1955. 1. *Feodalinis laikotarpis* (sud. K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Loe L., Robson-Brown K., 2005. Summary report on the human skeletons (In: Holbrook N., Thomas A., An Early-medieval monastic cemetery at Llandough, Glamorgan: Excavations in 1994). *Medieval archaeology*. 49 (1): 42–52.
- Loth S. R., Honneberg M., 2001. Sexually dimorphic mandibular morphology in the first few years of life. *American journal of physical anthropology*. 115 (2): 179–186.
- Lovejoy C. O., Meindl R. S., Pryzbeck T. R., Mensforth R. P., 1985a. Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American journal of physical anthropology*. 68 (1): 15–28.
- Lovejoy C. O., Meindl R. S., Mensforth R. P., Barton. T. J., 1985b. Multifactorial determination of skeletal age at death: A method and blind tests of its accuracy. *American journal of physical anthropology*. 68 (1): 1–14.
- Łowmiański H., 1931. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. 1. Wilno: Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie.
- Łowmiański H., 1932. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. 2. Wilno: Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie.

- Luchtanas A., 1999š. *Varliškių (Orliškių) pilkapyno (A 1190), Vievio sen., Trakų raj. archeologinių tyrinėjimų 1999 metais ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 3306.
- Luchtanas A., 2000. Varliškių pilkapyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 189–194.
- Luchtanas A., 2002. Grabijolų (Žemaitiškių) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*: 92–93.
- Luchtanas A., 2005. Grabijolų (Žemaitiškių) pilkapynas II. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*: 94.
- Luchtanas A., 2006a. Grabijolų (Žemaitiškių) pilkapynas II. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*: 83–84.
- Luchtanas A., 2006b. Padūkštų pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*: 84.
- Lucy S. J., 1997. Housewives, warriors and slaves? Sex and gender in Anglo-Saxon burials. In: *Invisible people and processes: Writing gender and childhood into European archaeology* (sud. J. Moore, E. Scott). London, New York: Leicester University Press: 150–168.
- Machugh D. E., Edwards C. J., Bailey J. F., Bancroft D. R., Bradley D. G., 2000. The extraction and analysis of ancient DNA from bone and teeth: A survey of current methodologies. *Ancient biomolecules*. 3 (2): 81–102.
- Maenchen-Helfen O. J., 1973. *The world of the Huns: Studies in their history and culture*. Berkley: University of California Press.
- Mays S., 1993. Infanticide in Roman Britain. *Antiquity*. 67 (257): 883–888.
- Mays S., 1998. *The archaeology of human bones*. London, New York: Routledge.
- Mays S., 2002. The relationship between molar wear and age in an Early 19th century AD archaeological human skeletal series of documented age at death. *Journal of archaeological science*. 29 (8): 861–871.
- Majewski E., 1901. Bronzy i kości ludzkie z grobu we wsi Koniuchy (pow. Wilkomierski). *Światowit*. 3: 85–89.
- Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine military strategy* (sud. G. T. Dennis), 1984. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- McKinley J. I., 1994. Bone fragment size in British cremation burials and its implications for pyre technology and ritual. *Journal of archaeological science*. 21: 339–342.
- McKinley J. I., 2000. The analysis of cremated bone. In: *Human osteology in archaeology and forensic science* (sud. M. Cox, S. Mays). Cambridge: Cambridge University Press: 403–421.
- Megaw J. V. S., 1966. The Vix burial. *Antiquity*. 40 (157): 38–44.
- Meindl R. S., Lovejoy C. O., 1985. Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American journal of physical anthropology*. 68 (1): 57–66.
- Meindl R. S., Lovejoy C. O., Mensforth R. P., Carlos L. D., 1985. Accuracy and direction of error in the sexing of the skeleton: Implications for paleodemography. *American journal of physical anthropology*. 68 (1): 79–85.
- Meindl R. S., Russell K. F., 1998. Recent advances in method and theory in paleodemography. *Annual review of anthropology*. 27: 375–399.
- Merkevičius A., 1988š. Sudotos km. pilkapių, Švenčionių apyl, Švenčionių raj. tyrinėjimų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1524.
- Merkevičius A., 1990. Sudotos pilkapių tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*: 52–56.
- Michelbertas M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*. Vilnius: Mokslas.
- Michelbertas M., 1997. *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Michelbertas M., 2001š. Ataskaita už 2000 metų archeologinius tyrinėjimus Kniškių – Jakšišio pilkapyne, Anykščių raj. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 3648.
- Michelbertas M., 2002. Jakšišio pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*: 71–73.
- Mickevičius A., 2004. *Normanai ir baltai IX–XII a.* Vilnius: Versus Aureus.

- Milner G. R., 1984. Social and temporal implications of variation among American Bottom Mississippian cemeteries. *American antiquity*. 49 (3): 468–488.
- Mittler D. M., Sheridan S. G., 1992. Sex determination in subadults using auricular surface morphology: A forensic science perspective. *Journal of forensic sciences*. 37 (4): 1068–1075.
- Modzelewski K., 2007. *Barbarų Europa*. Vilnius: Mintis.
- Montgomery J. E., 2000. Ibn Faḍlān and the Rūsiyyah. *Journal of Arabic and Islamic studies*. 3: 1–25.
- Morgan L. H., 1982 [1877]. *Ancient society or Researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization*. Calcutta, New Delhi: K P Bagchi & Company.
- Morris I., 1991. The archaeology of ancestors: The Saxe/Goldstein hypothesis revisited. *Cambridge archaeological journal*. 1 (2): 147–169.
- Mulhern D. M., Jones E. B., 2005. Test of revised method of age estimation from the auricular surface of the ilium. *American journal of physical anthropology*. 126 (1): 61–65.
- Muller J., 1997. *Mississippian Political Economy*. New York: Plenum Press.
- Musianowicz K., 1968. Wczesnośredniowieczny kurhan w Rekanciszkach, rejon Nowowilejka, na tle wschodnioliteńskich kurhanów. *Wiadomości archeologiczne*. 33 (3–4): 338–354.
- Nagaoka T., Hirata K., Yokota E., Matsuura S., 2006. Paleodemography of a Medieval population in Japan: Analysis of human skeletal remains from the Yuigahama-minami site. *American journal of physical anthropology*. 131 (1): 1–14.
- Nelson S. M., 1997. *Gender in archaeology: Analyzing power and prestige*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Nikžentaitis A., 1996. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. *Acta historica Universitatis Klaipedensis*. 5.
- Nimkoff M. F., Middleton R., 1960. Types of family and types of economy. *The American journal of sociology*. 66 (3): 215–225.

- Nordborg M., 1992. Female infanticide and human sex ratio evolution. *Journal of theoretical biology*. 158 (2): 195–198.
- Norman M. J., 2003. Death and burial of Roman children: The case of the Yasmina cemetery at Carthage – Part II, the archaeological evidence. *Mortality*. 8 (1): 36–47.
- Oestigaard T., Goldhahn J., 2006. From the dead to the living: Death as transactions and re-negotiations. *Norwegian archaeological review*. 39 (1): 27–48.
- O'Rourke D. H., Hayes M. G., Carlyle S. W., 2000. Ancient DNA studies in physical anthropology. *Annual review of anthropology*. 29: 217–242.
- O'Shea J. M., 1984. *Mortuary variability: An archaeological investigation*. Orlando: Academic Press.
- O'Shea J. M., 1995. Mortuary custom in the Bronze Age of Southeastern Hungary: Diachronic and synchronic perspectives. In: *Regional approaches to mortuary analysis* (sud. L. A. Beck). New York, London: Plenum Press: 125–145.
- Owen F., 1960. *The Germanic people: Their origin, expansion and culture*. New York: Dorset Press.
- Pader E. J., 1982. *Symbolism, social relations and the interpretation of mortuary remains*. *BAR International series*. 130. Oxford: British Archaeological Reports.
- Pakarklis P., 1948. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Parker Pearson M., 1982. Mortuary practices, society and ideology: An ethnoarchaeological study. In: *Symbolic and structural archaeology* (sud. I Hodder). Cambridge: Cambridge University Press: 99–113.
- Parker Pearson M., 1993. The powerful dead: Archaeological relationships between the living and the dead. *Cambridge archaeological journal*. 3 (2): 203–229.
- Parker Pearson M., 2003. *The archaeology of death and burial*. Stroud: Sutton Publishing.

- Pašuta V., 1971. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis.
- Pauketat T. R., 2007. *Chieftoms and other archaeological delusions*. Lenham: AltaMira Press.
- Paul the Deacon, 2003. *History of the Lombards*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pawletta M., 2003. Blurring genders: A case study from Pruszcz Gdanski cemetery in Northern Poland. *Stanford journal of archaeology*. 2.
[žiūrėta: http://archaeology.stanford.edu/journal/newdraft/2003_Journal/pawleta/index.html, 2006-08-13].
- Peebles C. S., 1971. Moundville and surrounding sites: Some structural considerations of mortuary practices II. In: *Approaches to the Social dimensions of mortuary practices* (sud. J. A. Brown). *Memoirs of the Society for American archaeology*. 25: 68–91.
- Peebles C. S., Kus S. M., 1977. Some archaeological correlates of ranked societies. *American antiquity*. 42 (3): 421–448.
- Peleg Y., 2002. Gender and ossuaries: Ideology and meaning. *Bulletin of American Schools of Oriental Research*. 325: 65–73.
- Pelteret D., 1991. *Slavery in the Danelaw*. In: *Social approaches to Viking studies* (sud. R. Samson). Glasgow: Cruithne Press: 179–188.
- Phenice T. W., 1969. A newly developed visual method of sexing the os pubis. *American journal of physical anthropology*. 30 (2): 297–301.
- Piontek J., 1985. *Biologia populacji pradziejowych: Zarys metodyczny*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Puzinas J., 1932. Pilkapių krašte. *Bangos*. 33: 827–828.
- Puzinas J., 1938. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. *Senovė*. 4: 175–303.
- Puzinas J., 1941. Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose. *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus metraštis*. 1: 28–42.
- Radiņš A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*. 5.

- Randsborg K., 1980. *The Viking Age in Denmark: The formation of the state*. London: Duckworth.
- Randsborg K., 1981. Burial, succession, and early state formation in Denmark. In: *The archaeology of death (New directions in archaeology)* (sud. R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg). Cambridge: Cambridge University Press: 105–121.
- Randsborg K., 1984. The study of slavery in Northern Europe: An archaeological approach. *Acta archaeologica*. 55: 155–160.
- Rathje W. L., 1970. Socio-political implications of Lowland Maya burials: Methodology and tentative hypotheses. *World archaeology*. 1 (3): 359–374.
- Ravesloot J. C., 1988. *Mortuary practices and social differentiation at Casas Grandes, Chihuahua, Mexico*. *Anthropological papers of the University of Arizona*. 49. Tucson: The University of Arizona Press.
- Rega E., 1997. Age, gender and biological reality in the Early Bronze Age cemetery at Morkin. In: *Invisible people and processes: Writing gender and childhood into European archaeology* (sud. J. Moore, E. Scott). London, New York: Leicester University Press: 229–247.
- Renfrew C., 1984. *Approaches to social archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Renfrew C., Bahn P., 2000. *Archaeology: Theories, methods and practice* (3 leid.). New York: Thames and Hudson.
- Richards L. C., Miller S. L., 1991. Relationships between age and dental attrition in Australian aboriginals. *American journal of physical anthropology*. 84 (2): 159–164.
- Robb J. E., 1998. The archaeology of symbols. *Annual review of anthropology*. 27: 329–346.
- Rösing F. W., Kvaal S. I., 1998. Dental age in adults – A review of estimation methods. In: *Dental anthropology: Fundamentals, limits, and prospects* (sud. K. W. Alt, F. W. Rösing, M. Teschler-Nicola). Wien, New York: Springer-Verlag: 442–468.
- Rothschild N. A., 1979. Mortuary behavior and social organization at Indian Knoll and Dickson mounds. *American antiquity*. 44 (4): 658–675.

- Rothschild N. A., 1990. *Prehistoric dimensions of status: Gender and age in Eastern North America*. New York, London: Garland Publishing.
- Rothschild N. A., 2002. Introduction. In: *Children in the prehistoric Puebloan Southwest* (sud. K. Kamp). Salt Lake City: University of Utah Press: 1–13.
- Russeva V., 2001. Trends of human life span evolution in populations who lived around Cabyle. *Papers on anthropology*. 10: 249–259.
- Sahlins M. D., 1963. Poor man, rich man, big-man, chief: Political types in Melanesia and Polynesia. *Comparative studies in society and history*. 5 (3): 285–303.
- Saunders S. R., 2000. Subadult skeletons and growth-related studies. In: *Biological anthropology of the human skeleton* (sud. M. A. Katzenberg, S. R. Saunders). New York: Wiley-Liss: 135–161.
- Saxe A. A., 1970š. *Social dimensions of mortuary practices* (daktaro disertacija). [žiūrėta: <http://wwwlib.umi.com/dissertations/cart?add=7104720>, 2006-05-10].
- Saxe A. A., 1971. Social dimensions of mortuary practices in a Mesolithic population from Wadi Halfa, Sudan. In: *Approaches to the social dimensions of mortuary practices* (sud. J. A. Brown). *Memoirs of the Society for American archaeology*. 25: 39–57.
- Scarre C., 1994. The meaning of death: Funerary beliefs and the prehistorian. In: *The ancient mind: Elements of cognitive archaeology* (sud. C. Renfrew, E. B. W. Zubrow). Cambridge: Cambridge University Press: 75–82.
- Schiffer M. B., 1988. The structure of archaeological theory. *American antiquity*. 53 (3): 461–485.
- Schulting R. J., 1995. *Mortuary variability and status differentiation on the Columbia-Fraser plateau*. Burnaby: Simon Fraser University.
- Scott E., 2001. Killing the female? Archaeological narratives of infanticide. In: *Gender and the archaeology of death* (sud. B. Arnold, N. L. Wicker). Walnut Creek: AltaMira Press: 1–21.
- Scott E. P., 1910. *The Visigothic code (Forum Judicum)*. Boston: The Boston Book Company.

- Semėnas V., 1997š. 1996 metų tyrinėjimų Pavajuonio – Rėkučių pilkapyne ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 3019.
- Semėnas V., 1998. Papiškių pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*: 152–154.
- Semėnas V., 2000. Sudotos I pilkapių grupės tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 197–199.
- Semėnas V., 2005. Sudotos I pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*: 73–74.
- Service E. R., 1962. *Primitive social organization: An evolutionary perspective*. New York: Random House.
- Shanks M., Tilley C., 1987. *Social theory and archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Shennan S. E., 1975. The social organization at Branč. *Antiquity*. 49 (196): 279–288.
- Siegmund F., 1998. Social structure and relations. In: *Franks and Alamanni in the Merovingian Period: An ethnographic perspective* (sud. I. Wood). Woodbridge: The Boydell Press: 177–199.
- Siegmund F., 2003. Social relations among the Old Saxons. In: *The Continental Saxons from the Migration Period to the tenth century: An ethnographic perspective* (sud. D. H. Green, F. Siegmund). Woodbridge: The Boydell Press: 77–95.
- Sigvallius B., 1994. *Funeral pyres: Iron Age cremations in North Spånga*. Stockholm: Stockholm University.
- Simniškytė A., 1998a. Eikotiškio kapinynas Rytų Lietuvos pilkapių kultūros kontekste. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*. 37: 14–24.
- Simniškytė A., 1998b. Geriamieji ragai Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*. 15: 185–245.
- Simniškytė A., 2000. Galinių (Užpalių) pilkapyno tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 199–200.
- Simniškytė A., 2005. Sėlos kraštas VI/VII–XIII/XIV amžiais: Teritorinė struktūra ir hierarchija. *Lietuvos archeologija*. 27: 29–48.

- Simniškytė A., 2007. Weapons in Iron Age women's graves. *Archaeologia Baltica*. 8: 283–291.
- Simniškytė-Strimaitienė A., 2004š. *Kultūrinė dinamika Sėlos regione I–XIII a. po Kr.* (daktaro disertacija). *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*. F132–3077.
- Smith M. A., 1955. The limitations of inference in archaeology. *Archaeological newsletter*. 6 (1): 3–7.
- Smith P., Kahila G., 1992. Identification of infanticide in archaeological sites: A case study from the Late Roman – Early Byzantine periods at Ashkelton, Israel. *Journal of archaeological science*. 19 (6): 667–675.
- Snodgrass J. J., 2004. Sex differences and aging of the vertebral column. *Journal of forensic sciences*. 49 (3): 458–463.
- Sofaer Derevenski J., 2000. Material culture shock: Confronting expectations in the material culture of children. In: *Children and material culture* (sud. J. Sofaer Derevenski). London: Routledge: 3–16.
- Solberg B., 1985. Social status in the Merovingian and Viking periods in Norway from archaeological and historical sources. *Norwegian archaeological review*. 18 (1–2): 61–76.
- Sopeña G., 2005. Celtiberian ideologies and religion. *E-Keltoi: Journal of interdisciplinary Celtic studies*. 6: 347–410.
[žiūrėta: http://www.uwm.edu/Dept/celtic/ekeltoi/volumes/vol6/6_7/index.html, 2006-05-13].
- Spector J. D., 1991. What this awl means: Towards a feminist archaeology. In: *Engendering archaeology: Women and prehistory* (sud. J. M. Gero, M. W. Conkey). Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers: 388–406.
- Spencer-Wood S. M., 2000. Strange attractors: Feminist theory, nonlinear systems theory, and their implications for archaeological theory. In: *Social theory in archaeology* (sud. M. B. Schiffer). Salt Lake City: The University of Utah Press: 112–125.
- Stela E., 2004. *Apie Prūsijos senybes*. Vilnius: Aidai.

- Steponaitis V., 1988š. *Paduobės-Šaltaliūnės, Švenčionių raj. Švenčionėlių apyl. pilkapių 3 grupės tyrinėjimo ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1321.
- Steponaitis V., 2000. Paduobės-Šaltaliūnės III grupės pilkapių tyrinėjimai 1999 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 205–206.
- Steponaitis V., 2002š. *Paduobės-Šaltaliūnės (Švenčionių raj.) III grupės pilkapių 2002 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 3986.
- Steponaitis V., 2006a. Paduobės (Šaltaliūnės) III grupės pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*: 87–91.
- Steponaitis V., 2006b. Paduobės (Šaltaliūnės) III grupės pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*: 98–101.
- Steponaitis V., 2007. Paduobės (Šaltaliūnės) III grupės pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*: 132–134.
- Steponaitis V. P., 1978. Location theory and complex chiefdoms: A Mississippian example. In: *Mississippian settlement patterns* (sud. B. D. Smith). New York: Academic Press.
- Steuer H. 1982. *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse*. 3 (128). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Stone A. C., Milner G. R., 1996. Sex determination of ancient human skeletons using DNA. *American journal of physical anthropology*. 99 (2): 231–238.
- Stoodley N., 1999. *The spindle and the spear: A critical enquiry into the construction and meaning of gender in the Early Anglo-Saxon burial rite. BAR British series*. 288. Oxford: British Archaeological Reports.
- Stoodley N., 2000. From the cradle to the grave: Age organization and the Early Anglo-Saxon burial rite. *World archaeology*. 31 (3): 456–472.
- Storey R., 1985. An estimate of mortality in Pre-Columbian urban population. *American anthropologist*. 87 (3): 519–535.

- Strazdas A., 1990š. *Gudelių (Lenkiškių), Buivydiškių apyl., Vilniaus raj., pilkapyno 1988–1989 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 1757.
- Strzałko J., Piontek J., Malinowski A., 1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych. In: *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*. Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza: 31–42.
- Suder W., 1990. A study of the age and sex structure of population in the Western provinces of the Roman Empire. *Acta Universitatis Wratislavenensis*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 733.
- Sullivan L. P., 2001. Those men in the mounds: Gender, politics, and mortuary practices in Eastern Tennessee. In: *Archaeological studies of gender in the Southeastern United States* (sud. J. M. Eastman, C. B. Rodning). Gainesville: University Press of Florida: 101–126.
- Szukiewicz W., 1900. Kurhany ciałopalne w Pomusiu. *Światowit*. 2: 3–16.
- Šaknys Ž. B., 1996. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Lietuvos etnologija*. 1.
- Šatavičius E., 1998. Sudotos archeologijos paminklų komplekso tyrinėjimai 1996–1997 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*: 45–50.
- Šatavičius E., 2000. Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 72–76.
- Šatavičius E., 2004š. *Sudotos archeologinio paminklų komplekso archeologiniai tyrimai 2004 metais. Ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*. F. 1, Nr. 4411.
- Šimėnas V., 1994. Pajūrio, Nemuno žemupio ir Vidurio Lietuvos kapinynai I m. e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje. In: *Vidurio Lietuvos archeologija: Konferencijos medžiaga*. Vilnius: Žalioji Lietuva: 10–20.
- Šimėnas V., 1998. Dvyliškio (Paraisčių) pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*: 161–164.

- Šimėnas V., 2006. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šlaus M., 2000. Biocultural analysis of sex differences in mortality profiles and stress levels in the Late Medieval population from Nova Rača, Croatia. *American journal of physical anthropology*. 111 (2): 193–209.
- Šnapštis J., 1910. Mūsų pilekalniai. *Viltis*. 129: 2.
- Šnē A., 2002. *Sabiedrība un vara: Sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Inteleks.
- Švelniūtė R., 2005a. Socialinės organizacijos skirtumai V–VI a. Pagrybio ir Plinkaigalio kapinynus palikusiose bendruomenėse. In: *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla: 207–222.
- Švelniūtė R., 2005b. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne. *Lietuvos archeologija*. 27: 9–22.
- Tacitas P. K., 1972. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga.
- Tainter J. A., 1975. Social inference and mortuary practices: An experiment in numerical classification. *World archaeology*. 7 (1): 1–15.
- Tainter J. A., 1978. Mortuary practices and the study of prehistoric social systems. In: *Advances in archaeological method and theory* (sud. M. B. Schiffer). 1. New York: Academic Press: 105–141.
- Tainter J. A., 1980. Behavior and status in Middle Woodland mortuary populations from the Illinois Valley. *American antiquity*. 45 (2): 308–313.
- Tainter J. A., Cordy R. H., 1977. An archaeological analysis of social ranking and residence groups in prehistoric Hawaii. *World archaeology*. 9 (1): 95–112.
- Tarasenka P., 1928. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisija.
- Tarifa F., 2007. Balkan societies of “social men”: Transcending gender boundaries. *Societies without borders*. 2 (1): 75–92.
- Tautavičius A., 1953š. 1953 m. liepos mėn. 1–31 d.d. LTSR MA Istorijos ir Teisės instituto archeologinės ekspedicijos vestų pilkapių kasinėjimų Kapitoniškėse,

- Rumšiškių ap., Kaišiadorių rajone, dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas. F. 1, Nr. 27.*
- Tautavičius A., 1955. Rytų Lietuvos pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. 1*: 87–98.
- Tautavičius A., 1957. Kapitoniškių pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. 1*: 95–109.
- Tautavičius A., 1958. Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai. *Iš lietuvių kultūros istorijos. 1*: 65–82.
- Tautavičius A., 1969š. Riklikų, Anykščių raj. pilkapių 1969 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas. F. 1, Nr. 257.*
- Tautavičius A., 1970. Riklikų pilkapių kasinėjimai 1969 metais. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*: 53–60.
- Tautavičius A., 1972. Degsnės-Labotiškių pilkapių (Molėtų raj.) kasinėjimai 1970 m. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*: 48–50.
- Tautavičius A., 1981. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. *Lietuvos archeologija. 2*: 18–43.
- Tautavičius A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Lietuvos pilys.
- The Burgundian code* (sud. K. F. Drew), 1972. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- The laws of the Salian Franks* (sud. K. F. Drew), 1991. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- The Lombard laws* (sud. K. F. Drew, E. Peters), 1973. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Thedéen S., 2008. Who's that girl? The cultural construction of girlhood and the transition to womanhood in Viking Age Gotland. *Childhood in the past. 1*: 78–93.
- Thompson E. A., 1996. *The Huns*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.

- Tyszkiewicz E., 1842. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Tyszkiewicz E., 1850. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawniej Litwie i Rusi Litewskiej*. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Tyszkiewicz K., 1868. *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej*. Berlin: W księgarni B. Behra (E. Bock).
- Tiškevičius K., 1992. *Neris ir jos krantai*. Vilnius: Mintis.
- Todd M., 1972. *Everyday life of the Barbarians: Goths, Franks and Vandals*. London, New York: B. T. Batsford, G. P. Putnam's Sons.
- Trigger B., 1974. The archaeology of government. *World archaeology*. 6 (1): 95–106.
- Trigger B., 1980. Archaeology and the image of the American Indian. *American antiquity*. 45 (4): 662–676.
- Trigger B., 1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trinkaus K. M., 1984. Mortuary ritual and mortuary remains. *Current anthropology*. 25 (5): 674–679.
- Tučas R., 2008. Rytų ir Vakarų Lietuvos teritorinio apgyvendinimo skirtumai viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje. *Geografija*. 44 (1): 1–8.
- Ubelaker D. H., 1989. *Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation* (2 leid.). Washington: Taraxacum.
- Ucko P. J., 1969. Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains. *World archaeology*. 1 (2): 262–280.
- Urbanavičienė S., 1995. Diktarų kapinynas. *Lietuvos archeologija*. 11: 169–206.
- Vaitkevičius V., 2002. Pilviškių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*: 81–83.
- Vaitkevičius V., 2004. Pakalnių pilkapiai. *Lietuvos archeologija*. 26: 47–72.
- Vaitkevičius V., 2005a. Interpreting the East Lithuanian Barrow culture. In: *Interarchaeologia*. 1. *Papers from the first theoretical seminar of the Baltic*

- archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003. Culture and material culture* (sud. V. Lang): 71–86.
- Vaitkevičius V., 2005b. Vienos teorijos pėdsakais, arba mirusiųjų deginimo paprotys Rytų Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*. 27: 49–58.
- Vaitkevičius V., 2007. Santakos pilkapiai (Vilniaus r.). *Lietuvos archeologija*. 30: 181–212.
- Vaitkunskienė L., 1978. Socialinės nelygybės atspindžiai žemaičių laidojimo paminkluose (Žasino kapinynas, Šilalės raj.) (X–XI a.). *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*: 23–35.
- Vaitkunskienė L., 1985. Moters ir vyro statusas žemdirbių bendruomenėje V–VI amžiaus Lietuvoje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*. 1 (90): 74–85.
- Vaitkunskienė L., 1995a. Pagrybio kapinynas. *Lietuvos archeologija*. 13.
- Vaitkunskienė L., 1995b. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. *Archaeologia Baltica*. 1: 94–107.
- Van den Bos R. P. M., Maat G. J. R., 2002. *Cremated remains from a Roman burial site in Tiel-Passewaaij (Gelderland). Barge's anthropologica*. 9. Leiden: Leiden University Medical Center.
- Vaškevičiūtė I., 1980. Galminių (Zarasų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*: 63–65.
- Vaškevičiūtė I., 2006. Ginklai žiemgalių moterų kapuose. *Žiemgala*. 2: 12–15.
- Vaškevičiūtė I., 2007. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. In: *Lietuvos istorija. 2. Geležies amžius*. Vilnius: Baltos lankos: 173–297.
- Vėlius G., 2000. Popų-Vingelių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*: 235–241.
- Vėlius N., 1988. Kaip baltai laidojo mirusiuosius. *Kultūros barai*. 1: 56–59.
- Vyšniauskaitė A., 1995. Kaimo šeima. In: *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis: 104–167.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. 1: 44–64.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius: Mintis.

- Volkaitė-Kulikauskienė R., 1977. Aukštųjų Rusokų (Vilniaus raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*: 113–116.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 1978. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis). *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*: 5–22.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 2001. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga.
- Walker P. L., 1994. Documentation of sex differences and age changes in adults. In: *Standards for data collection from human skeletal remains* (sud. J. Buikstra, D. H. Ubelaker). *Arkansas archeological survey research series*. 44. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey: 15–38.
- Walker P. L., 2001. A bioarchaeological perspective on the history of violence. *Annual review of anthropology*. 30: 573–596.
- Wason P. K., 1994. *The archaeology of rank*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watson P. J., Fotiadis M., 1990. The razor's edge: Symbolic-structuralist archaeology and the expansion of archaeological inference. *American anthropologist*. 92 (3): 613–629.
- Weglian E., 2001. Grave goods do not a gender make: A case study from Singen am Hohentwiel, Germany. In: *Gender and the archaeology of death* (sud. B. Arnold, N. L. Wicker). Walnut Creek: AltaMira Press: 137–155.
- Weise S., Boldsen J. L., 2007. 'Dangerous fertile ages' for women: A universal Medieval pattern? *American journal of physical anthropology*. 132 (S44): 246.
- Weiss K. M., 1973. *Demographic models for anthropology*. *Memoirs of the Society for American archaeology*. 27.
- Werner J., 1977. Der Grabfund von Taurapilis, Rayon Utna (Litauen) und die Verbindung der Balten zum Riech Theoderichs. In: *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit* (sud. G. Kossack, J. Reichstein). Bonn: Habelt: 87–92.
- White T. D., Folkens P. A., 2005. *The human bone manual*. Amsterdam: Elsevier Academic Press.

- Whyte T. R., 2001. Distinguishing remains of human cremations from burned animal bones. *Journal of field archaeology*. 28 (3/4): 437–448.
- Wicker N. L., 1998. Selective female infanticide as partial explanation for the dearth of women in Viking Age Scandinavia. In: *Violence and society in the Early Medieval West* (sud. G. Halsall). Woodbridge: The Boydell Press: 205–221.
- Widsith Beowulf, Finnsburgh, Waldere, 154 Deor done into common English after the old manner* (sud. C. S. Moncrieff, V. Northcliffe), 2004. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Williams H., 2003. Material culture as memory: Combs and cremation in Early Medieval Britain. *Early Medieval Europe*. 12 (2): 89–128.
- Wilson D., 1975. *The New archaeology*. New York: Alfred A. Knopf.
- Wright H. T., 1984. Prestate political formations. In: *On the evolution of complex societies: Essays in honor of Harry Hoijer, 1982* (sud. T. Earle). Malibu: Undena Publications: 41–77.
- Zabiela G., 1992. Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. In: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Mokslas: 12–24.
- Zabiela G., 1995a. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedis.
- Zabiela G., 1995b. Rėkučių pilkapis. *Kultūros paminklai*. 2: 11–13.
- Zabiela G., 1996. Archeologas Vladimiras Kaširskis. *Kultūros paminklai*. 3: 41–52.
- Zabiela G., 2005. Čiobiškio ir Rusių Rago pilkapynų tyrinėjimai 1963–1964 m. In: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*. Vilnius: Versmė: 127–139.
- Zabiela G., Baranauskas T., 1996. Deltuvos žemė. *Lietuvos istorijos metraštis, 1995 metai*: 5–14.
- Zariņa G., 2005. Sievietes statuss Latvijā 7.–13. gs. pēc paleodemogrāfijas datiem. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 22: 204–211.
- Zariņa G., 2009. Palaeodemography of Bronze Age population of Kivutkalns, Latvia. *Baltic bioarchaeology meeting. Bioarchaeology and forensic anthropology. 23–26 August, 2009, Vilnius, Lithuania. Program and abstracts*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos institutas: 39.

- Žiogas J., 1909. Archaiologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje. *Lietuvių tauta*. 1 (3): 313–333.
- Žulkus V., 2001. Tikėjimų kaita pagoniškuose baltuose. Kuršiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 1–2: 9–19.
- Žulkus V., 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Алексин В. А., 1975. К вопросу о методике реконструкции социальной структуры по данным погребального обряда (на материалах древнеземледельческих культур). In: *Предмет и объект археологии и вопросы методики археологических исследований*. Ленинград: Наука: 49–53.
- Вольтеръ Э., 1888š. О раскопках г. Вольтера въ Лидскомъ и Троцкомъ уездахъ Виленской губ. *Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto Sankt Peterburgo archyvas*, F. 1, Nr. 1888/13a.
- Вольтеръ Э. А., 1889. Раскопки Э. А. Вольтера. *Виленскій вестникъ*. 168: 1–2.
- Гуковский К., 1895š. О раскопкахъ г. Гуковского въ Солокской волости, Новоалександровскаго уезда, Ковенской губ. *Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto Sankt Peterburgo archyvas*. F. 1, Nr. 1895/99.
- Егорейченко А. А., 2006. *Культуры штрихованной керамики*. Минск: БГУ.
- Жулкус В. В., 1989. Территория и особенности социальной структуры южнокуршских земель в IX–XII вв. *Краткие сообщения Института археологии Академии Наук СССР*. 198: 21–27.
- Зайковский Э. М., 2001. Исследование восточно литовского кургана XIII века с кремацией у д. Ашмянец. *Lietuvos archeologija*. 21: 413–420.
- Засецкая И. П., 1994. *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.)*. Санкт Петербург: Эллипс. ЛТД.
- Зверуго Я. Г., 2001. Исследование восточнолитовских курганов на территории Беларуси. *Lietuvos archeologija*. 21: 111–119.
- Известія ал-Бекри о славянахъ и ихъ сосѣдяхъ* (sud. В. Розень). *Записки Императорской академіи наукъ*, 1879. 32 (приложение № 2): 1–191.
- Известія Императорскаго археологическаго общества*, 1859. 1.

- Известія о хозарахъ, буртасахъ, болгарахъ, мадьярахъ, славянахъ и руссахъ Абу-Али Ахмеда бенъ Омаръ ибнъ Даста, неизвестнаго доселе арабскаго писателя X века. По рукописи Британскаго музея (sud. Д. А. Хвольсонъ), 1869. С.-Петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ.*
- Каширский В. А., 1906ж. *О раскопкахъ В. А. Каширскаго въ Свенцянскомъ уезде, Виленской губ. Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto Sankt Peterburgo archyvas. F. 1, Nr. 1906/67.*
- Каширский В. А., 1907ж. *О раскопкахъ В. А. Каширскаго въ Свенцянскомъ уезде, Виленской губ. Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto Sankt Peterburgo archyvas. F. 1, Nr. 1907/53.*
- Киркоръ А. К., 1859. Археологическія розисканія А. К. Киркора въ Виленской губерніи. *Известія Императорскаго археологическаго общества.* 1: 15–19.
- Лухтан А. Б., 1997. Война V века в Литве. *Гістарычна-археалагічны зборник.* 11: 15–20.
- Лухтан А., Ушинскас В., 1988. К проблеме становления литовской земли в свете археологических данных. In: *Древности Литвы и Белоруссии.* Вильнюс: Мокслас: 89–104.
- Лухтанас А., 2001. К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища Кярнаве). *Archaeologia Litwana.* 2: 22–28.
- Отчетъ Императорской археологической комиссіи за 1882–1888 годы, 1891.*
- Отчетъ Императорской археологической комиссіи за 1889 годъ, 1892.*
- Покровскій Ф. В., 1891. Грабяловскіе курганы. *Виленскій вестникъ.* 242: 2–3.
- Покровскій Ф. В., 1893. Случайная археологическая экскурсія въ верховья р. Вилейки. In: *Труды Виленскаго отдѣленія Московскаго предварительнаго комитета по устройству въ Вильне IX археологическаго сѣзда.* 1. Вильна: Типографія А. Г. Сыркина: 122–133.

- Покровскій Ф. В., 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии. In: *Труды девятого археологического съезда въ Вильне 1893*. 1. Москва: Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа: 166–220.
- Покровскій Ф. В., 1897. Къ изслѣдованію кургановъ и городищъ на восточной окраине современной Литвы. In: *Труды девятого археологического съезда въ Вильне 1893*. 2. Москва: Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа: 138–196.
- Покровскій Ф. В., 1899. *Къ изслѣдованію бассейна Вилии въ археологическомъ отношеніи (Изъ Трудовъ X. Археол. съезда. Т. I.)*. Москва: Типографія Г. Лиснера и А. Гешеля.
- Полное собраніе русскихъ летописей*, 1841. 3. *Новгородскія летописи*. Санктпетербургъ: Типографія Эдуарда Праца.
- Полное собраніе русскихъ летописей*, 1843. 2. *Ипатіевская летопись*. Санктпетербургъ: Типографія Эдуарда Праца.
- Полное собраніе русскихъ летописей*, 1849. 1. *Лаврентіевская и Троицкая летописи*. Санктпетербургъ: Типографія Эдуарда Праца.
- Правда русская*, 1947. 2. *Комментарии* (суд. Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров, Б. А. Романов). Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Рыков П. С., 1913. Могильникъ близъ станціи Сморгонь. *Записки Северо-западнаго отдела Императорскаго русскаго географическаго общества*. 4: 7–17.
- Седов В. В., 1982. *Восточные славяне в VI–XIII вв.* Москва: Наука.
- Седов В. В., 1987. Балты. In: *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*. Москва: Наука: 353–456.
- Спицынъ А. А., 1925. Литовскія древности. *Tauta ir žodis*. 3: 112–171.
- Формозов А. А., 2006. *Русские археологи в период тоталитаризма: Историографические очерки*. Москва: Знак.
- Щукин М. Б., 2006. *Готский путь (готы, Рим и черняховская культура)*. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета.

VIII. PRIEDAI

VIII.1. Lentelės

1 lent. Tyrinėti Rytų Lietuvos pilkapynai ir kapinynai.

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Aleksandriškės-Pukštėnai	Vilniaus	1999	V. Kiaugaitė	1
Alinka-Raistinė	Trakų	1982–1985	A. Bliujienė	23
Alytus	Alytaus	1959	O. Žuklijūtė-Mažeikienė	1
		1965	O. Navickaitė-Kuncienė	5
Alioškos-Ponizjė	Medilo	1895	F. Pokrovskis	8
Aluošia-Loša	Astravo	1892	F. Pokrovskis	4
		1933	H. Čehak-Holubovičiova	17
Anciuliai-Tabariškės	Ašmenos	1856	L. Kondratovičius-Sirokomlė	2
Andrejevcai	Smurgainių	1935	H. Čehak-Holubovičiova	16
Antasarė-Laukiai-Sariai	Švenčionių	1894	F. Pokrovskis	7
		1971	O. Navickaitė-Kuncienė	4
Ašmenėlis	Smurgainių	1999	E. Zaikovskis	1
Atmainai-Darsūniškis	Kaišiadorių	1957	O. Navickaitė-Kuncienė	3
		2002–2005	R. Kraujalis	9
		2006	G. Vėlius	2
Aukštieji Rusokai	Vilniaus	1974	R. Volkaitė-Kulikauskienė	8
Ažušilė	Ignalinos	2000–2006	Z. Baubonis, V. Kiaugaitė	11
Balceriškės-Vievis	Trakų	1889	E. Volteris	4
Baliuliai	Švenčionių	1999, 2000	V. Kiaugaitė	12
Baltadvaris I, II	Molėtų	2000–2006	B. Dakanis	8

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Baravykinė I	Vilniaus	1997	V. Šimėnas	1
Baravykinė II	Vilniaus	1998	V. Šimėnas	2
Barovka-Šilinė-Paginai	Šalčininkų	1952	A. Tautavičius	1
Beizionys-Žydiškės	Trakų	1924	P. Baleniūnas	?
Bevandeniškės-Maišinka-Sausiai	Trakų	1934, 1937	H. Cehak-Holubovičiova	7
		1955	N. Kovgrina	3
		1964	O. Navickaitė-Kuncienė	8
Bildos-Kameniškė	Švenčionių	1958	L. Gailiusas	3
Bistryčia	Astravo	1857	K. Tiškevičius	1
Borava-Šilinė	Švenčionių	1894	F. Pokrovskis	5
Bražuolė	Trakų	1856	A. H. Kirkoras	3
		1998	V. Kliaugaitė	1
Budrionys	Astravo	1895	F. Pokrovskis	10
Čiobiškis	Širvintų	1840	E. Tiškevičius	?
		1963, 1964	R. Volkaitė-Kulikauskienė	5
Čiornaja Luža	Medilo	1895	F. Pokrovskis	12
Dagilioniai	Jonavos	1997	J. Stankus	4
Degsnė-Labotiškės-Lebenciškė I, II, III	Molėtų	1970	A. Tautavičius	18
Didžiuliai	Šalčininkų	1951	A. Tautavičius	7
Dieveniškės	Šalčininkų	1952	A. Tautavičius	6
Dikturai	Anykščių	1976, 1977	V. Urbanavičius	13 kapų
Dovainonys I, II, III	Kaišiadorių	1932	E. Volteris, C. Engelis, J. Puzinas, K. Mekas	6? 7 kapai
		1953	A. Tautavičius	4
Drucminai-Mantotai-Dumbliai	Varėnos	1854	A. H. Kirkoras	2
		1889	E. Volteris, V. Šukevičius	6
Dubingiai-Jutonys-Baluoša	Molėtų	1939	P. Baleniūnas	3
		2000	P. Tebelškis	1
Dusinėnai II	Vilniaus	1998, 1999	V. Šimėnas	6
Dvyliškis-Paraisčiai	Vilniaus	1936	H. Cehak-Holubovičiova	10
		1997	V. Šimėnas	1

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Eikotiškis	Zarasų	1949	P. Kulikauskas	2 kapai
		1978	A. Tautavičius	1 kapas
		1995, 1996	A. Simniškytė-Strimaitienė	–
Eitulionys	Trakų	1978–1981	A. Bliujus	13
Galiniai-Užpaliai	Utenos	1845	P. Vilčinskis	?
		1998	A. Simniškytė-Strimaitienė	2
Galminiai	Zarasų	1978	A. Tautavičius	3
Grabijolai	Elektrėnų	1857	K. Tiškevičius	2
Grabijolai	Vilniaus	1890	A. Jocheris	?
Grabijolai-Žemaitiškiai II	Vilniaus	2001–2004	A. Luchtanas	4
Graužiniai	Molėtų	1939	atsitiktinis radinys	1 kapas
		1940	P. Baleniūnas	–
Gudeliai-Lenkiškės	Vilniaus	1987	J. Balčiūnas	1
		1988, 1989	A. Strazdas	5
		2002–2006	L. Kurila	7
Guronys	Kaišiadorių	1927	E. Volteris	6
Guzkai	Medilo	1895	F. Pokrovskis	3
Ignalina	Ignalinos	1933	M. Gluta	2
Jakšiškis-Knitiškiai	Anykščių	2000	M. Michelbertas	2
		2000–2006	A. Simniškytė-Strimaitienė	10
Janovo	Pastovių	1975	J. Zverūga	2
Jašiūnai-Geložė	Šalčininkų	1938	H. Cehak-Holubovičiova	2
		2000–2004	V. Šimėnas	6
Judiny	Anykščių	1969	B. Tautavičienė	8
Juodynas	Švenčionių	2005	V. Semėnas	1
Kairėnai	Vilniaus	1951	atsitiktinis radinys	2 kapai
Kaltanėnai-Degutinė	Švenčionių	2000, 2002	V. Kliaugaitė	1
Kaniūkai	Utenos	1898	atsitiktinis radinys	1 kapas
		1988	D. Ribokas	–
Kapitoniškės I, II	Kaišiadorių	1953, 1954	A. Tautavičius	46
		1999	E. Ivanauskas	3 kapai

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Karmazinai	Vilniaus	1857	K. Tiškevičius	?
		1933	H. Cechak-Holubovičiova	43
		1997	G. Vėlius	3
Kasčiukai	Švenčionių	2001	V. Kliaugaitė	1
Katkuškės	Šalčininkų	1951	A. Tautavičius	1
		1969	O. Navickaitė-Kuncienė	5
Kavinis-Šakarva II	Ignalinos	1906	V. Kaširskis	2
Kernavė	Širvintų	prieš 1842	E. Tiškevičius	?
		1857	K. Tiškevičius	?
		1981	P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė	2
		1983, 1984	A. Luchtanas	4
Kijėliai	Molėtų	1986	E. Butėnienė	1
Kosovščyna	Lydos	1974, 1975	J. Zverūga	5
		1976	V. Vergej	2
Kretuonys	Švenčionių	1976, 1977	E. Butėnienė	24
		1978, 1979	O. Navickaitė-Kuncienė, E. Butėnienė	18
		1980	E. Butėnienė, B. Tautavičienė	12
		1994, 1996	V. Semėnas	1
Kriokšlys	Anykščių	1994	G. Zabiela	5 kapai
Kuktiškės	Utenos	1958	A. Bernotaitė	1
Kunigiškės-Grigiškės	Vilniaus	1956	N. Kovgrina	5
Kupriai	Ignalinos	2006	V. Kliaugaitė	1
Kurganai-Varatniškės	Trakų	1951	A. Tautavičius	4
Kurklių Šilas	Anykščių	1998–2006	E. Butėnas	12
Labanoras	Švenčionių	1885	A. Burba	?
Lapušiškė-Sausalys	Ignalinos	1900	J. Žiogas	9
Laukininkai-Poliankai	Astravo	1892	F. Pokrovskis	2
Lauksteniai	Ignalinos	2000, 2001	V. Kliaugaitė	3
Lavariškės	Trakų	1951	O. Navickaitė-Kuncienė	3
Lentvaris	Trakų	XIX a. vid.	A. H. Kirkoras	1 (?)
Lintupiai	Pastovių	1894	F. Pokrovskis	5

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Lintupiai	Pastovių	1977	J. Zverūga	9
Liūlinė III	Švenčionių	2005	V. Kliaugaitė	1
Maisiejūnai	Kaišiadorių	1971	E. Butėnienė	5
		1986, 1987, 1989	E. Butėnas	15
Martėniškės	Zarasų	1966	M. Michelbertas	3
Mėžionys-Paulinavas	Švenčionių	1894	F. Pokrovskis	7
		1934	V. Antonievičius	9
		1999	V. Kliaugaitė	–
Mickonys	Varėnos	1889	E. Volteris	2
		1909	V. Šukevičius	1
Migonys	Kaišiadorių	1954, 1955, 1957	R. Volkaitė-Kulikauskienė	9
Mykoliškės-Tadaravas	Šalčininkų	1847	P. Vilčinskis (?)	?
		1998	A. Kuncevičius	1
Minčia	Utenos	1975	E. Butėnienė	2
		1985	B. Tautavičienė	5
		2000	P. Tebelškis	1
Miškiškiai-Aktapolis	Molėtų	1996	Z. Baubonis	2
Moša-Naujasodai	Trakų	1993, 1994	G. Abaravičius	8
Musteniai-Baubonys	Trakų	1970	D. Andrašiūnaitė	1
		1973	A. Girininkas	4
Naujieji Maceliai	Šalčininkų	1889	E. Volteris	5
Nemaitonys	Kaišiadorių	1970	E. Butėnienė	5
Neravai-Grigiškės-Misijonarka	Vilniaus	1972, 1974, 1975, 1977	O. Navickaitė-Kuncienė	50
		1999	J. Stankus	1
Paaldikis	Švenčionių	1974	J. Markelevičius	1
Pabariai	Šalčininkų	1892	V. Šukevičius	4
		1966	O. Navickaitė-Kuncienė	15
Padūkštai	Elektrėnų	2004	A. Luchtanas	1

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Paduobė-Šaltaliūnė III	Švenčionių	1987, 1988, 1990, 1991, 1993, 1999–2006	V. Steponaitis	17
		1990	A. Girininkas, T. Ostrauskas	1 kapas
Padvariškės-Bezvodna	Trakų	1952	A. Tautavičius	3
Padvariškės-Blagodatna I	Trakų	1986	I. Senulienė	1
Pakalniai I	Vilniaus	1998, 1999	V. Vaitkevičius	8
Pakalniškiai II	Kaišiadorių	2002	Z. Baubonis	1 (dalis)
Pakrauglė	Vilniaus	1939	H. Čehak-Holubovičiova	2
Palūšė	Ignalinos	1981	E. Butėnienė	4
Pamusys	Varėnos	1889	E. Volteris	22
		1889, 1890, 1893	V. Šukevičius	12
Pamusys	Varėnos	1968	O. Navickaitė-Kuncienė	13
Paparavalė-Vajuonis	Ignalinos	1907	V. Kaširskis	2
Papiškės	Švenčionių	1997	V. Semėnas	1
Pasamanė	Ignalinos	1908	J. Žiogas	8
Pašekščiai	Molėtų	1999, 2003–2006	G. Grižas	8
		2002	V. Steponaitis	1
Pavajuonis-Cegelnė	Ignalinos	1907	V. Kaširskis	4
Peršaukštis-Kasčiukai I, II	Švenčionių	1894	F. Pokrovskis	9
		2002–2004	V. Kliaugaitė	8
Pilvinai	Astravo	1892	F. Pokrovskis	14
Pilviškės	Vilniaus	2000	V. Vaitkevičius	1
Plikiškės	Širvintų	1935	H. Čehak-Holubovičiova	1
		2004, 2005	V. Vaitkevičius	1
Popai-Vingeliai	Trakų	1955	N. Kovgrina	4
		1998, 1999	G. Vėlius	4
Poškony-Poškai	Šalčininkų	1952	A. Tautavičius	4

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Poviliškė	Ignalinos	2004, 2005	V. Šimėnas	2
		2006	L. Kurila	1
Pučkalaukis-Nemenčinė	Vilniaus	1936	H. Cehak-Holubovičiova	2
		1952, 1953	R. Volkaitė-Kulikauskienė	4
Punios Šilas-Bundoriai-Kuronai	Alytaus	1888	E. Volteris	29
		1973	J. Markelevičius	1
Puntuzai I	Vilniaus	1999	V. Kliaugaitė	1
Purviniškiai	Švenčionių	1999	P. Tebelškis	1
Rėkučiai-Pakretuonė	Švenčionių	1992	V. Semėnas	1
Rėkučiai-Pavajūnis	Ignalinos	1994, 1996	V. Semėnas	2
Rėkučiai-Paversmys I, II	Švenčionių	1907	V. Kaširskis	1
		1993, 1995	V. Semėnas	3
Riklikai	Anykščių	1969	A. Tautavičius	14
Rimšėnai	Smurgainių	1895	F. Pokrovskis	4
Rokantiškės	Vilniaus	1852	A. Pliateris	72
		1925	R. Jakimovičius	2
Rokėnai	Ignalinos	1966	M. Michelbertas	–
		1998, 1999	J. Balčiūnas	2 kapai
Rudesa	Molėtų	1978	P. Kulikauskas, A. Luchtanas	3
Rusių Ragas	Širvintų	1963, 1964	R. Volkaitė-Kulikauskienė	8
Rusių Ragas-Žvalgakalnis	Širvintų	1964	R. Volkaitė-Kulikauskienė	1
Salakas-Kurganai	Zarasų	1895	K. Gukovskis	6
		2000, 2001	E. Butėnas	2
Santaka	Vilniaus	2000–2003	V. Vaitkevičius	6
Senieji Maceliai	Šalčininkų	1933	H. Cehak-Holubovičiova	23
		2001, 2002	J. Stankus	2
Skersabalė	Trakų	1991	G. Abaravičius	1
		2003	U. Budvydas	2
Skersabaliai I	Vilniaus	1999	V. Vaitkevičius	1
Skersabaliai II	Vilniaus	1997	V. Šimėnas	5
Skineikiai	Zarasų	1938	P. Kulikauskas	1

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Skrebė-Moša	Trakų	1957	V. Daugudis	1
Skubėtai	Šalčininkų	1979, 1980	O. Navickaitė-Kuncienė	15
Smurgainiai	Smurgainių	1913	P. Rykovas	12
Stakai	Šalčininkų	1952	A. Tautavičius	9
Stalgionys	Švenčionių	1998	A. Kuncevičius	2
Staviškės	Vilniaus	1998, 1999, 2003, 2004	G. Grižas	2
Staviškės	Vilniaus	2002	V. Steponaitis	1
Stirniai	Švenčionių	1998	E. Ožalas	1
Strėva	Trakų	1974	A. Girininkas	3
Sudota I–IV	Švenčionių	1934	Z. Podkovinska	15
		1988, 1989	A. Merkevičius	11
		1998–2004	V. Semėnas	7
		1994–2006	E. Šatavičius	5 (dalis)
Šeimyniškiei-Semeniškės	Utenos	1856	P. Vilčinskis	2
Šveicarai	Vilniaus	1893	F. Pokrovskis	7
Šventa	Švenčionių	1854, 1855	A. H. Kirkoras	2
Tauragnai	Utenos	1999, 2000	J. Balčiūnas	1
Taurapilis I, II	Utenos	1910	J. Šnapštys-Margalis	?
		1970, 1971	A. Tautavičius	14
Turlojiškės	Širvintų	2005	Z. Baubonis, E. Pranckėnaitė	1 (dalis)
		2006	V. Vaitkevičius	1
Tverečius-Vilėkos	Ignalinos	1893	F. Pokrovskis	1
Užuožeriai-Penianka-Pailgė	Anykščių	1976	V. Urbanavičius	3
Vaiškūnai	Pastovių	1975	J. Zverūga	9
Vaišniūnai-Medžiukalnis	Ignalinos	2000	V. Kliaugaitė	1
Vanagiškės	Jonavos	1997	E. Butėnas	2
Varapniškės	Vilniaus	1890	B. Kaminska	?
Varliškės-Orliškės	Trakų	1889	E. Volteris	4
		1986	I. Senulienė	1
		1998, 1999	A. Luchtanas	8

Pilkapynas	Rajonas (miestas)	Tyrinėjimų metai	Tyrėjai	Ištirtų pilkapių skaičius
Veikūnai-Pašaminė III	Švenčionių	1958	O. Navickaitė-Kuncienė	1
Velianka-Žingiai	Švenčionių	1998, 2001	P. Tebelškis	6
Vygolenytį	Smurgainių	1895	F. Pokrovskis	2
Vigodka-Dūkštas-Saksoniškės-Ąžuolynė I	Ignalinos	1909	T. Daugirdas	1
		1909	L. Kšivickis	3
		1999–2001	R. Kraujalis	5
Vigodka-Dūkštas-Saksoniškės II	Ignalinos	1999–2001	Z. Baubonis, V. Kiaugaitė	5
Vilkonys	Šalčininkų	1891, 1894	V. Šukevičius	11
Vindžiuliškės	Kaišiadorių	1997	E. Ivanauskas	1
Visginai	Kaišiadorių	1977	A. Bliujus	2
Vyžiai-Ripelialaukis	Utenos	1980, 1982, 1983	B. Tautavičienė	11
Zabieliskės	Šalčininkų	1973, 1974	E. Butėnienė	3
Zasvyris	Medilo	1895	F. Pokrovskis	20
		1934	K. Salevič	21
		1976	J. Zverūga	11
Zeziulka-Sidariškės	Astravo	1895	F. Pokrovskis	10
		1976, 1977	J. Zverūga	7
Ziboliškė III	Švenčionių	1999	V. Kiaugaitė	1
Žadavainiai	Utenos	1966	M. Michelbertas	–
Želiadis	Astravo	1895	F. Pokrovskis	12 (?)
Želmeniškę	Utenos	1982	E. Butėnienė	7
Žingiai	Vilniaus	1935	H. Čehak-Holubovičiova	3
Žvirbliai	Vilniaus	1925	R. Jakimovičius	62

2 lent. Osteologiškai ištirtų kapų ir identifikuotų individų skaičius laidojimo paminkluose.

Pilkapynas	Griautinių kapų		Degintinių kapų		Iš viso	
	kapų	individų	kapų	individų	kapų	individų
Aleksandriškės-Pukštėnai			5	5	5	5
Alinka-Raistinė	1	1			1	1
Ažušilė			9	12	9	12
Baliuliai	4	4	11	15	15	19
Baltadvaris I			1	1	1	1
Degsnė-Labotiškės I			1	1	1	1
Diktarai	11	12			11	12
Dubingiai-Jutonys			1	1	1	1
Dvyliškis-Paraisčiai	1	1	2	2	3	3
Eitulionys	5	9	3	3	8	12
Galiniai-Užpaliai			4	6	4	6
Grabijolai-Žemaitiškiai II			5	5	5	5
Gudeliai-Lenkiškės			13	13	13	13
Jakšiškis-Knitiškiai			12	13	12	13
Kaltanėnai-Degutinė	1	1			1	1
Kapitoniškės			19	22	19	22
Karmazinai			4	4	4	4
Kasčiukai			1	1	1	1
Kernavė			1	1	1	1
Kretuonys			47	60	47	60
Kriokšlys	5	5			5	5
Kurklių Šilas			3	4	3	4
Lauksteniai			4	6	4	6
Liūlinė III	2	2			2	2
Maisiejūnai			2	2	2	2
Mėžionys-Paulinavas	4	4			4	4
Mykoliškės-Tadaravas			1	1	1	1
Miškiškiai-Aktapolis			1	1	1	1

Pilkapynas	Griautinių kapų		Degintinių kapų		Iš viso	
	kapų	individų	kapų	individų	kapų	individų
Moša-Naujasodai			1	1	1	1
Nemaitonys	1	1	1	1	2	2
Neravai-Grigiškės			48	59	48	59
Padūkštai			3	3	3	3
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	1	34	44	35	45
Pakalniai I	2	2	5	5	7	7
Palūšė			2	3	2	3
Papiškės	2	2	2	3	4	5
Pašekščiai	7	7			7	7
Peršaukštis-Kasčiukai II	3	3	4	6	7	9
Pilviškės	1	1			1	1
Popai-Vingeliai			6	9	6	9
Poviliškė			1	3	1	3
Pučkalaukis-Nemenčinė			1	1	1	1
Puntuzai I	1	1			1	1
Purviniškiai			1	1	1	1
Rėkučiai-Pakretuonė			3	4	3	4
Rėkučiai-Pavajuonis	2	2			2	2
Rėkučiai-Paversmys I			1	2	1	2
Rudesa			1	2	1	2
Rokėnai	2	3			2	3
Rusių Ragas-Žvalgakalnis			2	2	2	2
Santaka	3	3	7	7	10	10
Skersabaliai I			2	2	2	2
Skubėtai			1	1	1	1
Stakai			3	6	3	6
Staviškės			2	2	2	2
Sudota I, IV			13	15	13	15
Tauragnai			1	1	1	1
Taurapilis I	1	1			1	1
Vaišniūnai-Medžiukalnis			1	1	1	1
Vanagiškės			2	7	2	7

Pilkapynas	Griautinių kapų		Degintinių kapų		Iš viso	
	kapų	individue	kapų	individue	kapų	individue
Varliškės			21	23	21	23
Velianka-Žingiai			5	7	5	7
Vigodka-Dūkštas I			4	5	4	5
Vigodka-Dūkštas II			8	11	8	11
Visginai	2	2			2	2
Ziboliškė III			1	1	1	1
Žvirbliai	10	10	16	19	26	29
Iš viso:	72	78	353	436	425	514

3 lent. Griautiniuose kapuose palaidotų asmenų amžius ir lytis.

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Alinka-Raistinė	8(9)	1	?	1,5–2
Baliuliai	1	1	♀	>40
Baliuliai	4	1	♀?	>20
Baliuliai	7(10)	1	?	12,5–17,5
Baliuliai	8(11)	1	♀?	>20
Diktarai	–	1	?	3–7
Diktarai	–	2	♀; ?	20–25; 0
Diktarai	–	25	♂	~20
Diktarai	–	26	♀	25–30
Diktarai	–	29	♀	50–55
Diktarai	–	41	♀	>55
Diktarai	–	52	?	~1
Diktarai	–	53	♀	>55
Diktarai	–	57	?	~3
Diktarai	–	58	?	9–9,5
Diktarai	–	59	?	~13
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)	3	♂	25–35

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Eitulionys	4(XIII)	2	♀	30–35
Eitulionys	5(VIII)	1	?	>50
Eitulionys	9(IV)	1	?; ?; ?	~16; 9–10; ?
Eitulionys	12(V)	2	?; ?; ?	>20?; >20?; 1–1,5
Eitulionys	13(III)	2	?	2–7
Kaltanėnai-Degutinė	2	1	♀?	40–50
Kriokšlys	?	1	♀	40–50
Kriokšlys	?	2	?	6–10
Kriokšlys	?	3	?	12–14
Kriokšlys	?	4	?	8–12
Kriokšlys	?	5	♀	30–35
Liūlinė III	2	1	?	0,5–1
Liūlinė III	2	2	♂	20–30
Mėžionys	4	1	?	<10?
Mėžionys	5	3?	♀	20–40
Mėžionys	5	4?	♂	20–40
Mėžionys	9	2	♀	20–40
Nemaitonys	2	1	♀	~20
Paduobė-Šaltaliūnė III	17	1	♂	25–30
Pakalniai I	7	1	?	4–8
Pakalniai I	7	2	?	7–11
Papiškės	7	3	♂	>20
Papiškės	7	4	?	~8
Pašekščiai	2(6)	1	?	3–5
Pašekščiai	4(12)	1	♀?	16–18
Pašekščiai	5(11)	1	♂	>30
Pašekščiai	6(18)	1	♂	40–50
Pašekščiai	6(18)	2	♂	>40
Pašekščiai	7(10)	1	♂	18–25
Pašekščiai	8(13)	1	♂	>40
Peršaukštis-Kasčiukai II	4	3	♂	25–30
Peršaukštis-Kasčiukai II	6	1	♂	35–40
Peršaukštis-Kasčiukai II	7	1	?	>20?

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Pilviškės	1	1	♂	>40
Puntuzai I	?	1	?(♀?)	>15
Rėkučiai-Pavajuonis	2(11)	1	?	~3
Rėkučiai-Pavajuonis	2(11)	2	♀	20–25
Rokėnai	–	1	♂; ?	20–30; 2–3
Rokėnai	–	2	♀	25–35
Santaka	1(76)	1	♀	30–40
Santaka	2(77)	1	♂?	30–35
Santaka	2(77)	2	?	3–5
Taurapolis I	5	1	♂	40–50
Visginai	1	1	?	~50
Visginai	2	1	♂	35–45
Žvirbliai	2	I	♂	30–50
Žvirbliai	3	I	♀	20–40
Žvirbliai	4	I	♂	16(?)–20
Žvirbliai	4	II	?	>20
Žvirbliai	5	I	♀	40–60
Žvirbliai	5	II	?	12–20
Žvirbliai	5	III	?	7–12
Žvirbliai	5	IV	?	1(?)–6
Žvirbliai	11	I	?	>20
Žvirbliai	17	I	?	7–12

4 lent. Degintiniuose kapuose palaidotų asmenų amžius ir lytis.

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Aleksandriškės-Pukštėnai	4	1	♀	20–30
Aleksandriškės-Pukštėnai	4	2	♀?	15–25
Aleksandriškės-Pukštėnai	4	3	♀	25–45
Aleksandriškės-Pukštėnai	4	4	♀?	30–40

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Aleksandriškės-Pukštėnai	4	5	♂	35–45
Ažušilė	1	1	♀	>20
Ažušilė	2	1	?	11–19
Ažušilė	3	1	♀; ?	25–40; 5–6
Ažušilė	3	2	?(♀?)	>12(<40?)
Ažušilė	7	1	?; ?	>20; 5–15
Ažušilė	7	2	?; ?	>24; 12–20
Ažušilė	8	1	?	20–40
Ažušilė	10	1	♂?	20–50
Ažušilė	11	1	♂	30–50
Baliuliai	2	1	♀; ?	25–35; 3,5–6,5
Baliuliai	3	1	♀	>40
Baliuliai	3	2	♂	22–25
Baliuliai	3	3	♀	25–40
Baliuliai	5	1	♂	>40
Baliuliai	5	2	♂	25–30
Baliuliai	5	3	?; ?; ?; ?	25–40; 6–10; ?; ?
Baliuliai	6(9)	1	♀	25–40
Baliuliai	9(12)	1	♀?	>20
Baliuliai	9(12)	2	♀	>30
Baliuliai	10(13)	1	?	3,5–6,5
Baltadvaris I	31	1	?	>20
Degsnė-Labotiškės I	1	2	?	>25
Dubingiai-Jutonys	1	1	?	>20
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)	1	♂	40–60
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)	2	♂?	25–40
Eitulionys	3(XIV)	1	♂	25–35
Eitulionys	12(V)	1	♂	50–55
Eitulionys	13(III)	1	♂?	>55
Galiniai-Užpaliai	1	1	?; ?; ?	>20; 10–15; ?
Galiniai-Užpaliai	1	2	♂	20–25
Galiniai-Užpaliai	1	3	♂	30–50
Galiniai-Užpaliai	2	1	?	12–20

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Grabijolai-Žemaitiškiai II	1	1	♂	>40
Grabijolai-Žemaitiškiai II	2(39)	1	?	20–40
Grabijolai-Žemaitiškiai II	4(69)	1	♂	>50
Grabijolai-Žemaitiškiai II	4(69)	2	♂	35–40
Grabijolai-Žemaitiškiai II	4(69)	3	♂	>20
Gudeliai-Lenkiškės	1(80)	1	♀?	18–30
Gudeliai-Lenkiškės	1(58)	1	?	20–50
Gudeliai-Lenkiškės	3(65)	1	♀	>40
Gudeliai-Lenkiškės	3(65)	2	?	>40
Gudeliai-Lenkiškės	4(80)	1	♀	20–40
Gudeliai-Lenkiškės	5(63)	1	?	>20?
Gudeliai-Lenkiškės	5(63)	2	?	>20
Gudeliai-Lenkiškės	7(62)	1	♂	20–40
Gudeliai-Lenkiškės	8(64)	1	?	17–20
Gudeliai-Lenkiškės	8(64)	2	♀	18–20
Gudeliai-Lenkiškės	10(68)	1	♀?	>40
Gudeliai-Lenkiškės	12(37)	1	♀	25–40
Gudeliai-Lenkiškės	13(69)	1	♂	30–50
Jakšiškis-Knitiškiai	1	1	♀?	30–50
Jakšiškis-Knitiškiai	1	2	♀	25–35
Jakšiškis-Knitiškiai	1	3	♀	25–40
Jakšiškis-Knitiškiai	2	1	?	2–10
Jakšiškis-Knitiškiai	2	2	?	3–10
Jakšiškis-Knitiškiai	2	3	?	>12
Jakšiškis-Knitiškiai	4	1	♂; ♀	>20; >40
Jakšiškis-Knitiškiai	5	1	♂	20–30
Jakšiškis-Knitiškiai	5	2	?	>20
Jakšiškis-Knitiškiai	6	1	?	>40
Jakšiškis-Knitiškiai	7	1	♀	>20
Jakšiškis-Knitiškiai	11	1	♂	25–35
Kapitoniškės	5	2	?	30–50
Kapitoniškės	5	4?	♀?	>40
Kapitoniškės	8	1	?; ?	30–50; 3–10

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Kapitoniškės	8	2	♀?	20–40
Kapitoniškės	8	3	♀?	>40
Kapitoniškės	8	4	♀; ?	>20; 5–7
Kapitoniškės	8	5	?; ?	20–40; 5–10?
Kapitoniškės	8	6	?	<1
Kapitoniškės	8	7	♂	25–40
Kapitoniškės	11	1	♀?	20–35
Kapitoniškės	11	2	?	20–30
Kapitoniškės	11	4	?	>20?
Kapitoniškės	12	2	♀	25–40
Kapitoniškės	13	1	?	20–40
Kapitoniškės	13	2	?	3–5
Kapitoniškės	13	3	♂?	25–40
Kapitoniškės	?	1	? (♀?)	<15 (<40?)
Kapitoniškės	?	2	?	<10
Kapitoniškės	?	3	♂	30–50
Karmazinai	1(69)	1	♀	20–25
Karmazinai	1(69)	3	?	>40
Karmazinai	2(62)	1	?	>40
Karmazinai	3(102)	1	?	>40
Kasčiukai	2	1	♂	>40
Kernavė	1	1	?	20–40
Kretuonys	6(226)	1	?	>20
Kretuonys	6(226)	3	♂?	20–40
Kretuonys	6(226)	4	♂	25–35
Kretuonys	6(226)	5	?	20–40
Kretuonys	9(202)	1	♀; ♀	>40; 20–30
Kretuonys	9(202)	2	♂; ?	30–40; 5–10
Kretuonys	9(202)	3	?	>40
Kretuonys	10(203)	1	♀?	>40
Kretuonys	11(218)	1?	♀	>20
Kretuonys	13(52)	2	♂?	20–35
Kretuonys	13(52)	3	?	10(15?)–40

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Kretuonys	13(52)	4	♀; ?	>20; 6–8
Kretuonys	13(52)	5	♂; ♀	>40; 30–40
Kretuonys	13(52)	6	♂?; ?	>40; 5–10
Kretuonys	13(52)	7	?	20–40
Kretuonys	13(52)	8	?	4–7
Kretuonys	14(152)	1	♀?	20–40
Kretuonys	18(296)	1	♀	20–30
Kretuonys	18(296)	2	♀	20–30
Kretuonys	19(360)	1	♀	>40(>50?)
Kretuonys	19(360)	2	♀?	20–40
Kretuonys	19(360)	3	?	25–35
Kretuonys	20(310)	1	♀	20–30
Kretuonys	28(53)	1	?	20–40
Kretuonys	28(53)	2	?	>20?
Kretuonys	31(312)	1	♂?	20–40
Kretuonys	33(340)	1	♂?	30–50
Kretuonys	35(339)	1	?; ?	20–40; 2–5
Kretuonys	35(339)	2	?; ?	20–40; <5
Kretuonys	36(348)	1	♂?; ?	25–35; 3–7
Kretuonys	36(348)	2	?	20–40
Kretuonys	38(357)	1	?	<40
Kretuonys	39(366)	1	♀?	20–40
Kretuonys	39(366)	2	♂?	30–50
Kretuonys	41(390)	1	♀?	20–40
Kretuonys	41(390)	2	?	20–40
Kretuonys	44(206)	1	?	12–15
Kretuonys	45(193)	1	♂	25–40
Kretuonys	45(193)	2	?; ?	20–40; 5–15
Kretuonys	46(190)	1	♂; ♀	>40; 20–40
Kretuonys	47(160)	1	?; ?	3–7; 2–10
Kretuonys	47(160)	3	♂	25–35
Kretuonys	47(160)	4	?	5–10
Kretuonys	48(176)	1	♀; ?	20–40?; 5–15

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Kretuonys	50(97)	1	♀	30–50
Kretuonys	51(97a)	1	♂?	30–50
Kretuonys	52(107)	1	♀; ?	20–30; 2–5
Kurklių Šilas	5(33)	4	?	>20
Kurklių Šilas	5(33)	7	♂?	35–45
Kurklių Šilas	6(28)	1	♂; ?	35–45; >20
Lauksteniai	1	1	?	3,5–6,5
Lauksteniai	1	2	♂; ?	25–35; 3,5–6,5
Lauksteniai	2	1	♂	>40
Lauksteniai	3	1	?; ?	25–40; 2–4
Maisiejūnai	14(17)	1	?	10–15
Maisiejūnai	14(17)	2	?	>20
Mykoliškės-Tadaravas	3	1	?	>20?
Miškiškiai-Aktapolis	2	1	♂	25–45
Moša-Naujasodai	2(3)	1	♂	>20
Nemaitonys	4	1	?	30–50
Neravai-Grigiškės	7	1	?	20–40
Neravai-Grigiškės	7	2	?	>40
Neravai-Grigiškės	7	3	♂	20–40
Neravai-Grigiškės	7	4	?	<1
Neravai-Grigiškės	7	5	?	20–40?
Neravai-Grigiškės	7	6	?	7–9
Neravai-Grigiškės	9	1	♀?	30–40
Neravai-Grigiškės	14	1	?	>20
Neravai-Grigiškės	15	1	♂	>20
Neravai-Grigiškės	15	2	?	3–6
Neravai-Grigiškės	15	3	♀	20–40
Neravai-Grigiškės	16	1	?	20–40
Neravai-Grigiškės	16	2	♂; ♀	>20; >20
Neravai-Grigiškės	16	4	?	20–40
Neravai-Grigiškės	17	1	?	1–5
Neravai-Grigiškės	17	2	?	1–5
Neravai-Grigiškės	17	3	♀?	20–30

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Neravai-Grigiškės	17	4	?	16–20
Neravai-Grigiškės	17	5	?	>20?
Neravai-Grigiškės	17	7	?	>20?
Neravai-Grigiškės	18	1	♂	25–40
Neravai-Grigiškės	18	2	♂; ?	30–50; 2–10
Neravai-Grigiškės	19	2	♀	25–35
Neravai-Grigiškės	19	3	?	1–3
Neravai-Grigiškės	20	1	♀	25–40
Neravai-Grigiškės	20	3	?	5–10
Neravai-Grigiškės	20	4	♀?	>40
Neravai-Grigiškės	21	1	♂; ?	25–35; 5–10
Neravai-Grigiškės	24	1	?	7–14
Neravai-Grigiškės	24	2	♂; ♀	30–40; 30–40
Neravai-Grigiškės	24	3	?	>20
Neravai-Grigiškės	25	2	?	3–7
Neravai-Grigiškės	25	3	♀?; ?	20–40; 3–7
Neravai-Grigiškės	27	1	♂	>35
Neravai-Grigiškės	28	1	?	<1
Neravai-Grigiškės	28	2	♀	25–35
Neravai-Grigiškės	28	3	♂; ?; ?	>40; 13–17; <5
Neravai-Grigiškės	30	2	♂?	20–30
Neravai-Grigiškės	30	3	?	20–35
Neravai-Grigiškės	32	2	♀; ?	30–50; 5–10
Neravai-Grigiškės	38	1	?	20–40
Neravai-Grigiškės	38	2	♂; ?	25–40; 10–18
Neravai-Grigiškės	40	1	?	20–40
Neravai-Grigiškės	40	2	?	25–40
Neravai-Grigiškės	41	1	?	6–10?
Neravai-Grigiškės	42	1	?	25–40
Neravai-Grigiškės	43	1	?; ?; ?	>10; >10; 5–10
Neravai-Grigiškės	43	2	?	>20
Padūkštai	1	1	♀	25–40
Padūkštai	1	2	♀	25–40

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Padūkštai	1	3	♂?	25–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	1	?	>20
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	2	?	>20
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	3	?	>20
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	4	?	<10?
Paduobė-Šaltaliūnė III	1	5?	?	1–6
Paduobė-Šaltaliūnė III	2	1	?	15–30
Paduobė-Šaltaliūnė III	2	2	?(♀?)	15–30
Paduobė-Šaltaliūnė III	2	3	♀; ?	25–40; 2–10
Paduobė-Šaltaliūnė III	2	4	?	20–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	2	5	?	20–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	3	1	?; ?	>20; 2–6
Paduobė-Šaltaliūnė III	3	2	?	15–25
Paduobė-Šaltaliūnė III	5	1	♂?	>40
Paduobė-Šaltaliūnė III	5	2	?; ?	>40; 5–10
Paduobė-Šaltaliūnė III	5	3	?	1,5–2,5
Paduobė-Šaltaliūnė III	6	1	?	>40
Paduobė-Šaltaliūnė III	6	2	♂	25–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	6	3	♂; ?(♀?)	30–50; 12–24
Paduobė-Šaltaliūnė III	7	1	?(♀?)	12–20(>20?)
Paduobė-Šaltaliūnė III	7	2	♂	>20
Paduobė-Šaltaliūnė III	8	1	♂; ?; ?; ?	>30(>40?); 8–10; 4–8; 1–3
Paduobė-Šaltaliūnė III	10	1	♀; ?	25–35; 7–11
Paduobė-Šaltaliūnė III	11	1	?; ?	25–35; 5–10
Paduobė-Šaltaliūnė III	12	1	♂	25–35
Paduobė-Šaltaliūnė III	12	2	♀	20–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	12	3	♂	25–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	12	4	?	4–8
Paduobė-Šaltaliūnė III	12	5?	?	>40
Paduobė-Šaltaliūnė III	13	1	?	>20
Paduobė-Šaltaliūnė III	14	1	♂	35–55
Paduobė-Šaltaliūnė III	14	2	♂; ♀	25–45; >20
Paduobė-Šaltaliūnė III	14	3?	?	12–19

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Paduobė-Šaltaliūnė III	16	1	♀	20–40
Paduobė-Šaltaliūnė III	16	2	♂	35–50
Pakalniai I	1	1	♀	>40
Pakalniai I	2	1	?	25–40
Pakalniai I	2	2	♂	25–40
Pakalniai I	3	1	♂	30–50
Pakalniai I	5	1	♀	25–45
Palūšė	1(49)	1	♂; ?	20–30; 2–5
Palūšė	2(51)	1	?	25–40
Papiškės	7	1	♀; ?	>20; 1,5–2,5
Papiškės	7	2	?	4–8
Peršaukštis-Kasčiukai II	4	1, 1A	♀; ?	>20; <10
Peršaukštis-Kasčiukai II	4	2	♂; ?(♀?)	25–40; 14–16(>20?)
Peršaukštis-Kasčiukai II	6(7?)	2	♂	20–40
Peršaukštis-Kasčiukai II	9	1	♂	40–60
Popai-Vingeliai	1	1	?	30–40
Popai-Vingeliai	2	1	♂; ?	>40; <10
Popai-Vingeliai	2	2	?; ?	20–40; 3–7
Popai-Vingeliai	2	3	♂	40–50
Popai-Vingeliai	3	1	?	4–8
Popai-Vingeliai	3	2	?(♀?); ?	15–20(20–40?); 5–10
Poviliškė	3(25)	1	♂; ?; ?	>40; >20; 10–15
Pučkalaukis-Nemenčinė	1	1	?	20–40
Purviniškiai	13	1	♂	>20
Rėkučiai-Pakretuonė	22	1	?	20–30(40?)
Rėkučiai-Pakretuonė	22	2	?; ?	>20; 5–10
Rėkučiai-Pakretuonė	22	3	♂	40–50
Rėkučiai-Paversmys I	5	1	♀; ?	20–40; 5–10
Rudesa	2(11)	1	♀; ?	20–40; 5–10
Rusių Ragas-Žvalgakalnis	A	1	?	20–40
Rusių Ragas-Žvalgakalnis	A	2	?	30–50
Santaka	2(77)	3	?(♀?)	12–20(20–40?)
Santaka	2(77)	4	♀	>20

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Santaka	3(79)	1	?	>40
Santaka	4(82)	1	♀	>20
Santaka	4(82)	2	♂	>40
Santaka	5(86)	1	♀	20–30
Santaka	6(87)	1	♂	40–50
Skersabaliai I	1	1	?	15–20
Skersabaliai I	1	2	♀	>20
Skubėtai	5(4)	1	?	30–50
Stakai	4?	1	♂; ?; ?	25–40; 6–10; <5
Stakai	4?	2	♀; ?	30–50; <15
Stakai	4?	3	?	15–20
Staviškės	1	2	♂	>30
Staviškės	1	3	♀	25–35
Sudota I	2	1	♂	25–40
Sudota I	2	2	♀?	>25
Sudota I	2	3	♂	30–50
Sudota I	3	1	♀	>40
Sudota I	3	2	♀	25–40
Sudota I	3	3	♀; ?	25–40; 5–15
Sudota I	4	1	♀?	20–40
Sudota I	4	2	♀	>40
Sudota I	5(28)	1	♂	25–40
Sudota I	5(28)	dėmė 7	?	>24
Sudota I	5(28)	dėmė 8	♂; ?	>24; 12–18?
Sudota IV	1	1	♂	20–30
Sudota IV	1	2	?	2–5
Tauragnai	1	1	♂	25–35
Vaišniūnai-Medžiukalnis	1	1	♀	25–35
Vanagiškės	1	2	♂; ♀?; ♀?; ?; ?	35–40; 15–35; 15–35; 5–10?; 1–5
Vanagiškės	2	3	?(♀?); ?	5–15(>20?); <10
Varliškės	1(48)	1	♀	25–35
Varliškės	1(48)	2	♀	25–40
Varliškės	2(23)	1	♂	>30(>50?)

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Varliškės	2(23)	2	?; ?	3–9; <1
Varliškės	3(46)	1	♀	30–50
Varliškės	3(46)	2	♀?	20–40
Varliškės	4(11)	1	?	<10?
Varliškės	4(11)	2	?	15–40
Varliškės	4(11)	4?	♂	25–40
Varliškės	4(11)	5?	♂?	>20?
Varliškės	5(15)	1	?	3,5–6,5
Varliškės	5(15)	2	?	25–40
Varliškės	5(15)	3	?	>20
Varliškės	5(15)	6	♀	>40
Varliškės	5(15)	7?	♀	>40
Varliškės	8(51)	1	?	2–4
Varliškės	8(51)	2	♂?	20–40
Varliškės	8(51)	3	♂	25–40
Varliškės	8(51)	4	♂; ?	18–24; 15–18
Varliškės	8(51)	5	♂	25–35
Varliškės	9(37)	1	?	>20
Velianka-Žingiai	2	1	?; ?	>20; 10–20
Velianka-Žingiai	2	2	♂	30–50
Velianka-Žingiai	2	3	♂	25–40
Velianka-Žingiai	3	1	♂; ?	>40; 20–25
Velianka-Žingiai	4	1	♂	40–50
Vigodka-Dūkštas I	1	1	♂	>40
Vigodka-Dūkštas I	4	1	♂; ?	30–50; <10
Vigodka-Dūkštas I	5	1	♀	25–40
Vigodka-Dūkštas I	5	2	♀	20–40
Vigodka-Dūkštas II	2(26)	1	?	12–20
Vigodka-Dūkštas II	2(26)	2	♂	>40
Vigodka-Dūkštas II	2(26)	3	♀	25–35
Vigodka-Dūkštas II	3(23)	1	?; ?	>25; 4–6
Vigodka-Dūkštas II	3(23)	?	♀	>20
Vigodka-Dūkštas II	4(37)	1	?; ?	>20; <5

Pilkapynas	Pilkapis	Kapas	Lytis	Amžius
Vigodka-Dūkštas II	5(36)	1(?)	♂	25–40
Vigodka-Dūkštas II	5(36)	?	♂; ♀	>30; >40
Ziboliškė III	1	1	♀	25–35
Žvirbliai	1	I	♀	>20
Žvirbliai	1	II	♂?; ?	>20; >20
Žvirbliai	14	I	♂; ?	>20; >20
Žvirbliai	14	II(A)	?	>20
Žvirbliai	14	III(B)	♀	20–40
Žvirbliai	15	I	♀?; ?	12–40; 7–12
Žvirbliai	15	II	♂	40–60
Žvirbliai	24	I	♀	40–60
Žvirbliai	25	I	?	>20
Žvirbliai	26	II(B)?	?	40–60
Žvirbliai	28	II	♀	20–40
Žvirbliai	41	I	?	>20
Žvirbliai	45	V	?	>20
Žvirbliai	46	I	?	40–60
Žvirbliai	47	II	?	12–20?
Žvirbliai	49	II	?	>20

5 lent. Minimalus, maksimalus ir tikėtinas individų skaičius amžiaus grupėse.

Amžiaus grupės		Individų skaičius											
		minimalus			maksimalus			tikėtinas					
Nr.	intervalas	gr.	deg.	visi	gr.	deg.	visi	gr.		deg.		visi	
								D _x	d _x	D _x	d _x	D _x	d _x
1	0–1	2	4	6	5	21	26	3,2	4,10	5,5	1,26	8,5	1,65
2	1–5	7	14	21	14	57	71	12,7	16,28	28,1	6,44	41,2	8,02
3	5–12	8	25	33	14	78	92	10,5	13,46	45,1	10,34	56,7	11,03
4	12–20	7	14	21	12	52	64	8,3	10,64	19,0	4,36	27,8	5,41
5	20–40	18	141	159	34	273	307	24,9	31,92	247,3	56,72	272,0	52,92
6	>40	14	56	70	27	169	196	18,4	23,59	91,0	20,87	107,8	20,97

6 lent. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos gyventojų gyvenimo lentelė.

Amžiaus grupės		D ₀₋₁ neindeksuotas						
Nr.	intervalas	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e ⁰ _x
1	0–1	8,5	1,65	100,00	0,02	99,17	2841,36	28,41
2	1–5	41,2	8,02	98,35	0,08	377,35	2742,19	27,88
3	5–12	56,7	11,03	90,33	0,12	593,71	2364,83	26,18
4	12–20	27,8	5,41	79,30	0,07	612,76	1771,13	22,33
5	20–40	272,0	52,92	73,89	0,72	948,64	1158,37	15,68
6	>40	107,8	20,97	20,97	1,00	209,73	209,73	10,00
		514	100,00			2841,36		
Amžiaus grupės		D ₀₋₁ indeksuotas pagal Plinkaigalio kapinyną						
Nr.	intervalas	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e ⁰ _x
1	0–1	161,8	24,25	100,00	0,24	87,88	2200,10	22,00
2	1–5	41,2	6,17	75,75	0,08	290,66	2112,22	27,88
3	5–12	56,7	8,50	69,58	0,12	457,31	1821,56	26,18
4	12–20	27,8	4,17	61,08	0,07	471,99	1364,24	22,33
5	20–40	272,0	40,76	56,92	0,72	730,71	892,25	15,68
6	>40	107,8	16,15	16,15	1,00	161,55	161,55	10,00
		667,3	100,00			2200,10		
Amžiaus grupės		Suaugę vyrai						
Nr.	intervalas	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e ⁰ _x
5	20–40	81,9	63,98	100,00	0,64	1360,16	1720,31	17,20
6	>40	46,1	36,02	36,02	1,00	360,16	360,16	10,00
		128	100,00			1720,31		
Amžiaus grupės		Suaugusios moterys						
Nr.	intervalas	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e ⁰ _x
5	20–40	88,6	74,45	100,00	0,74	1255,46	1510,92	15,11
6	>40	30,4	25,55	25,55	1,00	255,46	255,46	10,00
		119	100,00			1510,92		

7 lent. Geležies amžiaus Rytų Lietuvos bendruomenių reprodukciniai rodikliai.

Reprodukciniai rodikliai	D ₀₋₁ neindeksuotas	D ₀₋₁ indeksuotas pagal Plinkaigalio kapinyną
R _{pot}	0,63	0,63
d ₀₋₁₅	22,73	40,48
100 – d ₀₋₁₅	77,27	59,52
R ₀ , U _{c4}	0,98	0,76
Gimdymų skaičius (U _{c4})	3,92	3,02
R ₀ , U _{c5}	1,23	0,94
Gimdymų skaičius (U _{c5})	6,13	4,72
R ₀ , U _{c6}	1,47	1,13
Gimdymų skaičius (U _{c6})	8,83	6,80
Išgyvendavo iki 15 m. (U _{c4})	3,03	1,80
Išgyvendavo iki 15 m. (U _{c5})	4,74	2,81
Išgyvendavo iki 15 m. (U _{c6})	6,82	4,05

8 lent. Teorinės aukštesnio ar žemesnio statuso išraiškos laidosena prielaidos.

Laidosenos bruožas	Statuso išraiška	
	aukštesnis statusas	žemesnis statusas
Laidojimo vieta	laidojimas bendruomenės kapinėse	laidojimas specifinėse vietose (nelaidojimas?)
Pilkapio matmenys	didelis sampilas	mažas sampilas
Pilkapio konstrukcija	sudėtinga	nesudėtinga
Laidojimo pobūdis	Kremacija (?)	Inhumacija (?)
Laidojimo būdas	individualiame kape	grupiniame kape
Kapo padėtis	įrengtas pilkapio supylimo metu	įkastas į ankstesnį sampilą
Kapo konstrukcija	sudėtinga	nesudėtinga
Įkapių skaičius	gausios įkapės	be įkapių / negausios įkapės
Įkapių įvairovė	įvairios, skirtingų tipų ir paskirčių įkapės	neįvairios įkapės
Įkapių retumas	importinės, retų, sudėtingų formų įkapės	tipinės įkapės
Įkapių brangumas	įkapės iš retų medžiagų, brangiųjų metalų	įkapės iš tipinių, lengviau prieinamų medžiagų
Įkapių paskirtis	ryškaus simbolinio turinio, nepraktiški dirbiniai	praktiški, buityje naudojami dirbiniai

9 lent. Sąlyginės įkapių vertės (paremta 804-ių griautinių ir degintinių žmonių kapų kompleksais).

Įkapė	Kompleksų skaičius	Įkapių tipų skaičius visuose kompleksuose	Sąlyginė įkapės vertė	
			neindeksuota	indeksuota
Peilis	287	971	3,38	0,78
Yla	136	447	3,29	0,76
Adata	10	33	3,30	0,76
Pjautuvas	30	116	3,87	0,89
Verpstukas	150	437	2,91	0,67
Galastuvas	7	46	6,57	1,52
Skiltuvas	7	30	4,29	0,99
Pincetas	5	32	6,40	1,48
Kaulinės šukos	2	11	5,50	1,24
Geriamasis ragas	2	14	7,00	1,62
Žąslai	5	14	2,80	0,65
Balnakilpė	2	11	5,50	1,27
Pentinas	6	30	5,00	1,16
Kalavijas	6	43	7,17	1,65
Ietigalis	198	719	3,63	0,84
Kirvis	196	704	3,59	0,83
Antskydis	34	165	4,85	1,12
Sagtis	166	598	3,60	0,83
Grandys (žalvarinės, geležinės)	31	130	4,19	0,97
Apgalvis	4	21	5,25	1,21
Antsmilkinis	25	88	3,52	0,81
Antkaklė	101	407	4,03	0,93
Lankinė segė	56	245	4,38	1,01
Pasaginė emaliuota segė	3	14	4,67	1,08
Pasaginė segė (vėlyvų tipų)	21	98	4,67	1,08
Smeigtukas	18	70	3,89	0,90
Apyrankė	153	539	3,52	0,81

Žiedas	134	509	3,80	0,88
Žvangučiai, varpeliai	16	64	4,00	0,93
Ivijos	117	420	3,59	0,83
Cilindrėliai	16	64	4,00	0,93
Kabučiai (gintaro, metalo)	7	32	4,57	1,06
Karoliai (stiklo, gintaro, metalo ir kt.)	85	304	3,58	0,83
Keramika (puodai, šukės)	59	180	3,05	0,71

10 lent. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė įvairių amžiaus grupių ir abiejų lyčių asmenų kapuose.

Kapai	Vidutinis įkapių skaičius	Vidutinis įkapių tipų skaičius	Vidutinė sąlyginė komplekso vertė	Kapų su įkapėmis (%)
Naujagimių ar kūdikių	2,25	1,75	1,73	100,0
1–12 m. amžiaus vaikų	3,46	2,78	2,91	78,3
1–5 m. amžiaus vaikų	3,23	2,77	2,73	84,6
5–12 m. amžiaus vaikų	3,36	2,27	2,79	63,6
Grupiniai 1–12 m. amžiaus vaikų ir vyresnių asmenų	2,65	2,33	2,25	78,3
12–20 m. amžiaus paauglių	3,20	2,67	2,78	80,0
Grupiniai 12–20 m. amžiaus paauglių ir vyresnių asmenų	1,00	1,00	0,83	42,9
Per 20 m. amžiaus vyrų	2,75	2,40	2,34	73,2
20–40 m. amžiaus vyrų	2,60	2,42	2,25	77,8
Per 40 m. amžiaus vyrų	3,29	2,50	2,81	66,7
Grupiniai per 20 m. amžiaus vyrų ir kitų asmenų	2,74	2,42	2,28	71,0
Per 20 m. amžiaus moterų	2,25	1,86	1,87	73,1
20–40 m. amžiaus moterų	2,70	2,15	2,24	77,8
Per 40 m. amžiaus moterų	1,67	1,57	1,38	71,4
Grupiniai per 20 m. amžiaus moterų ir kitų asmenų	2,04	1,84	1,68	72,0
Grupiniai suaugusio vyro ir suaugusios moters	2,00	1,86	1,82	71,4

11 lent. Įkapių tarpusavio koreliacija (nurodomas skaičius kompleksų, kuriuose kartu rastos įkapės; lentelė paremta 553 griautinių ir degintinių žmonių kapų kompleksais).

Dirbinys	Peilis	Peilis-pjautuvas	Yla	Adata	Pjautuvas atriestu smaigaliu	Pjautuvas (vėlyvos formos)	Verpstukas	Skiltuvas	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Galąstuvus	Geriamasis ragas	Žąslai	Balnakilpė	Botkotis	Pentinas	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis ("B" formos)	Sagtis (ovalinė)	Sagtis (keturkampė, profiliuotais šonais)	Sagtis (sidabrinė, sidabrinė auksuota)	Sagtis (kitų, neaiškių tipų)
Peilis		1	33	2		2	31	5	3	3	6	2	1	1	1	3	5	128	119	22	33	23	27	3	17
Peilis-pjautuvas	1		2				2	1	1							1		2	3						
Yla	33	2		6	13	1	54		2	1	2							11	7	1	3	1	4		3
Adata	2		6				4																		
Pjautuvas atriestu smaigaliu			13			4			2																
Pjautuvas (vėlyvos formos)	2		1											1			1	2	1						
Verpstukas	31	2	54	4	4				2		2							2	2				3		
Skiltuvas	5	1							1		1					1		3	5						
Skiltuvo titnagas	3	1	2		2		2	1								1		3	3			3			
Pincetas	3		1								1	1				1	2	3	3	1	3			1	
Galąstuvus	6		2			2	1			1		1				1	1	5	5	1	2		2	1	1
Geriamasis ragas	2									1	1					1	1	1	1	1	1			1	
Žąslai	1													1					1		1		1		
Balnakilpė	1				1								1				1	1	1						
Botkotis	1																	1	1				1		
Pentinas	3	1						1	1	1	1	1					1	2	1	2	2	1		1	1
Kalavijas	5					1				2	1	1		1		1		3	3	2	1	1		1	1
Ietigalis	128	2	11			2	2	3	3	3	5	1		1	1	2	3		136	22	25	15	26	2	12
Kirvis	119	3	7			1	2	5	3	3	5	1	1	1	1	1	3	136		21	22	14	23	2	8
Antskydis	22		1							1	1	1				2	2	22	21		11	7	1	3	2
Sagtis ("B" formos)	33		3				2			3	2	1	1			2	1	25	22	11		2	1	2	1
Sagtis (ovalinė)	23		1						3							1	1	15	14	7	2				2
Sagtis (keturkampė, profiliuotais šonais)	27		4				3				2		1		1			26	23	1	1				

Dirbinys	Peilis	Peilis-pjautuvas	Yla	Adata	Pjautuvas atriestu smaigaliu	Pjautuvas (vėlyvos formos)	Verpstukas	Skiltuvas	Skiltuvo tūnagas	Pincetas	Galąstuvus	Geriamasis ragas	Žašlai	Balnaklė	Botkotis	Pentinas	Kalavijas	Įetigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis ("B" formos)	Sagtis (ovalinė)	Sagtis (keturkampė, profiliuotas šonais)	Sagtis (sidabrinė, sidabrinė auksuota)	Sagtis (kitų, neaiškių tipų)
Sagtis (sidabrinė, sidabrinė auksuota)	3									1	1	1				1	1	2	2	3	2				
Sagtis (kitų, neaiškių tipų)	17		3								1					1	1	12	8	2	1	2			
Grandis (žalvarinė)	6		2		4		2		2							1	1	1	4	3	1	4			4
Grandis (geležinė)	6		1			1										1		7	4	1	1	1	1		
Apgalvis			1				2										1								
Antsmilkinis	3	2	6		2		2	1	2							1			2	1			2		2
Antkaklė (ankstyvų tipų)	1	3	10	2	2		7						1					5	8	2	4		1	2	
Antkaklė (vėlyvų tipų)	23		16	2	1	1	36		1	1	1			1			2	3	3				1		1
Karoliai (stiklo, gintaro, metalo ir kt.)	16	2	20		7		21		3	1							1	3	5		2			1	4
Kabutis (gintaro, metalo)	1				1													1						1	1
Smeigtukas (senojo geležies amžiaus tipų)		1	1				1																		
Smeigtukas (suplota galvute, lazdelinis)	4	1						1	2				1	1		1		5	5	1	1	3			1
Lankinė segė lenktu liemenėliu	1		4		5			1										1							1
Lankinė segė aukštu liemenėliu	10		2		3	1		2	1	1	1					2	1	7	8	3	1	6		1	3
Lankinė segė (kitų, neaiškių tipų)	9	1	4		3	1											2	8	14	4	3	3	1	1	1
Pasaginė emaliuota segė (ankstyva)	1																	1							
Pasaginė segė (vėlyvų tipų)	15		2				1	2		1	1				1		1	13	13				1		2
Apyrankė (visų tipų)	43	3	35	3	5		49	1	1	2	2						1	13	12	3	5	1	3	2	6
Įvijinis žiedas	32	1	19	2	6	2	19		2	2	2	1	1			2	1	24	23	15	16	11	3	2	4
Juostinis žiedas	1		4		3		3														1				2
Žiedas išplatinta priekine dalimi	3		6		1	1	2														1	2			2
Žiedas (kitų, neaiškių tipų)	7		1				2	1	1								1	6	7		2	2			1
Cilindrinis (žalvarinis)	2		4		2		1											1		1			1		
Įvija	27	4	26	2	9		24	1	2		1		1					9	15	3	2	3	4	2	4
Žvangutis, varpelis	7					1	2	1					1					4	2						1
Keramika (puodai, šukės)	14		9		2	1	7				1			1			2	8	8	1		2	3		5

11 lent. Įkapių tarpusavio koreliacija (tęsinys).

Dirbiny	Grandis (žalvarinė)	Grandis (geležinė)	Apgalvis	Antsmilkinis	Ankaklė (ankstyvų tipų)	Ankaklė (vėlyvų tipų)	Karoliai (stiklo, gintaro, metalo ir kt.)	Kabutis (gintaro, metalo)	Smeigtukas (senojo geležies anžiaus tipų)	Smeigtukas (suplota galvute, lazdelinis)	Lankinė segė lenktu liemenėliu	Lankinė segė aukštu liemenėliu	Lankinė segė (kitų, neaiškių tipų)	Pasaginė emaliuota segė (ankstyva)	Pasaginė segė (vėlyvų tipų)	Apyrankė (visų tipų)	Ivijinis žiedas	Juostinis žiedas	Žiedas išplatinta priekine dalimi	Žiedas (kitų, neaiškių tipų)	Cilindrėlis (žalvarinis)	Ivija	Žvangutis, varpelis	Keramika (puodai, šukės)
Peilis	6	6		3	10	23	16	1		4	1	10	9	1	15	43	32	1	3	7	2	27	7	14
Peilis-pjautuvas				2	3		2		1	1			1			3	1					4		
Yla	2	1	1	6	10	16	20		1		4	2	4		2	35	19	4	6	1	4	26		9
Adata					2	2										3	2					2		
Pjautuvas atriestu smaigaliu	4			2	2	1	7	1			5	3	3			5	6	3	1		2	9		2
Pjautuvas (vėlyvos formos)		1				1											2		1			1	1	
Verpstukas	2		2	2	7	36	21		1			1	1		1	49	19	3	2	2	1	24	2	7
Skiltuvas				1						1					2	1				1		1	1	
Skiltuvo titnagas	2			2		1	3			2	1	2				1	2			1		2		
Pincetas						1	1					1			1	2	2							
Galąstuvai						1						1			1	2	2					1		1
Geriamasis ragas												1					1							
Žąslai					1					1							1					1	1	
Balnakilpė						1				1														1
Botkotis															1									
Pentinai	1	1		1						1		2					2							
Kalavijas	1		1			2	1					1	2		1	1	1			1				2
Ietigalis	1	7		2	5	3	3	1		5	1	7	8	1	13	13	24			6	1	9	4	8
Kirvis	4	4		1	8	3	5			5		8	14		13	12	23			7		15	2	8
Antskydis	3	1			2					1		3	4			3	15				1	3		1
Sagtis ("B" formos)	1	1			4		2			1		1	3			5	16	1	1	2		2		
Sagtis (ovalinė)	4	1		2						3		6	3			1	11		2	2		3		2
Sagtis (keturkampė, profiliuotais šonais)		1			1	1							1		1	3	3				1	4		3

Dirbiny	Grandis (žalvarinė)	Grandis (geležinė)	Apgalvis	Antsmilkinis	Antkaklė (ankstyvų tipų)	Antkaklė (vėlyvų tipų)	Karoliai (stiklo, gintaro, metalo ir kt.)	Kabutis (gintaro, metalo)	Smeigtukas (senojo geležies amžiaus tipų)	Smeigtukas (suplota galvute, lazdelinis)	Lankinė segė lenktu liemenėliu	Lankinė segė aukštu liemenėliu	Lankinė segė (kitų, neaiškių tipų)	Pasaginė emaliuota segė (ankstyva)	Pasaginė segė (vėlyvų tipų)	Apyrankė (visų tipų)	Ivijinis žiedas	Juostinis žiedas	Žiedas išplatinta priekine dalimi	Žiedas (kitų, neaiškių tipų)	Cilindrinis (žalvarinis)	Ivija	Žvangutis, varpelis	Keramika (puodai, šukės)
Sagtis (sidabrinė, sidabrinė auksuota)					2		1	1				1	1			2	2					2		
Sagtis (kitų, neaiškių tipų)	4			2		1	4	1		1	1	3	1		2	6	4	2	2	1		4	1	5
Grandis (žalvarinė)				2		1	5			2	1	1	2				5	1		2	2	6	1	2
Grandis (geležinė)					1					1		1			1	2	2						2	
Apgalvis						2	2						1		1	2	2		2		1	1	1	
Antsmilkinis	2				2	1	4	4		2	3			2	1	6	3				2	6		2
Antkaklė (ankstyvų tipų)		1		2			5	2	2	1	3		2	1		21	11		1	1	1	13	1	
Antkaklė (vėlyvų tipų)	1		2	1			12								3	37	6	1	3	2	3	13	3	8
Karoliai (stiklo, gintaro, metalo ir kt.)	5		2	4	5	12		2	1	1	3	3	3	1	4	25	15	1	5	1	3	34	2	8
Kabutis (gintaro, metalo)				4	2			2	1	1	1			1		3	1				1	3		
Smeigtukas (senojo geležies amžiaus tipų)					2		1	1					1			2						2		
Smeigtukas (suplota galvute, lazdelinis)	2	1		2	1		1	1				2	1				2				1	1		1
Lankinė segė lenktu liemenėliu	1			3	3		3	1						1		3	4	1	1		1	5		
Lankinė segė aukštu liemenėliu	1	1					3			2						3	6			1		2		
Lankinė segė (kitų, neaiškių tipų)	2		1		2		3		1	1						6	3	1		2	2	6		
Pasaginė emaliuota segė (ankstyva)				2	1		1	1			1					1					1	1		
Pasaginė segė (vėlyvų tipų)		1	1	1		3	4									5			1	2		2	2	2
Apyrankė (visų tipų)		2	2	6	21	37	25	3	2		3	3	6	1	5		19	3	5	4	4	32	6	14
Ivijinis žiedas	5	2	2	3	11	6	15	1		2	4	6	3			19		1	7	3	4	15	2	5
Juostinis žiedas	1					1	1				1		1			3	1				1	2		2
Žiedas išplatinta priekine dalimi			2		1	3	5				1				1	5	7				1	5		1
Žiedas (kitų, neaiškių tipų)	2				1	2	1					1	2			2	4	3			1	2	2	1
Cilindrinis (žalvarinis)	2		1	2	1	3	3	1		1	1		2	1		4	4	1	1	1		6		2
Ivija	6		1	6	13	13	34	3	2	1	5	2	6	1	2	32	15	2	5	2	6		6	7
Žvangutis, varpelis	1	2	1		1	3	2								2	6	2			2		6		2
Keramika (puodai, šukės)	2			2		8	8			1					2	14	5	2	1	1	2	7	2	

12 lent. Įkapių koreliacija su vyriška arba moteriška lytimi (1 – ryški koreliacija, 2 – neryški, tik statistiškai pastebima arba negausiais duomenimis paremta koreliacija).

Įkapė	Vyras		?	Moteris	
	1	2		1	2
Kalavijas	•				
Kirvis	•				
Įetigalis	•				
Skydas	•				
Pentinas	•				
Žaslai	•				
Balnakilpė	•				
Botkotis	•				
Peilis		•			
Yla				•	
Adata				•	
Pjautuvas (ankstyvas, atriestu smaigaliu)				•	
Pjautuvas (vėlyvas)	•				
Verpstukas				•	
Galastuvas	•				
Skiltuvas	•				
Pincetas	•				
Geriamasis ragas	•				
Šukos				•	
Sagtis (visų/neaiškių tipų)		•			
Sagtis (“B” formos, ovalinė, keturkampė, keturkampė profiliuotais šonais)		•			
Sagtis (sidabrinė, sidabrinė auksuota)		•			
Grandys			•		
Apgalvis				•	
Antsmilkinis				•	
Stiklo-emalio, gintaro, metalo karoliai, kabučiai				•	

Antkaklė (III/IV–VI/VII a. kapuose)					•
Antkaklė (VII/VIII–XI/XII a. kapuose)				•	
Apyrankė (visų tipų)				•	
Žiedas (visų/neaiškių tipų)					•
Žiedas (įvijinis)			•		
Žiedas (juostinis, išplatinta priekine dalimi)				•	
Smeigtukas (suplota galvute, lazdelinis)		•			
Lankinė segė (aukštu liemenėliu, Pilvinių, Vilkonių tipo ir t. t.)	•				
Lankinė segė (palenkta kojele)				•	
Pasaginė emaliuota segė					•
Pasaginė segė (vėlyvojo geležies amžiaus)		•			
Įvijos, cilindriškai, žvangučiai, varpeliai				•	
Papuošalų fragmentai					•
Keramika (puodai, pavienės šukės)					•

13 lent. Kūdikių kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Pelės	Letigalis	Kirvis	Apyrankė	Įvija	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbiny	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Sąlyginė vertė
Kapitoniškės	8/6						+				1,00
Liūlinė III	2/1				1	+		1	3	9	3,47
Neravai-Grigiškės	7/4	1									0,78
Neravai-Grigiškės	28/1		1	1							1,67

14 lent. Vaikų kapų įkapės (paryškinti iš brangiųjų metalų pagaminti dirbiniai).

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Galastuvas	Ietigalis	Kirvis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaktė	Lankinė segė	Pasaginė emaliuota segė	Apyrankė	Žiedas	Žvangutis	Ivija	Cilindrėlis	Kabutis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbiny	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis / kabutis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Alinka-Raistinė	8(9)/1	1,5–2																												–
Baliuliai	10(13)/1	3,5–6,5									1							1						+						2,71
Diktarai	–/1	3–7			1										1															1,90
Diktarai	–/52	~1	1	1										1						1										3,30
Diktarai	–/57	~3		1										2			2			1										5,07
Diktarai	–/58	9–9,5		1									4				2			8						3	1			7,28
Eitulionys	13(III)/2	2–7																												–
Jakšiškis-Knitiškiai	2/1	2–10		1	1									1			3			8					2				+	8,33
Jakšiškis-Knitiškiai	2/2	3–10				1								1			1						1	+	2			1	+	7,12
Kapitoniškės	13/2	3–5																					+							1,00
Kapitoniškės	?/2	<10															2		1										+	3,26
Kretuonys	13(52)/8	4–7																1							1	2				2,71
Kretuonys	47(160)/1	3–7; 2–10															2			1				+						3,45
Kretuonys	47(160)/4	5–10		1	2															1										2,93
Kriokšlys	?/2	6–10																												–
Kriokšlys	?/4	8–12							1		1	1			1															3,60
Lauksteniai	1/1	3,5–6,5																						+	1					2,00
Mėžionys	4/1	<10?																												–
Neravai-Grigiškės	7/6	7–9			2																									1,34
Neravai-Grigiškės	15/2	3–6							1		1																	1		2,37
Neravai-Grigiškės	17/1	1–5		1	2												1	1											+	4,50

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Pjautuvai	Verpstukas	Galastuvai	Ietigalis	Kirvis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaktė	Lankinė segė	Pasaginė emaliuota segė	Apyrankė	Žiedas	Žvangutis	Ivija	Cilindrėlis	Kabutis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbiny	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis / kabutis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Neravai-Grigiškės	17/2	1–5															1						+							1,81
Neravai-Grigiškės	19/3	1–3																												–
Neravai-Grigiškės	20/3	5–10																												–
Neravai-Grigiškės	25/2	3–7		1	1	1												1												3,20
Neravai-Grigiškės	41/1	6–10?																												–
Paduobė-Šaltaliūnė III	1/4	<10?												1						1										1,76
Paduobė-Šaltaliūnė III	1/5?	1–6																												–
Paduobė-Šaltaliūnė III	5/3	1,5–2,5												1																0,93
Paduobė-Šaltaliūnė III	12/4	4–8		2		4												2					+		1					7,79
Pakalniai I	7/1	4–8	1				1			1								1												4,18
Pakalniai I	7/2	7–11											6			1					3	4	4			22	2			9,59
Papiškės	7/2	4–8	1					1	1		1													+						4,28
Papiškės	7/4	~8	1						1					1			1	2								1				5,11
Pašekščiai	2(6)/1	3–5																								1				0,83
Popai-Vingeliai	3/1	4–8		1										2			2	1					+							6,12
Rėkučiai-Pavajuonis	2(11)/1	~3	1							1			3				1			1							4			6,87
Santaka	2(77)/2	3–5	1					1		1																				2,45
Sudota IV	1/1	2–5	1						1	1				2			1						+	1						7,11
Varlišškės	2(23)/2	3–9; <1		1																										0,76
Varlišškės	4(11)/1	<10?																											+	0,71
Varlišškės	5(15)/1	3,5–6,5	1											1					3	1			+						+	5,18
Varlišškės	8(51)/1	2–4								1										1										1,66
Žvirbliai	5/III	7–12																												–
Žvirbliai	5/IV	1(?)–6																												–
Žvirbliai	17/I	7–12																									44			0,83

15 lent. Grupinių vaikų ir vyresnių asmenų kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Vaikų amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Skiltuvas	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Smeigtukas	Lankinė segė	Pasaginė segė	Apyrankė	Žiedas	Ivijinis karolis	Ivija	Cilindrėlis	Metalinis apkalas	Kaulinis apkalas (?)	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbiny	Onikso (?) karolis	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Ažušilė	3/1	5–6	♀	1			1		2	1																				4,28	
Baliuliai	2/1	3,5–6,5	♀		1								3									2								2,56	
Baliuliai	5/3	6–10	?; ?; ?	2					2	1		2	1			1	2			1										10,5	
Eitulionys	9(IV)/1	9–10	?; ?																											–	
Eitulionys	12(V)/2	1–1,5	?; ?																											–	
Kapitoniškės	8/1	3–10	?																											–	
Kapitoniškės	8/4	5–7	♀																											–	
Kapitoniškės	8/5	5–10?	?																			1								0,83	
Kretuonys	9(202)/2	5–10	♂		1													1												1,84	
Kretuonys	13(52)/4	6–8	♀																											–	
Kretuonys	13(52)/6	5–10	♂?		1			1				1															1	2		4,09	
Kretuonys	35(339)/1	2–5	?	1					2	1									2											4,91	
Kretuonys	35(339)/2	<5	?	1					1	1																				2,45	
Kretuonys	36(348)/1	3–7	♂?					2							1		1				1	1							+	5,72	
Kretuonys	52(107)/1	2–5	♀																	1					1			?		2,71	
Lauksteniai	1/2	3,5–6,5	♂					1																						0,67	
Lauksteniai	3/1	2–4	?		1																	1								1,59	
Neravai-Grigiškės	18/2	2–10	♂	2					1	1		2												1						5,89	
Neravai-Grigiškės	21/1	5–10	♂																											–	
Neravai-Grigiškės	25/3	3–7	♀?	1								1																		1,61	
Neravai-Grigiškės	28/3	<5	♂; ?									1																		0,83	

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Vaikų amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Skiltuvas	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Smeigtukas	Lankinė segė	Pasagnė segė	Apyrankė	Žiedas	Ivijinis karolis	Ivija	Cilindrėlis	Metalinis apkalas	Kaulinis apkalas (?)	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Onikso (?) karolis	Stiklo-enalio karolis	Keramikos šukės	Salyginė vertė
Neravai-Grigiškės	32/2	5–10	♀	1								2																			2,44
Neravai-Grigiškės	43/1	5–10	?; ?																							+					1,00
Paduobė-Šaltaliūnė III	2/3	2–10	♀																								1				1,00
Paduobė-Šaltaliūnė III	3/1	2–6	?																						1	1				+	2,71
Paduobė-Šaltaliūnė III	5/2	5–10	?					1																							0,67
Paduobė-Šaltaliūnė III	8/1	8–10; 4–8; 1–3	♂		2			1							1							4				+		22			5,78
Paduobė-Šaltaliūnė III	10/1	7–11	♀												1												1				1,93
Paduobė-Šaltaliūnė III	11/1	5–10	?																												–
Palūšė	1(49)/1	2–5	♂	1					2	1	1	1									1	1									6,95
Papiškės	7/1	1,5–2,5	♀																												–
Peršaukštis-Kasčiukai II	4/1, 1A	<10	♀	1																1											1,59
Popai-Vingeliai	2/1	<10	♂	1					2	1	1	1																			5,24
Popai-Vingeliai	2/2	3–7	?																												–
Popai-Vingeliai	3/2	5–10	♀?						1	1		1														+		1	7		1,83
Rėkučiai-Pakretuonė	22/2	5–10	?	1					1	1		1																			3,28
Rėkučiai-Paversmys I	5/1	5–10	♀		1																	1	1								2,52
Rokėnai	–/1	2–3	♂													1						1								+	2,44
Rudesė	2(11)/1	5–10	♀	1								1	1																		2,58
Stakai	4?/1	6–10; <5	♂																												–
Vanagiškės	1/2	5–10?; 1–5	♂; ♀?; ♀?			1																2				+	1				3,72
Vanagiškės	2/3	<10	♀?					1																							0,67
Vigodka-Dūkštas I	4/1	<10	♂															1													1,08
Vigodka-Dūkštas II	3(23)/1	4–6	?											1								3									1,64
Vigodka-Dūkštas II	4(37)/1	<5	?						1																						0,84
Žvirbliai	15/1	7–12	♀?	1					1			2																			3,28

16 lent. Paauglių kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Kaulinės šukos	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antkaklė	Apyrankė	Žiedas	Ivija	Cilindrelis	Papuošalų fragmentai	Apkalas	Neaiškus metalinis dirbinys	Stiklo-enalio karolis	Gintaro karolis	Alavo karolis	Sąlyginė vertė
Baliuliai	7(10)/1	12,5–17,5	1						1				1					1				3,49
Dikturai	–/59	~13	1																			0,78
Galiniai-Užpaliai	2/1	12–20							1							+			2			2,66
Gudeliai-Lenkiškės	8(64)/1	17–20							1													0,83
Gudeliai-Lenkiškės	8(64)/2	18–20		1									2									2,52
Kretuonys	44(206)/1	12–15	1				1		1				2	1								5,44
Kriokšlys	?/3	12–14																				–
Neravai-Grigiškės	17/4	16–20	1	1		3					1	1										5,29
Paduobė-Šaltaliūnė III	14/3?	12–19																				–
Pašekščiai	4(12)/1	16–18			1					2			2	1	10		20	2	16	53	22	9,21
Skersabalai I	1/1	15–20							1				2			+	56					4,59
Stakai	4?/3	15–20										1	1			+						2,69
Vigodka-Dūkštas II	2(26)/1	12–20										1										0,81
Žvirbliai	4/I	16(?)–20						1	1				2									3,42
Žvirbliai	5/II	12–20																				–

17 lent. Grupinių paauglių ir kitų asmenų kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Paauglių amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Skiltuvas	Verpstukas	Sąlyginė vertė
Ažušilė	7/2	12–20	?						–
Eitulionys	9(IV)/1	~16	?; ?						–
Neravai-Grigiškės	28/3	13–17	♂; ?				1		0,83
Peršaukštis-Kasčiukai II	4/2	14–16	♂						–
Sudota I	5(28)/dėmė 8	12–18?	♂						–
Varliškės	8(51)/4	15–18	♂	1	1	1	1		3,28
Žvirbliai	47/III	12–20?	?; ?; ?	1				1	1,71

18 lent. Vyrų kapų įkapės (paryškinti iš brangiųjų metalų pagaminti dirbiniai).

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Galstuvus	Skiltuvus	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Kaulinės šukos	Geriamasis ragas	Pentinas	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Pasaginė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Amuletas	Žvangutis	Įvija	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Medinė dėžutė (?)	Metalinis karolis	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė		
Aleksandriškės-Pukštėnai	4/5	35–45	1																																						0,78	
Ažušilė	10/1	20–50	1																																							0,78
Ažušilė	11/1	30–50																								1					1									+		2,35
Baliuliai	3/2	22–25	1													1	1	1		2	1						1						+	1							9,08	
Baliuliai	5/1	>40																	1																						0,83	
Baliuliai	5/2	25–30		1	1																																		1		2,36	
Diktarai	–/25	~20	1												1																											1,62
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)/1	40–60																																								–
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)/2	25–40																																								–
Dvyliškis-Paraisčiai	1(11)/3	25–35	1						1							1	1		1					1		1	2															6,95
Eitulionys	3(XIV)/1	25–35																																	1							1,00
Eitulionys	12(V)/1	50–55																																								–
Eitulionys	13(III)/1	>55																																								–
Galiniai-Užpaliai	1/2	20–25																									1				2	+							+		3,59	
Galiniai-Užpaliai	1/3	30–50																																								–
Grabijolai-Zemaitiškiai II	1/1	>40																																								–
Grabijolai-Zemaitiškiai II	4(69)/1	>50				1																					1						1									2,55
Grabijolai-Zemaitiškiai II	4(69)/2	35–40	1												1	1	1		1								1						+								6,28	
Grabijolai-Zemaitiškiai II	4(69)/3	>20													1																											0,84
Gudeliai-Lenkiškės	7(62)/1	20–40				1																																				0,67
Gudeliai-Lenkiškės	13(69)/1	30–50																																							+	0,71

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Galastuvas	Skiltuvas	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Kaulinės šukos	Geriamasis ragas	Pentinas	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antaklė	Lankinė segė	Pasaginė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Amuletas	Žvangutis	Ivija	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Medinė dėžutė (?)	Metalinis karolis	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė			
Jakšiškis-Knitiškiai	5/1	20–30	1																							1															1,59		
Jakšiškis-Knitiškiai	11/1	25–35																																								–	
Kapitoniškės	8/7	25–40																																								–	
Kapitoniškės	13/3	25–40																																								–	
Kapitoniškės	?/3	30–50	2			2														2		1				1	1			1		1	+	1		2					11,25		
Kasčiukai	2/1	>40																																								–	
Kretuonys	6(226)/3	20–40																																								–	
Kretuonys	6(226)/4	25–35	1				1									2	1								1																		5,89
Kretuonys	13(52)/2	20–35				1																						1															1,55
Kretuonys	31(312)/1	20–40																																								–	
Kretuonys	33(340)/1	30–50	1			1																					1																2,26
Kretuonys	39(366)/2	30–50																																								–	
Kretuonys	45(193)/1	25–40		1																																						0,76	
Kretuonys	47(160)/3	25–35	1													1	1																										2,45
Kretuonys	51(97a)/1	30–50	1																					1																			1,86
Kurklių Šilas	5(33)/7	35–45	1			1																1					3	1						1									6,69
Lauksteniai	2/1	>40																																								–	
Liūlinė III	2/2	20–30	1																																1			3				2,61	
Mėžionys	5/4?	20–40															1																										1,12
Miškiškiai-Aktapolis	2/1	25–45									1										1	2						1				2	+										6,95
Moša-Naujasodai	2(3)/1	>20																																								–	
Neravai-Grigiškės	7/3	20–40	1													2	1																										3,29
Neravai-Grigiškės	15/1	>20																																								–	
Neravai-Grigiškės	18/1	25–40																							1		1							1									2,78
Neravai-Grigiškės	27/1	>35	1													1	1																										2,45

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Galastuvas	Skiltuvas	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Kaulinės šukos	Geriamasis ragas	Pentinis	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antklė	Lankinė segė	Pasaginė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Amuletas	Žvangutis	Ivija	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Medinė dėžutė (?)	Metalinis karolis	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė			
Neravai-Grigiškės	30/2	20–30																																								–	
Padūkštai	1/3	25–40																	1													1									1,83		
Paduobė-Šaltaliūnė III	5/1	>40		1																																						0,76	
Paduobė-Šaltaliūnė III	6/2	25–40	1												1				1																							2,45	
Paduobė-Šaltaliūnė III	7/2	>20																																								–	
Paduobė-Šaltaliūnė III	12/1	25–35																													+					2						1,66	
Paduobė-Šaltaliūnė III	12/3	25–40		1		1																																				1,43	
Paduobė-Šaltaliūnė III	14/1	35–55	1				1								1				2									1															5,68
Paduobė-Šaltaliūnė III	16/2	35–50													2	1			1																							3,34	
Paduobė-Šaltaliūnė III	17/1	25–30	1																1	1								1							1							4,46	
Pakalniai I	2/2	25–40	1												1	1			2																							4,11	
Pakalniai I	3/1	30–50																	1																							0,83	
Papiškės	7/3	>20	1												1				1																							2,45	
Pašekščiai	5(11)/1	>30																								1										1	76					1,64	
Pašekščiai	6(18)/1	40–50																	1	1	1						1															3,49	
Pašekščiai	6(18)/2	>40	1																																		1					1,61	
Pašekščiai	7(10)/1	18–25																	1									1				2					4					2,54	
Pašekščiai	8(13)/1	>40	1												1				1																							2,45	
Peršaukštis-Kasčiukai II	4/3	25–30	1												2	1	1		1	1					1																	7,11	
Peršaukštis-Kasčiukai II	6/1	35–40							1						1	1			2																								3,33
Peršaukštis-Kasčiukai II	6(?) / 2	20–40																		1																						0,97	
Peršaukštis-Kasčiukai II	9/1	40–60																	1					1																		1,84	
Pilviškės	1/1	>40	2					1	1				1					1			1				1							+			2	1						10,42	
Popai-Vingeliai	2/3	40–50																																									–
Purviniškiai	13/1	>20																																									–

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelis	Yla	Pjautuvai	Verpstukas	Galastuvai	Skiltuvai	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Kaulinės šukos	Geriamasis ragas	Pentinai	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Pasaginė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Amuletas	Žvangutis	Ivija	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Medinė dėžutė (?)	Metalinis karolis	Stikto-emalio karolis	Gintaro karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė				
Rėkučiai-Pakretuonė	22/3	40–50	1												1				1																						2,45			
Santaka	2(77)/1	30–35		1	1																						1															2,53		
Santaka	4(82)/2	>40													1	1			1																							2,50		
Santaka	6(87)/1	40–50		1	1																															1			+			3,19		
Staviškės	1/2	>30	1												1														1														2,68	
Sudota I	2/1	25–40	1																1																							1,61		
Sudota I	2/3	30–50				1																																				0,67		
Sudota I	5(28)/1	25–40															1	1																									1,95	
Sudota IV	1/1	20–30															1						1											+	+							3,76		
Tauragnai	1/1	25–35	1												1																				1								2,62	
Taurapilis I	5/1	40–50	1				1			1		1	2	1	2	1	1	6	7	1				1				3	1			?											26,49	
Varliškės	2(23)/1	>30(>50?)	2																							1								1					2				4,79	
Varliškės	4(11)/4?	25–40																																						1			0,71	
Varliškės	4(11)/5?	>20?																																									–	
Varliškės	8(51)/2	20–40	1			1																	2																				3,31	
Varliškės	8(51)/3	25–40																																										–
Varliškės	8(51)/5	25–35				1														1																							1,50	
Velianka-Žingiai	2/2	30–50																																										–
Velianka-Žingiai	2/3	25–40																																										–
Velianka-Žingiai	4/1	40–50																																										–
Vigodka-Dūkštas I	1/1	>40	1																																									0,78
Vigodka-Dūkštas II	2(26)/2	>40													1	1																											1,67	
Vigodka-Dūkštas II	5(36)/1(?)	25–40																																										–
Visginai	2/1	35–45													1									1																				1,67
Žvirbliai	2/I	30–50	1						1											1								1																2,49

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelvis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Galastuvas	Skiltuvas	Skiltuvo titnagas	Pincetas	Kaulinės šukos	Geriamasis ragas	Pentinas	Kalavijas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Makštų apkalas	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaktė	Lankinė segė	Pasaginė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Amuletas	Žvangutis	Įvija	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Medinė dėžutė (?)	Metalinis karolis	Stikto-emalio karolis	Gintaro karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė		
Žvirbliai	15/II	40–60	1													1																										1,61

19 lent. Grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Suaugusio vyro amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis	Antkaklė	Smeigtukas	Pasaginė segė	Apyrankė	Žiedas	Ivija	Metalinis apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Ivijinis karolis	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė	
Jakšiškis-Knitiškiai	4/1	>20	♂																				+	0,71	
Kretuonys	9(202)/2	30–40	?		1									1											1,84
Kretuonys	13(52)/5	>40	♀		1		2									1						1			3,81
Kretuonys	13(52)/6	>40	?		1		1				1									1		2			4,09
Kretuonys	36(348)/1	25–35	?				2					1		1			1				1		+		5,72
Kretuonys	46(190)/1	>40	♀	1			1	1	1																3,12
Kurklių Šilas	6(28)/1	35–45	?				2				1	1			1								+		4,62

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Suaugusio vyro amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Antskydis	Sagtis	Antkaklė	Smeigtukas	Pasaginė segė	Apyrankė	Žiedas	Ivija	Metalinis apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Ivijinis karolis	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Lauksteniai	1/2	25–35	?				1																	0,67
Neravai-Grigiškės	16/2	>20	♀								1													0,83
Neravai-Grigiškės	18/2	30–50	?	2				1	1		2							1						5,89
Neravai-Grigiškės	21/1	25–35	?																					–
Neravai-Grigiškės	24/2	30–40	♀																					–
Neravai-Grigiškės	28/3	>40	?, ?								1													0,83
Neravai-Grigiškės	38/2	25–40	?					1			2													2,50
Paduobė-Šaltaliūnė III	6/3	30–50	?(♀?)																					–
Paduobė-Šaltaliūnė III	8/1	>30(>40?)	?, ?, ?		2		1					1					4		+			22		5,78
Paduobė-Šaltaliūnė III	14/2	25–45	♀																					–
Palūšė	1(49)/1	20–30	?	1				2	1	1	1						1	1						6,95
Peršaukštis-Kasčiukai II	4/2	25–40	?(♀?)																					–
Popai-Vingeliai	2/1	>40	?	1				2	1	1	1													5,24
Poviliškė	3(25)/1	>40	?, ?	1							2													2,44
Rokėnai	–/1	20–30	?										1				1						+	2,44
Stakai	4?/1	25–40	?, ?																					–
Sudota I	5(28)/dėmė 8	>24	?																					–
Vanagiškės	1/2	35–40	♀?; ♀?; ?; ?			1											2		+	1				3,72
Varliškės	8(51)/4	18–24	?	1				1	1		1													3,28
Velianka-Žingiai	3/1	>40	?																					–
Vigodka-Dūkštas I	4/1	30–50	?											1										1,08
Vigodka-Dūkštas II	5(36)/?	>30	♀		1										1									1,57
Žvirbliai	1/II	>20	?																					–
Žvirbliai	14/I	>20	?					1	1		1		1											3,40

20 lent. Moterų kapų įkapės (paryškinti iš brangiųjų metalų pagaminti dirbiniai).

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelėis	Yla	Adata	Pjautuvas	Verpstukas	Meškerės kabliukas	Skiltuvo tūnagas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Kabutis	Varpelis	Ivija	Cilindrelis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaškus metalinis dirbiny	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Koralo karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Aleksandriškės-Pukštėnai	4/1	20–30	1																												0,78	
Aleksandriškės-Pukštėnai	4/3	25–45	1																						+						1,76	
Aleksandriškės-Pukštėnai	4/4	30–40								1	1																				1,67	
Ažušilė	1/1	>20																								1					1,00	
Baliuliai	1/1	>40				1								1		1		1	2	1						1					7,34	
Baliuliai	3/1	>40		1																											0,76	
Baliuliai	3/3	25–40																													–	
Baliuliai	4/1	>20		1															2									4			3,35	
Baliuliai	6(9)/1	25–40		1					1	1	1																	2			3,26	
Baliuliai	8(11)/1	>20														1			2			1			1	20	4				5,43	
Baliuliai	9(12)/1	>20		1																											0,76	
Baliuliai	9(12)/2	>30						1					1																		0,97	
Diktarai	–/26	25–30		1		1										1	1					5	1								5,35	
Diktarai	–/29	50–55				1							1																			1,86
Diktarai	–/41	>55		1												1						?									2,60	
Diktarai	–/53	>55	1	1																											1,54	
Eitulionys	4(XIII)/2	30–35											1																		0,83	
Gudeliai-Lenkiškės	1(80)/1	18–30		1																											0,76	
Gudeliai-Lenkiškės	3(65)/1	>40	1								1	1																			2,44	

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelis	Yla	Adata	Pjautuvas	Verpstukas	Meškerės kabliukas	Skiltuvo titnagas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Kabutis	Varpelis	Įvija	Cilindrėlis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Stikto-emalio karolis	Gintaro karolis	Koralo karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Gudeliai-Lenkiškės	4(80)/1	20–40																													–	
Gudeliai-Lenkiškės	10(68)/1	>40																													–	
Gudeliai-Lenkiškės	12(37)/1	25–40																													–	
Jakšiškis-Knitiškiai	1/1	30–50																													–	
Jakšiškis-Knitiškiai	1/2	25–35					2								2			2	2												6,58	
Jakšiškis-Knitiškiai	1/3	25–40		1			3								1			2													5,32	
Jakšiškis-Knitiškiai	7/1	>20	1																			1									1,61	
Kaltanėnai-Degutinė	2/1	40–50																	1												0,88	
Kapitoniškės	5/4?	>40																							1						1,00	
Kapitoniškės	8/2	20–40																													–	
Kapitoniškės	8/3	>40																													–	
Kapitoniškės	11/1	20–35																						1	+						2,00	
Kapitoniškės	12/2	25–40					1																	1							1,67	
Karmaziniai	1(69)/1	20–25																													–	
Kretuonys	10(203)/1	>40																													–	
Kretuonys	11(218)/1?	>20																													–	
Kretuonys	14(152)/1	20–40						1			1								2							1					4,59	
Kretuonys	18(296)/1	20–30		1	1										1										+	1					4,45	
Kretuonys	18(296)/2	20–30					1																								0,67	
Kretuonys	19(360)/1	>40(>50?)																													–	
Kretuonys	19(360)/2	20–40		1			2																								2,10	
Kretuonys	20(310)/1	20–30																													–	
Kretuonys	39(366)/1	20–40																1													0,81	
Kretuonys	41(390)/1	20–40																1												+	1,52	
Kretuonys	50(97)/1	30–50		1			1								2																3,29	

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Pelis	Yla	Adata	Pjautuvus	Verpstukas	Meškerės kablukas	Skiltuvo titnagas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Kabutis	Varpelis	Įvija	Cilindrėlis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbinys	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Koralo karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Kriokšlys	?/1	40–50															1														0,90	
Kriokšlys	?/5	30–35																													–	
Mėžionys	5/3?	20–40	1																						?						1,78	
Mėžionys	9/2	20–40																													–	
Nemaitonys	2/1	~20																													–	
Neravai-Grigiškės	9/1	30–40																													–	
Neravai-Grigiškės	15/3	20–40	1				3																								2,79	
Neravai-Grigiškės	17/3	20–30																				2			+						1,83	
Neravai-Grigiškės	19/2	25–35		1																											0,76	
Neravai-Grigiškės	20/1	25–40	1									2						1						1	+						5,25	
Neravai-Grigiškės	20/4	>40																													–	
Neravai-Grigiškės	28/2	25–35					1																								0,67	
Padūkštai	1/1	25–40	1							1		1																			2,45	
Padūkštai	1/2	25–40	1								1																				1,61	
Paduobė-Šaltaliūnė III	12/2	20–40					1												1												1,55	
Paduobė-Šaltaliūnė III	16/1	20–40					1								1			2													3,22	
Pakalniai I	1/1	>40					1																								0,67	
Pakalniai I	5/1	25–45																													–	
Rėkučiai-Pavajuonis	2(11)/2	20–25		1		1									1	1		2	4			27					64	1	21		10,39	
Rokėnai	–/2	25–35		1										4																	4,00	
Santaka	1(76)/1	30–40											1				1						1	1		1					4,80	
Santaka	2(77)/4	>20																													–	
Santaka	4(82)/1	>20															1														0,90	
Santaka	5(86)/1	20–30		1															1											1	2,35	
Skersabaliai I	1/2	>20																													–	

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius	Peilis	Yla	Adata	Pjautuvas	Verpstukas	Meškerės kabliukas	Skiltuvo titnagas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antsmilkinis	Antkaklė	Lankinė segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Kabutis	Varpelis	Įvija	Cilindrėlis	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Neaiškus metalinis dirbiny	Stiklo-emalio karolis	Gintaro karolis	Koralo karolis	Puodas	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Staviškės	1/3	25–35					1						1					1							+	1						2,64
Sudota I	2/2	≥25																1						+							1,81	
Sudota I	3/1	≥40																						+							1,00	
Sudota I	3/2	25–40										1							1												1,71	
Sudota I	4/1	20–40																													–	
Sudota I	4/2	≥40		1			1																								1,43	
Vaišniūnai-Medžiukalnis	1/1	25–35					1											1													1,48	
Varliškės	1(48)/1	25–35																													–	
Varliškės	1(48)/2	25–40																			3										0,93	
Varliškės	3(46)/1	30–50																													–	
Varliškės	3(46)/2	20–40													1								1		+					+	3,57	
Varliškės	5(15)/6	≥40											1									1							3		3,93	
Varliškės	5(15)/7?	≥40																													–	
Vigodka-Dūkštas I	5/1	25–40	1	1																											1,54	
Vigodka-Dūkštas I	5/2	20–40	1	1														1													2,35	
Vigodka-Dūkštas II	2(26)/3	25–35					1															1		1							2,50	
Vigodka-Dūkštas II	3(23)/?	≥20																													–	
Ziboliškė III	1/1	25–35										1																			0,83	
Žvirbliai	1/I	≥20								1	1	1																		1	3,21	
Žvirbliai	3/I	20–40	1							2								2								3					7,08	
Žvirbliai	5/I	40–60																	1												0,88	
Žvirbliai	14/III(B)	20–40																	1												0,88	
Žvirbliai	24/I	40–60	1									1							1												1,71	
Žvirbliai	28/II	20–40	1	1			7															2		3	+	12					9,89	

21 lent. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų įkapės.

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Suaugusių moterų amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Peilis	Yla	Pjautuvas	Skiltuvus	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antkaklė	Apyrankė	Žiedas	Ivija	Cilindrėlis	Kaulinis apkalas (?)	Neaškus metalinis dirbinys	Stiklo-enalio karolis	Keramikos šukės	Salyginė vertė
Ažušilė	3/1	25–40	?	1			1		2	1												4,28
Baliuliai	2/1	25–35	?		1							3				2						2,56
Diktarai	–/2	20–25	?		1	1						1				3				1		4,28
Jakšiškis-Knitiškiai	4/1	>40	♂																		+	0,71
Kapitoniškės	8/4	>20	?																			–
Kretuonys	9(202)/1	>40; 20–30	–		1			3														2,77
Kretuonys	13(52)/4	>20	?																			–
Kretuonys	13(52)/5	30–40	♂		1			2							1					1		3,81
Kretuonys	46(190)/1	20–40	♂	1				1	1	1												3,12
Kretuonys	48(176)/1	20–40?	?	1									1									1,71
Kretuonys	52(107)/1	20–30	?												1			1	?			2,71
Neravai-Grigiškės	16/2	>20	♂								1											0,83
Neravai-Grigiškės	24/2	30–40	♂																			–
Neravai-Grigiškės	25/3	20–40	?	1							1											1,61
Neravai-Grigiškės	32/2	30–50	?	1							2											2,44
Paduobė-Šaltaliūnė III	2/3	25–40	?																1			1,00
Paduobė-Šaltaliūnė III	10/1	25–35	?										1						1			1,93
Paduobė-Šaltaliūnė III	14/2	>20	♂																			–
Papiškės	7/1	>20	?																			–
Peršaukštis-Kasčiukai II	4/1, 1A	>20	?	1										1								1,59
Rėkučiai-Paversmys I	5/1	20–40	?		1											1	1					2,52

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Suaugusių moterų amžius	Kartu palaidotų asmenų lytis	Pelvis	Yla	Pjautuvas	Skiltuvas	Verpstukas	Letigalis	Kirvis	Sagtis	Grandis	Antkaklė	Apyrankė	Žiedas	Įvija	Cilindrėlis	Kaulinis apkalas (?)	Neaiškus metalinis dirbinys	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Rudesa	2(11)/1	20–40	?	1							1	1										2,58
Stakai	4?/2	30–50	?																			–
Sudota I	3/3	25–40	?																			–
Vigodka-Dūkštas II	5(36)/?	>40	♂		1									1								1,57

22 lent. Grupinių vyro ir moters kapų įkapės.

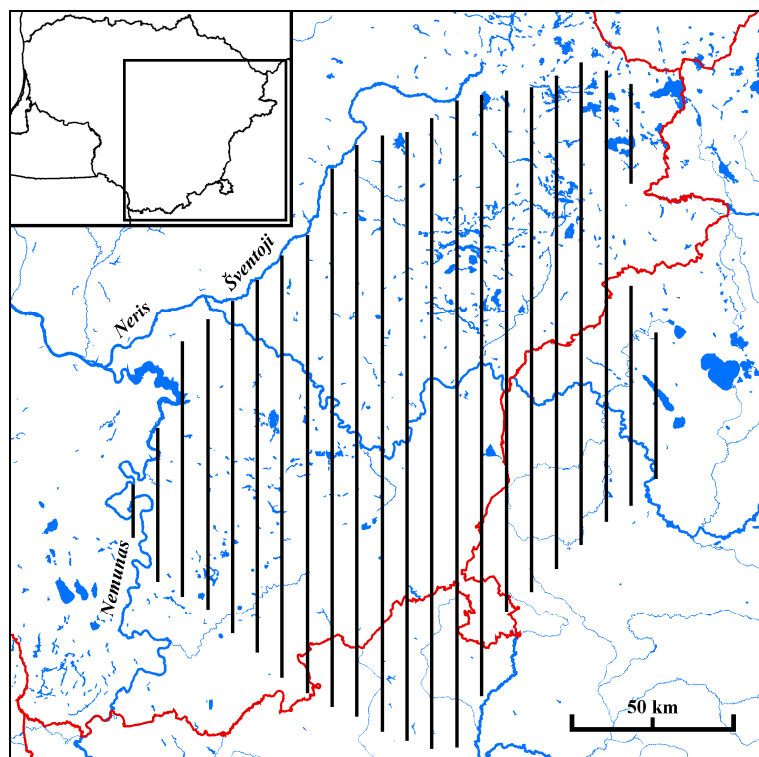
Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius (vyro, moters)	Pelvis	Yla	Verpstukas	Letigalis	Kirvis	Sagtis	Apyrankė	Žiedas	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Sąlyginė vertė
Jakšiškis-Knitiškiai	4/1	>20; >40										+	0,71
Kretuonys	13(52)/5	>40; 30–40		1	2					1	1		3,81
Kretuonys	46(190)/1	>40; 20–40	1		1	1	1			1			4,00
Neravai-Grigiškės	16/2	>20; >20						1					0,83

Pilkapynas	Pilkapis / kapas	Amžius (vyro, moters)	Peilis	Yla	Verpstukas	Ietigalis	Kirvis	Sagtis	Apyrankė	Žiedas	Stiklo-emalio karolis	Keramikos šukės	Salyginė vertė
Neravai-Grigiškės	24/2	30–40; 30–40											–
Paduobė-Šaltaliūnė III	14/2	25–45; >20											–
Vigodka-Dūkštas II	5(36)/?	>30; >40		1					1				1,57

23 lent. Įvairaus amžiaus ir abiejų lyčių asmenų viena laikio laidojimo atvejų skaičius.

Individas	Kūdikis / vaikas	Paauglys	Jaunas vyras	Jauna moteris	Pagyvenęs vyras	Pagyvenusi moteris
Kūdikis / vaikas	17	5	15	24	15	5
Paauglys	5	0	7	3	6	1
Jaunas vyras	15	7	1	9	4	2
Jauna moteris	24	3	9	3	6	3
Pagyvenęs vyras	15	6	4	6	2	1
Pagyvenusi moteris	5	1	2	3	1	0

VIII.2. Iliustracijos

1 pav. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorija.

2 pav. Žvirblių pilkapis 5 tyrinėjimų metu (Iwanowska 2006: 277, Tab. CXXIII).

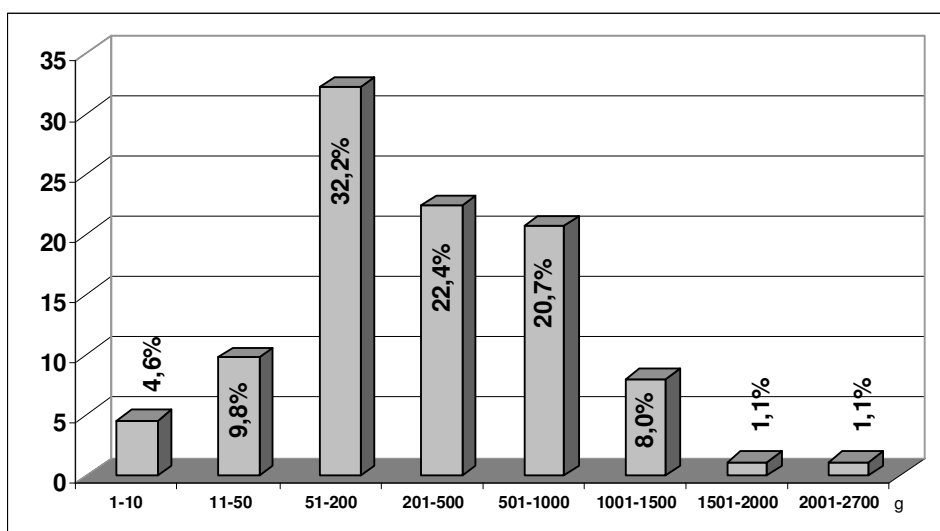
3 pav. Vienas iš Kapitoniškių pilkapių tyrinėjimų metu (*Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas, Nr. 3131*).

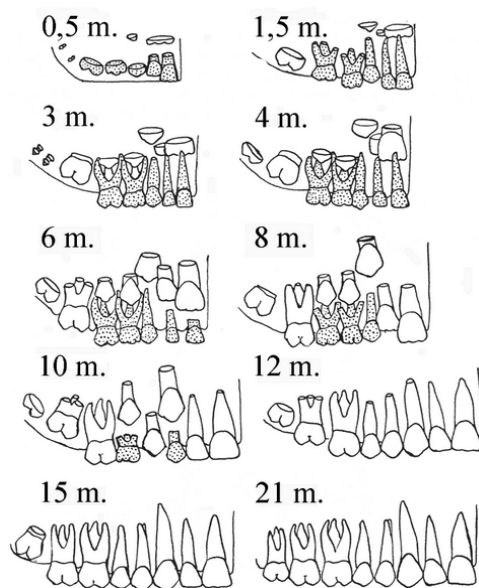
4 pav. Santakos pilkapis 4 tyrinėjimų metu (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

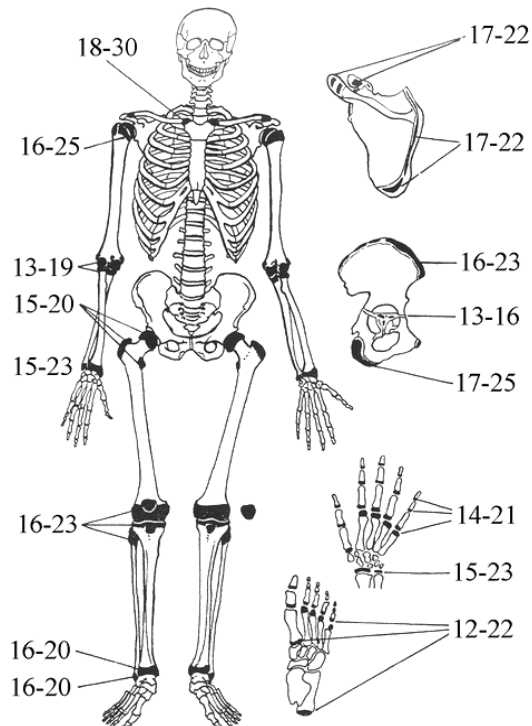
5 pav. Santakos pilkapis 2, griautiniai kapai 1 ir 2 (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

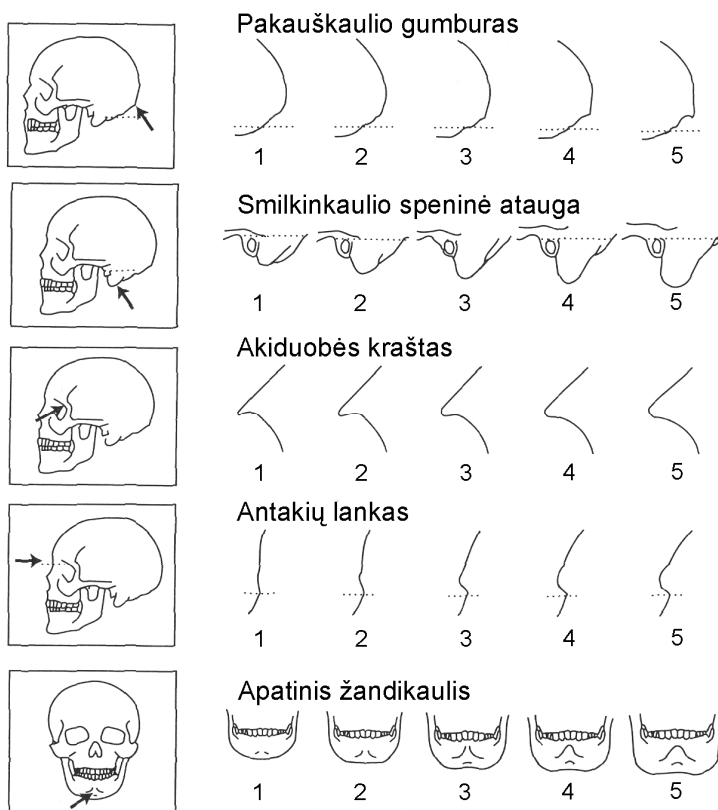
6 pav. Vidutinis kaulų kiekis (gramais) viename degintiniame kape (pagal Jankauskas, Kurila 2006).

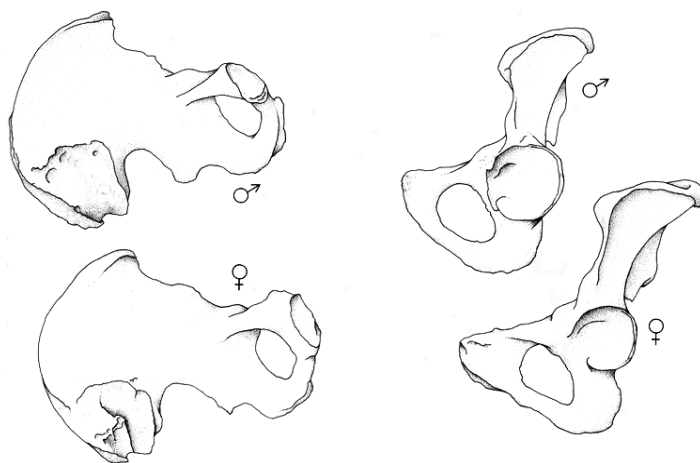
7 pav. Žmogaus dantų formavimosi schema (pagal Brothwell 1981: 64, Fig. 3.3A).

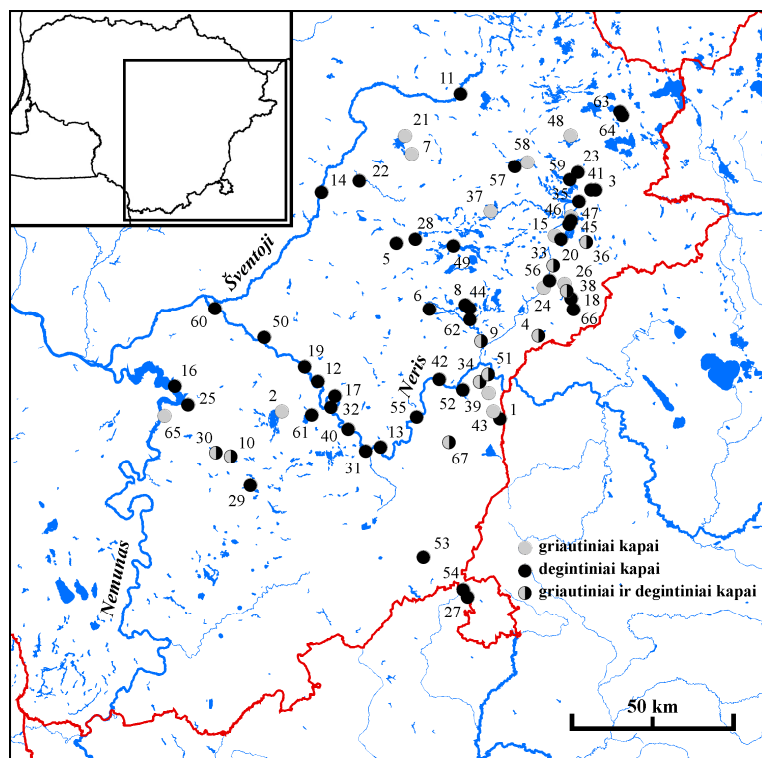
8 pav. Žmogaus skeleto epifizų sukaulėjimo schema (pagal Brothwell 1981: 66, Fig. 3.4).

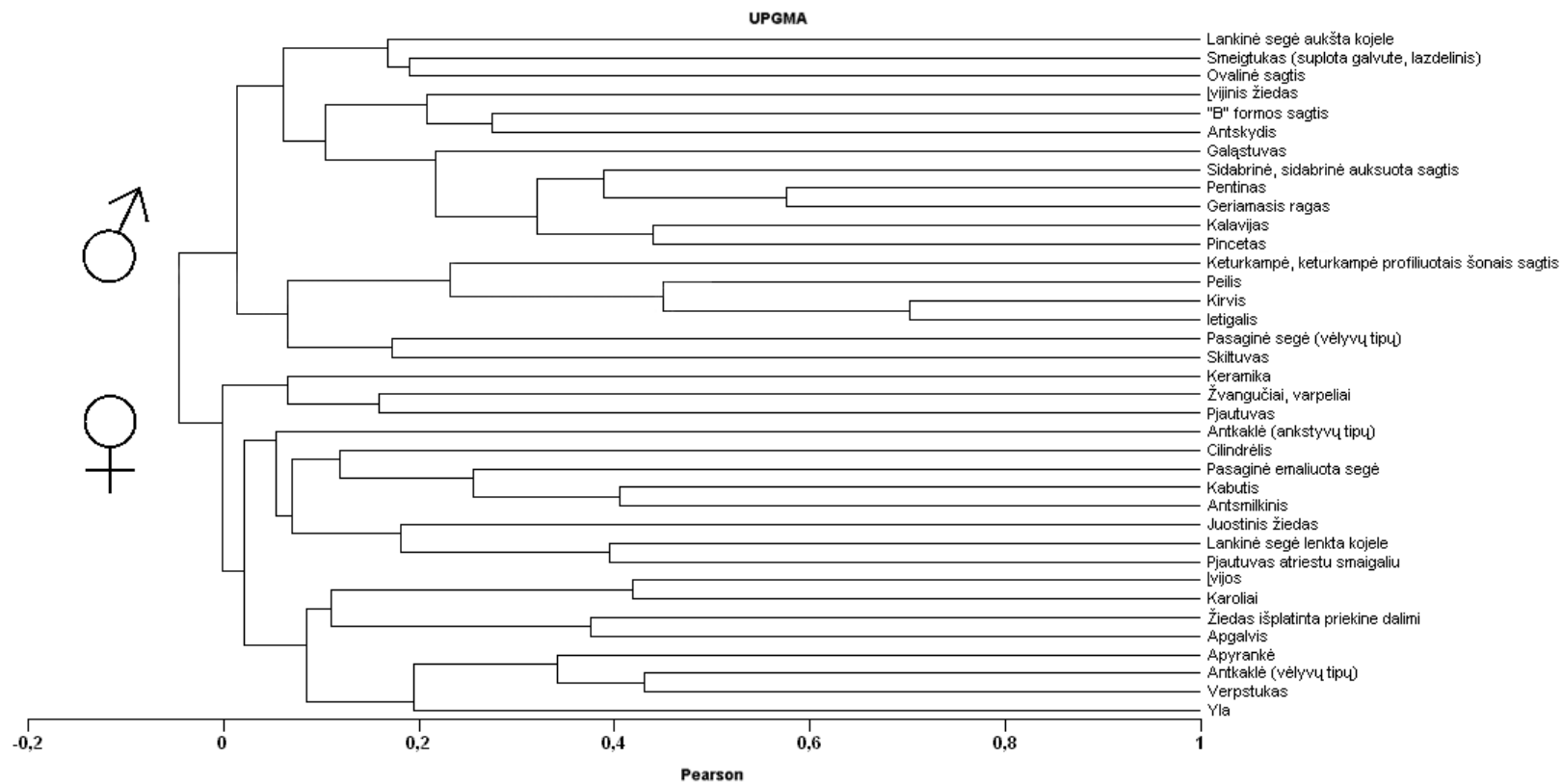
9 pav. Žmogaus kaukolės kaulų lytiniai skirtumai (1 – moteris, 2 – tikėtina moteris, 3 – neaiški lytis, 4 – tikėtina vyras, 5 – vyras) (pagal Walker 1994: 20, Fig. 4).

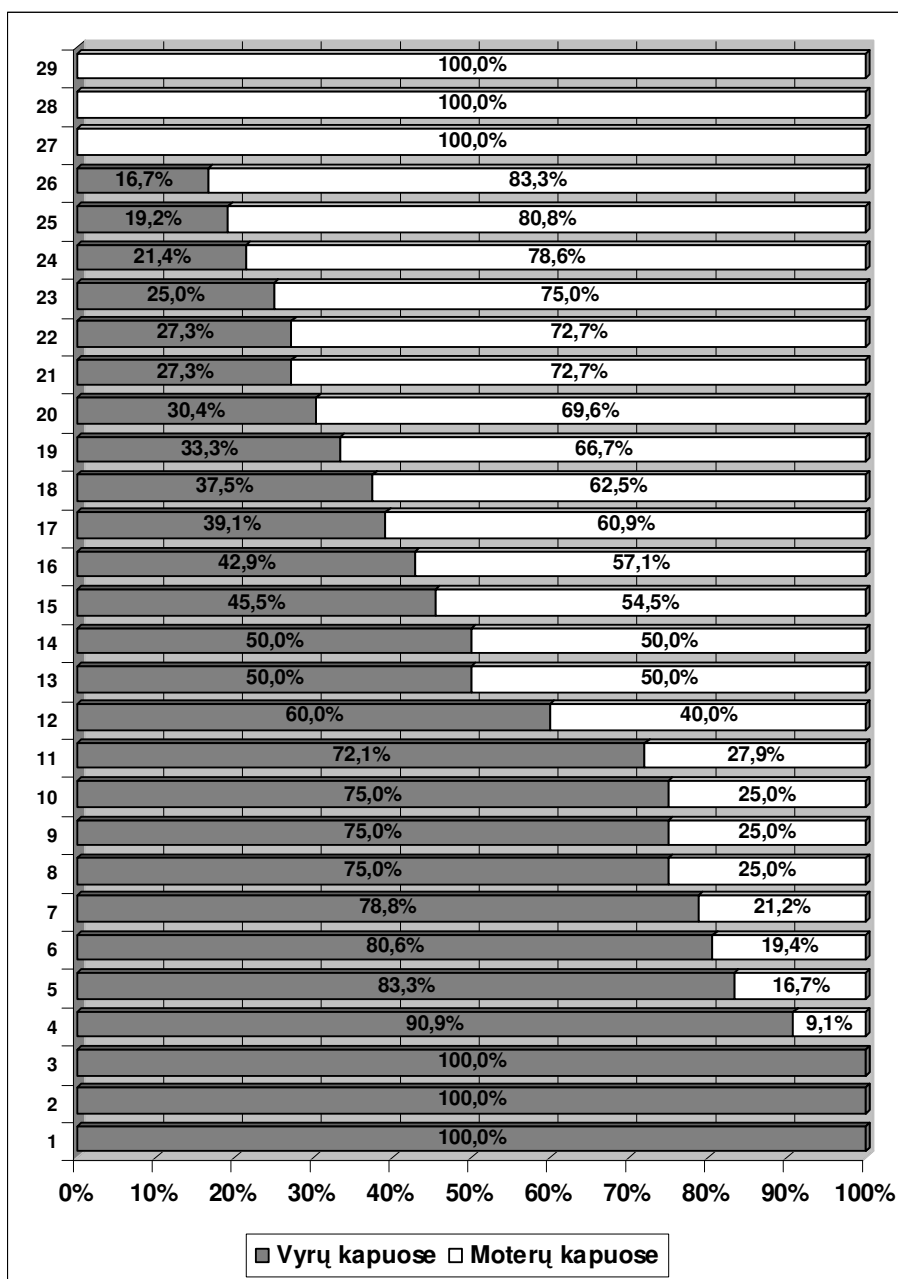
10 pav. Žmogaus dubenkaulio lytiniai skirtumai (pagal Ubelaker 1989: 53, Fig. 68).

11 pav. Laidojimo paminklai, kurių duomenys naudojami tyrime (1 – Aleksandriškės-Pukštėnai, 2 – Alinka-Raistinė, 3 – Ažušilė, 4 – Baliuliai, 5 – Baltadvaris I, 6 – Degsnė-Labotiškės I, 7 – Diktarai, 8 – Dubingiai-Jutonys, 9 – Dvyliškis-Paraisčiai, 10 – Eitulionys, 11 – Galiniai-Užpaliai, 12 – Grabijolai-Žemaitiškiai II, 13 – Gudeliai-Lenkiškės, 14 – Jakšiškis-Knitiškiai, 15 – Kaltanėnai-Degutinė, 16 – Kapitoniškės, 17 – Karmazinai, 18 – Kasčiukai, 19 – Kernavė, 20 – Kretuonys, 21 – Kriokšlys, 22 – Kurklių Šilas, 23 – Lauksteniai, 24 – Liūlinė III, 25 – Maisiejūnai, 26 – Mėžionys-Paulinavas, 27 – Mykoliškės-Tadaravas, 28 – Miškiškiai-Aktapolis, 29 – Moša-Naujasodai, 30 – Nemaitonys, 31 – Neravai-Grigiškės, 32 – Padūkštai, 33 – Paduobė-Šaltaliūnė III, 34 – Pakalniai I, 35 – Palūšė, 36 – Papiškės, 37 – Pašekščiai, 38 – Peršaukštis-Kasčiukai II, 39 – Pilviškės, 40 – Popai-Vingeliai, 41 – Poviliškė, 42 – Pučkalaukis-Nemenčinė, 43 – Puntuzai I, 44 – Purviniškiai, 45 – Rėkučiai-Pakretuonė, 46 – Rėkučiai-Pavajuonis, 47 – Rėkučiai-Paversmys I, 48 – Rokėnai, 49 – Rudesė, 50 – Rusių Ragas-Žvalgakalnis, 51 – Santaka, 52 – Skersabalčiai I, 53 – Skubėtai, 54 – Stakai, 55 – Staviškės, 56 – Sudota I, IV, 57 – Tauragnai, 58 – Taurapolis I, 59 – Vaišniūnai-Medžiukalnis, 60 – Vanagiškės, 61 – Varlišės, 62 – Velianka-Žingiai, 63 – Vigodka-Dūkštas I, 64 – Vigodka-Dūkštas II, 65 – Visginai, 66 – Ziboliškė III, 67 – Žvirbliai).

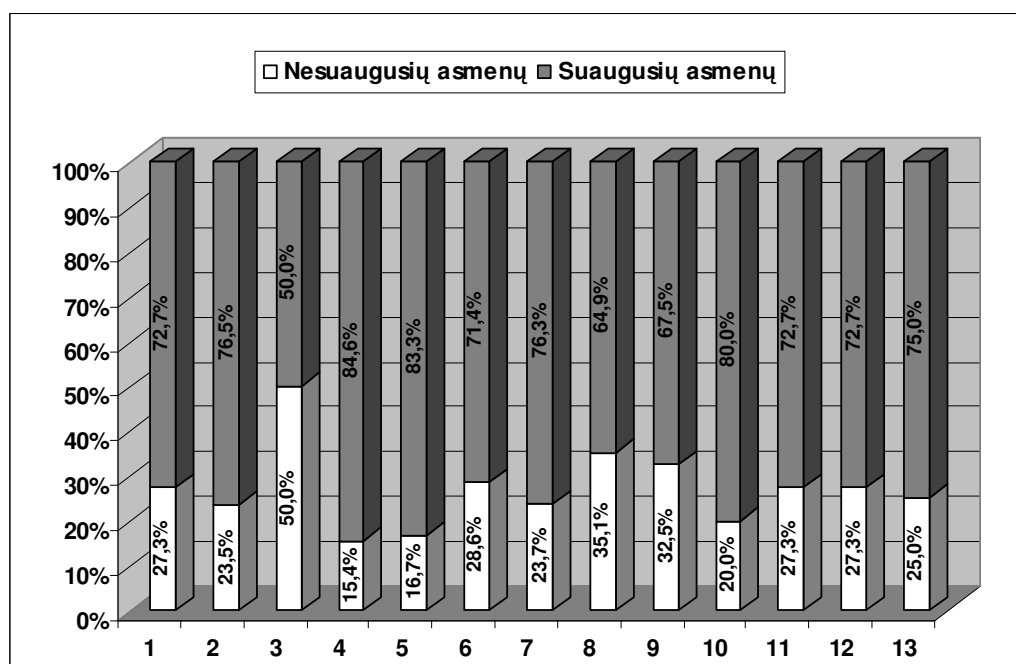

12 pav. Įkapių tarpusavio ryšių dendrograma.

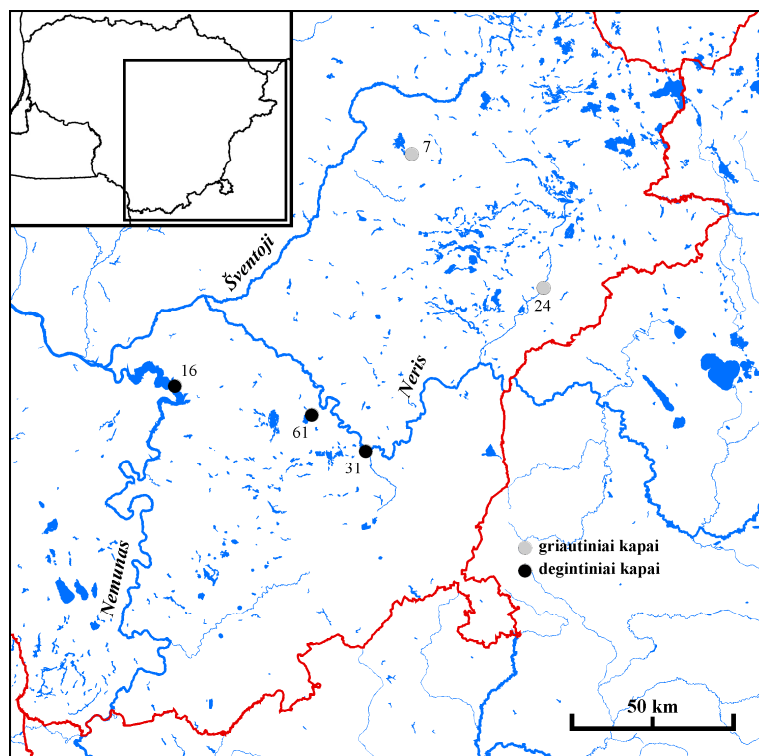

13 pav. Įkapių skaičiaus santykis osteologiškai identifikuotuose vyrų ir moterų kapuose (1 – antskydis, 2 – galastuvas, 3 – pentinas, 4 – „B“ formos sagtis, 5 – ietigalis, 6 – keturkampė, keturkampė profiliuotais šonais sagtis, 7 – sagtis (visų tipų), 8 – kirvis, 9 – ovalinė sagtis, 10 – sidabrinė, sidabrinė auksuota sagtis, 11 – peilis, 12 – skiltuvo titnagas, 13 – antkaklė (senojo geležies amžiaus pabaigos – viduriniojo geležies amžiaus pirmosios pusės kapuose), 14 – smeigtukas (geležinis lazdelinis, suplota galvute), 15 – keramika, 16 – žiedas (visų tipų),

13 pav. (tęsinys) 17 – įvijinis žiedas, 18 – pjautuvas atriestu smaigaliu, 19 – antsmilkinis, 20 – apyrankė (visų tipų), 21 – antkaklė (viduriniojo geležies amžiaus antrosios pusės – vėlyvojo geležies amžiaus kapuose), 22 – stiklo-emalio, gintaro karoliai, 23 – juostinis žiedas, 24 – verpstukas, 25 – yla, 26 – įvijos, 27 – lankinė segė palenкта kojele, 28 – žiedas išplatinta priekine dalimi, 29 – cilindreliai).

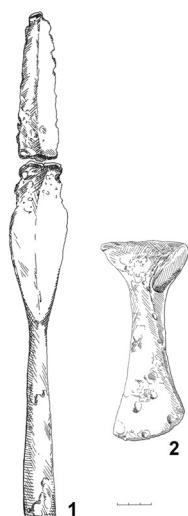
14 pav. Identifikuotų nesuaugusiųjų ir suaugusiųjų palaikų skaičiaus santykis atskiruose paminkluose: 1 – Ažušilė, 2 – Baliuliai, 3 – Dikturai, 4 – Gudeliai-Lenkiškės, 5 – Jakšiškis-Knitiškiai, 6 – Kapitoniškės, 7 – Kretuonys, 8 – Neravai-Grigiškės, 9 – Paduobė-Šaltaliūnė III, 10 – Sudota I, IV, 11 – Varliškės, 12 – Vigodka-Dūkštas II, 13 – Žvirbliai.

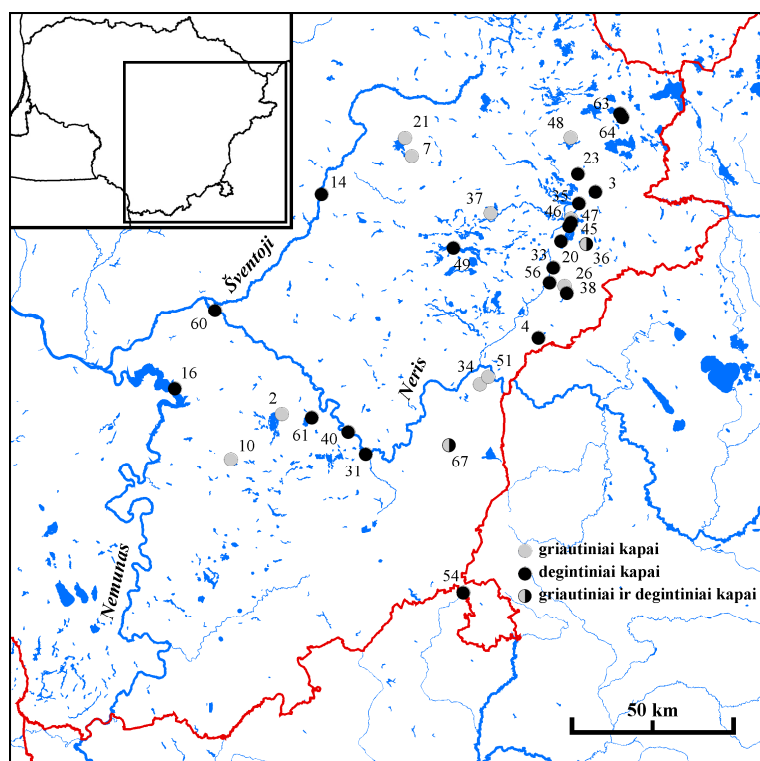
15 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta naujagimių ar kūdikių kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

16 pav. Liūlinės III pilkapio 2 griautinis kūdikio kapas 1 (V. Kliaugaitės nuotr.).

17 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 28 degintinio kūdikio kapo 1 įkapės:
1 – ietigalis, 2 – kirvis (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

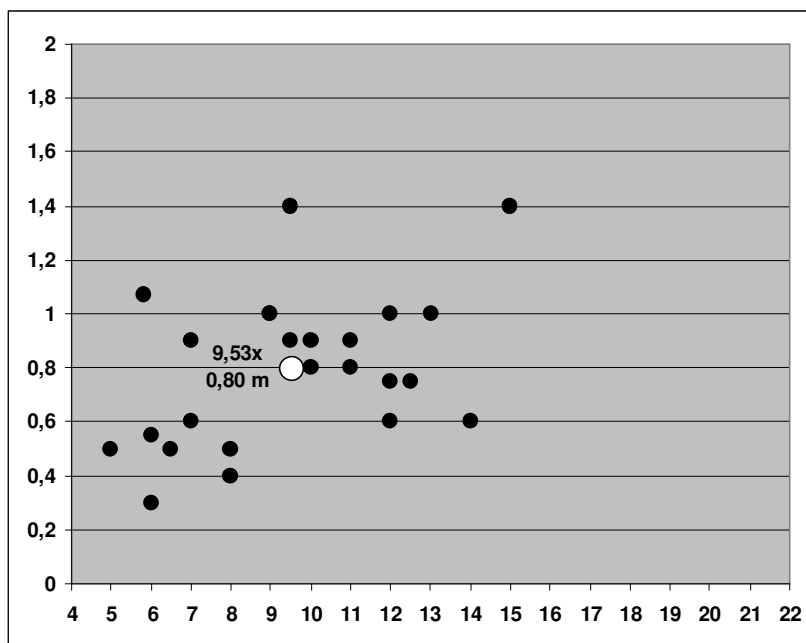
18 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta vaikų kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

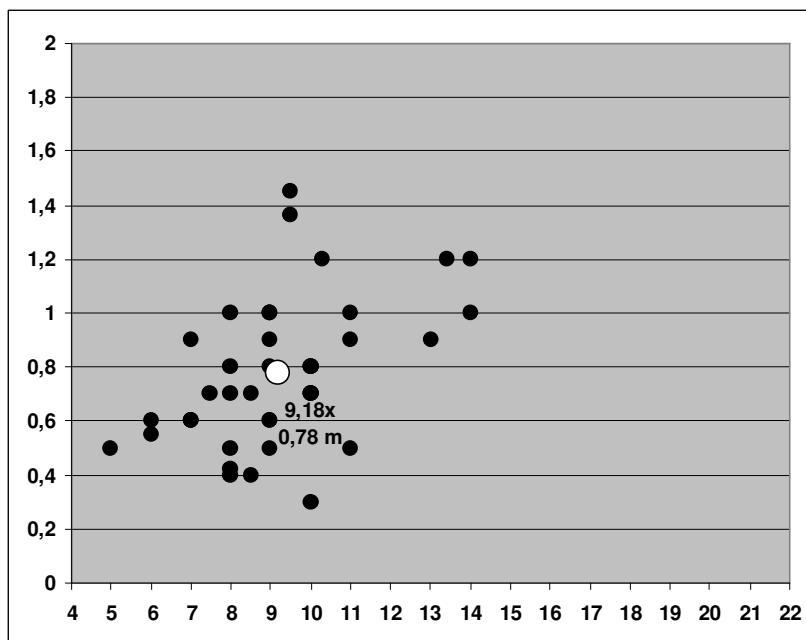
19 pav. Eitulionių pilkapio V griautinis grupinis dviejų suaugusiųjų ir vaiko kapas 2 (Bliujus 1982š, pav. 8).

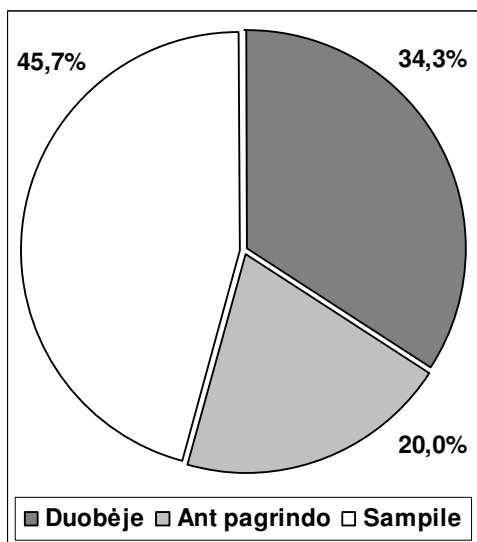
20 pav. Pakalnių pilkapis 7 tyrinėjimų metu (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

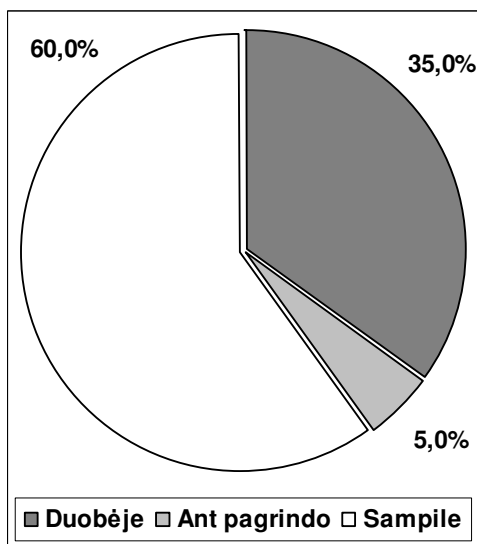
21 pav. Pilkapių su vaikų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

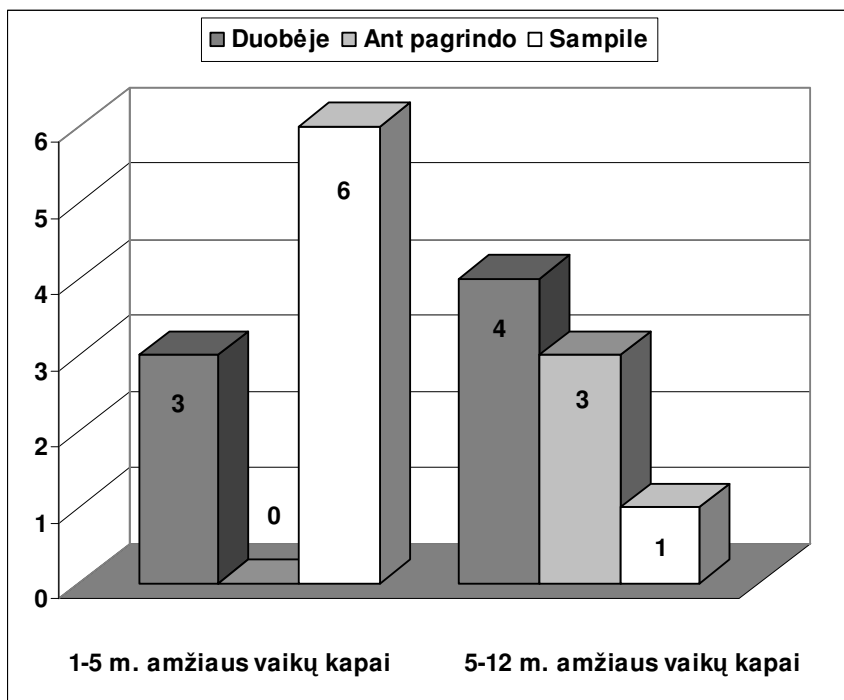
22 pav. Pilkapių su grupiniais vaikų ir vyresnių asmenų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

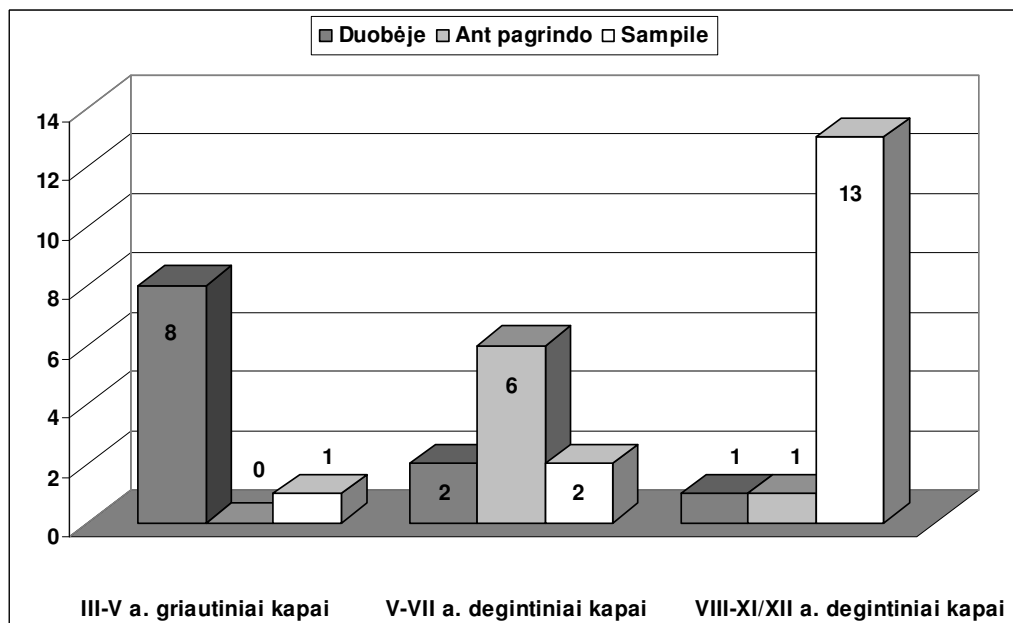
23 pav. Vaikų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

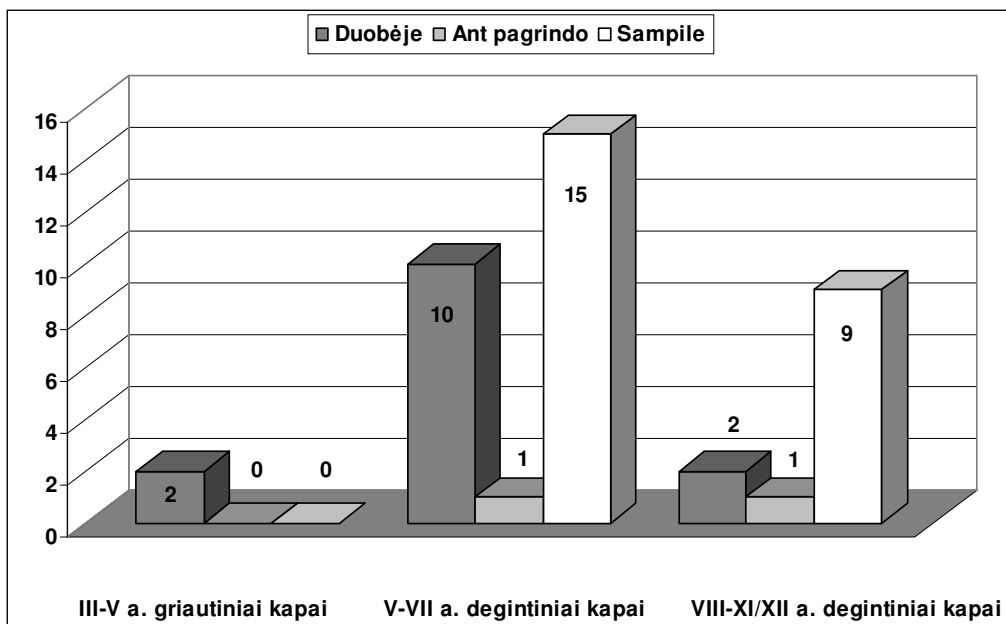
24 pav. Grupinių vaikų ir vyresnių asmenų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

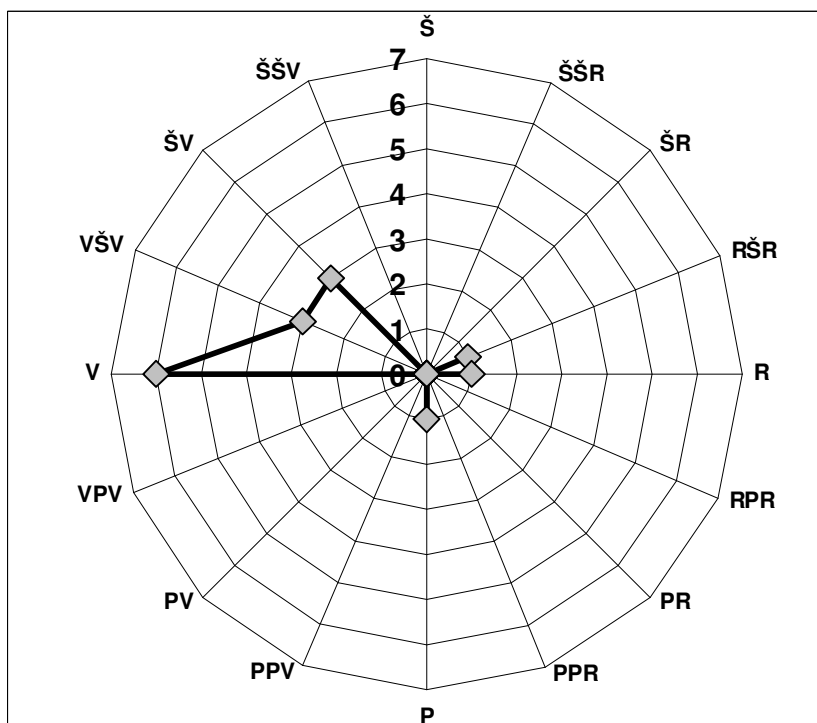
25 pav. Skirtingų amžiaus grupių vaikų kapų padėtis pilkapyje.

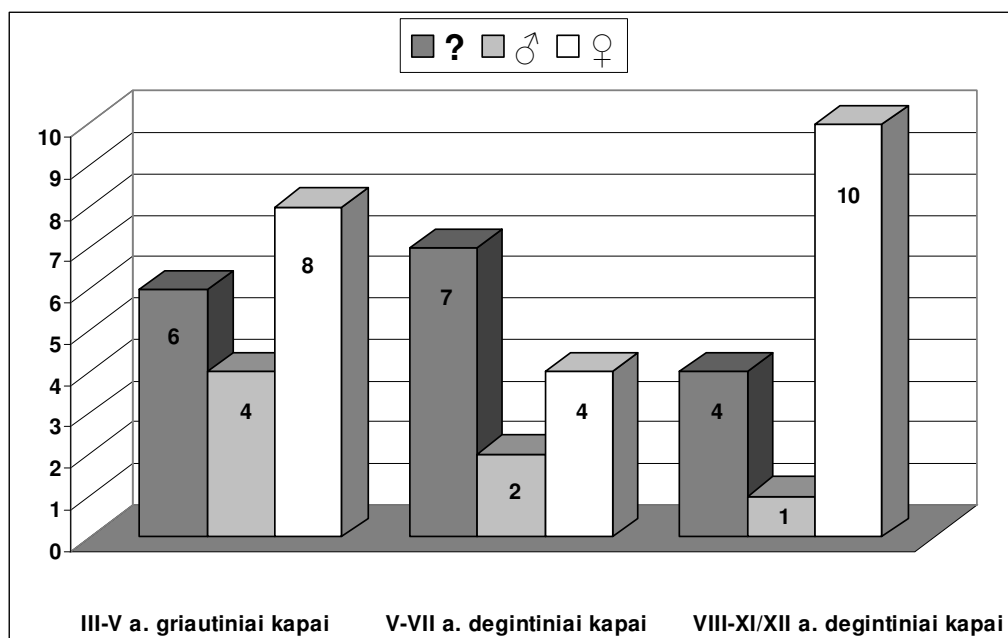
26 pav. Vaikų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

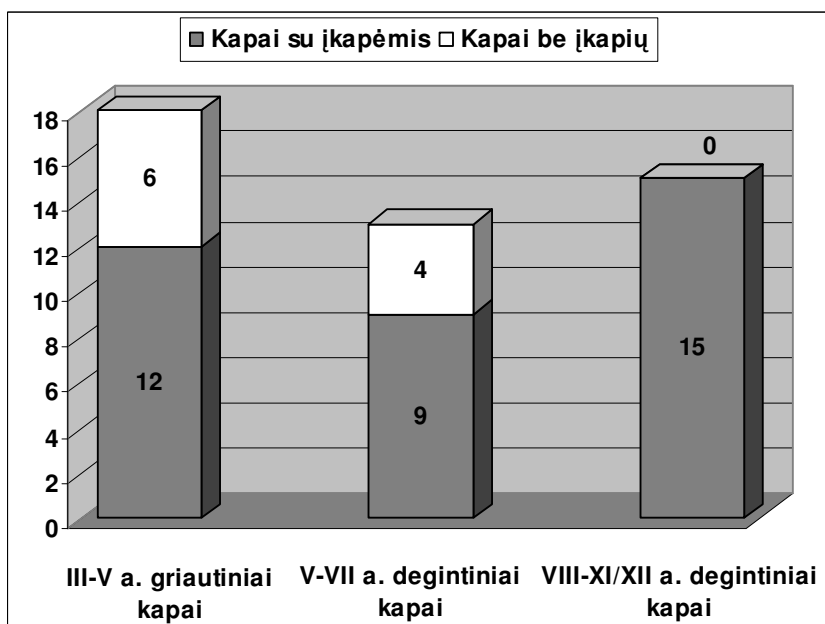
27 pav. Grupinių vaikų ir vyresnių asmenų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

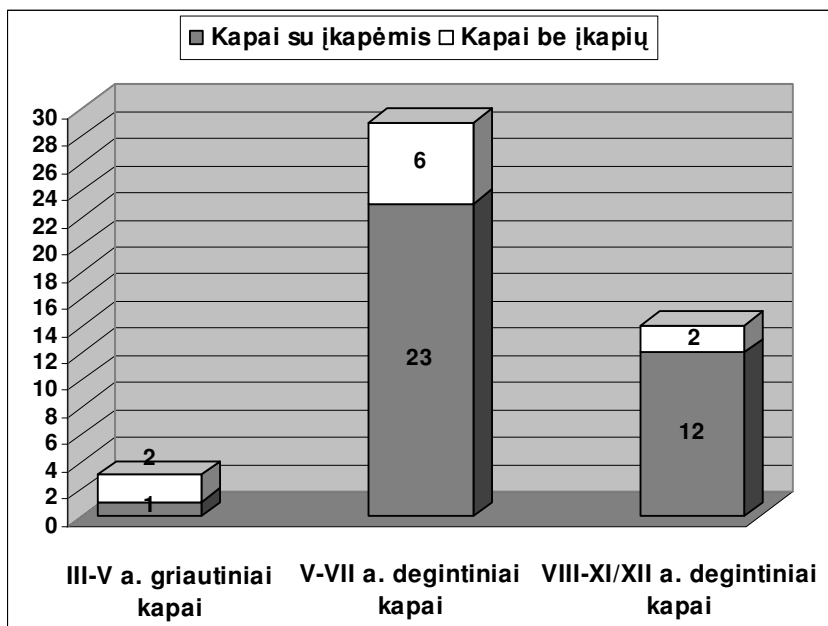
28 pav. Griautinių vaikų kapų orientacija.

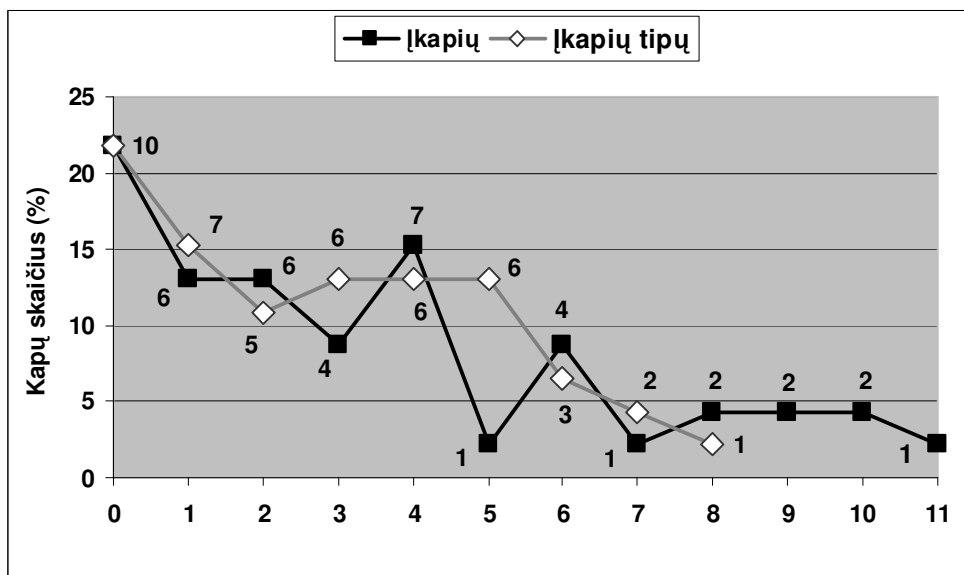
29 pav. Pagal įkapes identifiкуotų 1–12 m. amžiaus berniukų ir mergaičių kapų skaičius atskirais laikotarpiais.

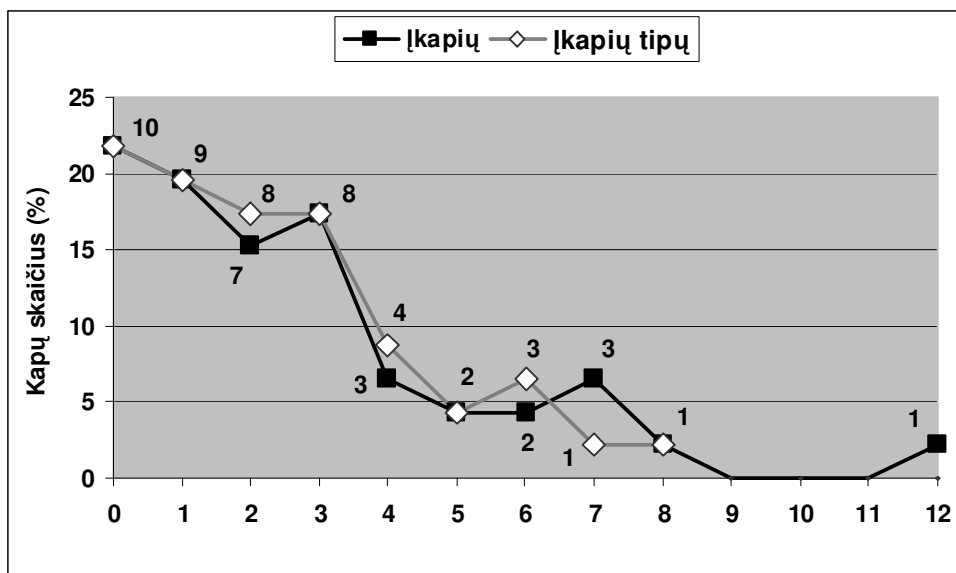
30 pav. Vaikų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius atskirais laikotarpiais.

31 pav. Grupinių vaikų ir vyresnių asmenų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius atskirais laikotarpiais.

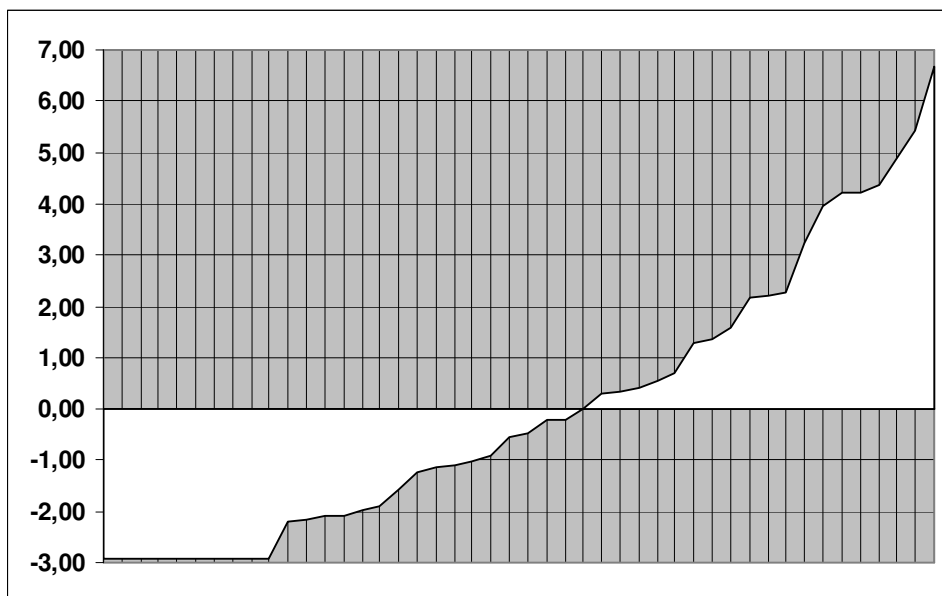
32 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius vaikų kapuose.

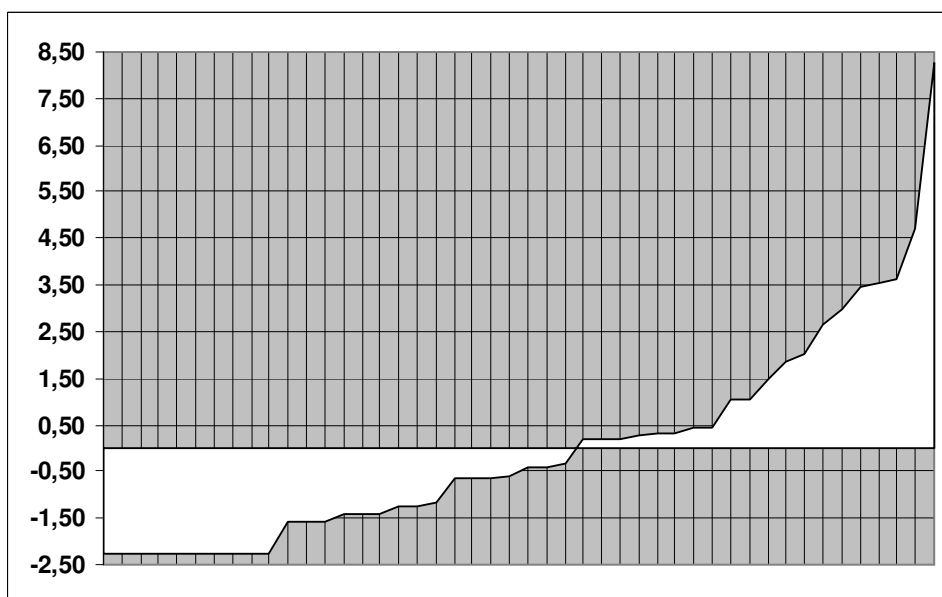
33 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose.

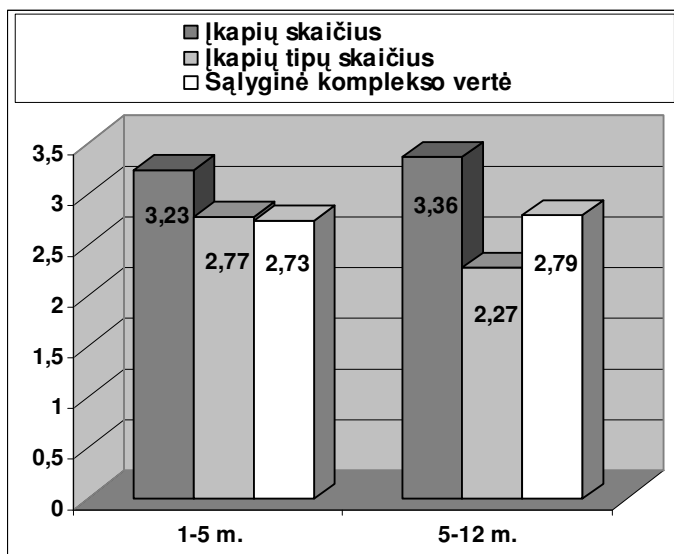
34 pav. Baliulių pilkapio 5 degintinis grupinis suaugusiojo, vaiko ir kitų dviejų asmenų kapas 3 (V. Kliugaitės nuotr.).

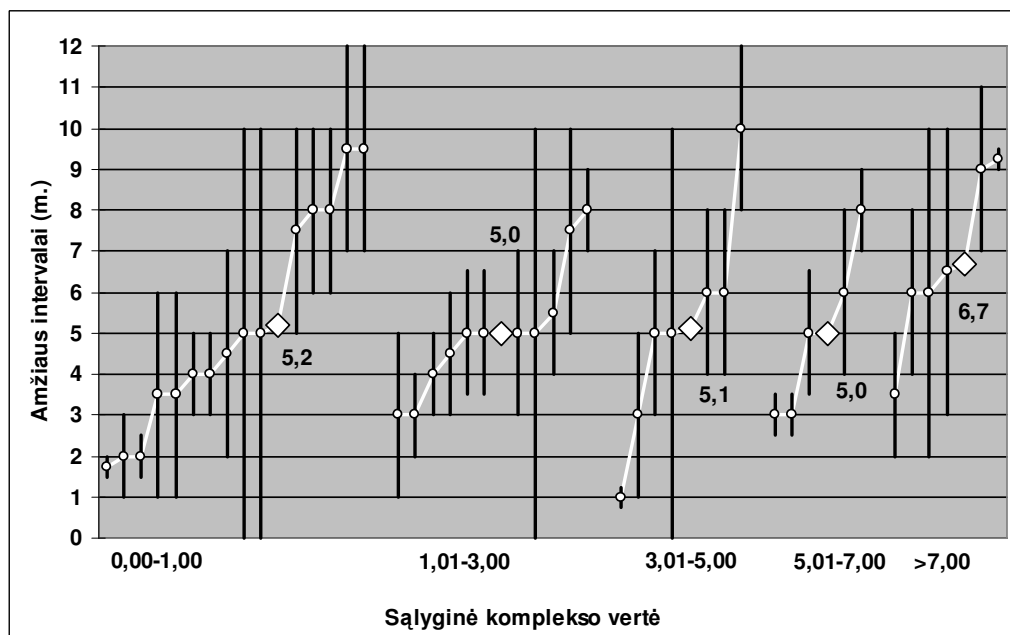
35 pav. Vaikų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

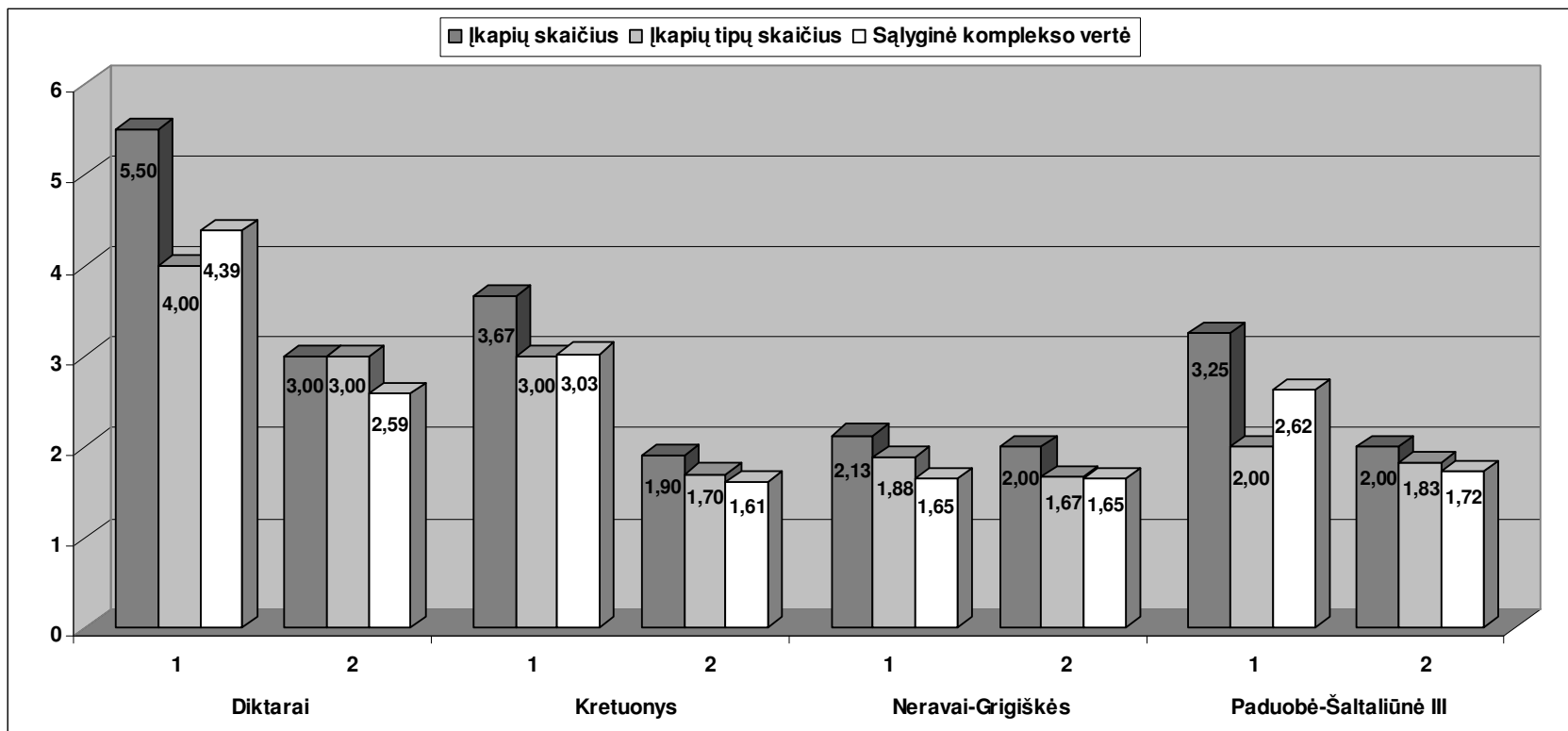
36 pav. Grupinių vaikų ir vyresnių asmenų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

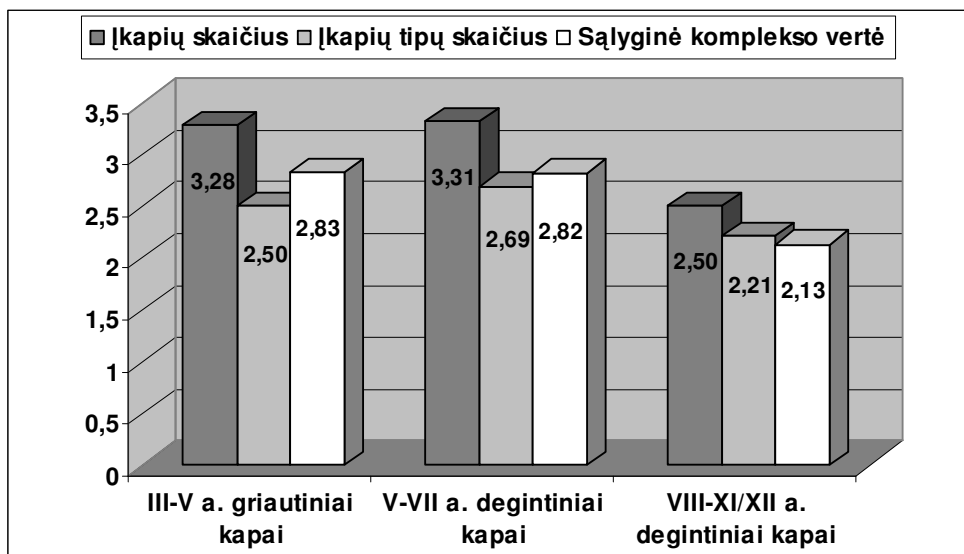
37 pav. Skirtingų amžiaus grupių vaikų įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė.

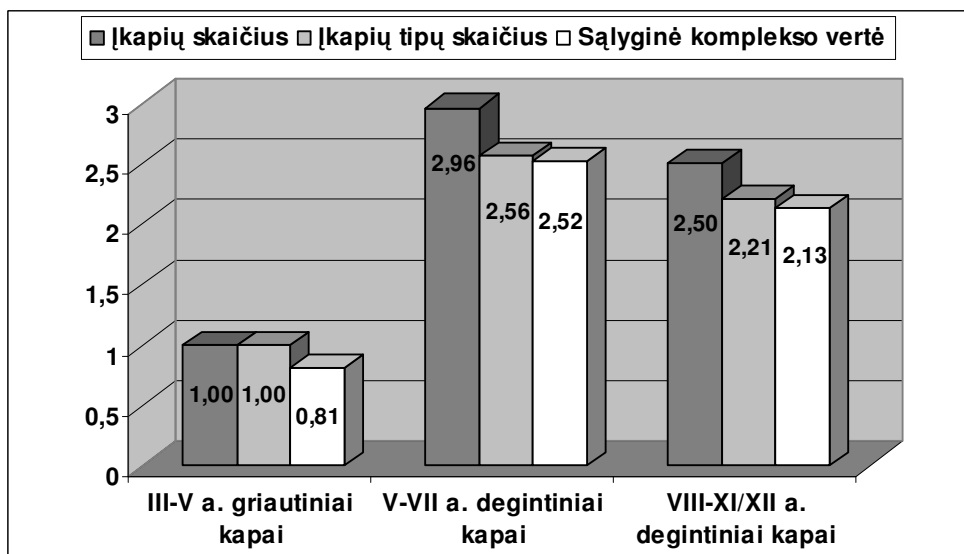
38 pav. Su skirtingo turtingumo (sąlyginės vertės) įkapėmis palaidotų vaikų amžiaus intervalai (paryškintos vidutinės amžiaus intervalų reikšmės).

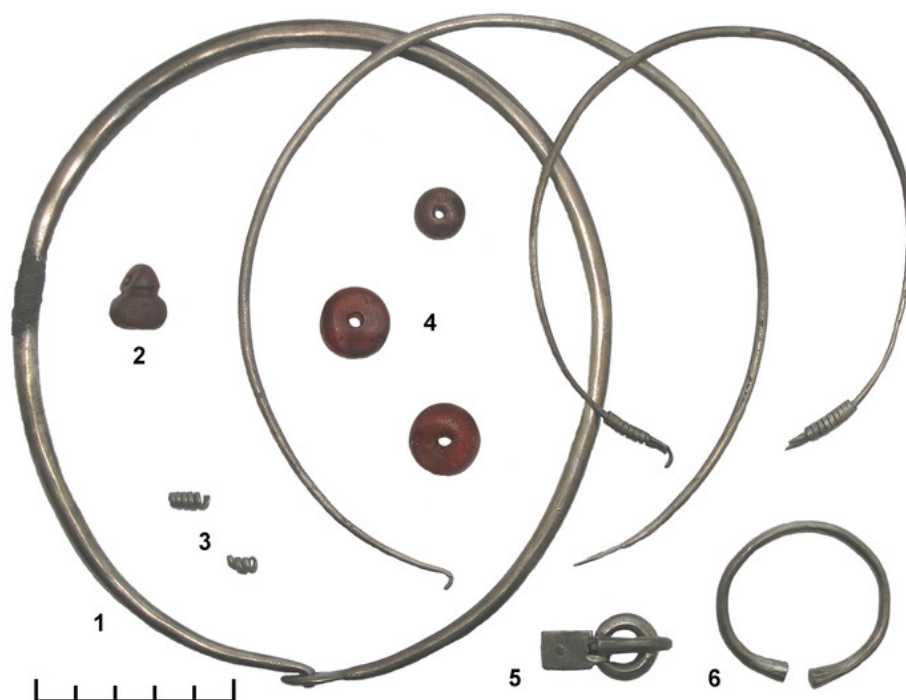
39 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė vaikų ir suaugusiųjų kapuose atskiruose paminkluose (1 – vaikų kapai, 2 – suaugusiųjų kapai).

40 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė vaikų kapuose atskirais laikotarpiais.

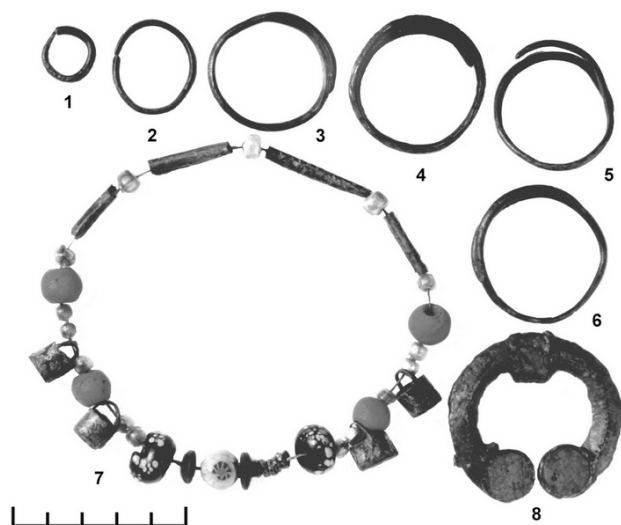
41 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė grupiniuose vaikų ir vyresnių asmenų kapuose atskirais laikotarpiais.

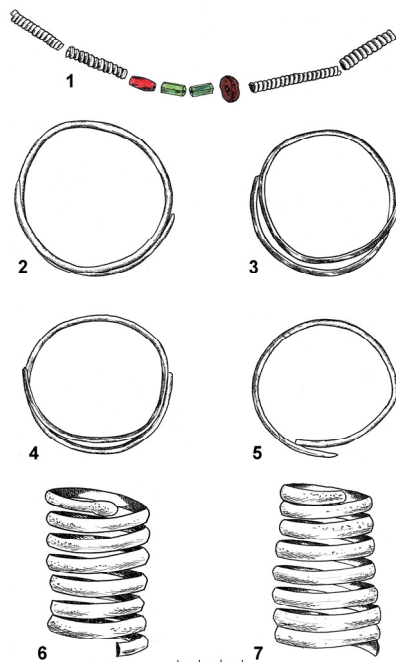
42 pav. Rėkučių-Pavajuonio pilkapio 2(11) griautinio vaiko kapo 1 įkapės: 1 – antkaklės, 2 – kabutis, 3 – įvijos, 4 – karoliai, 5 – sagtis, 6 – apyrankė (L. Kurilos nuotr.; Švenčionių „Nalšios“ muziejus).

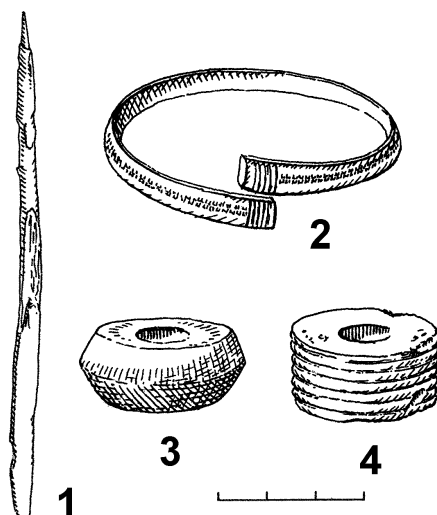
43 pav. Pakalnų pilkapio 7 griautinis vaiko kapas 2 (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

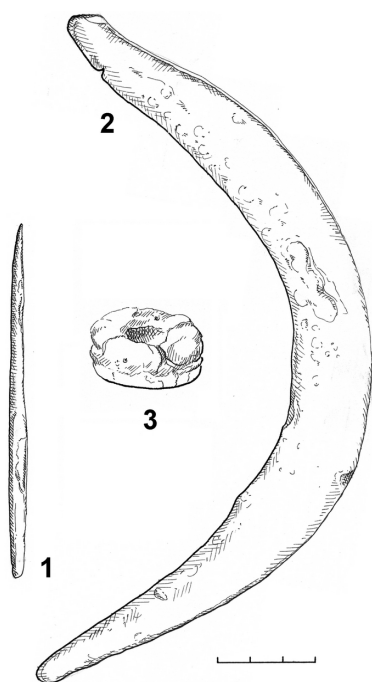
44 pav. Pakalnių I pilkapio 7 griautinio vaiko kapo 2 įkapės: 1–6 – antsmilkiniai, 7 – karolių ir kabučių apvara, 8 – pasaginė segė (V. Baltrėno nuotr.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius).

45 pav. Diktarų griautinio vaiko kapo 58 įkapės: 1 – įvijų ir karolių apvara, 2–5 – antsmilkiniai, 6, 7 – apyrankės (A. Ruzienės pieš.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka).

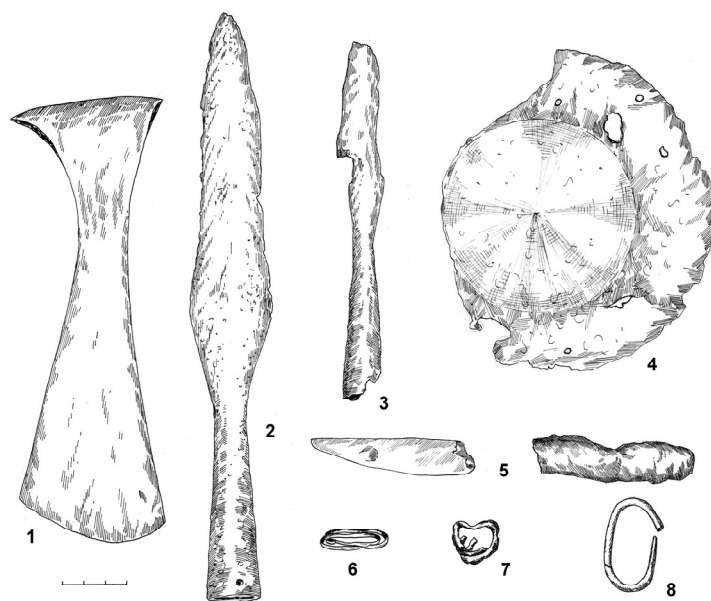
46 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 17 degintinio vaiko kapo 1 įkapės: 1 – yla, 2 – apyrankė, 3, 4 – verpstukai (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

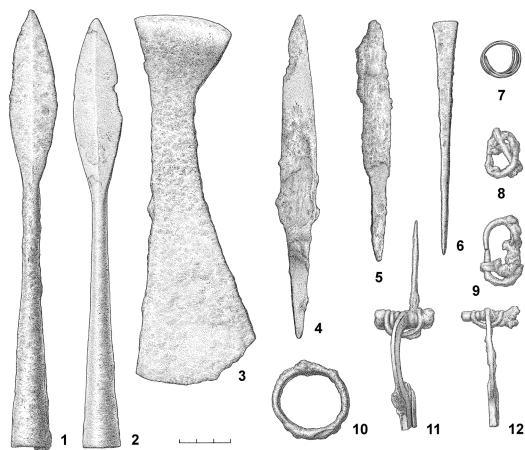
47 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 25 degintinio vaiko kapo 2 įkapės: 1 – yla, 2 – pjautuvas, 3 – verpstukas (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

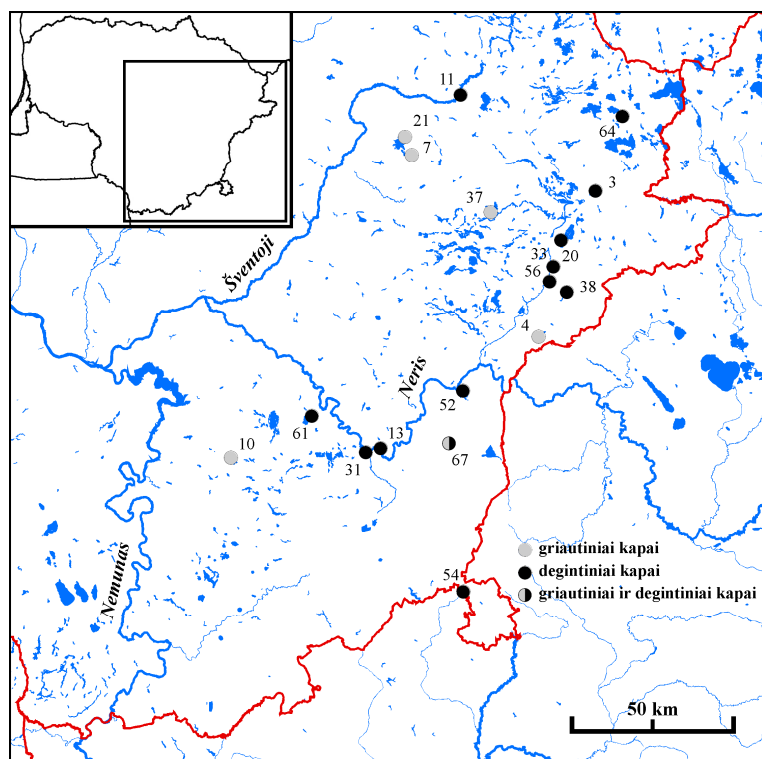
48 pav. Kretuonių pilkapio 35(339) degintinio grupinio suaugusiojo ir vaiko kapo 1 įkapės: 1 – kirvis, 2, 3 – ietigaliai, 4, 5 – apyrankės, 6 – peilis (L. Kurilos nuotr.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius*).

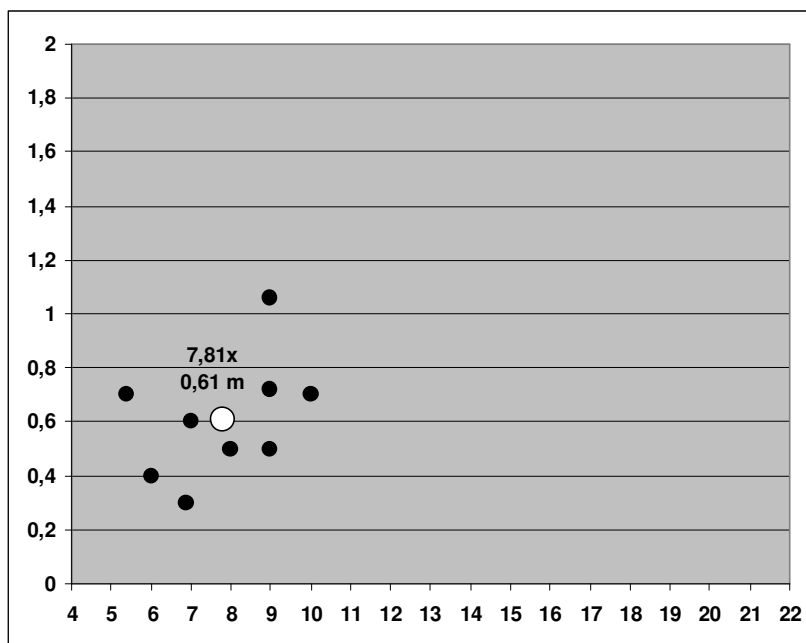
49 pav. Palūšės pilkapio 1(49) degintinio grupinio vyro ir vaiko kapo 1 įkapės: 1 – kirvis, 2, 3 – ietigaliai, 4 – antskydis, 5 – peilis, 6 – žiedas, 7 – įvija (žiedas?), 8 – sagtis (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

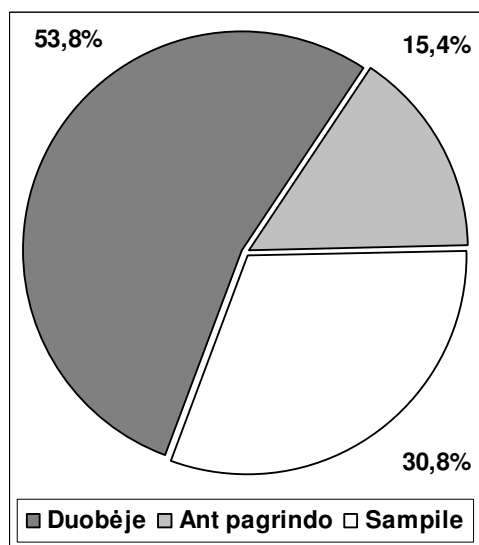
50 pav. Baliulių pilkapio 5 degintinio grupinio suaugusiojo, vaiko ir kitų dviejų asmenų kapo 3 įkapės: 1, 2 – ietigaliai, 3 – kirvis, 4, 5 – peiliai, 6 – smeigtukas, 7 – įvijinis žiedas, 8, 9 – sagtys, 10 – grandis, 11, 12 – lankinės segės (I. Maciukaitės pieš.).

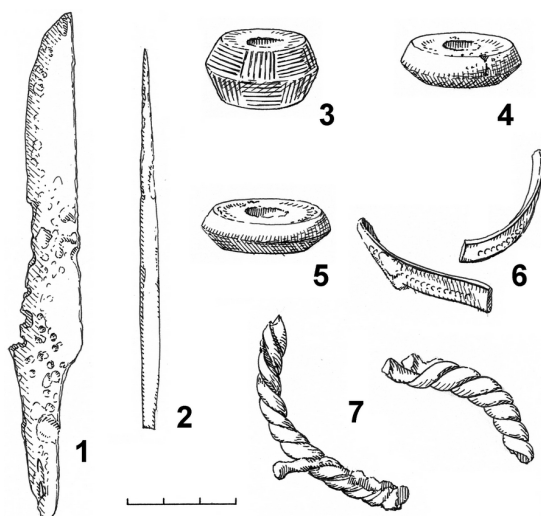
51 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta paauglių kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

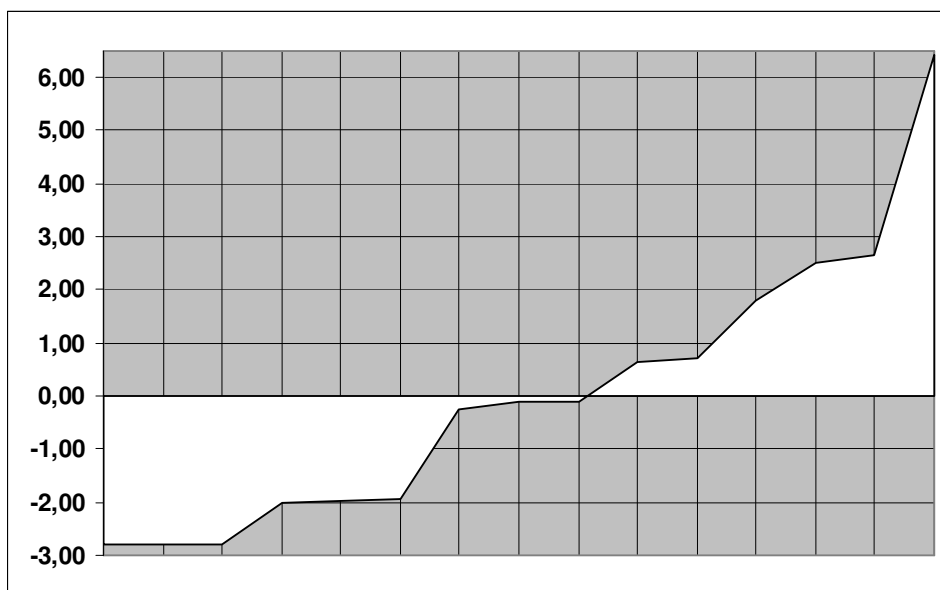
52 pav. Pilkapių su paauglių kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

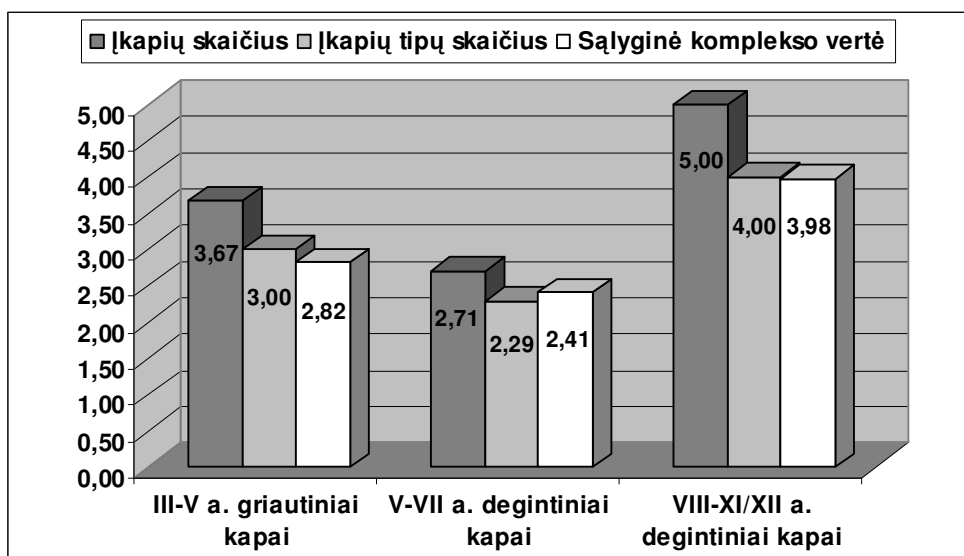
53 pav. Paauglių kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

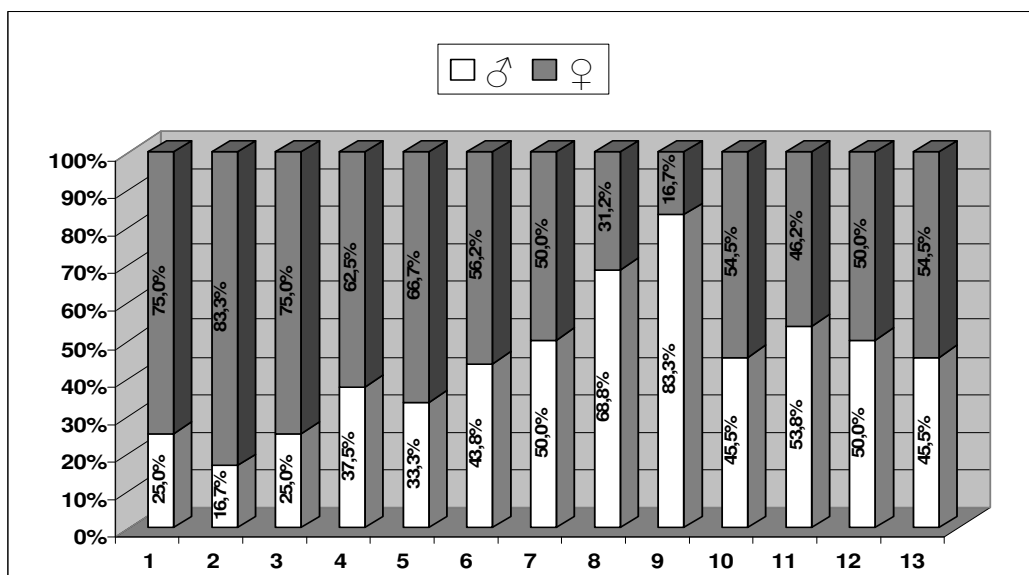
54 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 17 degintinio paauglio kapo 4 įkapės: 1 – peilis, 2 – yla, 3–5 – verpstukai, 6 – apyrankės fragmentai, 7 – antkaklės fragmentai (A. Ruzienės pieš.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka).

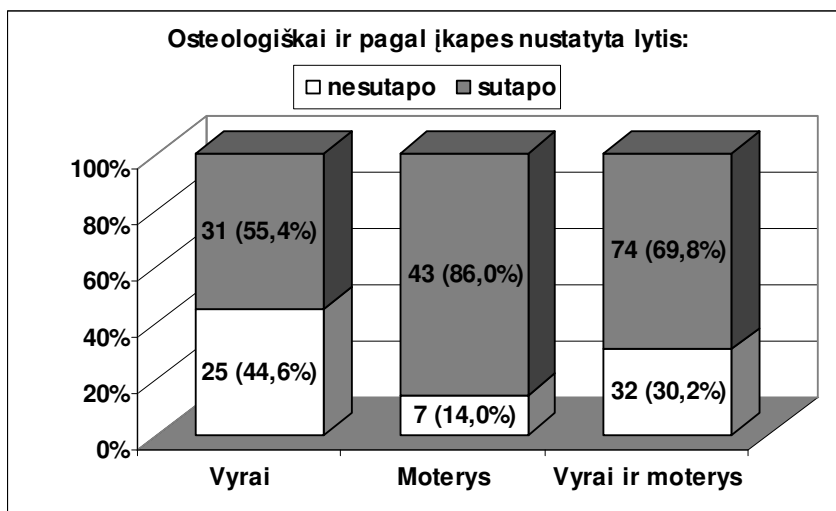
55 pav. Paauglių kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

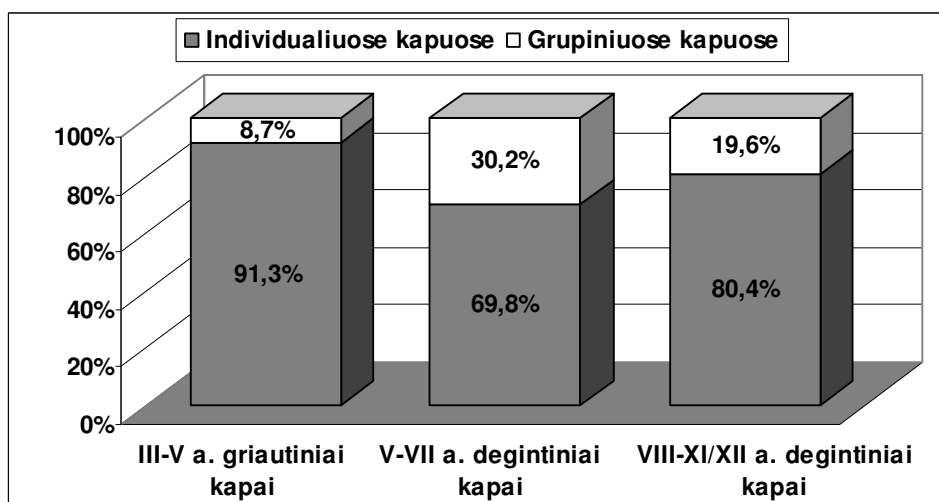
56 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė paauglių kapuose atskirais laikotarpiais.

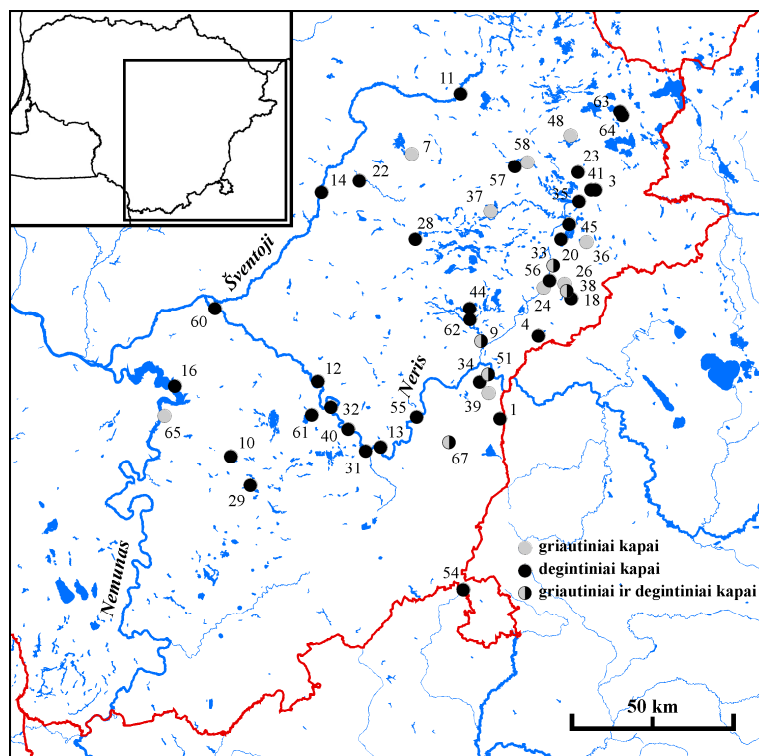
57 pav. Identifikuotų vyrų ir moterų palaikų skaičiaus santykis atskiruose paminkluose: 1 – Baliuliai, 2 – Diktariai, 3 – Gudeliai-Lenkiškės, 4 – Jakšiškis-Knitiškiai, 5 – Kapitoniškės, 6 – Kretuonys, 7 – Neravai-Grigiškės, 8 – Paduobė-Šaltaliūnė III, 9 – Peršaukštis-Kasčiukai II, 10 – Sudota I, IV, 11 – Varliškės, 12 – Vigodka-Dūkštas II, 13 – Žvirbliai.

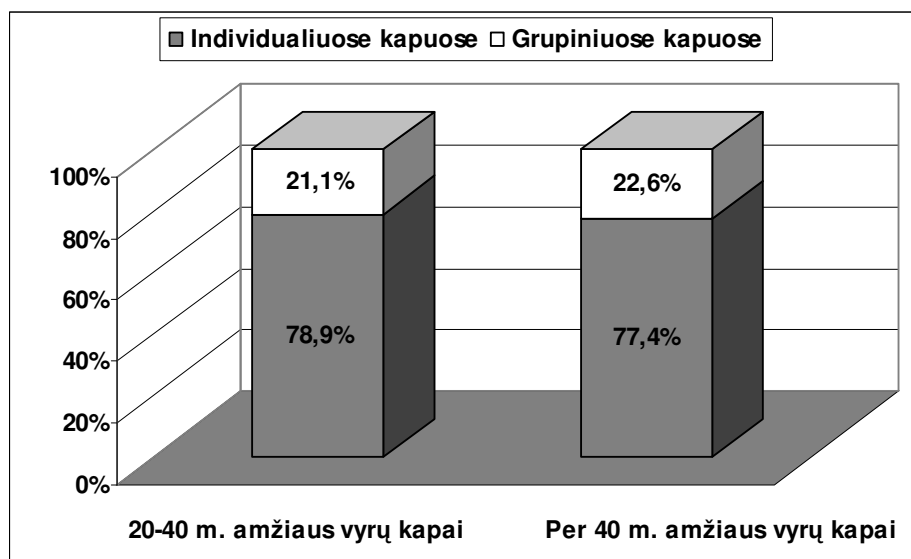
58 pav. Osteologiškai identifikuotos lyties koreliacija su lytį atspindinčiomis įkapėmis.

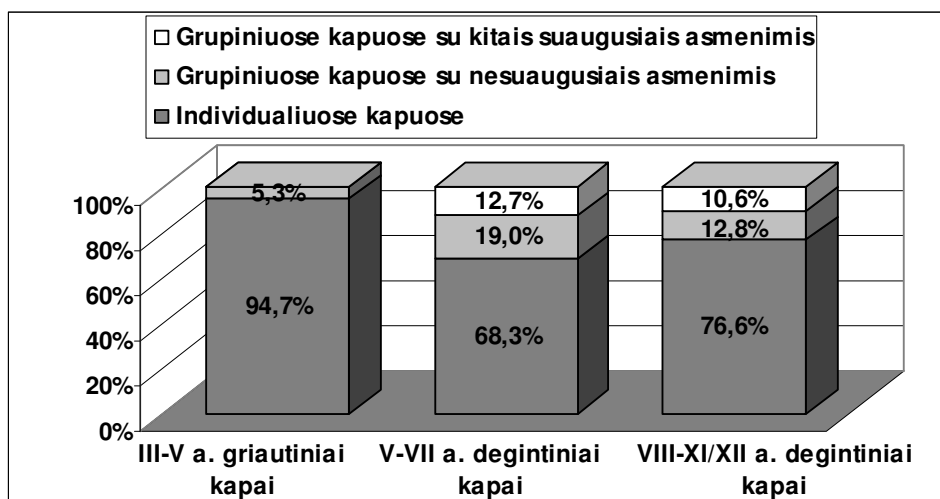
59 pav. Suaugusiųjų laidojimo grupiniuose kapuose mastai atskirais laikotarpiais.

60 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta vyrų kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

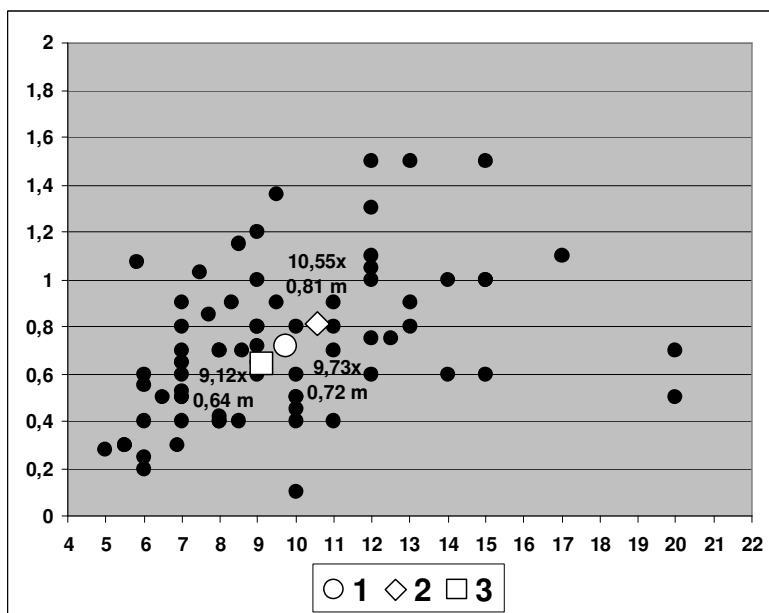
61 pav. Individualiuose ir grupiniuose kapuose palaidotų 20–40 ir per 40 m. amžiaus vyrų skaičius.

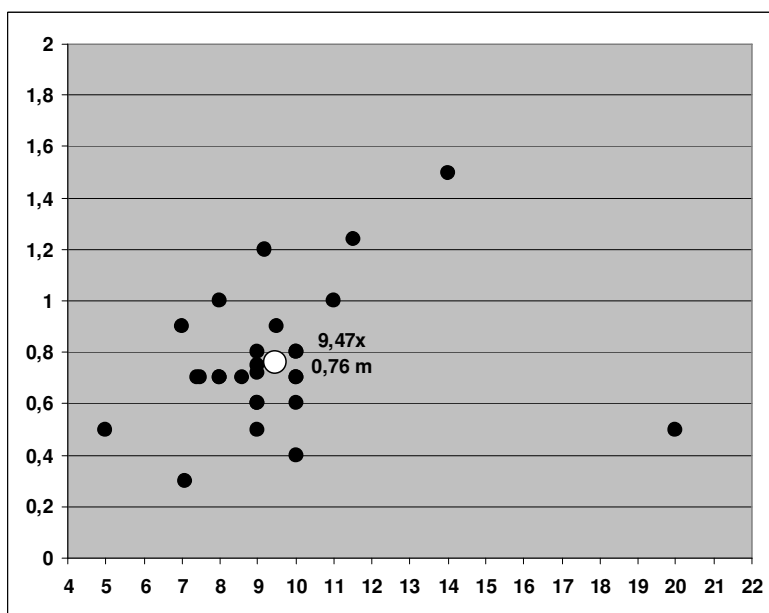
62 pav. Vyrų laidojimo grupiniuose kapuose mastai atskirais laikotarpiais.

63 pav. Eitulionių pilkapis V tyrinėjimų metu (Bliujus 1982š, pav. 3).

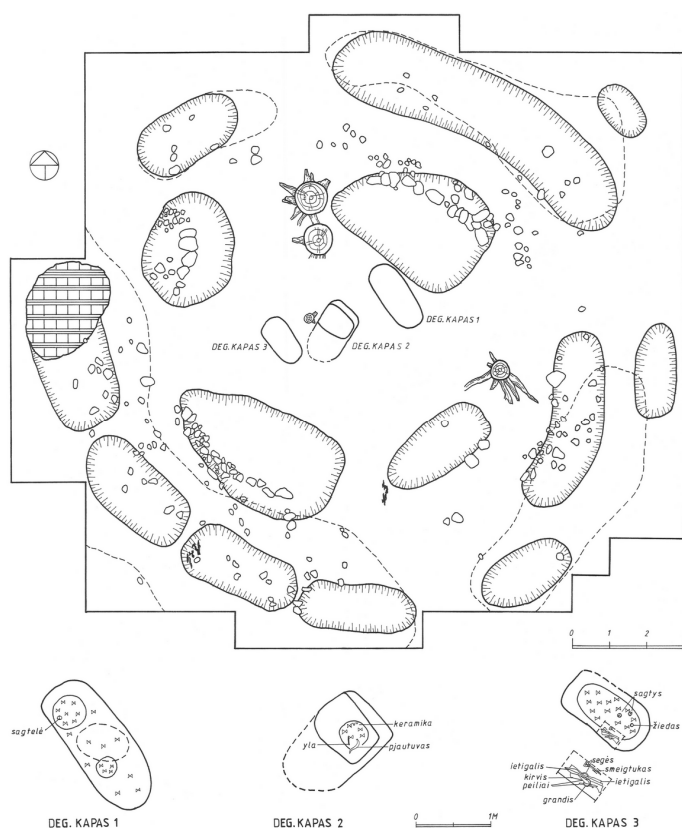
64 pav. Pilkapių su vyrų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (vidutiniai matmenys: 1 – pilkapiai su visų vyrų kapais, 2 – pilkapiai su 20–40 m. amžiaus vyrų kapais, 3 – pilkapiai su vyresnių nei 40 m. amžiaus vyrų kapais).

65 pav. Pilkapių su grupiniais vyrų ir kitų asmenų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

66 pav. Paduobės-Šaltaliūnės III pilkapis 17 tyrinėjimų metu (V. Steponaičio nuotr.).

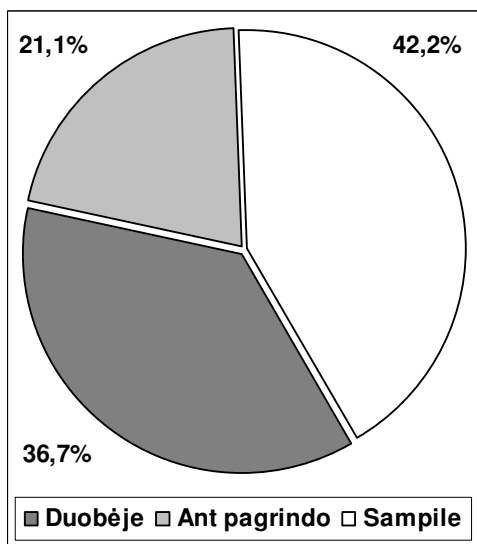
67 pav. Baliulių pilkapio 5 planas (V. Kliugaitės, R. Abramauskienės brėž.).

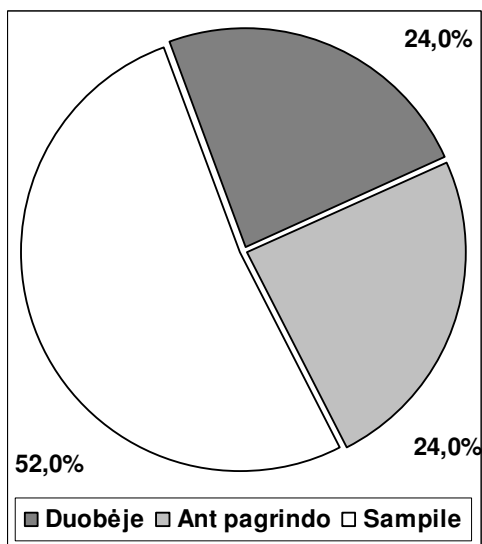
68 pav. Eitulionių pilkapio III degintinis vyro kapas 1 (Bliujus 1982š, pav. 14).

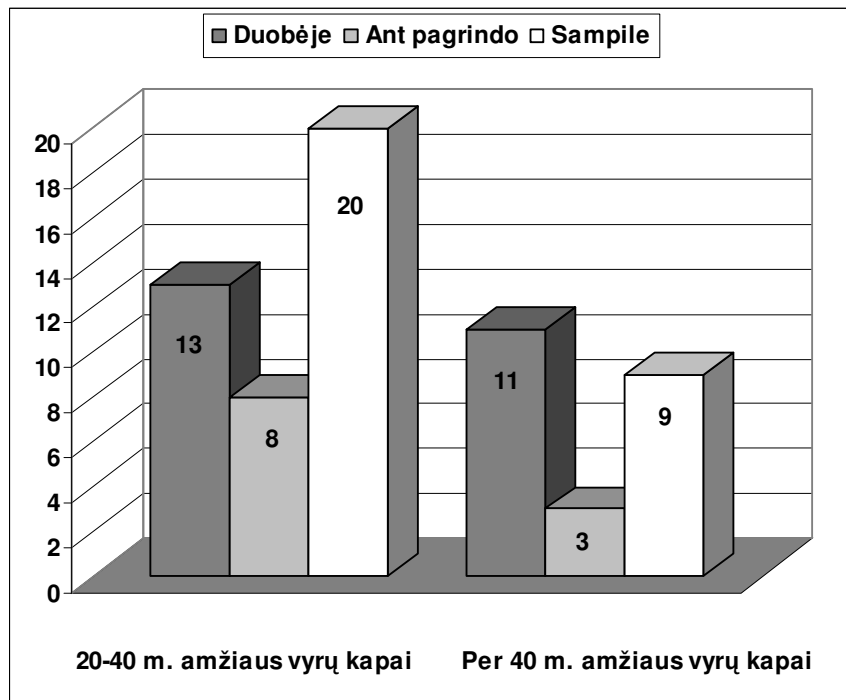
69 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 18 degintinis vyro kapas 1 (O. Kuncienės nuotr.; *Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas*, Nr. 43228).

70 pav. Vyrų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

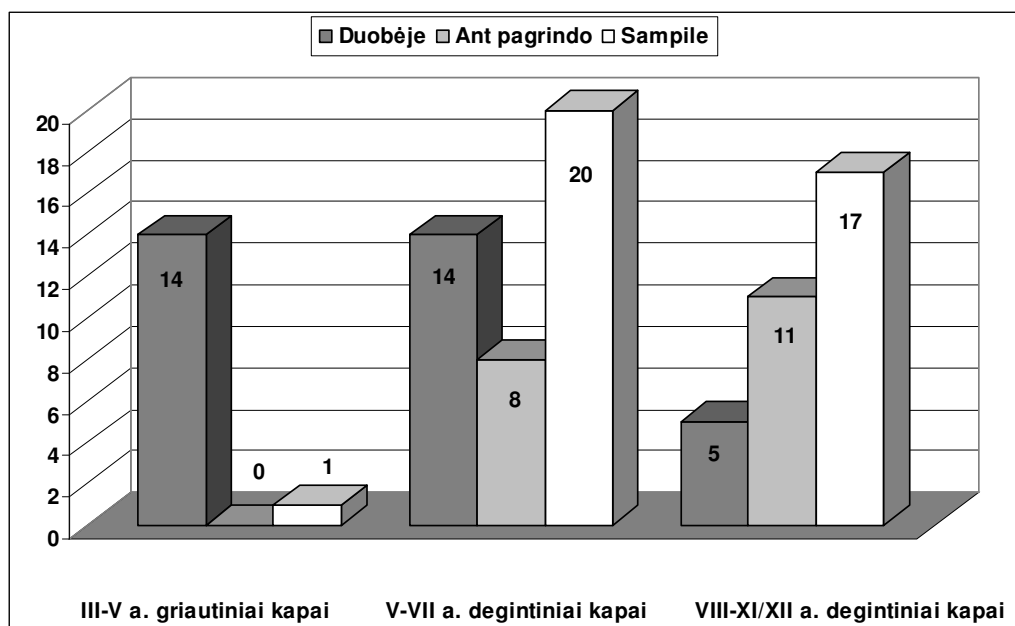
71 pav. Grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

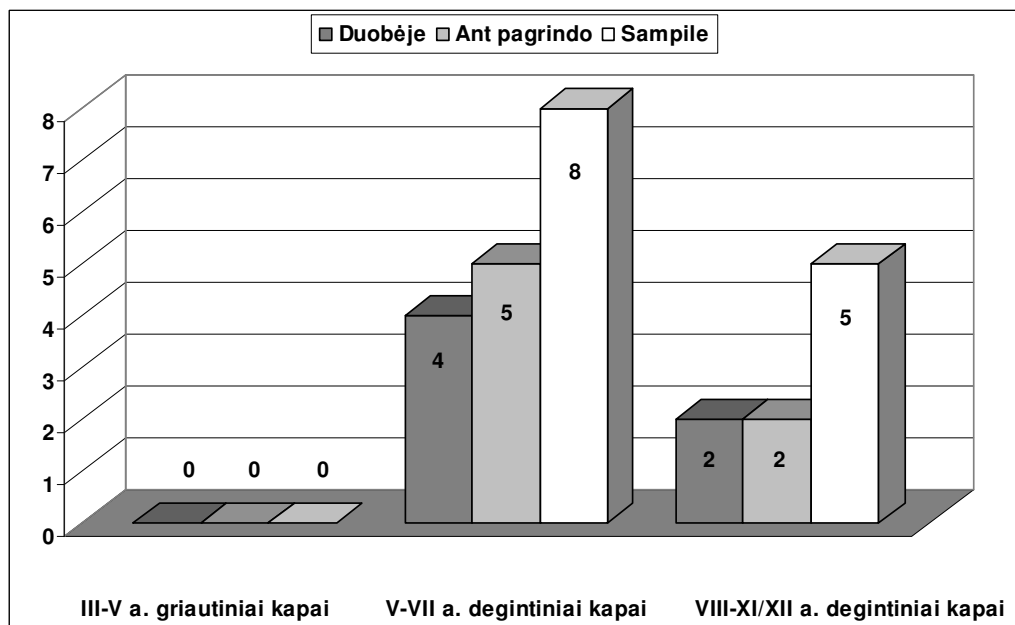
72 pav. Vyrų kapų padėtis pilkapyje skirtingose amžiaus grupėse.

73 pav. Baliulių pilkapio 3 degintinis vyro kapas 2 (V. Kiaugaitės nuotr.).

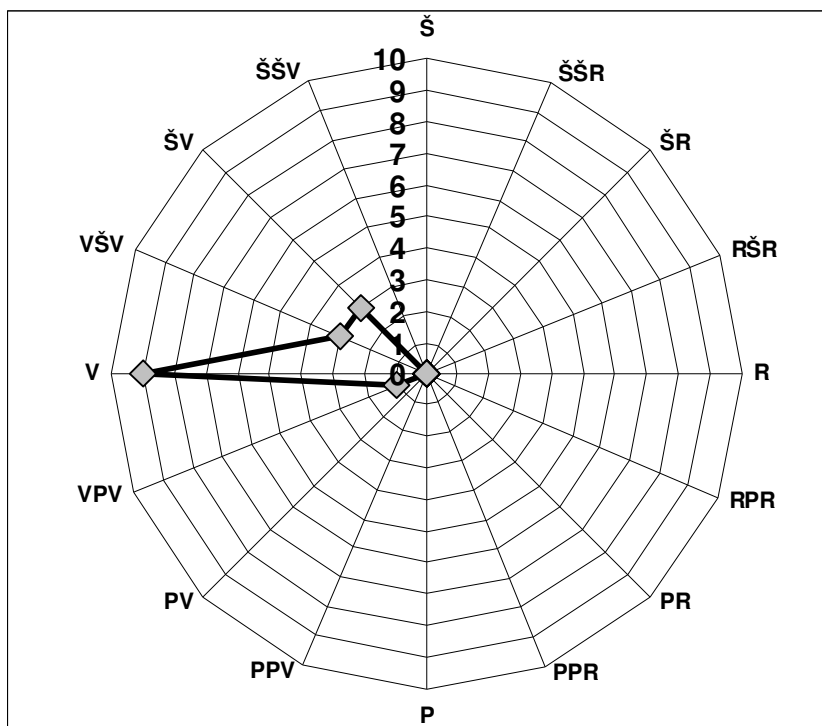
74 pav. Vyrų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

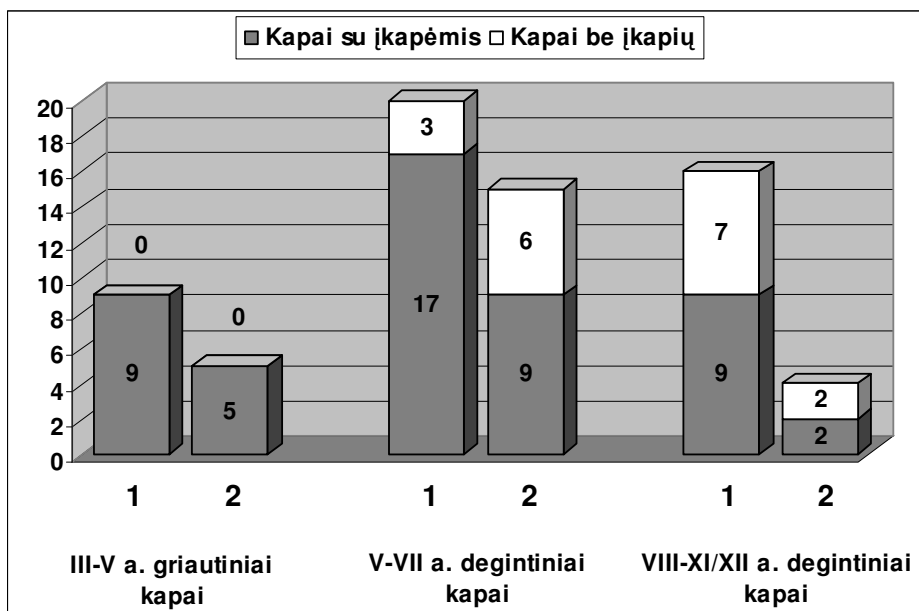
75 pav. Grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

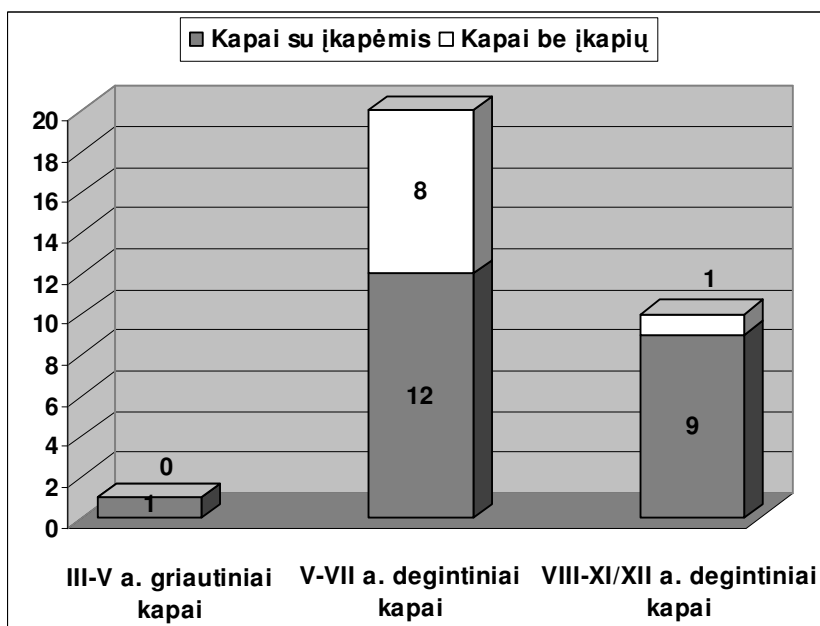
76 pav. Taurapilio I pilkapio 5 griautinis vyro kapas (A. Tautavičiaus nuotr.; Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas, Nr. 28230).

77 pav. Griautinių vyrų kapų orientacija.

78 pav. Vyrų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius skirtingose amžiaus grupėse atskirais laikotarpiais (1 – 20–40 m. amžiaus vyrų kapai, 2 – per 40 m. amžiaus vyrų kapai).

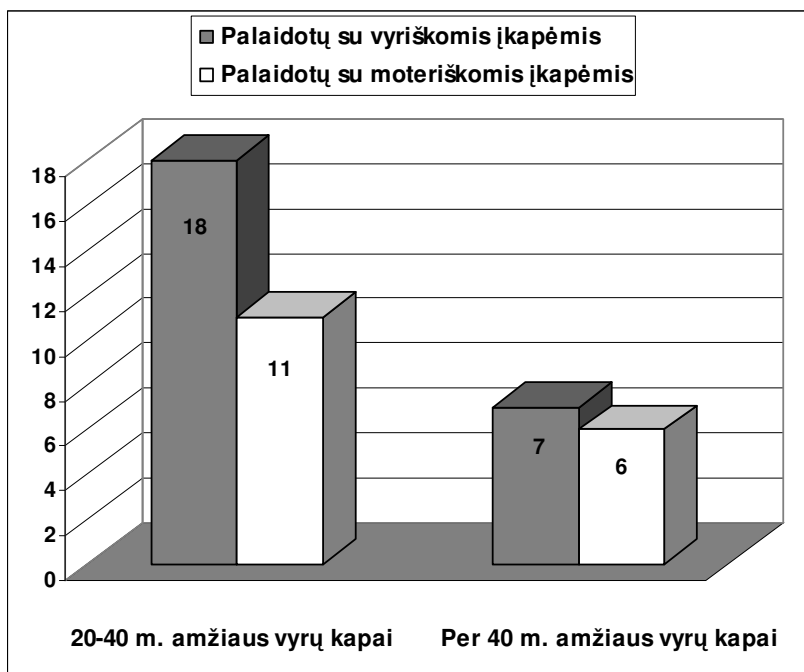
79 pav. Grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius atskirais laikotarpiais.

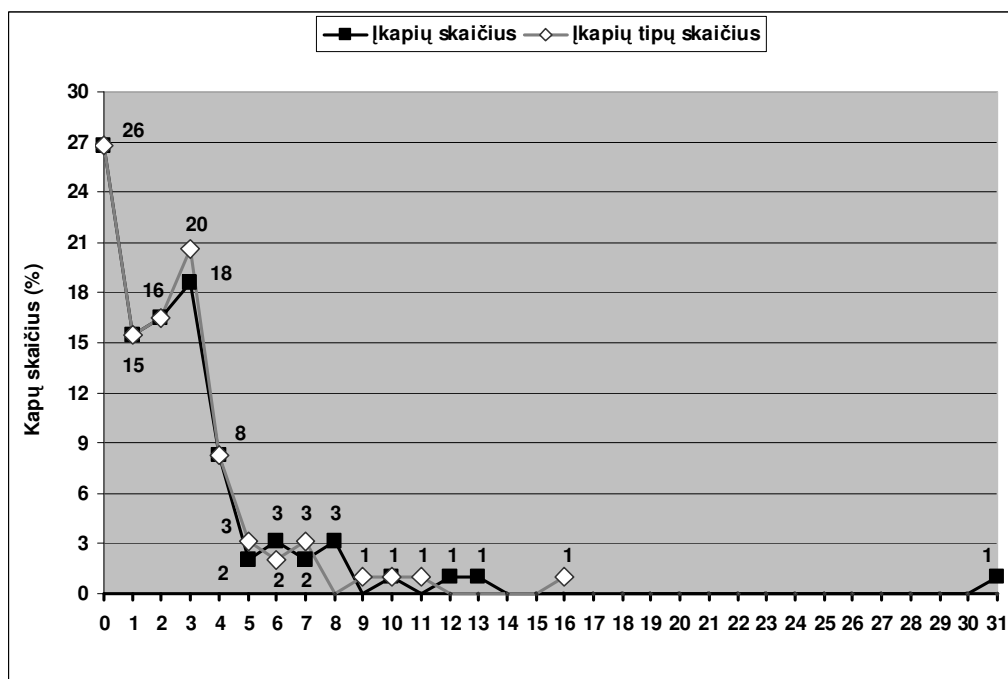
80 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 18 degintinis grupinis vyro ir vaiko kapas 2 (O. Kuncienės nuotr.; *Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas*, Nr. 43235).

81 pav. Kretuonių pilkapio 33(340) degintinis vyro kapas 1 (E. Butėnienės nuotr.; *Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas*, Nr. 44094).

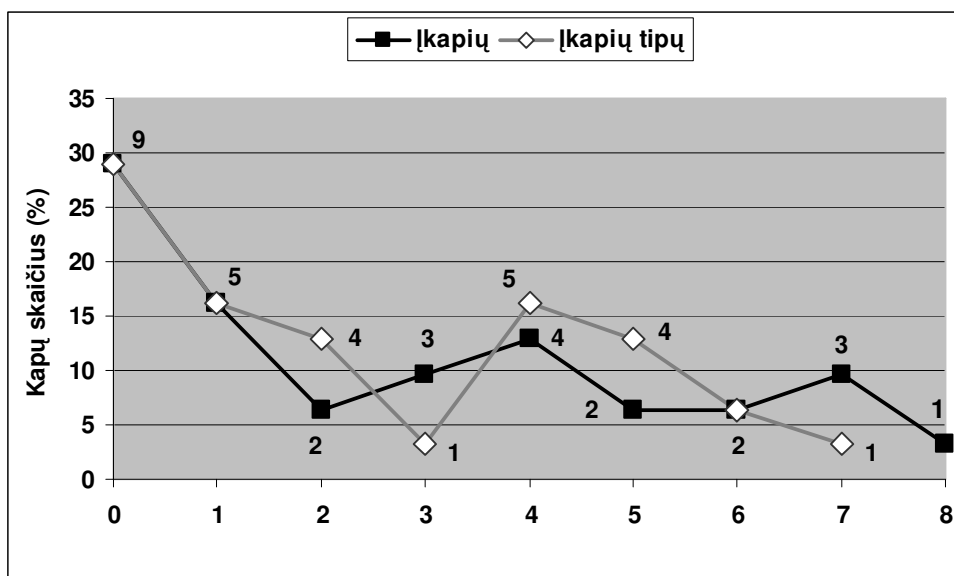
82 pav. Vyrų, palaidotų su vyriškomis ir moteriškomis įkapėmis, skaičius skirtingose amžiaus grupėse.

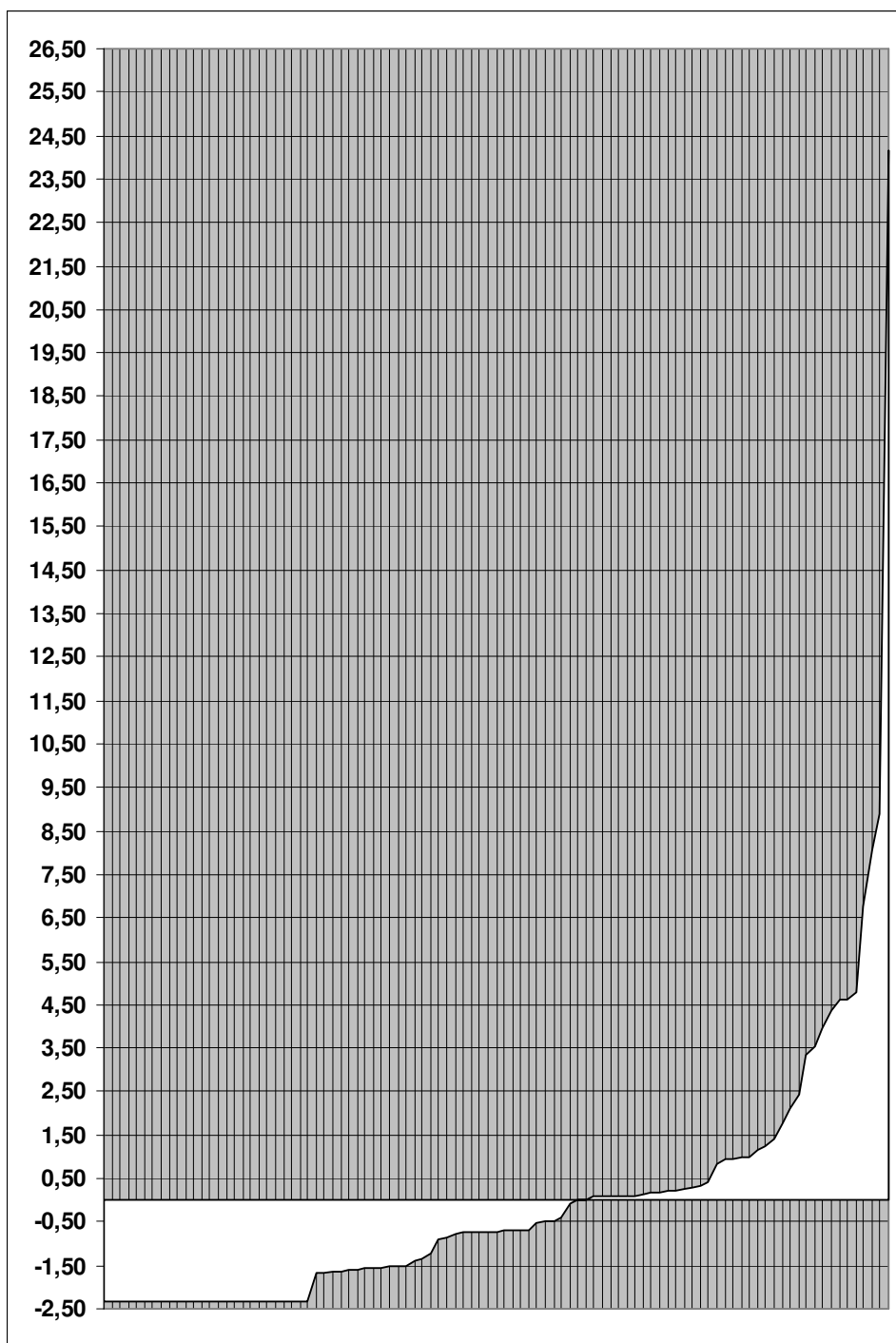
83 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius vyrų kapuose.

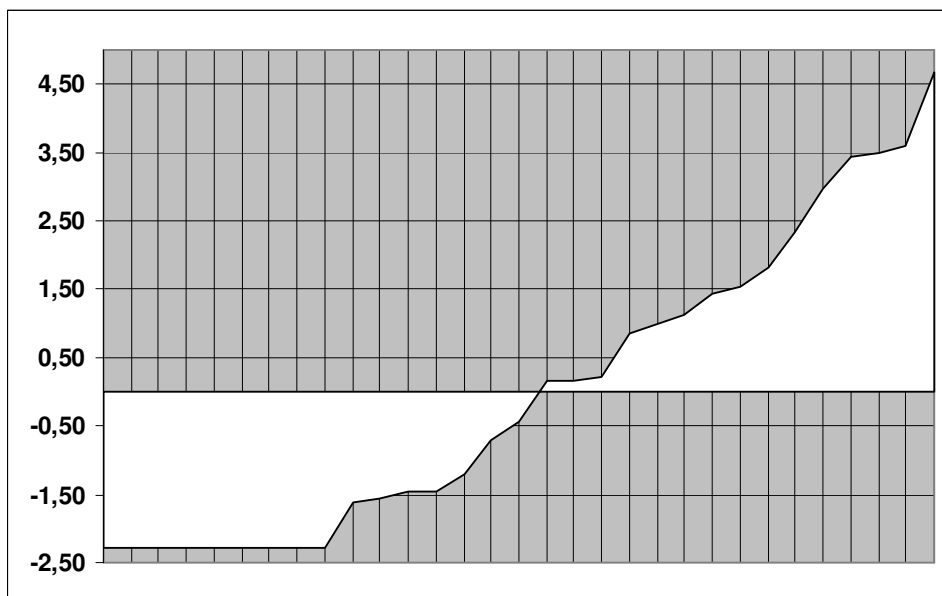
84 pav. Paduobės-Šaltaliūnės III pilkapio 17 griautinis vyro ir žirgo kapas (V. Steponaičio nuotr.).

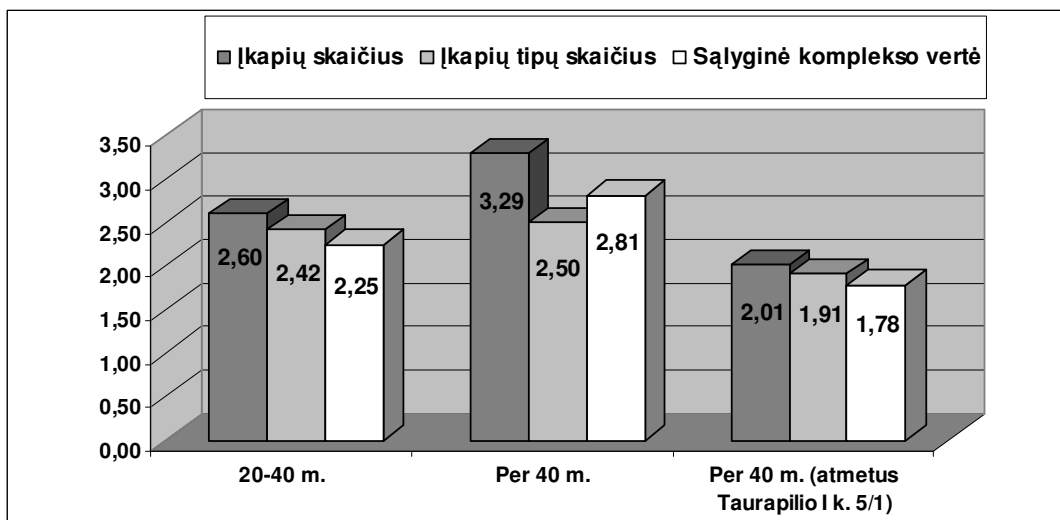
85 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose.

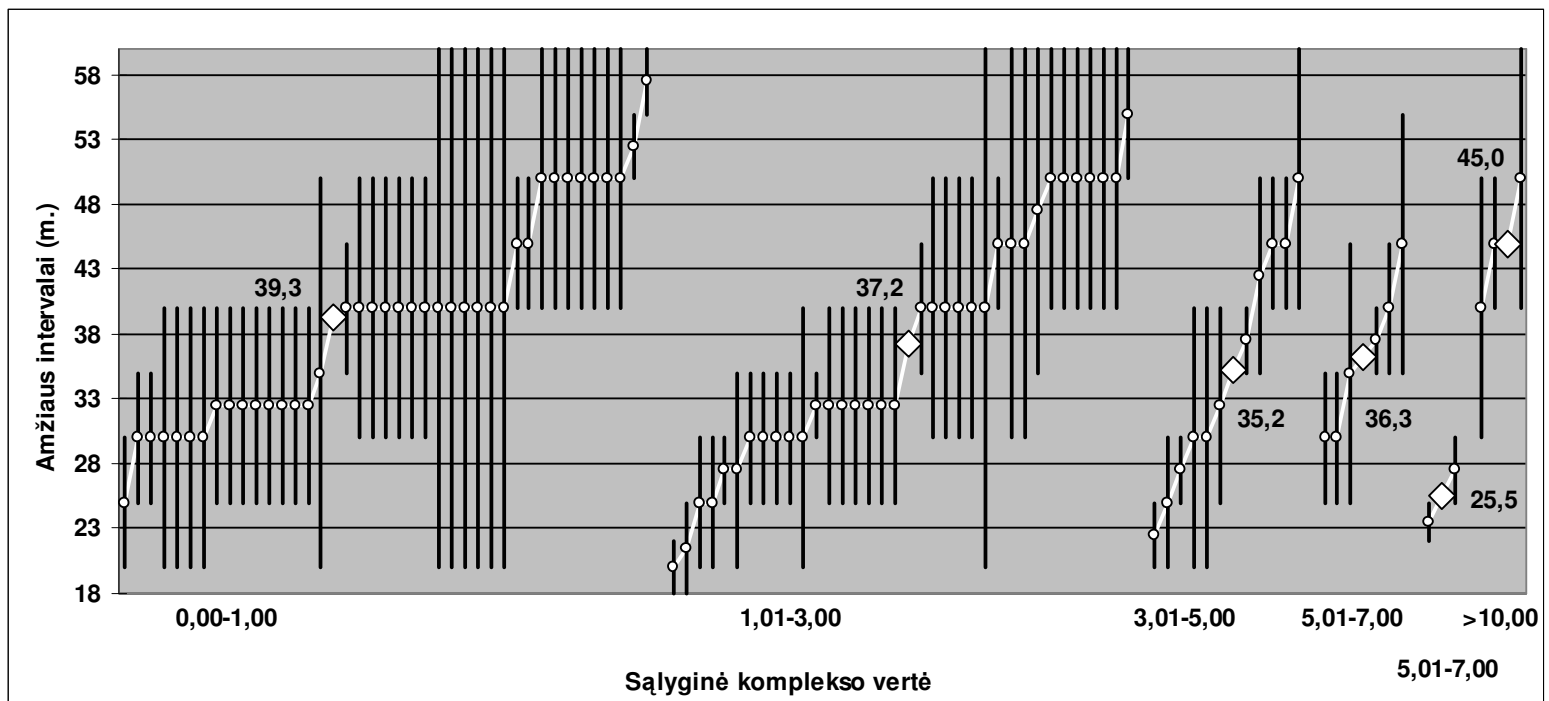
86 pav. Vyrų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

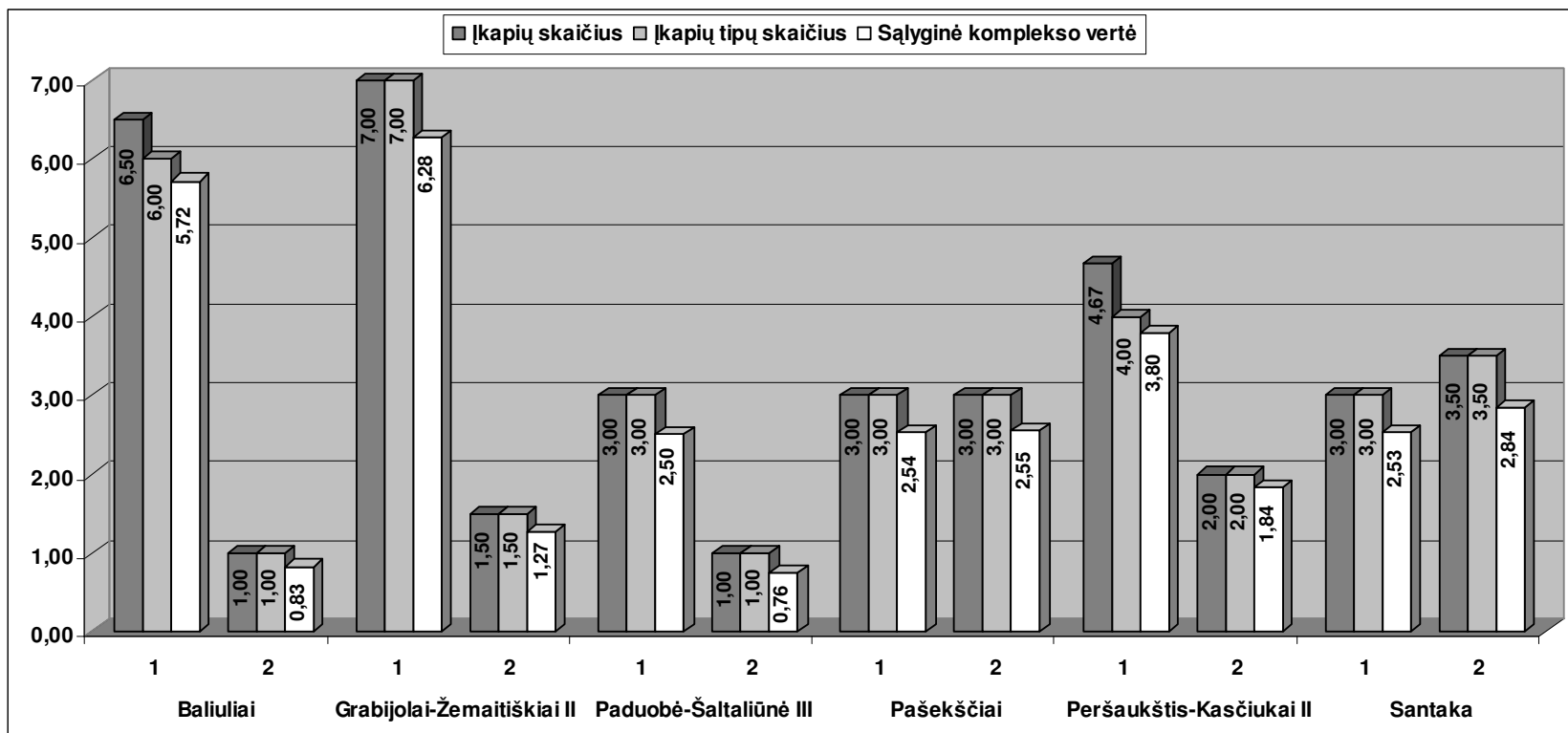
87 pav. Grupinių vyrų ir kitų asmenų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

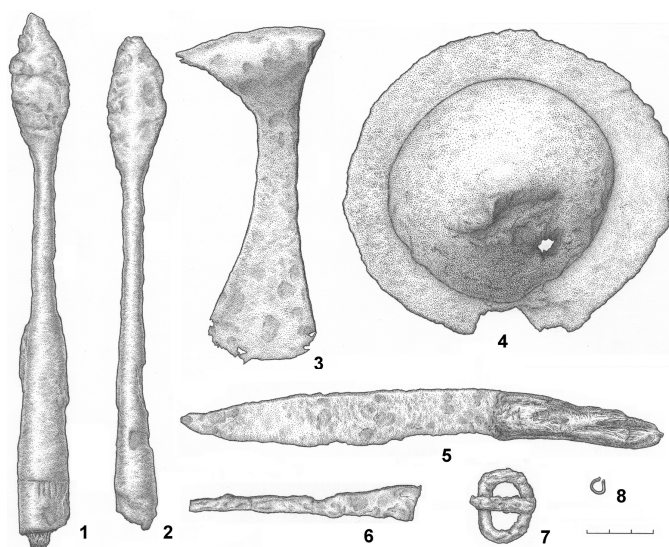
88 pav. Skirtingų amžiaus grupių vyrų įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė.

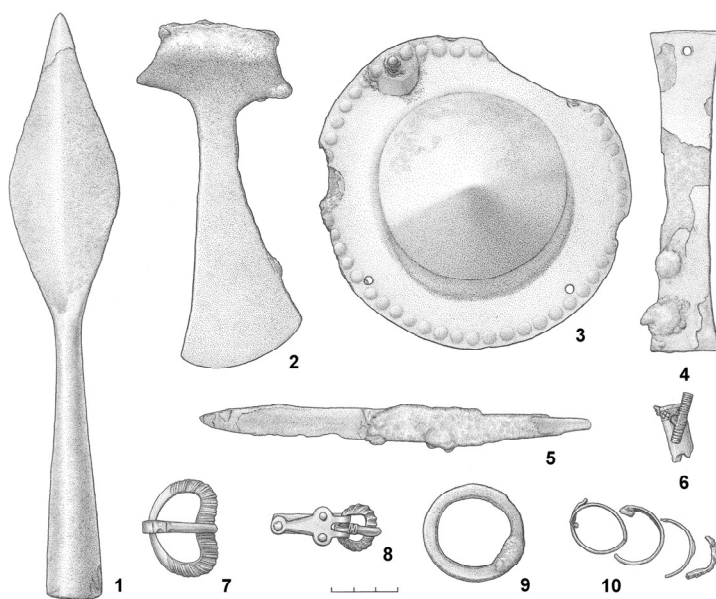
89 pav. Su skirtingo turtingumo (sąlyginės vertės) įkapėmis palaidotų vyrų amžiaus intervalai (paryškintos vidutinės amžiaus intervalų reikšmės).

90 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė skirtingo amžiaus vyrų kapuose atskiruose paminkluose (1 – 20–40 m. amžiaus vyrų kapai, 2 – per 40 m. amžiaus vyrų kapai).

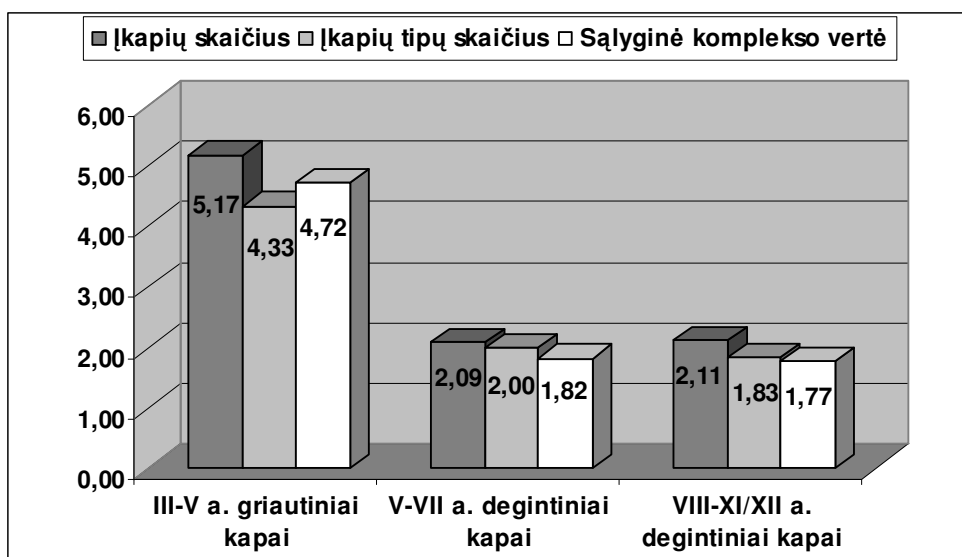
93 pav. Peršaukščio-Kasčiukų II pilkapio 4 griautinio vyro kapo 3 įkapės: 1, 2 – ietigaliai, 3 – kirvis, 4 – antskydis, 5 – peilis, 6 – smeigtukas (?), 7 – sagtis, 8 – grandis (I. Maciukaitės pieš.).

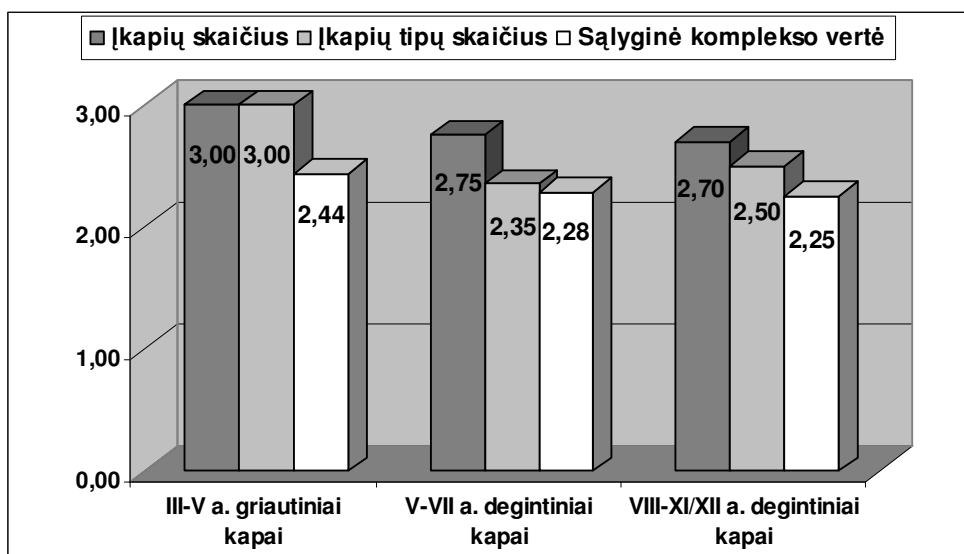
94 pav. Baliulių pilkapio 3 degintinio vyro kapo 2 įkapės: 1 – ietigalis, 2 – kirvis, 3 – antskydis, 4 – skydo rankena, 5 – peilis, 6 – dirbinio iš kaulo ir žalvario fragmentas, 7, 8 – sagtys, 9 – grandis, 10 – įvijinio žiedo fragmentai (I. Maciukaitės pieš.).

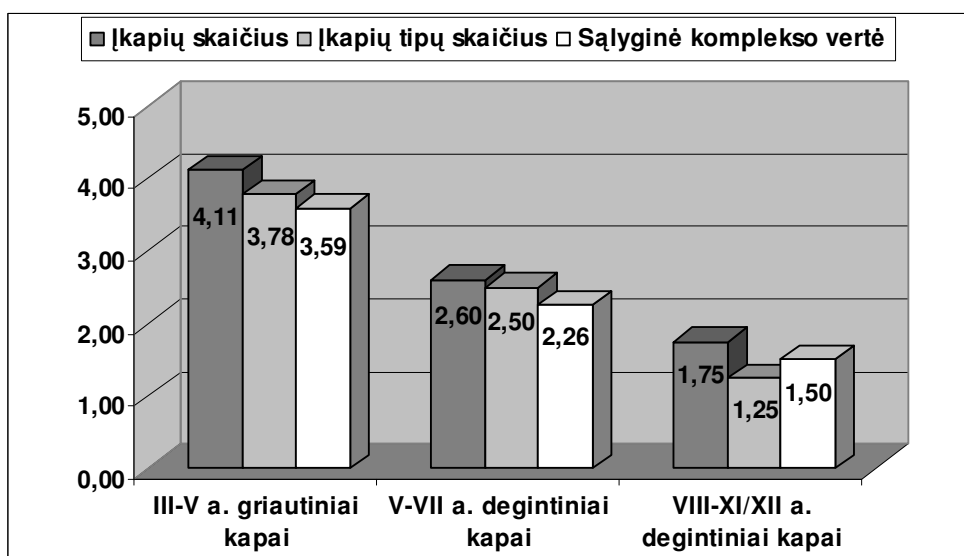
95 pav. Paduobės-Šaltaliūnės III pilkapio 16 degintinis vyro kapas 2 (V. Steponaičio nuotr.).

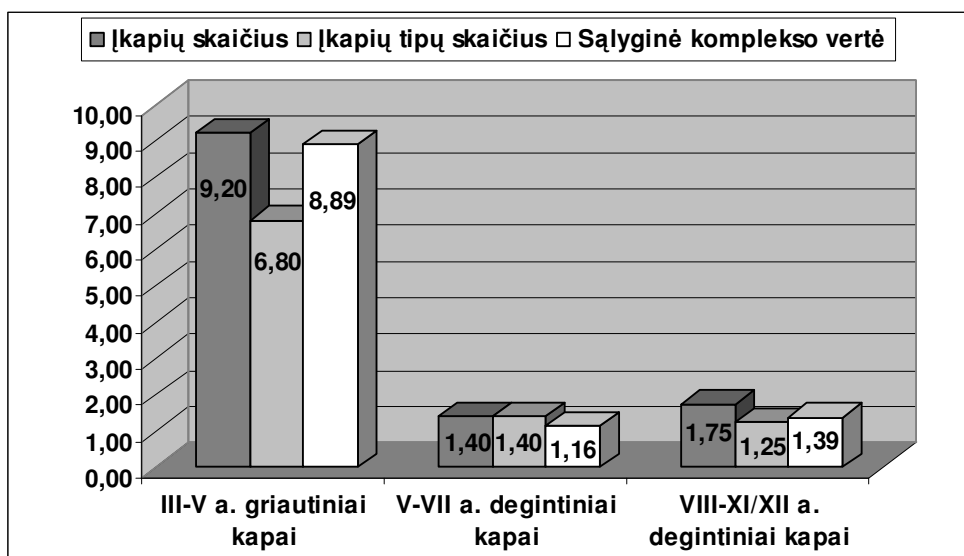
96 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė vyrų kapuose atskirais laikotarpiais.

97 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė grupiniuose vyrų ir kitų asmenų kapuose atskirais laikotarpiais.

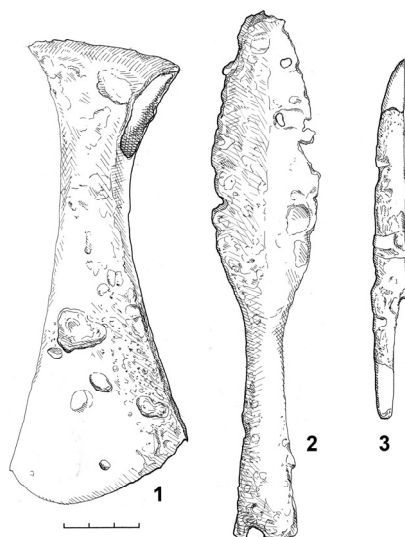
98 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė 20–40 m. amžiaus vyrų kapuose atskirais laikotarpiais.

99 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė per 40 m. amžiaus vyrų kapuose atskirais laikotarpiais.

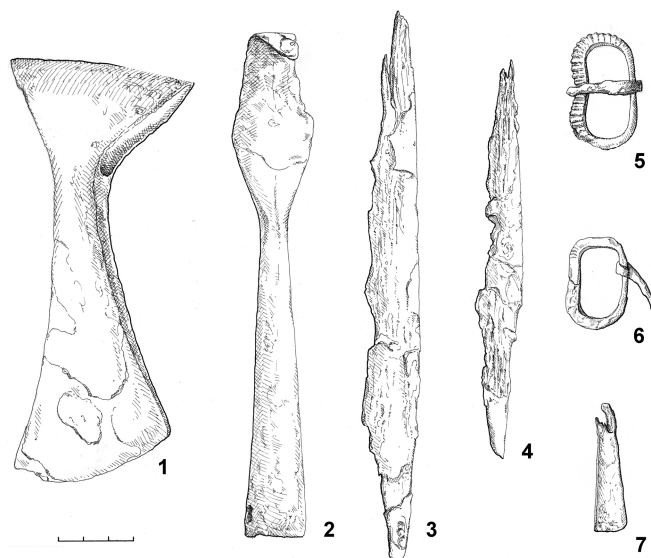
100 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 7 degintinio vyro kapo 3 įkapės: 1, 2 – ietigaliai, 3 – kirvis, 4 – peilis (A. Ruzienės pieš.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka).

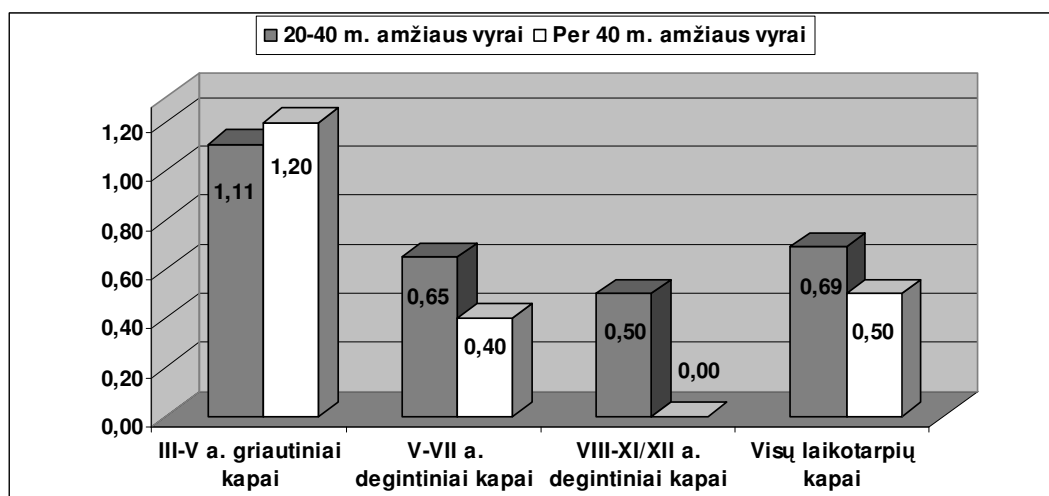
101 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 27 degintinio vyro kapo 1 įkapės: 1 – kirvis, 2 – ietigalis, 3 – peilis (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

102 pav. Kretuonių pilkapio 6(226) degintinio vyro kapo 4 įkapės: 1 – peilis, 2 – kirvis, 3, 4 – ietigaliai, 5 – galastuvas, 6 – pasaginė segė (L. Kurilos nuotr.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius*).

103 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 18 degintinio grupinio vyro ir vaiko kapo 2 įkapės: 1 – kirvis, 2 – ietigalis, 3, 4 – peiliai, 5, 6 – sagtys, 7 – apkalas (A. Ruzienės pieš.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka).

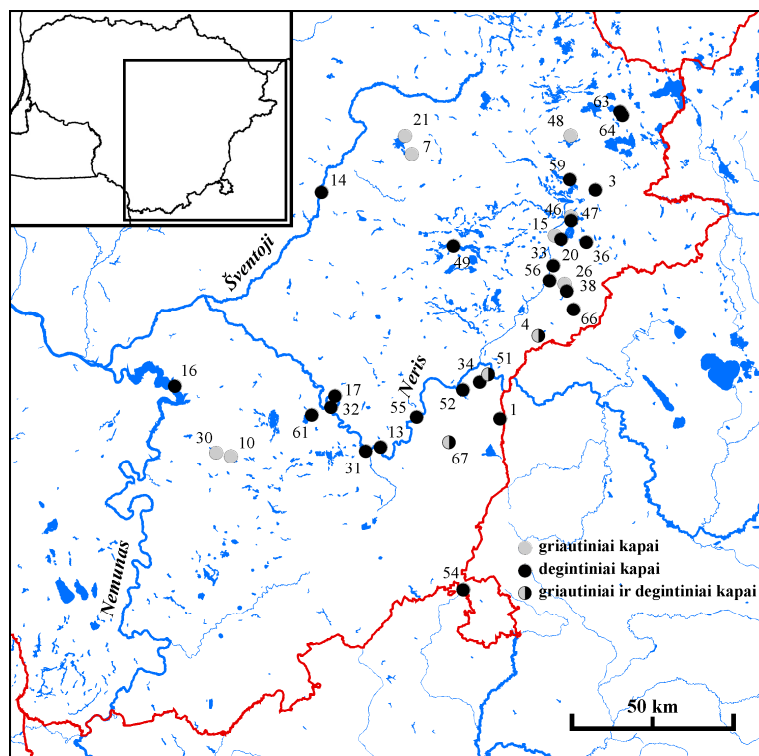
104 pav. Vidutinis ginklų skaičius 20–40 ir per 40 m. amžiaus vyrų kapuose atskirais laikotarpiais.

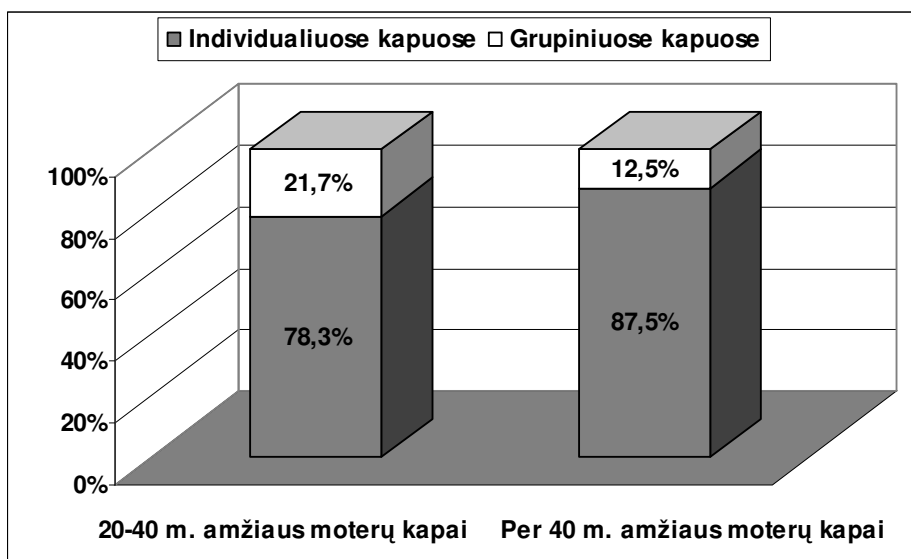
105 pav. Pakalnių pilkapio 2 degintinis vyro kapas 2 (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

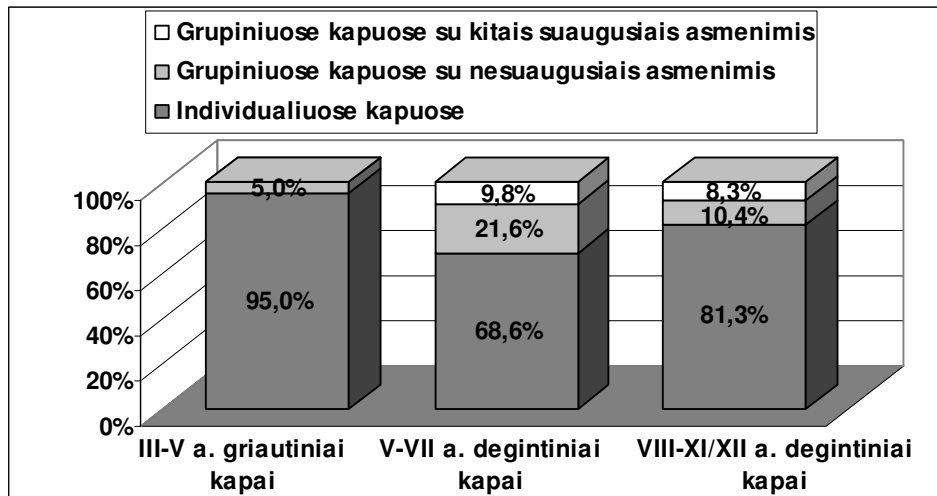
106 pav. Pilviškių pilkapio 1 griautinis vyro kapas (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

107 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta moterų kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

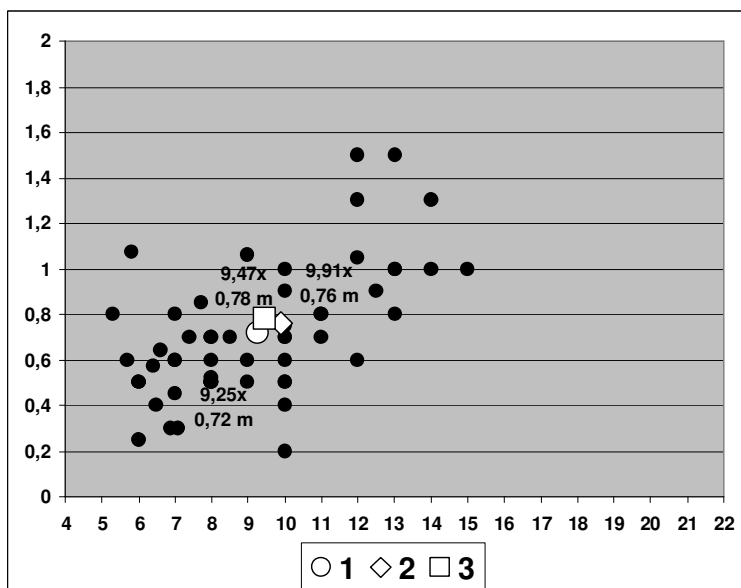
108 pav. Individualiuose ir grupiniuose kapuose palaidotų 20–40 ir per 40 m. amžiaus moterų skaičius.

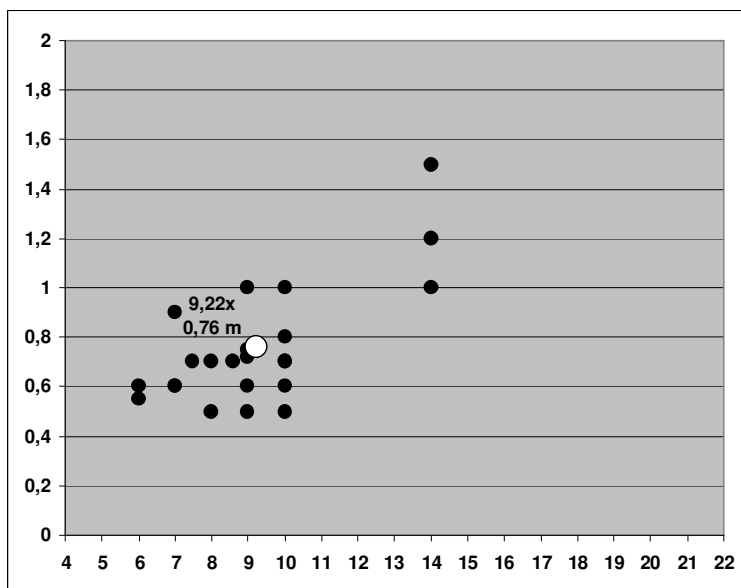
109 pav. Moterų laidojimo grupiniuose kapuose mastai atskirais laikotarpiais.

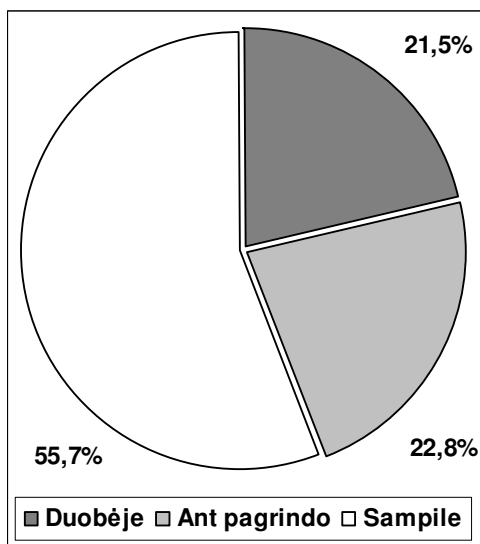
110 pav. Pakalnių pilkapis 5 tyrinėjimų metu (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

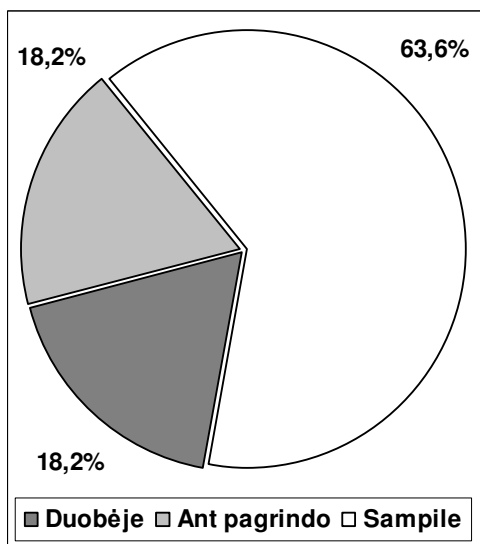
111 pav. Pilkapių su moterų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (vidutiniai matmenys: 1 – pilkapiai su visų moterų kapais, 2 – pilkapiai su 20–40 m. amžiaus moterų kapais, 3 – pilkapiai su vyresnių nei 40 m. amžiaus moterų kapais).

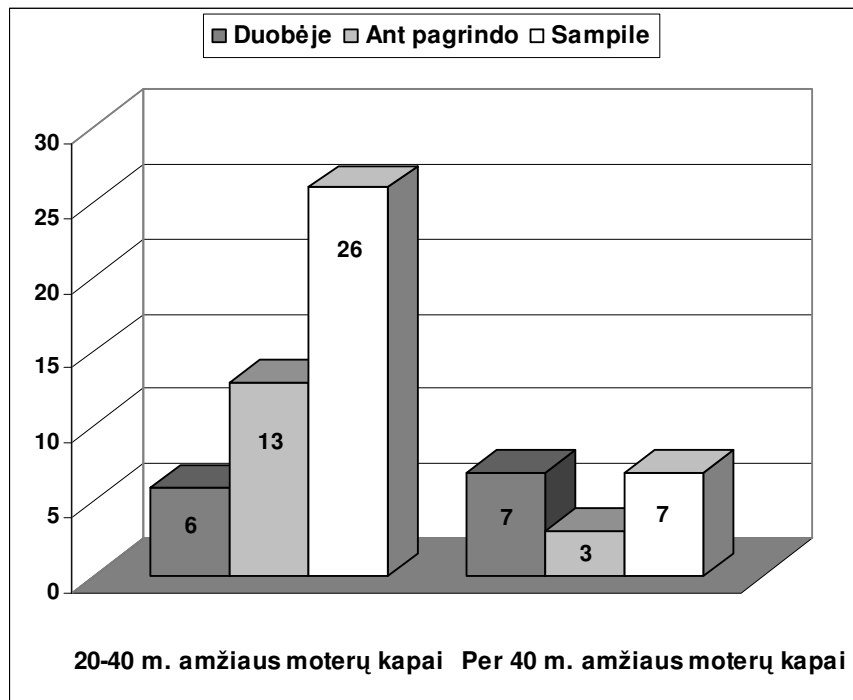
112 pav. Pilkapių su grupiniais moterų ir kitų asmenų kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

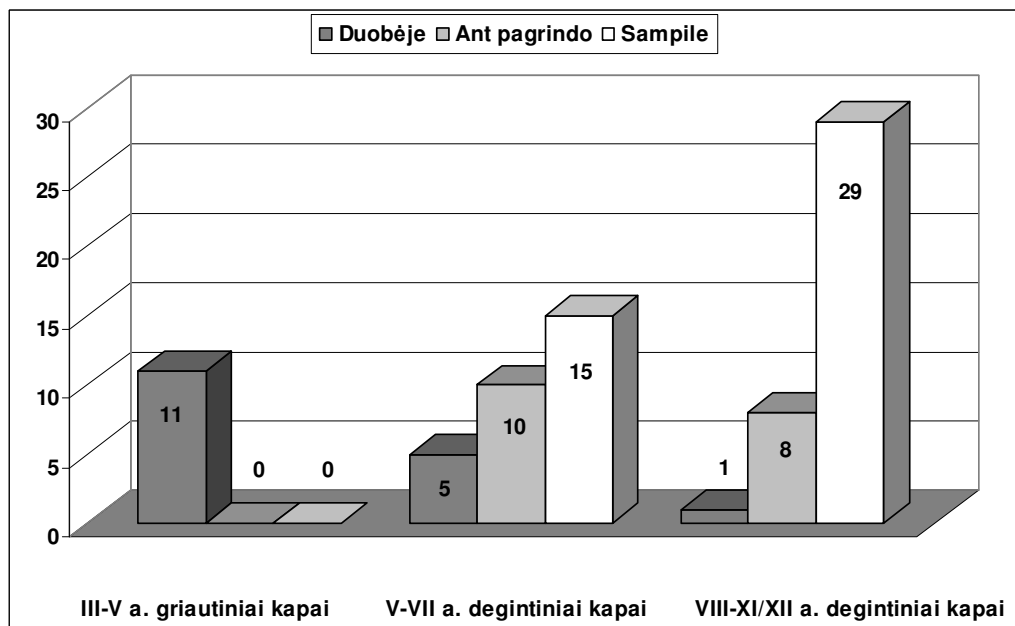
113 pav. Moterų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

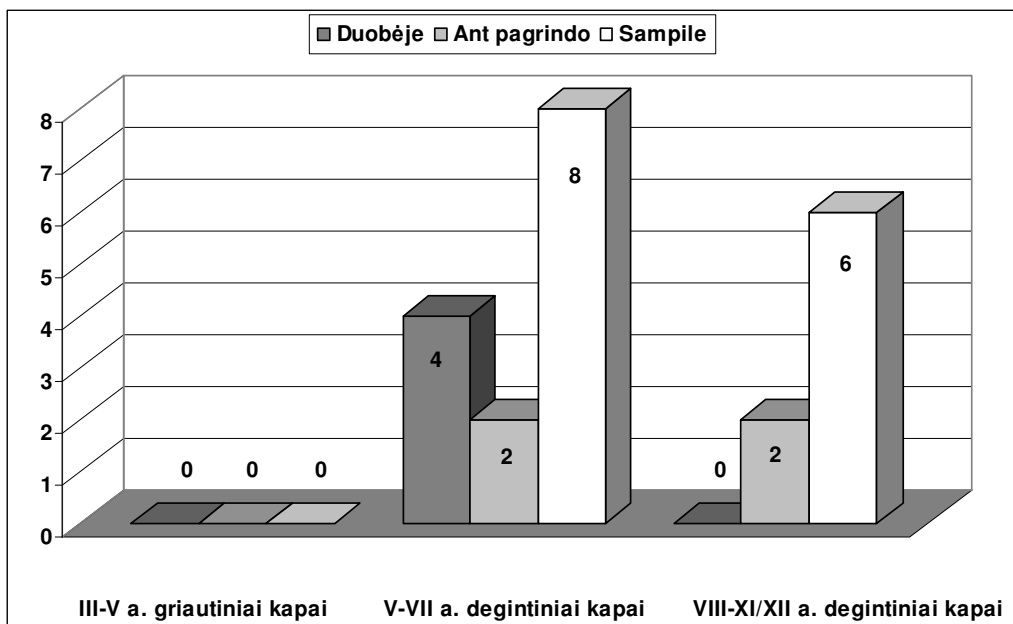
114 pav. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

115 pav. Moterų kapų padėtis pilkapyje skirtingose amžiaus grupėse.

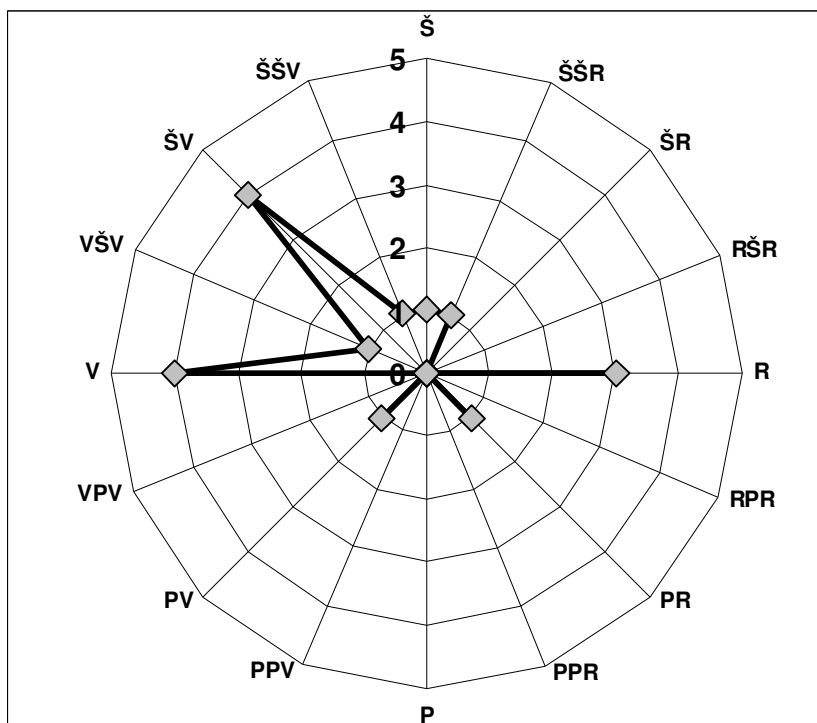
116 pav. Moterų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

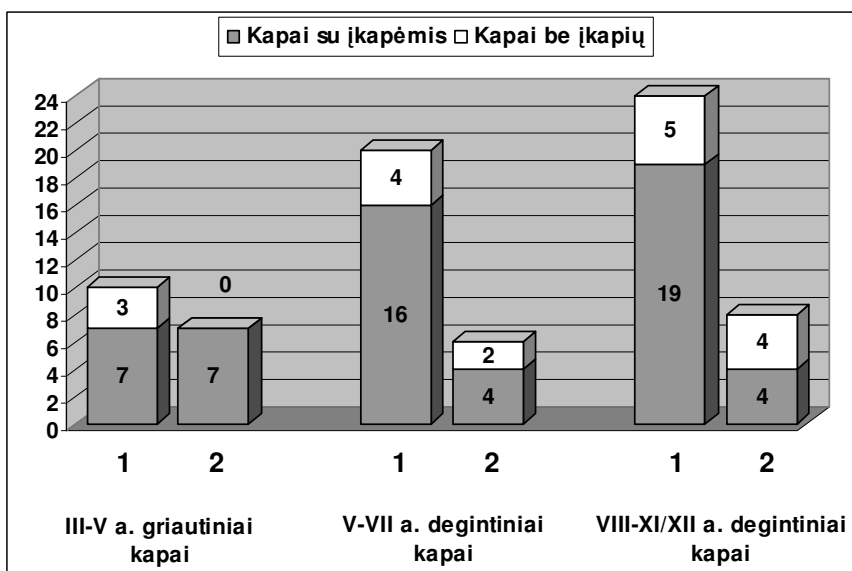
117 pav. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais.

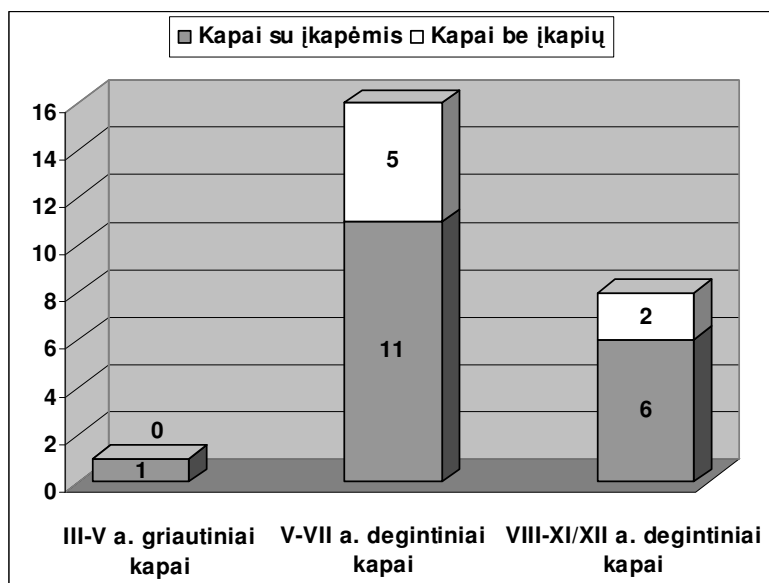
118 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 28 degintinis moters kapas 2 (O. Kuncienės nuotr.; Lietuvos istorijos instituto negatyvų fondas, Nr. 43361).

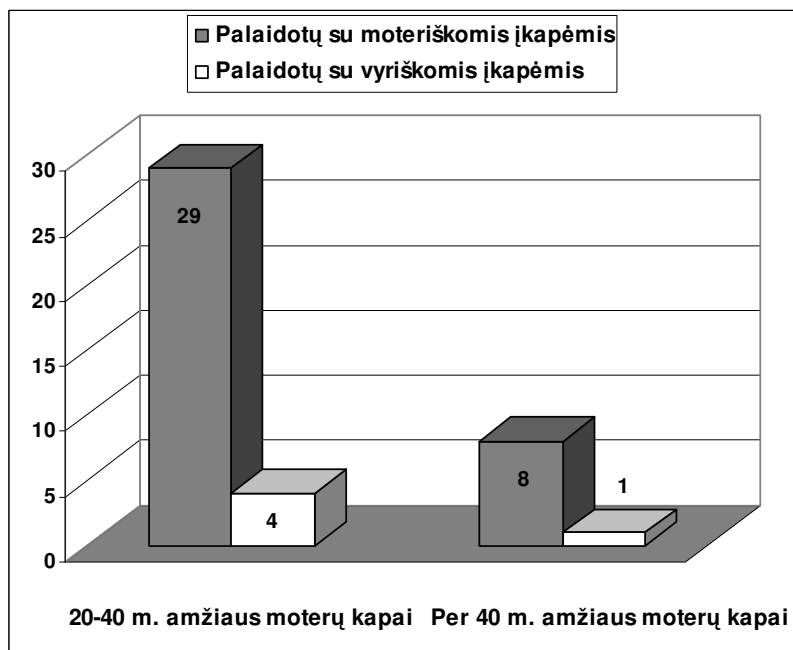
119 pav. Griautinių moterų kapų orientacija.

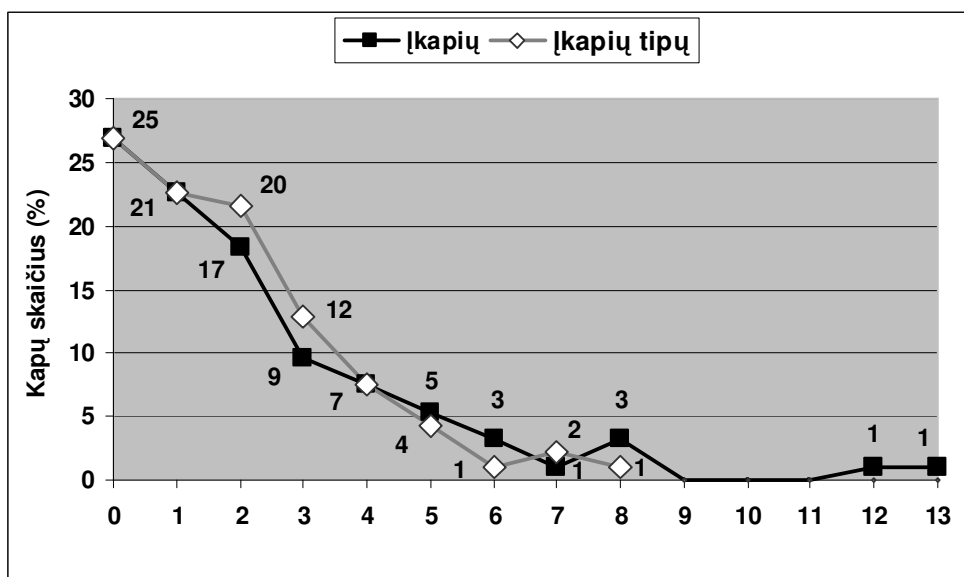
120 pav. Moterų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius skirtingose amžiaus grupėse atskirais laikotarpiais (1 – 20–40 m. amžiaus moterų kapai, 2 – per 40 m. amžiaus moterų kapai).

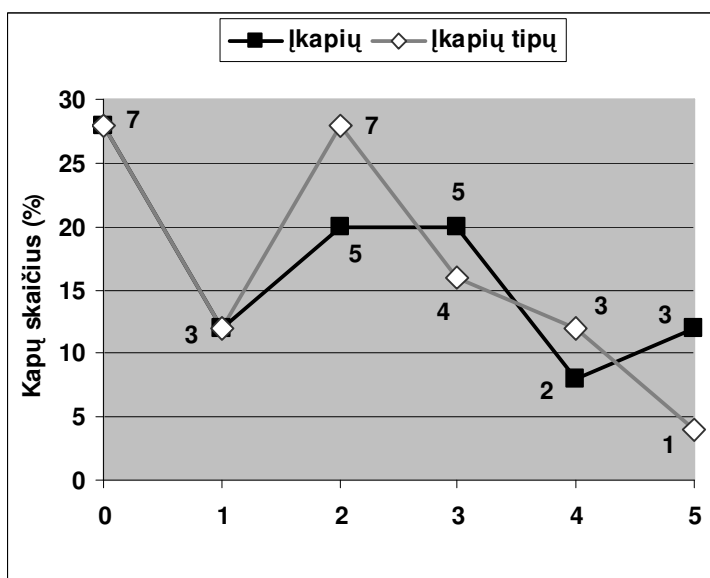
121 pav. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų su įkapėmis ir be įkapių skaičius atskirais laikotarpiais.

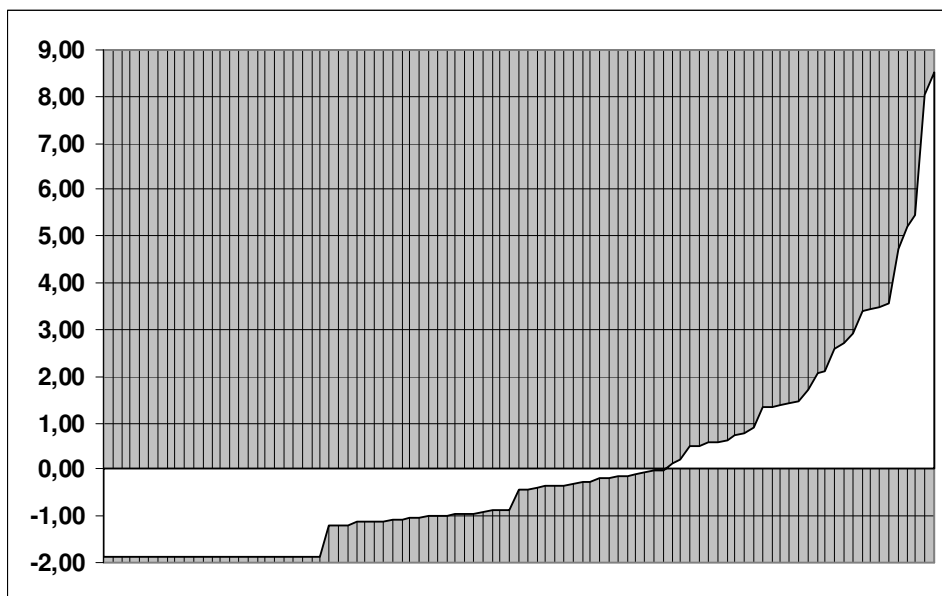
122 pav. Moterų, palaidotų su vyriškomis ir moteriškomis įkapėmis, skaičius skirtingose amžiaus grupėse.

123 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius moterų kapuose.

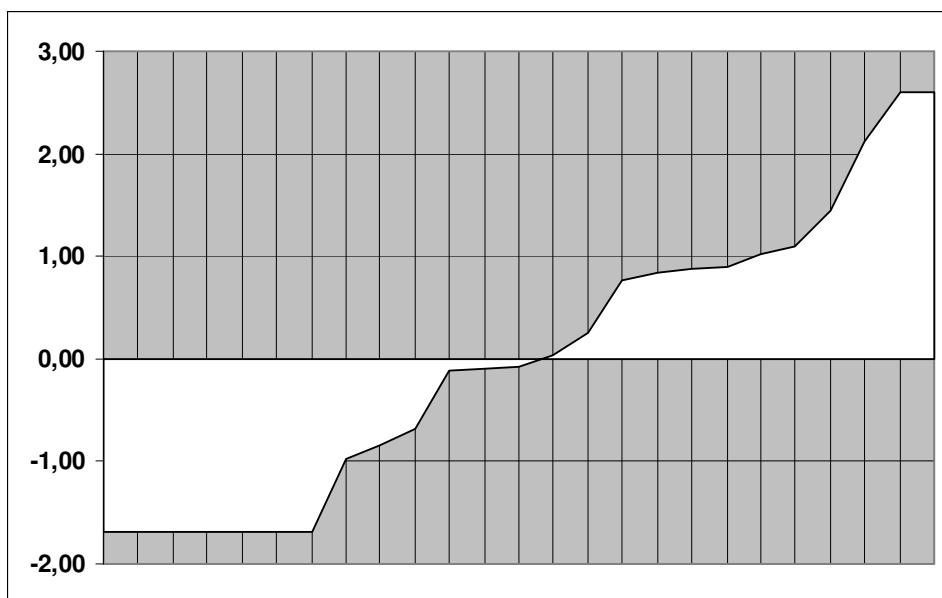
124 pav. Įkapių ir įkapių tipų skaičius grupiniuose moterų ir kitų asmenų kapuose.

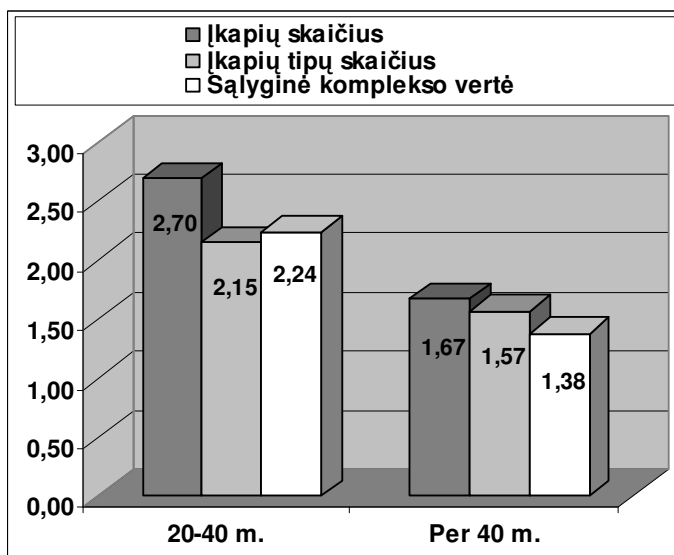
125 pav. Moterų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

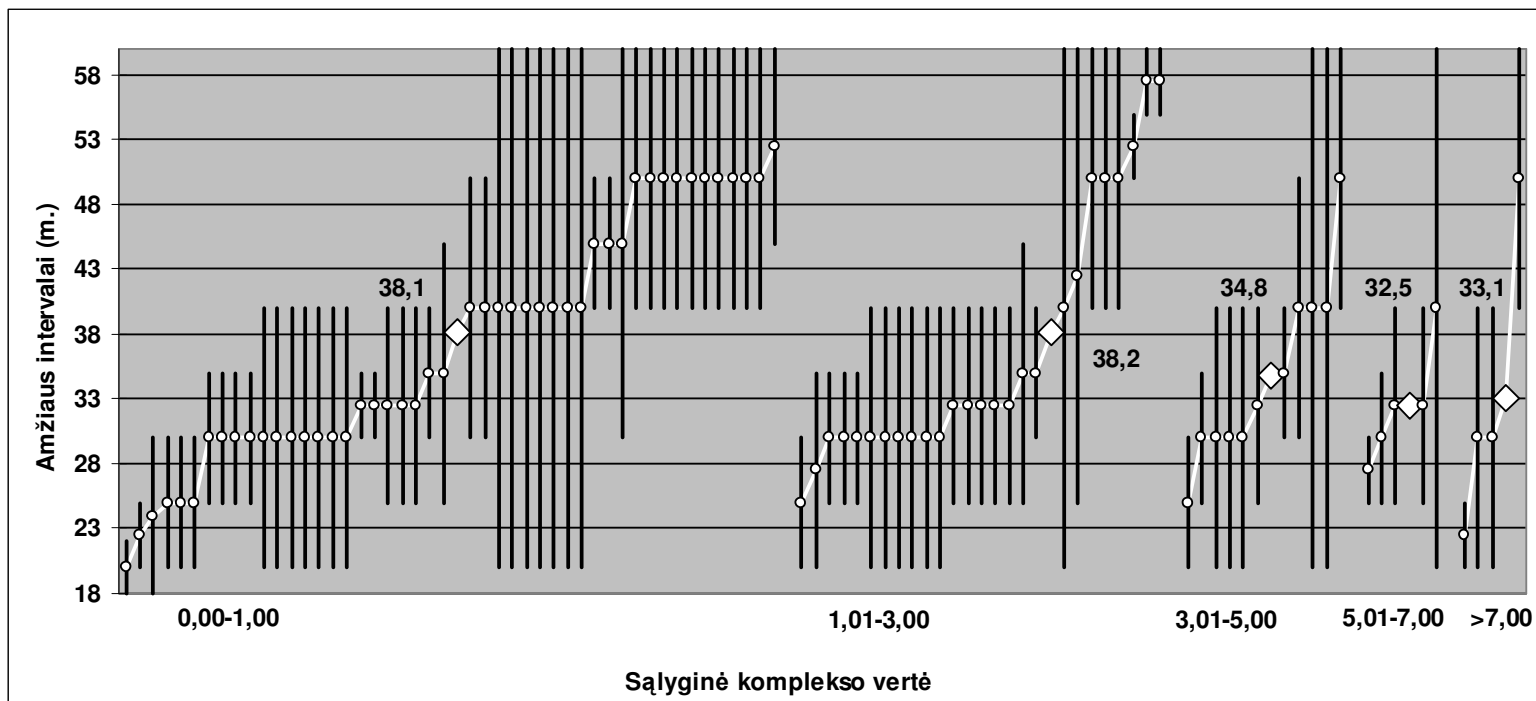
126 pav. Kretuonių pilkapio 9(202) degintinio grupinio dviejų moterų kapo 1 įkapės: 1 – yla, 2–4 – verpstukai (L. Kurilos nuotr.; Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius).

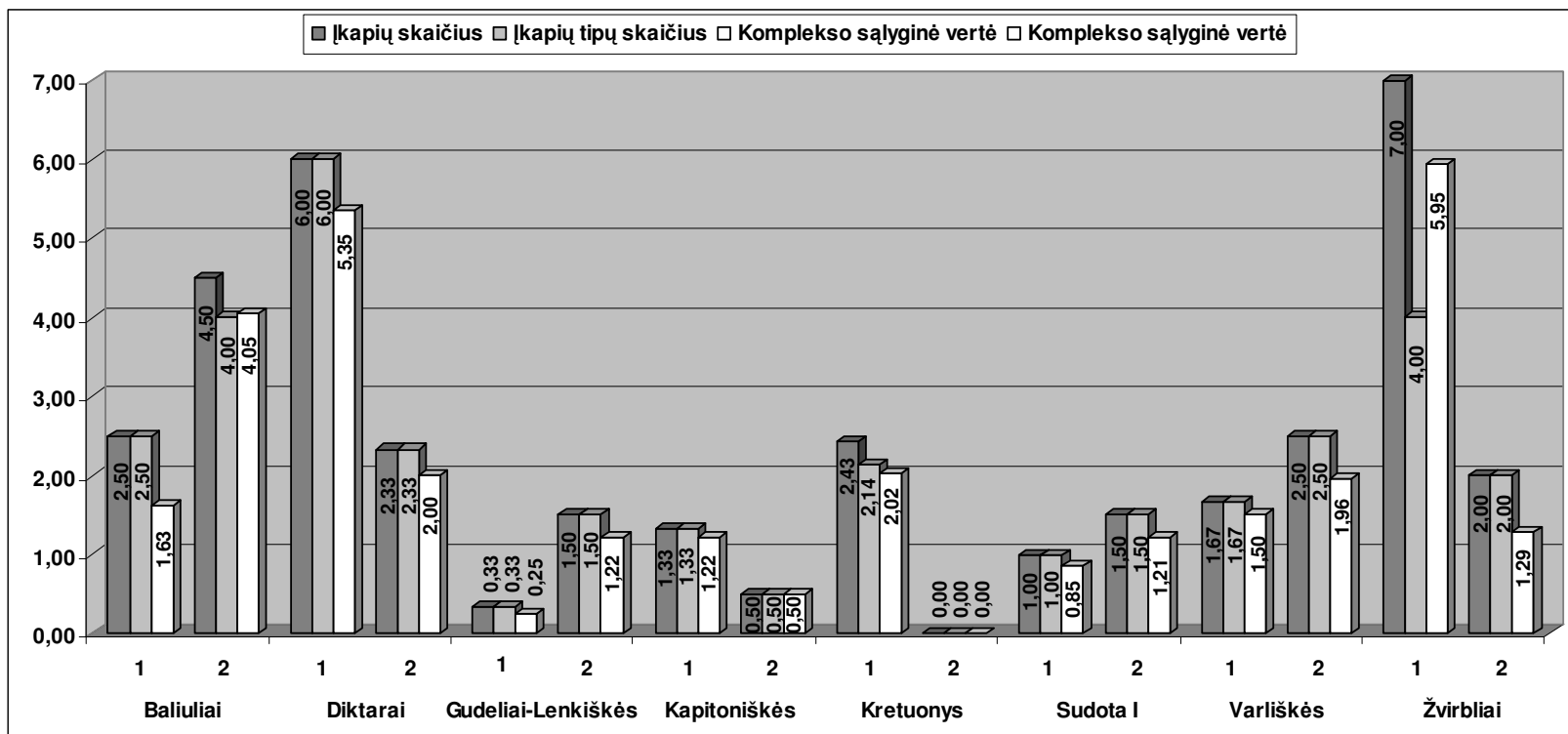
127 pav. Grupinių moterų ir kitų asmenų kapų sąlyginės kompleksų vertės įvairovė (sąlyginių kompleksų verčių nuokrypis nuo vidutinės vertės 0).

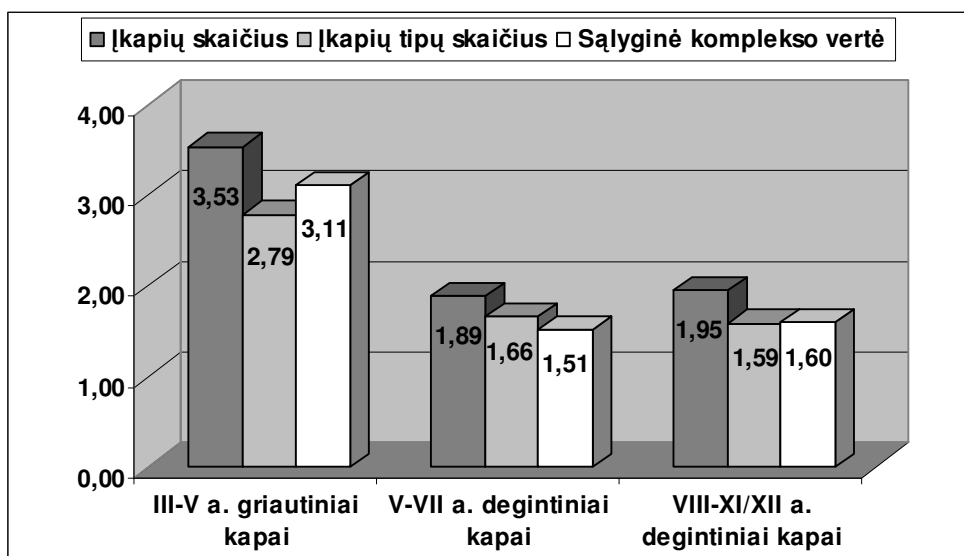
128 pav. Skirtingų amžiaus grupių moterų įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė.

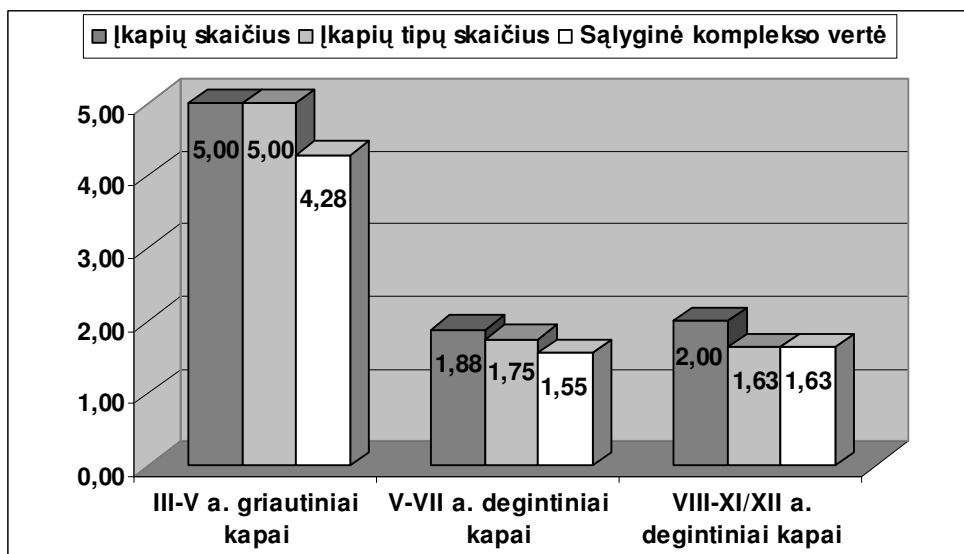
129 pav. Su skirtingo turtingumo (sąlyginės vertės) įkapėmis palaidotų moterų amžiaus intervalai (paryškintos vidutinės amžiaus intervalų reikšmės).

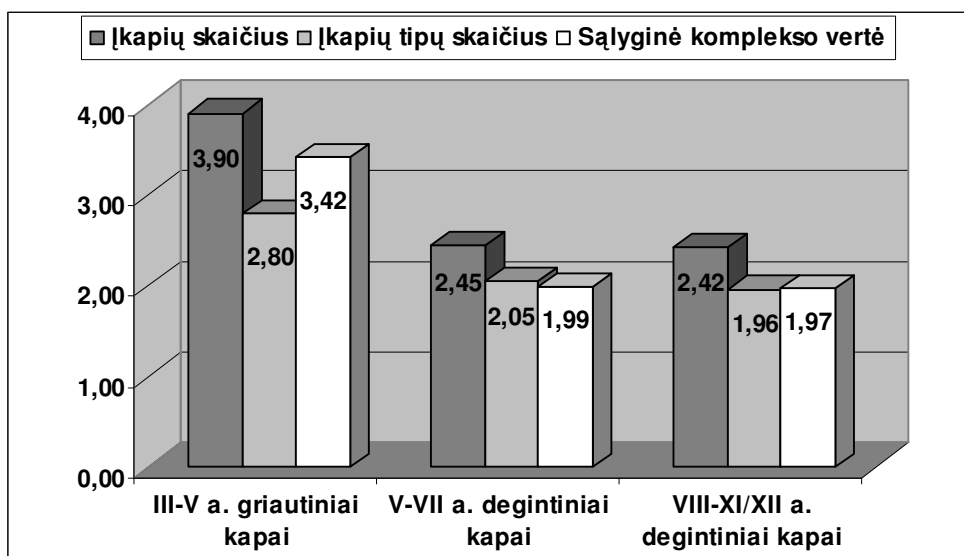
130 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė skirtingo amžiaus moterų kapuose atskiruose paminkluose (1 – 20–40 m. amžiaus moterų kapai, 2 – per 40 m. amžiaus moterų kapai).

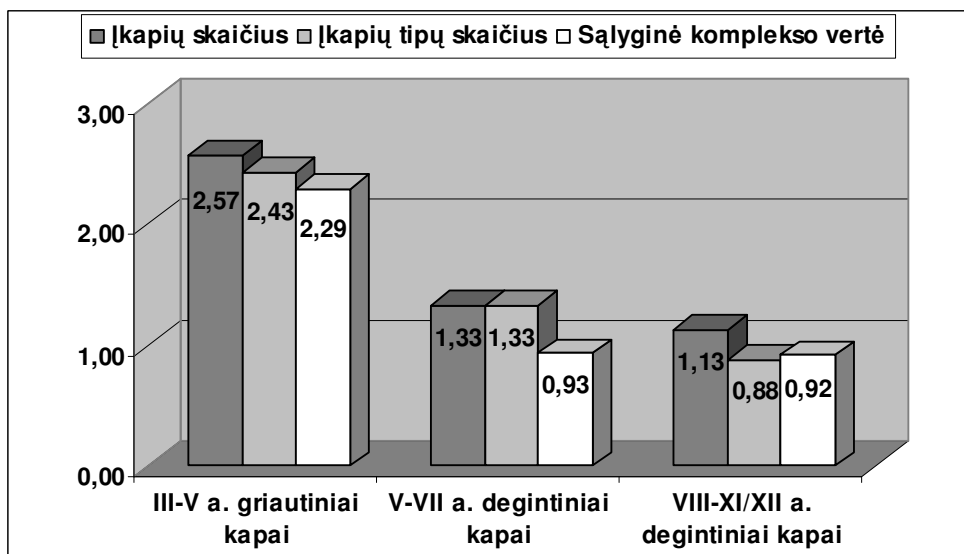
131 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė moterų kapuose atskirais laikotarpiais.

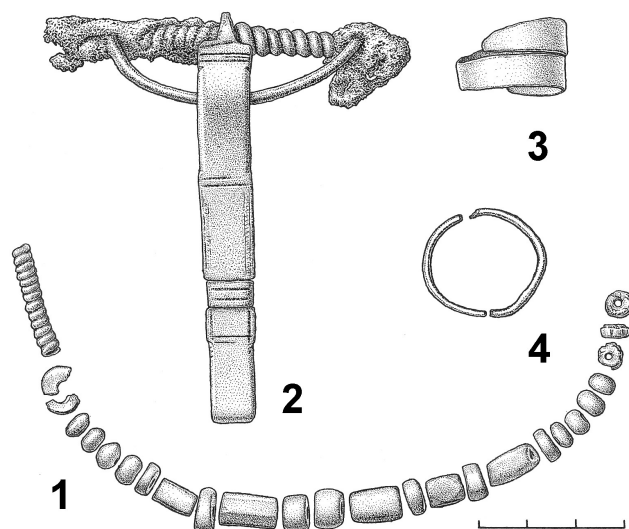
132 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė grupiniuose moterų ir kitų asmenų kapuose atskirais laikotarpiais.

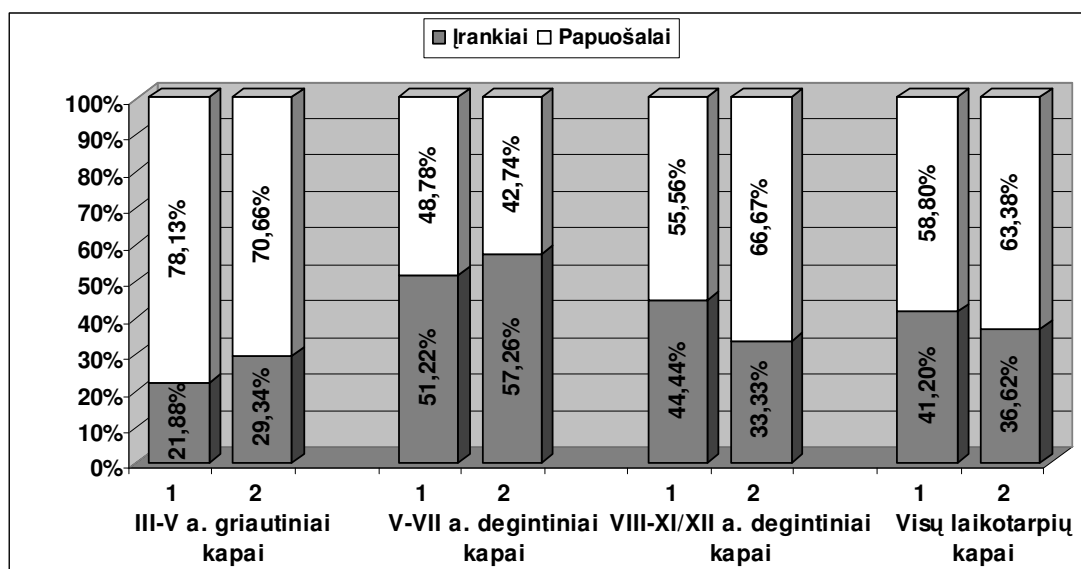
133 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė 20–40 m. amžiaus moterų kapuose atskirais laikotarpiais.

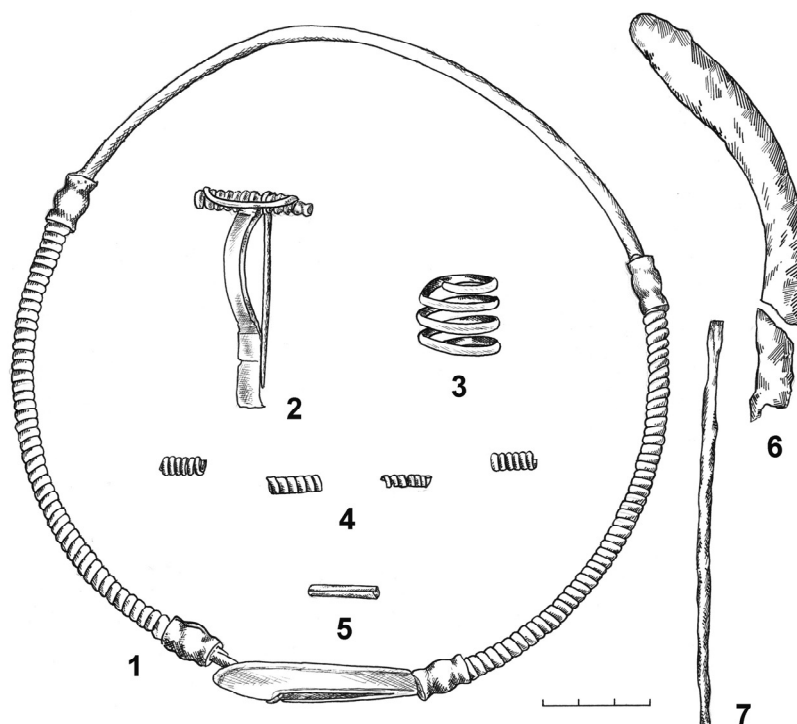
134 pav. Vidutinis įkapių skaičius, įkapių tipų skaičius ir sąlyginė kompleksų vertė per 40 m. amžiaus moterų kapuose atskirais laikotarpiais.

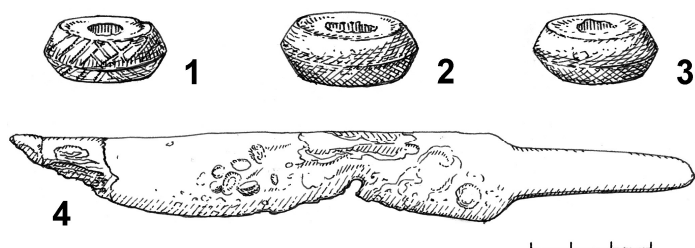
135 pav. Baliulių pilkapio 8(11) griautinio moters kapo 1 įkapės: 1 – įvijų ir karolių apvara, 2 – lankinė segė, 3, 4 – žiedai (I. Maciukaitės pieš.).

136 pav. Įrankių bei įvairių reikmenų ir papuošalų bei aprangos detalių skaičiaus santykis skirtingo amžiaus moterų kapuose atskirais laikotarpiais (1 – 20–40 m. amžiaus moterų kapai, 2 – per 40 m. amžiaus moterų kapai).

137 pav. Diktarų griautinio moters kapo 26 įkapės: 1 – antkaklė, 2 – lankinė segė, 3 – įvija (žiedas?), 5 – įvijos, 5 – cilindrelis, 6 – pjautuvas, 7 – yla (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

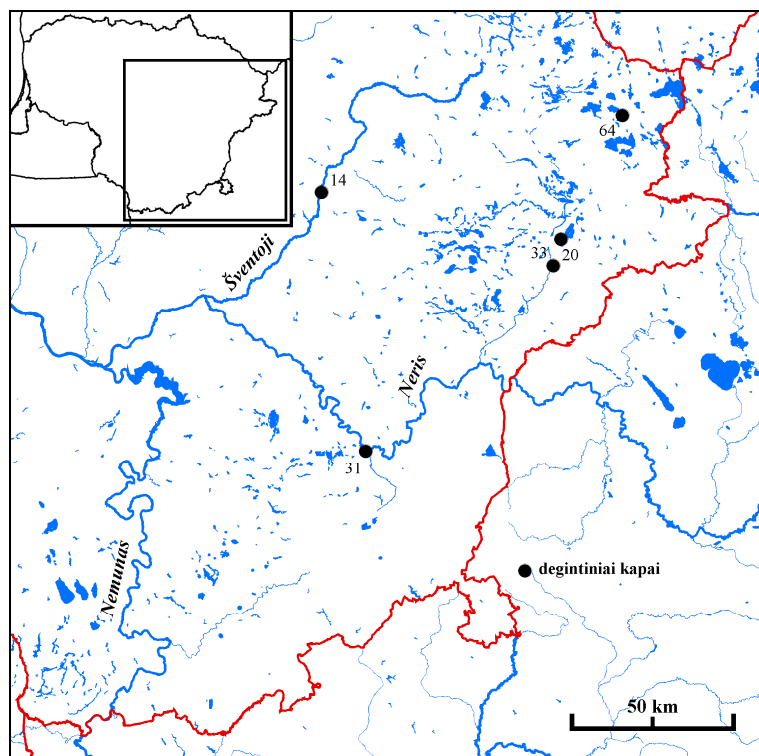
138 pav. Neravų-Grigiškių pilkapio 15 degintinio moters kapo 3 įkapės: 1–3 – verpstukai, 4 – peilis (A. Ruzienės pieš.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus kartoteka*).

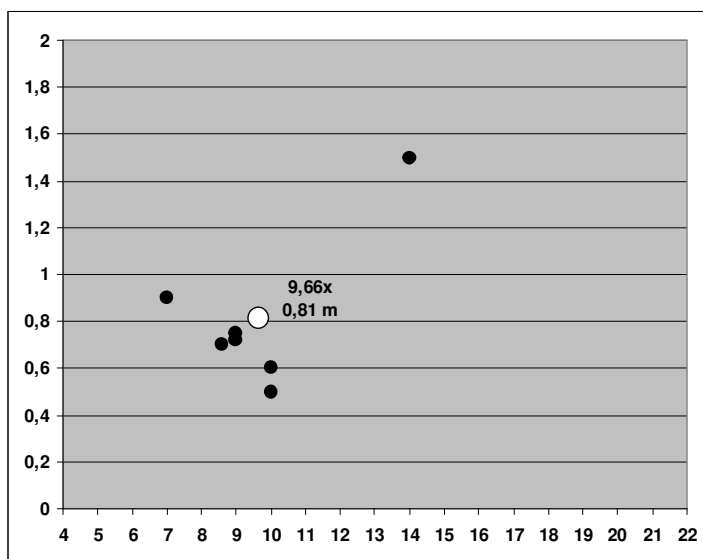
139 pav. Kretuonių pilkapio 19(360) degintinio moters kapo 2 įkapės: 1 – yla, 2, 3 – verpstukai (L. Kurilos nuotr.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius*).

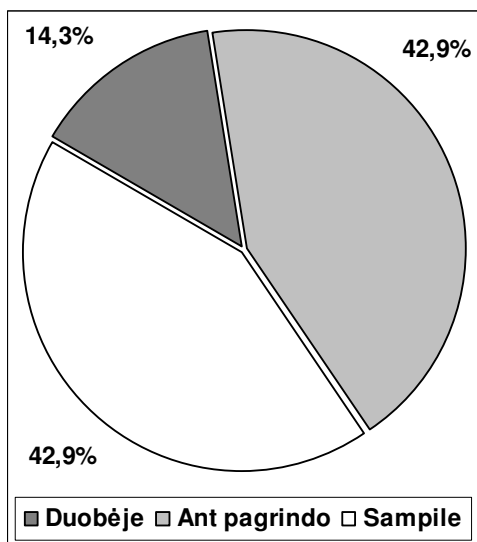
140 pav. Pakalnių pilkapio 1 degintinis moters kapas (V. Vaitkevičiaus nuotr.).

141 pav. Laidojimo paminklai, kuriuose rasta grupinių vyrų ir moterų kapų (paminklų sąrašą žr. 11 pav.).

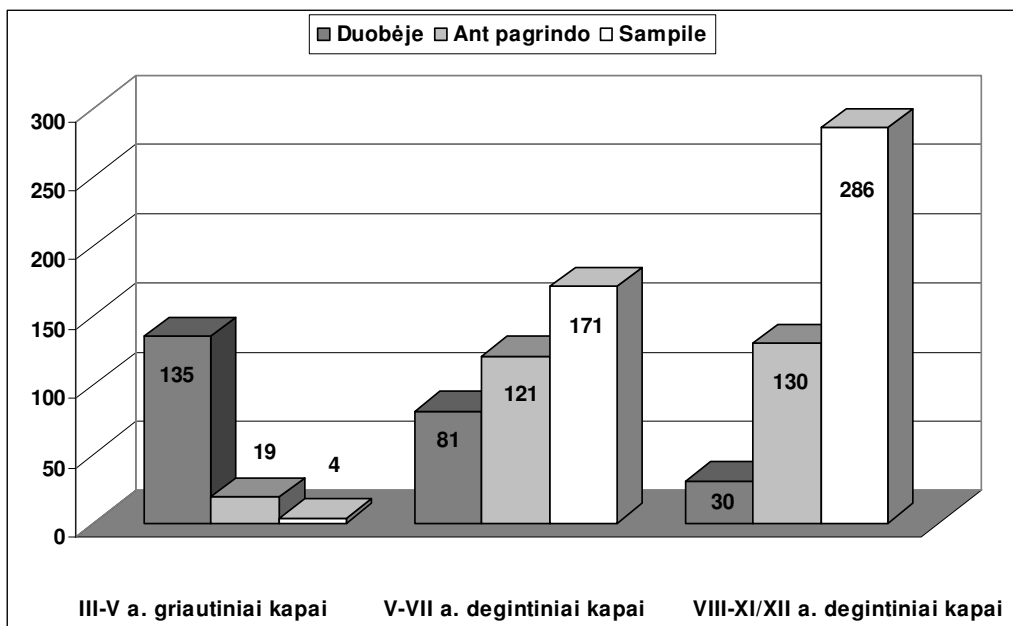
142 pav. Pilkapių su grupiniais vyro ir moters kapais skersmuo (x) ir aukštis (y) metrais (paryškinti vidutiniai matmenys).

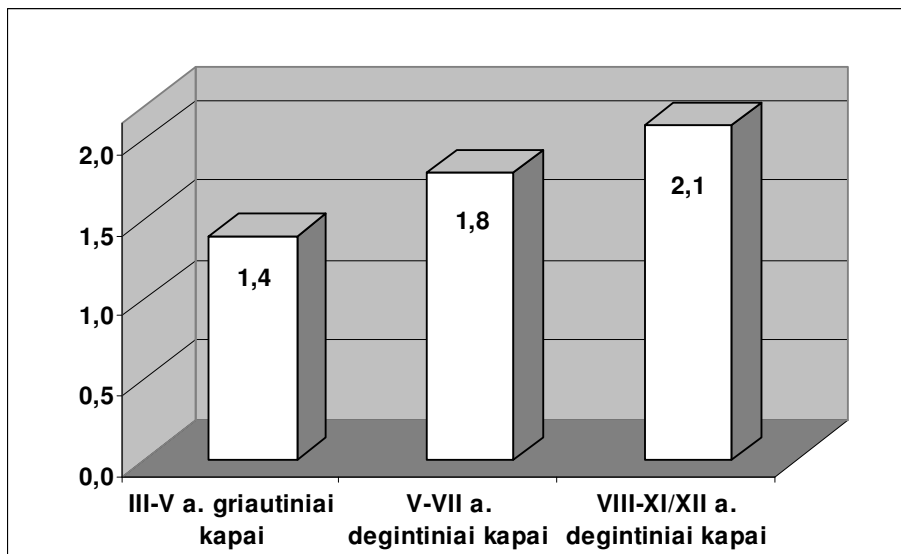
143 pav. Grupinių vyro ir moters kapų padėtis pilkapyje pirminio žemės paviršiaus atžvilgiu.

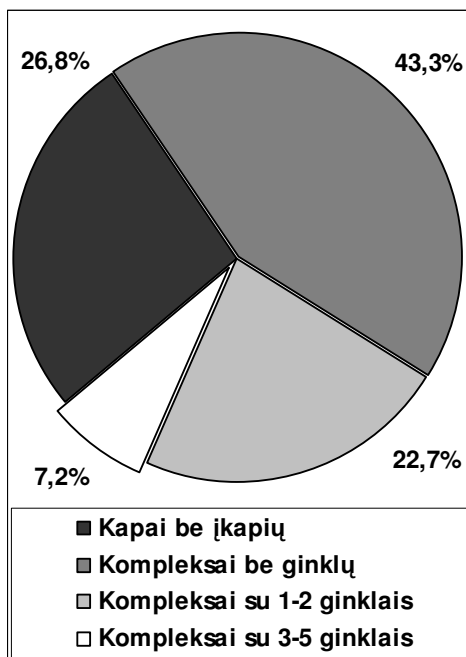
144 pav. Kretuonių pilkapio 46(190) degintinio grupinio vyro ir moters kapo 1 įkapės: 1 – ietigalis, 2 – verpstukas, 3 – žiedas, 4 – kirvis, 5 – peilis (L. Kurilos nuotr.; *Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius*).

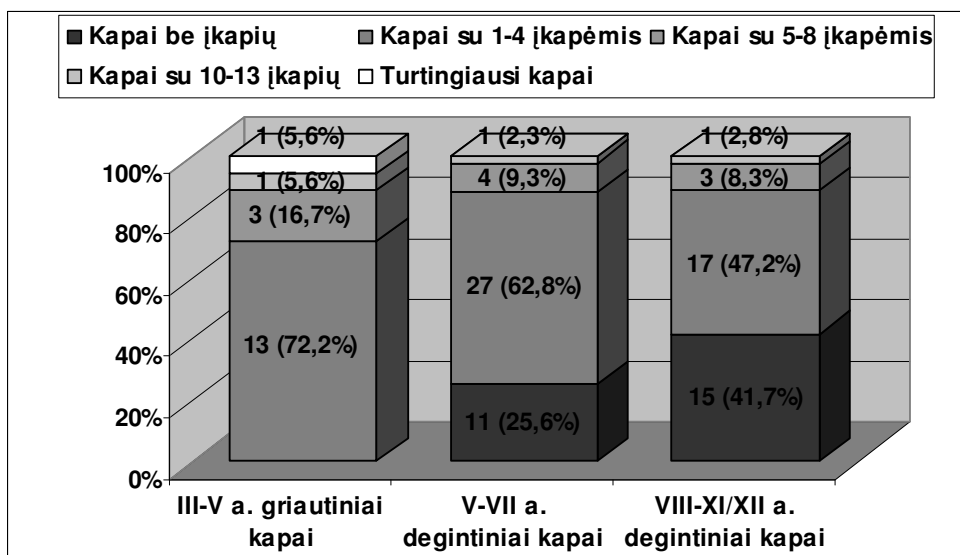
145 pav. Kapų padėtis pilkapyje atskirais laikotarpiais (visų Rytų Lietuvos pilkapių žmonių kapų duomenys).

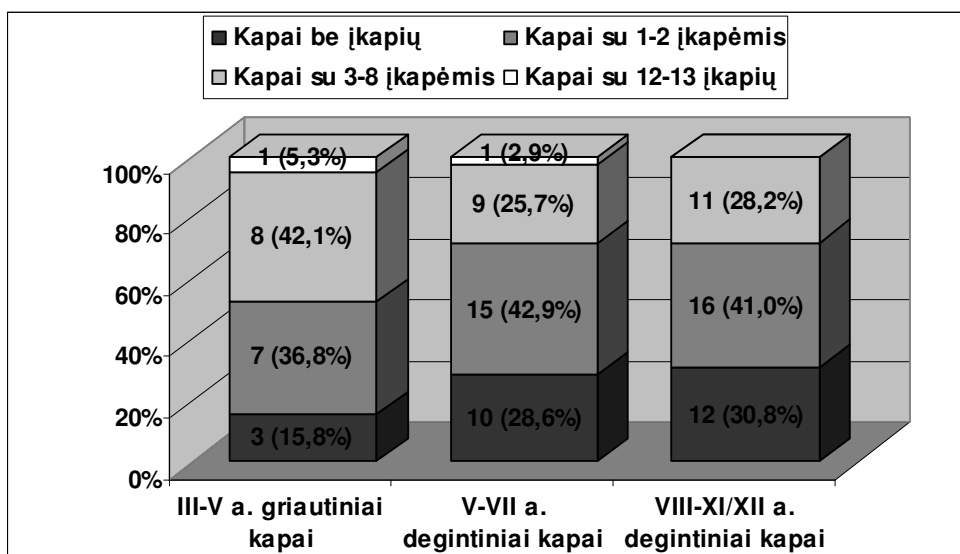
146 pav. Vidutinis kapų skaičius pilkapyje atskirais laikotarpiais (visų Rytų Lietuvos pilkapių žmonių kapų duomenys).

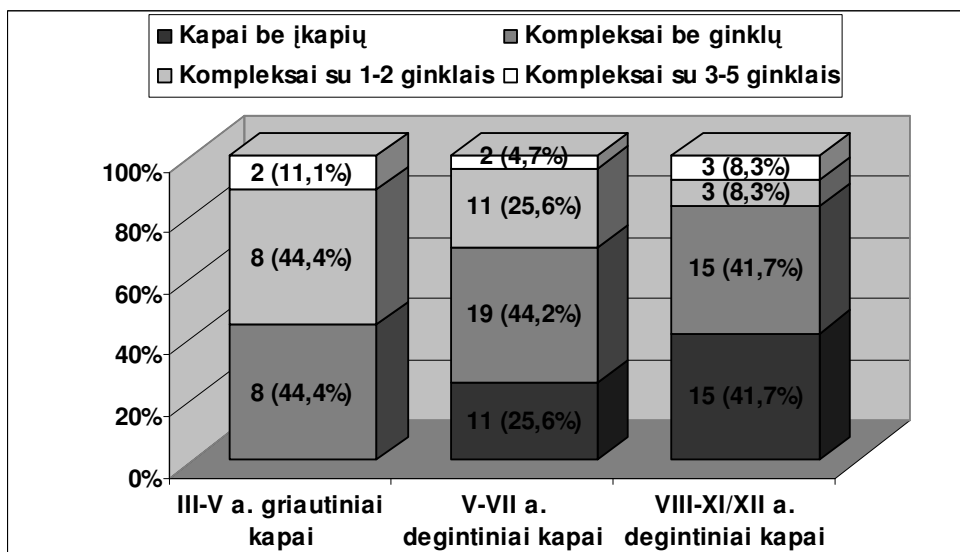
147 pav. Vyrų kapų grupės pagal ginklų skaičių.

148 pav. Vyrų kapų grupės pagal įkapių skaičių atskirais laikotarpiais.

149 pav. Moterų kapų grupės pagal įkapių skaičių atskirais laikotarpiais.

150 pav. Vyrų kapų grupės pagal ginklų skaičių atskirais laikotarpiais.